تۇزگۇچىلەر: جيەن بوزەن، شاۋ شۇنجيك، خۇ خۋا

جۇڭگو تارىخىدىن ئومۇمى مەلۇمات

مىللەتلەر نەشرىياتى

قىسقىچە مەزمۇنى

«جۇڭگو تارىخىدىن ئومۇمى مەلۇمات» جۇڭگو تارىخچىلار جەمئىيتى تۈزۈپ چىقـقان جۇڭگونىڭ قىسقىچە ئومۇمى تارىخى بولۇپ، بۇ كىتابنى داڭلىق تارىخشۇناس جيەن بوزەن، شاۋ خۇنجياڭ، خۇ خۋالار يازغان. بۇ كىتاب تارىخىي ماتېرىيالـلارنى ئوبدان تاللاش ئارقىسىدا يېزىلغان، كىتابتىكى قاراشلار مۇكەممەل بولۇپ، كىتاب قىسقىراق بولغاچقا، ئىشچىلار، ئوقۇغۇچىلار ۋە كادىرلارنىڭ ئوقۇشىغا باپ كېلىدۇ. بۇ كىتاب 1956 ـ يىلى نەشر قىلىنغاندىن كېيىن، ئىنگلىز، فرانسۇز، ئىسپان قاتارلىق 6 مىللەت يېزىغىغا تەرجىمە قىلىپ ئېلىنغان. بۇ قېتىم يېڭى نەشرىنى چىقىرىشقا چاغدا، جالاڭ چۈەنشى، چېن چىڭخۇا، خۇ خۋالار ئەسلى نۇسخىسىغا تۈزىتىش كىرگۈزدى. بۇنىڭ ئىچىدە قەدىمقى زامان تارىخى قىسمى جيەن بوزەن ئۆزى ھايات ۋاقتىدا تۈزىتىش كىرگۈزۈلگەن قوليازما ئاساس قىلىندى، بۇنىسى تېخىمۇ تاماملىق بولدى. ھازىر ئېلىسىزدە نەشر قىلىنغان جۇڭگونىڭ ئومۇمى تارىخىنىڭ تۆلىسى كۆپ تومـلۇق بولۇپ، دەسلەپكى قەدەمدە ئوقۇغۇچىلارغا ئەپسىز. 4 مىلك يېللىق تارىخنى مۇشۇ كىتابتەك 100 مىلك خەت بىلەن يېغىنچاق بايان قىلغان كىتاب تېخى كۆپ ئەمەس.

كىرىش سۆز

«جۇڭگو تارىخىدىن ئومۇمى مەلۇمات»نى جىيەن بوزەن، شاۋ شۇنجىڭ، خۇ خۇا جۇڭگو تارىخشۇناسلىق جەمئىيىتىنىڭ رىياسەتچىلىگىدە يېزىپ چىقتى. دەسلەپكى نۇسخىسى قولدىن چىققاندىن كېيىن، تارىخشۇناسلىق ساھەسىدىكىلەردىن كەڭ تۇردە پىكىر ئېلىندى ھەمدە مۇشۇ پىكىرلەرگە ئاساسەن بىر-نەچچە قېتىم تۇزىتىش كىرگۈزۈلدى. دېمەك، بۇ كىتاپ تارىخ-شۇناسلىق ساھەسىدىكى بىرمۇنچە يولداشلارنىڭ پىكىرلىرىنى مەركەزلەشتۇرۇش ئاساسىدا پۈتۈپ چىقتى.

جۇڭگو ــ دۇنيادا مەدەنىيىتى ئەڭ بۇرۇن تەرەققى قىلغان دۆلەتلەردىن بىرى. ئۇ ئۇزاق ھەم مول تارىخقا ئىگە. بۇ كىتاپ جۇڭگو تارىخىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش، شۇنىڭ بىلەن جۇڭگو جەمئىيىتىنىڭ تەرەققىيات جەريانىنىڭ ئومۇمى ئەھۋالىنى بىلىۋېلىش مەقسەتىدە يېزىلدى.

بۇ كىتاپ قەدىمقى زامانىدىكى جۇڭگو، يېقىنقى زامانىدىكى جۇڭگو ۋە ھازىرقى زامانىدىكى جۇڭگو دېگەن ئۈچ بۆلەككە بۆلۈنىدۇ.

جۇڭخۇا مىللىتىمۇ دۇنيادىكى باشقا مىللەتلەرگە ئوخشاش،

ئىپتىدائى جامائە تۈزۈمى، قۇللۇق تۈزۈم ۋە فېئودالىق تۈزۈم باسقۇچلىرىنى بېسىپ ئۆتتى. فېئودال پومىشىكلار سىنىپىنىڭ دېخانلار ئۇستىدىكى ئېكسپلاتاتسىيىسى ۋە زۇلمى ئىنتايىن دەھشەتلىك بولغانلىقتىن، جۈڭگو فېئودالىق جەمىيىتى ئۇزاق-قىچە ئاستا تەرەققى قىلىش ھالىتىدە بولۇپ كەلدى. جۈڭگو دېخانلار سىنىپى فېئودالىق ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى ئىنقىلاۋىي كۈرەشلەرنى ئۈزلۈكسىز ئېلىپ بېرىپ تۇرغانلىقتىن، جەمىيەت ئاستا تەرەققى قىلغان بولسىمۇ، ئەمما بەربىر ئالغا ئىلگىرىلىدى. بولۇپمۇ چىن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرلىرى، سۇي سۇلالىسىنىڭ ئاخىرلىرى ۋە يۈەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرلىرىدا بولغان ئۇچ قېتىملىق كەڭ كۆلەملىك دېخانلار قوزغىلىڭى ئىجتىمائى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى كۈچلۈك تۈردە ئالغا سۈردى، مۇشۇ ئاساستا دۆلەت قۇدرەت تاپقان، مەدەنىيەت گۈللەنگەن ئۇچ چوڭ ئىمپېرىيە — خەن سۇلالىسى، تاڭ سۇلالىسى ۋە مىڭ سۇلالىسى بارلىققا كەلدى. پۈتكۈل جۈڭگو تارىخى جۈڭخۇا مىللىتىنىڭ شەرەپلىك ئىنقىلاۋىي ئەنئەنىگە ۋە ئىسىل تارىخىي مىراسقا ئىگە مىللەت ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

1840 - يىلى ئەنگلىيە جۈڭگودا ئەپيۇن ئۇرۇشىنى قوزغىدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، جاھانگىر كۈچلەر جۈڭگوغا تاجاۋۇز قىلىپ كىردى ھەمدە جۈڭگو فېئودالىزىمى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، جۈڭگو كاپىتالىزىمىنىڭ تەرەققى قىلىشىنى بىرلىكتە باستى، شۇنىڭ بىلەن جۈڭگو جەمىيىتى يېرىم مۇستەملىكە

جەمىيىتىگە ۋە پىرىم فېئودالىلىق جەمىيەتكە ئايلىنىپ قالدى. بۇ جەمىيەتتە، جۇڭگو كاپىتالىستىك ئىگىلىگىنىڭ تەرەققىياتى مۇشكۇل ھەم ئاستا بولدى. كەڭ جۇڭگو خەلقى قاتمۇ-قات ئېكسپىلاتاتسىيىگە ۋە زۇلۇمغا ئۇچرىدى، ئۇلارنىڭ ئازاپ-ئوقۇبەتلىك تۇرمۇش ئەھۋالىنى تەسەۋۋۇر قىلىش تەس. شۇنداق قىلىپ، جاھانگىرلىك تاجاۋۇزچى كۈچلىرىنىڭ بارغانسېرى چوڭقۇرلاپ كىرىشىگە ئەگىشىپ، جۇڭگو خەلقىنىڭ قارشىلىق كۈرىستىش ھەركەتلىرىمۇ بارغانسېرى قەتئىي بولدى ۋە ئۇلۇغايدى. 1851-يىلى دېخانلار سىنىپى قوزغىغان تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلاۋى جۇڭگو خەلق ئىنقىلاۋىنىڭ بىرىنچى قېتىملىق دولقۇنى بولدى، ئۇ چىڭ سۇلالىسىنىڭ فېئودالىلىق ھۆكۈمرانلىغىنىڭ گۈمران بولۇش جەريانىنى تېزلەتتى. 1900-يىلى دېخانلار سىنىپى قوزغىغان يىخېتۇەن ھەركىتى جۇڭگو خەلق ئىنقىلاۋىنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق دولقۇنى بولدى، بۇ قېتىمقى ھەركەتتە، جۇڭگو خەلقى جاھانگىرلىكىنىڭ ئىنتايىن ياۋۇزلۇق بىلەن قىلغان بىرلەشمە ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى، ئەمما جاھانگىرلارمۇ جۇڭگو خەلقىنىڭ ئېغىر زەربىسىگە ئۇچراپ، جۇڭگونى بۆلۈشۈۋېلىش قارا نىيىتىدىن ۋاقتىلىق يېنىشقا مەجبۇر بولدى. 1911-يىلى جۇڭگو بۇرژۇئازىيىسى رەھبەرلىك قىلغان شىنخەي ئىنقىلاۋى جۇڭگو خەلق ئىنقىلاۋىنىڭ ئۈچىنچى قېتىملىق دولقۇنى بولدى. بۇ ئىنقىلاپ ئىككى مىڭ يىللىق فېئودالىلىق خانلىق تۈزۈمىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى، ئىنقىلاۋىي ۋاقتىلىق ھۆكۈمەت

«جۇڭخۇا مىنگونىڭ ۋاقىتلىق ئاساسىي قانۇنى»نى ئېلان قىلدى، دېموكراتىك جۇمھۇرىيەت كۆزقارىشى شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن كىشىلەرنىڭ قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالدى، خانىلىق تۈزۈم تىرىلەلمەس بولدى. ئەمما جۇڭگو جەمىيىتىنىڭ يېرىم مۇستەملىكىلىك ۋە يېرىم فېئودالىلىق خاراكتېرى بۇنىڭلىق بىلەن ئۆزگەرمىدى، چۈنكى جۇڭگو بۇرژۇئازىيىسى تولىمۇ ئاجىز بولۇپ، ئۇنىڭ جاھانگىرلىككە ۋە فېئودالىزىمغا قارشى تۇرۇشتا ئۆزۈل ـ كېسىل غەلبىە قازىنىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. جۇڭگو خەلق ئىنقىلاۋىي كۈرىشىنىڭ تارىخى جۇڭگو خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە، فېئودالىزىمغا قارشى ئىنقىلاپ ۋەزىپىسىنى پەقەت ئىشچىلار سىنىپىنىڭ رەھبەرلىگىدىلا ھەقىقى رەۋىشتە ئورۇنلىغىلى بولىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى.

روسىيە ئۆكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلاۋىنىڭ زەمبىرەك ئاۋازى جۇڭگوغا ماركسىزىم ـ لېنىنىزىمنى ئېلىپ كەلدى. مۇشۇ مەزگىلگە كەلگەندە، جۇڭگو كاپىتالىستىك ئىگىلىگى يەنىمۇ تەرەققى تاپتى، جۇڭگو پۇرولېتارىياتىمۇ جۇڭگو ئىنقىلاۋىغا رەھبەرلىك قىلالىغۇدەك دەرىجىدە قۇدرەت تاپتى. ماركسىزىم ـ لېنىنىزىملىق ئىدىيىنىڭ يېتەكچىلىگىدە، 1919 ـ يىلى "4 ـ ماي" ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەرىكىتى پارتلىدى. جۇڭگو تارىخىدىكى يېڭى دەۋر ـــ يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاپ دەۋرى باشلاندى. 1921 ـ يىلى جۇڭگو كومموۇنستىك پارتىيىسى قۇرۇلدى. جۇڭگو كومموۇنىستىك پارتىيىسى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىغە رەھبەرلىك

قىلىپ، جاھانگىرلىككە، فېئودالىزىمغا ۋە بىيۇروكىرات كاپىتالىزىمغا قارشى قەتئى كۈرەش قىلدى. جۇڭگو خەلقى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەتراپىغا ئۇيۇشۇپ، بىرىنچى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇش، ئىككىنچى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇش، ئۈچىنچى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇش ئارقىلىق، ئاخىر يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاۋىي ئۇرۇش ئارقىلىق، ئاخىر يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلابنىڭ ئۇلۇغ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈردى. 1949 - يىل 1 - ئۆكتەبىردە جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلدى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلغانلىغى، ئۆكتەبىر ئىنقىلاۋى غەلىبە قىلغاندىن كېيىن، دۇنيا بويىچە ئەڭ ئۇلۇغ تارىخىي ۋەقە بولدى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىغە رەھبەرلىك قىلىپ، مەملىكەت ئىچىدىكى ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ قالدۇغىنى يوقاتتى، 3 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت سەرپ قىلىپ ئىگىلىكنى ئەسلىگە كەلتۈردى، 1953 - يىلدىن باشلاپ خەلق ئىگىلىگىنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ 1 - بەشىللىق پىلانىنى يولغا قويدى. پارتىيە ئوتتۇرىغا قويغان ئۆتكۈنچى دەۋردىكى باش لۇشىەن ۋە باش ۋەزىپىنىڭ پارلاق نۇرى ئاستىدا، جۇڭگو خەلقى بىرنەچچە بەشىللىق پىلان ئارقىلىق، جۇڭگونى سانائەتلەشكەن، يۇكسەك مەدەنىيەتكە ئىگە ئۇلۇغ سوتسىيالىستىك مەملىكەت قىلىپ قۇرۇپ چىقدۇ.

جۇڭگو جەمئىيتىنىڭ تەرەققىيات تارىخى ماركسىزم - لېنىنىزمنىڭ دۇنيانىڭ ھەممە يېرىگە باپ كېلىدىغان ھەقىقەت

ئىكەنلىگىنى ئىسپاتلىدى.

جۇڭگو خەلق ئىنقىلاۋىنىڭ غەلىبىسى ماركسىزىم - لېنىنىزىم-نىڭ يېڭىلمەس قۇدرەتلىك قورال ئىكەنلىگىنى ئىسپاتلىدى.

مۇندەرىجە

قەدىمقى زاماندىكى جۇڭگو (ئىپتىدائى جەمىيەت، قۇللۇق جەمىيەت، فېئودالللىق جەمىيەت) 1

1. يېراق قەدىمقى زاماندىن جەنگو دەۋرىگىچە (ملادىدىن ئىلگىرىكى 3 ـ ئەسىرگىچە) 1

ئارخېئولوگىيە جەھەتتىكى كەشپىيات ، تارىختىن ئاۋالقى دەۋر ھەققىدىكى رىۋايەت شيا سۇلالىسى، شاڭ سۇلالىسى غەربىي جۇ سۇلالىسى، شەرقىي جۇ سۇلالىسى چۇنچيۇ، جەنگو دەۋرىدىكى مەدەنىيەت

2. چىن سۇلالىسى، خەن سۇلالىسى، ئۈچ پادىشالىق، جىن سۇلالىسى، جەنۇبىي ۋە شىمالىي سۇلاللەر (ملادىدىن ئىلگىرىكى 3 ـ ئەسىردىن ملادى 6 ـ ئەسىرگىچە) 23

چىن سۇلالىسى غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى يەر قوشۇ- ۋىلىش ھەركىتى ۋە دېخانلار قوزغىلىڭى شەرقىي خەن سۇلالە- سىنىڭ باش كۆتىرىشى ۋە ئۇنىڭ راۋاج تېپىشى ھۆكۈمرانلار سىنىپىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى كۈرەش، سىرىق ياغلىقلىقلار قوزغىلىڭى ۋە شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ يىمىرىلىشى غەربىي خەن ۋە شەرقىي خەن دەۋرلىرىدىكى مەدەنىيەت جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتلەر ئۈچ پادىشالىق دەۋرىدىكى ئۇرۇش، جىن سۇلالىسىنىڭ قايتا بىرلىككە كېلىشى، جىن سۇلالىسىنىڭ ئاجىزلىشىشى ۋە يوقىلىشى، جەنۇبىي ۋە شىمالىي سۇلاللەر دەۋرىدىكى مەدەنىيەت

شدىن غەربىي جىن سۇلالىسىنىڭ بىرلىكنى ئىشقا ئاشۇرۇشدەك
ئىچە بولغان دەۋر خۇلار دەپ ئاتىلىدىغان بەش مىللەت
قۇرغان 16 بەگلىك شەرقىي جىن سۇلالىسى ۋە جەنۇبىي
سۇلالىلەر شىمالىي سۇلالىلەر جەنۇبىي سۇلالىلەر ۋە شىما-
لىي سۇلالىلەر دەۋرىدە بۇددا دىنىنىڭ سىياسى، ئىقتىسات
ۋە مەدەنىيەتكە كۆرسەتكەن تەسىرى

3. سۇي سۇلالىسى، تاڭ سۇلالىسى، بەش دەۋر، سۇڭ
سۇلالىسى، يۈەن سۇلالىسى (6 ـ ئەسىردىن
14 ـ ئەسىرگىچە) 60

سۇي سۇلالىسىنىڭ جۇڭگونى بىرلىككە كەلتۈرۈشى ۋە ئۇنىڭ
يوقىلىشى تاڭ سۇلالىسىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئۇنىڭ گۈللەنگەن
دەۋرى ھۆكۈمران سىنىپىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى كۈرەش
دىخانلار چوڭ قوزغىلاڭلىرى تاڭ سۇلالىسىنىڭ يىمىرىلىشى
ۋە بەش دەۋر، ئون بەگلىك تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى
ئەدەبىيات ـ سەنئەت ۋە دىن سۇڭ سۇلالىسىنىڭ دۆلەتنى
بىرلىككە كەلتۈرۈشى سودا ـ سانائەتنىڭ راۋاجلىنىشى ۋاڭ
ئەنشىنىڭ قانۇن ئۆزگەرتىشى ۋە بۇنىڭ مەغلۇپ بولۇشى
شىمالىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ يوقىلىشى جەنۇبىي سۇڭ سۇلالە-
سىنىڭ قۇرۇلۇشى جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ يوقىلىشى
مەتبە تېخنىكىسى ۋە مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىياتى يۈەن
سۇلالىسىنىڭ قۇرۇلۇشى يۈەن سۇلالىسىنىڭ سودا ـ سانائىتى
يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئەدەبىيات ۋە دىن دىخانلار چوڭ
قوزغىلىڭىنىڭ موڭغۇل ئاقسۆڭەكلەرنىڭ جۇڭگودىكى ھۆكۈمرا-
لىغىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىشى

4. مىلك، چىلك سۇلالىلىرى (14 ـ ئەسىردىن 19 ـ ئەسىرگىچە) 99
ملك سۇلالىسى يەرنىك مەركەزلەشتۈرۈلۈشى ۋە بىر خىللاش-تۇرۇش ئۇسۇلى ئىشخانا قول سانائىتىنىك راۋاجلىنىشى، شەھەر ئىگىلىكىنىك گۈللىنىشى، ياۋروپالىقلارنىك جۇڭگوغا كېلىشى دېخانلار ئۇرۇشى ۋە ملك سۇلالىسىنىك يوقىلىشى يېڭى كەيپىيات بارلىققا كەلگەن ملك سۇلالىسى مەدەنىيىتى
چىلك سۇلالىسى قوشۇنىنىك شەنخەيگۇەنىدىن ئۆتۈپ كېلىشى ۋە خەنزۇ خەلقىنىك چىلك سۇلالىسىگە قارشى كۈرىشى چىلك سۇلالىسىنىك گۈللىنىشى ۋە زەئىپلىشىشى چىلك سۇلالىسىنىك تۈزۈمى ئەپيۇن ئۇرۇشىدىن ئىلگىرىكى سودا ـ سانائەت ئەپيۇن ئۇرۇشىدىن ئاۋالقى مەدەنىيەت
يېقىنقى زاماندىكى جۇڭگو (كونا دېموكراتىك ئىنقىلاپ دەۋرى) 122
1. ئەپيۇن ئۇرۇشى 122
قانۇنسىز ئەپيۇن سودىسى ۋە لىن زېشۈنىنىك ئەپيۇننى چەكلىشى 1840 ـ يىلىدىن 1842 ـ يىلىغىچە بولغان ئۇرۇش نەنجىڭ شەرتنامىسى، ۋاڭشيا شەرتنامىسى ۋە خۇاڭپۇ شەرتنامىسى جۇڭگو خەلقىنىڭ باتۇرلۇق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىشى چەتئەللەرنىڭ تاجاۋۇزچىلىق قارا نىيىتىنىڭ يوغىنىشى 1856 ـ يىلدىن 1860 ـ يىلغىچە بولغان ئۇرۇش
2. تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلاۋى 134
تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلاۋىنىڭ يۈز بېرىشى ۋە غەلىبە قىلىشى تەيپىڭ تيەنگونىڭ مەغلۇپ بولۇشى نيەنجۈن قوشۇنىنىڭ

قوزغىلىڭى ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئاممىۋى قوزغىلاڭلىرى
3. جۇڭگونىڭ 19 ـ ئەسىرنىڭ 70 ـ يىللىرىدىن 80 ـ يىللىرى-
غىچە بولغان ئارىلىقتىكى ۋەزىيىتى 145
جۇڭگونىڭ يېرىم مۇستەملىكىلىك ئورۇنىغا چۈشۈپ قېلىشى
فېئودال بىيۇروكراتلارنىڭ "ئەجنەبىلەرنى ئۇلىغا قىلىش"
ھەرىكىتى ۋە يېقىنقى زامان سانائەت كاپىتالىزمىنىڭ دەسلەپكى
بىخلىرى كاپىتالىستنىڭ تاجاۋۇزچىلارنىڭ جۇڭگونىڭ چېگرا
رايونلىرىغا ھەدەپ تاجاۋۇز قىلىشى
4. جۇڭگو ـ ياپونىيە ئۇرۇشى ۋە كۈچلۈك جاھانگىر دۆلەت-
لەرنىڭ جۇڭگونى بۆلۈشۈۋېلىش خەۋپى 153
ياپونىيەنىڭ چاۋشيەننى ۋە جۇڭگونى يۇتۇۋېلىش قارا نىيىتى
1894 ـ يىلدىن 1895 ـ يىلغىچە بولغان جۇڭگو ـ ياپونىيە ئۇرۇشى
كۈچلۈك جاھانگىر دۆلەتلەرنىڭ جۇڭگودا تەسىر دائىرىلىرىنى
ئايرىۋېلىشى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى چەتئەل جاھانگىرلە-
رىنىڭ ئىرادىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرغۇچىدۇر
5. 1898 ـ يىلدىكى بۇرژۇئا سىياسى ئىسلاھات ھەرىكىتى 163
بۇرژۇئا سىياسى ئىسلاھاتچىلىق ئىدىيىسىنىڭ پەيدا بولۇشى
1898 ـ يىلدىكى ئىسلاھات ھەرىكىتىنىڭ مەغلۇپ بولۇشى
6. جاھانگىرلىكنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشىلىق كۆرسەتكەن
يىغىتۇەن دىخانلار ھەرىكىتى 169
خەلقنىڭ چەتئەللەرنىڭ دىنىي جەمىيەتلىرىگە قارشى تۇرۇش
شەكلىدە ئىپادىلەنگەن جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى
يىغىتۇەن ھەرىكىتى 1900 ـ يىلى جاھانگىر قاراقچىلارنىڭ
بىرلىشىپ ئەسكەر چىقىرىشى 1901 ـ يىلدىكى شەرتنامە

7. 1911 ـ يىلدىكى بۇرژۇئا ئىنقىلاۋى 176
جاھانگىرلىك بىلەن فېئودال كۈچلەرنىڭ قوش بويۇنتۇرۇغى ئاستىدىكى جۇڭگو خەلقى بۇرژۇئا دېموكراتىك ھەركەتنىڭ راۋاجلىنىشى 1911 ـ يىلدىكى ئىنقىلاپنىڭ پارتلىشى ئىنقىلاپ چاپسان غەلبىسە قىلىۋاتقان جەريانىدىكى كىرىزىس 1911 ـ يىلدىكى ئىنقىلاپنىڭ مەغلۇپ بولۇشى ۋە ئۇنىڭ مۇھىم تارىخىي ئەھمىيىتى
8. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئالدى ـ كەينىدىكى جۇڭگو 187
جاھانگىرلار ۋە مىلىتارىستلار دەپسەندە قىلغان زۇلۇمەتلىك جۇڭگو بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە جۇڭگو كاپىتالىزمىنىڭ يەنمۇ تەرەققى قىلىشى
9. يېڭى ئىلىم ۋە كونا ئىلىم 190
ھازىرقى زامانىدىكى جۇڭگو (يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاپ دەۋرى ۋە يېڭى دېموكراتىزىمدىن سوتسىيالىزىمغا ئۆتۈش) 196
1. جۇڭگو يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاۋىنىڭ باشلىنىشى ــ "4 ـ ماي" ھەركىتى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە بىرىنچى ئىچكى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇش 196
جاھانگىرلىككە قارشى "4 ـ ماي" ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەركىتى ئۆكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلاۋىنىڭ جۇڭگوغا كۆرسەتكەن تەسىرى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئىشچىلار ھەركىتىنىڭ راۋاجلىنىشى جاھانگىرلىك چاڭگىلىدىكى مىلىتارىستلار يېغىلىغى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ

ئىنقىلاۋىي بىرلىك سەپ قۇرۇشىنى قارار قىلىشى سۇن جۇڭشەننىڭ كومپارتىيىنىڭ ياردىمىنى قوبۇل قىلىپ، گومىنداڭنى ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىشى "30 ـ ماي" ھەرىكىتىنىڭ مەملىكەت بويىچە زور ئىنقىلاپ بوران‌نى چىقىرىشى گۇاڭدۇڭ ئىنقىلاۋىي تايانچ بازىسىنىڭ مۇستەھكەملىنىشى مىللى بۇرژۇئازىيە ئوڭ قانىتىنىڭ ئىنقىلاپنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋېلىش قەستىدە بولۇشى شىمالغا يۈرۈش ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىلىك ئىلگىرىلىشى ستالىن ۋە ماۋ زېدۇڭنىڭ جۇڭگو ئىنقىلاۋى توغرىسىدىكى توغرا پىكىرلىرى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئىنقىلاپقا ساتقىنلىق قىلىشى

2. ئىككىنچى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇش 242

گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلىغىنىڭ جىنايەتلىرى "1 ـ ئاۋغۇست" قوزغىلىڭى ۋە جىڭگاڭشەن ئىنقىلاۋىي تايانچ بازىسىنىڭ قۇرۇلۇشى ئىنقىلاۋىي تايانچ بازىلارنىڭ راۋاجلىنىشى ياپون جاھانگىرلىگىنىڭ شەرقىي شىمال رايونىمىزنى زورلۇق بىلەن بېسۋېلىشى ۋە پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ياپونىيەنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرۇش ئۇچۇن كۆرەش قىلىشى جۇڭگو قىزىل ئارمىيىسىنىڭ 25 مىڭ يوللۇق ئۇزۇن سەپىرى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللى بىرلىك سەپىنىڭ دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللىنىشى

3. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش 277

جۇڭگو كومموۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقا رەھبەرلىك قىلىشى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭگونىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشىغا ياردەم بېرىشى، ئەنگلىيە، ئامېرىكىنىڭ گومىنداڭ بىلەن ياپونىيەنى

مۇرەسسەلەشتۇرۇشكە ئۇرۇنۇشى جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيە-
سىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشتا چىڭ تۇرۇشى ۋە
گومىندائ ئەكسىيەتچىلىرى پەيدا قىلغان 3 قېتىملىق كومپار-
تىيىگە قارشى تۇرۇش دولقۇنىنى توسۇشى جۈڭگو كوممۇ-
نىستىك پارتىيىسىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش ۋە
دېموكراتىيە ئۇچۇن كۈرەش قىلىشى جۈڭگو كوممۇنىستىك
پارتىيىسىنىڭ مەملىكەتلىك 7 - قۇرۇلتىيى ياپون باسقۇنچىلىرىغا
قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلبىسى

4. ئۇچىنچى ئىچكى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇش 306

جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ تېچلىق ۋە دېموكراتىيىنى
قوغلا كەلتۈرۈش ئۇچۇن كۈرەش قىلىشى جۈڭگو كوممۇ-
نىستىك پارتىيىسى ۋە جۈڭگو خەلقىنىڭ گومىنداڭنىڭ
ھۇجۇمىنى تارمار قىلىشى فېئودالىلىق - دەللال ھاكىمىيەتىنى
ئۇرۇل - كېسىل يوقىتىش ئۇچۇن كۈرەش قىلىش گومىنداڭ
ھۆكۈمرانلىغىدىكى رايونلاردا ۋەتەنپەرۋەرلىك دېموكراتىيە
ھەرىكىتىنىڭ كۆتىرىلىشى ئۇچىنچى ئىچكى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇ-
شىنىڭ غەلبىسى جۈڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى
يىغىنىنىڭ چاقىرىلىشى

5. جۈڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە تېچلىق،
دېموكراتىيە ۋە سوتسىيالىزىم ئۇچۇن كۈرەش قىلىنغان
بەش يىل 330

جۈڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشى دۆلەتنىڭ مالىيە -
ئىقتىسادىي ئەھۋالىنىڭ تۈپتىن ياخشىلىنىشىنى قوغلا كەلتۈرۈش
ئۇچۇن كۈرەش قىلىش يەر ئىسلاھاتى ئامېرىكا جاھانگىر-

لىگىگە قارشى تۇرۇش ـ چاۋشيەنـگە ياردەم بېرىـش تۇرلۇك ئىجتىمائى ـ دېموكراتىك ئىسلاھات ھەركەتـلىرىـنىڭ ئېلىـپ بېرىلىشى ئىگىلىكـنى ئەسـلىـگە كەلـتۈرۈش خىزمـەتـىنىڭ غەلىبىلىك ئورۇنلىنىشى ئۆتكۈنچى دەۋردىكى باش لۇشيەننىڭ ئوتتۇرىـغا قويۇلۇشى ۋە 1 ـ بەشىنچـى قۇرۇلۇش پىلانـىنىڭ باشلىنىشى جۇڭـگو كوممۇنىستىك پارتىيىـسى 7 ـ نۆۋەتـلىك مەركىزىي كومىتېتى 4 ـ ئومۇمى يىغىنىنىڭ ئېچىلىـشى، پارتىيە ئىچىدىكى ئىتتىپاقلىقنىڭ ۋە پارتىيىنىڭ رەھبەرلىـك رولـىنىڭ كۈچەيتىلىشى ئاسـىيا ۋە دۇنـيانىڭ تىنچـلىق ـ ھەمـكارلىـق ئىشلىرى ئۈچۈن كۈرەش قىلىـش جۇڭـگو خەلـقى ۋەتەنـىنى چوقۇم بىرلىككە كەلتۈرىدۇ مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ئېچىـلىـشى ۋە جۇڭـخۇا خەلق جۇمـھۇرىيىتـىنىڭ ئاساسـىي قانۇنىنىڭ تۈزۈلۈشى

6. جۇڭگونىڭ ھازىرقى زامان مەدەنىيىتى ئىنقىلاۋى 355

ئاخىرقى سۆز 367

قەدىمقى زاماندىكى جۇڭگو (ئىپتىدائى جەمئىيەت، قۇللۇق جەمئىيەت، فېئودالليق جەمئىيەت)

1. يېراق قەدىمقى زاماندىن جەنگو دەۋرىگىچە (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 3 - ئەسىرگىچە)

ئارخېئولوگىيە جەھەتتىكى كەشپىيات يېقىنقى بىرنەچچە ئون يىلدىن بۇيانقى ئارخېئولوگىيىلىك قېزىلمىلار جۇڭگو زېمىنى تەۋەسىدە خېلى بۇرۇنلا ئىنسانلارنىڭ بارلىققا كەلگەنلىگىنى ئىسپاتلىدى. 1929 - يىلىدىن بېرى، بېيجىڭغا يېقىن جۇكۇدىيەن دېگەن يەردىن كونا تاش قورال دەۋرىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە ياشىغان مايمۇنسىمان ئادەملەرنىڭ تاشقا ئايلانغان ئۇستىخانلىرى ۋە كۆپلىگەن شۇ دەۋردە ياشىغان جانلىقلارنىڭ تاشقاتمىلىرى ھەمدە مايمۇنسىمان ئادەملەر ئىشلەتكەن تاش قوراللار ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ تېپىلدى. مۇتەخەسسىسلەرنىڭ تەتقىق قىلىپ چىقىشىچە، بېيجىڭ مايمۇنسىمان ئادەملىرى ياشىغان دەۋر تۆتلەمچى دەۋرنىڭ يېڭىلىنىش مەزگىلىگە توغرا كېلىدۇ، ئۇنىڭغا ھازىر 500 مىڭ يىلچە بولدى.

1954 ـ يىلى سەنشى ئۆلكىسى شياڭفېن ناھىيىسى دېڭسۇن كەنتىدىن كونا تاش قورال دەۋرىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ياشىغان قەدىمى ئادەملەرنىڭ تاشقا ئايلانغان چىشلىرى ۋە نۇرغۇنلىغان تاش قوراللار تېپىلدى. 1934 ـ يىلى جۇكۇديەندىكى لۆڭگۇ تېغى چوققىسىدىكى ئۆڭكۇردىن يەنە كونا تاش قورال دەۋرىنىڭ ئاخىرلىرىدا ياشىغان ئەقلىي ئادەملەرنىڭ تاشقا ئايلانغان ئۇستىخانلىرى ۋە نۇرغۇنلىغان تاش قوراللار، ئۇستىخان ـ مۇڭگۇز بۇيۇملار تېپىلدى. بۇلاردىن باشقا، گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسى شاۋگۇەندىكى مابا دېگەن يەردىن، خۇبېي ئۆلكىسىدىكى چاڭيانڭ دېگەن يەردىن، گۇاڭشى جۇاڭزۇ ئاپتونوم رايونىدىكى لىيۇجيانڭ دېگەن يەردىن ۋە خېنەن رايونىدىنمۇ كونا تاش قورال دەۋرىدە ياشىغان ئىنسانلار ئىشلەتكەن نەرسىلەرنىڭ تاشقاتمىلىرى ياكى ئىزلىرى تېپىلدى.

يېڭى تاش قورال دەۋرىنىڭ ئىزلىرى ناھايىتى كەڭ تارالغان بولۇپ، بۇلار تا ھازىرغىچە جۇڭگونىڭ ھەرقايسى رايونلىرىدىن تېپىلماقتا. بۇ كەشپىياتلار ياڭشاۋ مەدەنىيىتى، لۇڭشەن مەدەنىيىتى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ياڭشاۋ مەدەنىيىتى ھازىرقى خېنەن، سەنشى، شەنشى ۋە گەنسۇ ئۆلكىلىرى قاتارلىق جايلارغا تارالغان. لۇڭشەن مەدەنىيىتى ئاساسەن شەندۇڭ ئۆلكىسىگە تارالغان، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونىدىمۇ شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان مەدەنىيەت ئىزلىرى بار. نەپىس تاش قورال مەدەنىيىتى ئاساسەن سەددىچىن سېپىلىنىڭ شىمالىدىكى رايونلارغا

تارالغان. بۇلاردىن باشقا، چاڭجياڭ دەريا سىنىڭ جەنۇبىدىكى بىرمۇنچە جايلاردىنمۇ جەنۇپ سىتېمىسىغا تالىق يېڭى تاش قورال مەدەنىيىتى تېپىلدى.

تارىختىن ئاۋالقى دەۋر ھەققىدىكى رىۋايەت جۇڭگونىڭ قەدىمى تارىخ كىتاپلىرىدا تارىختىن ئاۋالقى دەۋرگە دائىر رىۋايەتلەر ناھايىتى كۆپ. رىۋايەتتىكى ئەڭ مەشھۇر شەخسلەردىن قاشتېشىدىن ياراق ياساپ باشقا قەبىلىلەرنى يەڭگەن خۇاڭدى بار؛ پىلىچىلىكنى كەشپ قىلغان لېيزۇ بار؛ سىرلانغان بۇيۇم ئىشلەشنى كەشپ قىلغان شۇن بار؛ تۇچىتىن ياراق ياساپ مياۋزۇلارنى يەڭگەن ھەمدە كەلكۇننى تىزگىنلىگەن يۇ بار. جۇڭگونىڭ ئەڭ قەدىمقى دەۋردىكى جەمىيىتىنىڭ سىنىپ بولمىغان، خۇسۇسى مۇلۇك بولمىغان، ئېكسپىلاتاتسىيە بولمىغان ئىپتىدائى جامائە تۈزۈمىدىكى جەمىيەت ئىكەنلىگى رىۋايەتتە ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ.

شيا سۇلالىسى (مىلادىدىن ئاۋالقى 21 ـ ئەسىردىن مىلادىدىن ئاۋالقى 17 ـ ئەسىرگىچە)، شاڭ سۇلالىسى (مىلادىن ئاۋالقى 17 ـ ئەسىردىن مىلادىدىن ئاۋالقى 11 ـ ئەسىرگىچە) دۆلەت ھۆكۈمرانلىق ئاپپاراتى بولغان سۇلالە، رىۋايەتتە ئېيتىلىشچە، شيا سۇلالىسىدىن باشلانغان. شيا سۇلالىسىنىڭ پادىشاسى ــ يۇنىڭ ئوغلى چى ۋە ئۇنىڭ پۇشتىلىرى. شيا سۇلالىسىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى پادىشاسى جيې شاڭ سۇلالىسى پادىشاسى تاڭ تەرىپىدىن يوقىتىلغان.

شاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەنـدە، جۇڭگو تارىخـدا شۇ دەۋردە قالدۇرۇلغان يازما خاتىرىلەر بارلىققا كەلدى. بۇنـداق يېزىقنىڭ بەزىلىرى تۇنج سايمانغا قۇيۇلـغان، بەزىلىرى تاشپاقا قېپى ـ هايۋان ئۈستىخـنىغا ئويۇلـغان، ئۇ ئاساسەن تەسۋىـرىي يېزىق ئىدى. شاڭ سۇلالىـسى دەۋرىـگە خـاس تۇنج قورالـلار تارىختىن بۇيان تېپىلىپ كەلدى، يېقىنقى زامان ئارخېئولوگىيە خادىملىرى ئەنياڭدا كۆپ قېـتىم قېزىـش خىزمـىتى ئىشـلەپ، مول ماتېرىياللارغا ئىگە بولدى. جېڭجۇدىمۇ يىـن (شاڭ سۇلا ـ لىسى پادىشاسى پەنگېڭ پايتەختىنى يىـن دىـگەن يەرگە يۆتكـ ـ گەندىن كېيىن، شاڭ سۇلالىسىنىڭ نامى يىن سۇلالىـسى دەپـمۇ ئاتالغان) لىقلارنىڭ دەسلەپكى شەھىرىنىڭ خارابىسى ۋە نۇرغۇن مەدەنىيەت خارابىلىرى تېپىلـدى، بۇ هال بۇ جايىنىڭـمۇ يېنلىق ـ لارنىڭ مەدەنىيەت مەركىزى ئىكەنلىگىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. چېغاناق ـ قاسراق پۈتۈكـلىرى 1899 ـ يىـلى خېـنەن ئۇلكىـسى ئەنياڭ ناهىيىـسى شىياۋتۇن كەنـتىدىـكى يىن خارابىـسـدىن تېپىلغان ئىـدى، هازىـرغـىچە بۇ جايـدىن نۇرغۇن قېزىلمـلار چىقتى. ئالىملارنىڭ تەتـقىق قىلىپ چىقـشـىچە، بۇ پۈتۈك شۇ چاغلاردا رەھبالار تۈرلۈك ئىشلار ئۈستىدە رەم باققاندا قالدۇر ـ غان خاتىرىلەر ئىكەن، شۇڭا چېغاناق ـ قاسراق پۈتۈگى رەمنامە دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

مۇشۇ مول ماتېرىياللارغا ئاساسلىنىپ، شاڭ سۇلالىسى مەدـ ـ نىيىتى توغرىسىدا تۆۋەندىكىدەك ئاساسىي تونۇشقا كېلىمىز:

بىرىنچىدىن، شۇنى مۇئەييەنلەشتۇرەلەيمىزكى، شائ سۇلالىسى دەۋرىدە ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسى ئالىلبۇرۇنلا تۇچ قورال دەۋرىگە قەدەم قويغان. شائ سۇلالىسى دەۋرىگە ياتىدىغان تۇچ قوراللارنائ تۇرى بەك كۆپ، يەمەكىلىك قاچىلىرى، شاراپ قاچىلىرى ۋە ھەربى قوراللار ھەممىدىن كۆپ. بۇلارنائ چوڭلۇرىدىن كېيىنكى يىللاردا تېپىلغان "ۋۇ ئانا داڭقىنى" 1400 جىلائ بولۇپ، تولىمۇ كۆركەم ياسالغان؛ كىچىكلىرىدىن قوشۇق، ئۇچ پۇتلۇق رۇمكا، مىس ئوقيا قاتارلىقلار بەك نەپىس ياسالغان. بۇ تۇچ قوراللار شەكلىنائ مۇرەككەپلىگى، ياسىلىشىنائ نازۇكلۇغى، نەقاشلىرىنائ گۇزەللىگى، سانىنائ جىقلىغى جەھەتلەردە پۇتۇن دۇنيادىكى تۇچ قورال مەدەنىيىتى بويىچە تەڭداشسىز بولۇپ ھىساپلىنىدۇ.

ئىككىنچىدىن، شائ سۇلالىسى ھەقىقەتەن دېخانچىلىق دەۋرىگە قەدەم قويغان. رەمنامىدىن قارىغاندا، دېخانچىلىق شائ سۇلالىسىنائ ئىگىلىگىدە ھۆكۇمران ئورۇنغا ئېرىشكەن. رەمنامىدە يىل، يامغۇرغا دائىر رەمبالىق خاتىرىلىرى ناھايىتى كۆپ، بۇنىڭدىن دېخانچىلىقنائ تۇرمۇشتىكى مۇھىم ئورنىنى كۆرۇۋېلىشقا بولىدۇ. رەمنامىدە تىلغا ئېلىنغان دېخانچىلىق زىراەتلىرى ئىچىدە، تېرىق ھەممىدىن كۆپ تىلغا ئېلىنغان، ئۇنىڭدىن قالسا بۇغداي كۆپ تىلغا ئېلىنغان، بۇنىڭدىن قارىغاندا تېرىق بىلەن بۇغداي شائ سۇلالىسى ئادەملىرىنائ ئەڭ ئۇمۇمى ئاشلىغى بولسا كېرەك. پىلە، ئۇزمە، يىپەك، شايە

دىگەن سۆزلەر رەمنامىدە كۆپ ئۇچرايدۇ، بۇنىڭدىن شاڭ سۇلالىسى ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ يىپەك توقۇلمىلاردىن كىيىم قىلىشنى بىلگەنلىگىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. چارۋىچىلىق بۇ دەۋردە دىخانچىلىققا يول بېرىپ ئىككىنچى ئورۇنغا چۈشۈپ قالغان، شاڭ سۇلالىسى ئادەملىرى باققان ھايۋانات تۈرلىرى بىز بۈگۈنكى كۈندە بېقىۋاتقان ھايۋانات تۈرلىرىدىن ئانچە پەرقلەنمەيدۇ. ئات، كالا، قوي، ئىت، چوشقا رەمنامىدە تىلغا ئېلىنىدۇ. شاڭ سۇلالىسى ئادەملىرى ئات، كالىنى ھارۋىغا قېتىشنى بىلگەن، ئۇ چاغدا خۇاڭخې دەريا‌سى ۋادىسىدا پىلمۇ ياشىغان، يەنە كېلىپ ئۇ سوقۇشقا ئىشلىتىلگەن. بۇلار ئارخېئولوگىيىلىك كەشپىياتلار ۋە چىغاناق-قاسراق يېزىغىدا قالدۇرۇلغان خاتىرىلەر تەرىپىدىن ئىسپاتلاندى.

ئۇچىنچىدىن، شاڭ سۇلالىسى قۇللۇق جەمىيەتكە قەدەم قويغان. تۇنچ قوراللارنىڭ تەرەققى قىلغانلىغىدىن قارىغاندا، ئۇ چاغدا قول ھۈنەرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان قۇللار ۋە قۇللارنى باشقۇرغۇچىلار بارلىققا كەلگەن، بۇ قۇللار ئاقسۆڭەكلەر بەھرىمەن بولىدىغان ئالى سايمانلارنى ياساش بىلەنلا شۇغۇللانغان. نەزىر-چىراق، دۇئا-تەكبىر، رەمبالىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان نۇرغۇن باخشى-دۇئاگۇيلارمۇ بارلىققا كەلگەن، تېخىمۇ كۆپ ئادەملەر دىخانچىلىق ۋە چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ تۇرمۇش ۋاستىلىرىنى تەييارلاپ، بىۋاستە ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلغان كىشىلەرنى باققان، ئەلۋەتتە.

بۇنىڭدىن شاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە نۇرغۇن قۇللارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىگى بىلەن شۇغۇللانغانلىغىنى بىلىش مۇمكىن. ئارخېئولوگىيىلىك كەشپىياتلار بىزگە شۇنى ئۇقتۇرىدىكى، گۆرلۈككە بىللە كۆمۈلگەن ئادەمنىڭ سانى 3-4 يۈزگە يەتكەن، يەنى سۇلالىسى خارابىسىدىن گۆرلۈككە بىللە كۆمۈلگەن ئادەم سانىنىڭ ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ جەمئىي ئىككى مىڭدىن ئاشقانلىغى مەلۇم بولدى، بۇنىڭدىن قۇللارنىڭ سانىنىڭ كۆپ ئىكەنلىگى چىقىپ تۇرىدۇ. ئەسىرگە چۈشكەنلەر ۋە گۇناكارلار قۇللارنىڭ ئاساسىي مەنبەسى ئىدى، تارىخىي ماتېرىياللار شاڭ سۇلالىسىنىڭ ئۇرۇش كۆپ بولغان ۋە جازا تۈزۈمى قاتتىق بولغان دۆلەت ئىكەنلىگىنى ئىسپاتلايدۇ.

ھازىرقى ماتېرىياللارغا ئاساسەن، شاڭ سۇلالىسىنىڭ زىمىن دائىرىسىنى ئېنىق كۆرسىتىپ بېرىش مۇمكىن ئەمەس، ئومۇمەن ئېيتقاندا، شىمالدا ھازىرقى خېبېي ئۆلكىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن جەنۇپتا چاڭجياڭ-خۇەيخې دەريالىرى ۋە خۇبېي ئۆلكىسىگىچە، شەرقتە شەندۇڭ ئۆلكىسىدىن غەرپتە شەنشى ئۆلكىسىگىچە بولغان زىمىن شاڭ سۇلالىسىنىڭ ئىلكىدە بولغان بولسا كېرەك. مۇشۇ كەڭ زىمىن دائىرىسىدىكى بىرمۇنچە قەبىلىلەر ۋە كىچىك بەگلىكلەر شاڭ سۇلالىسىگە ئىتائەت قىلغان.

شاڭ سۇلالىسىنىڭ خان-پادىشالىرىنىڭ نامى «تارىخنامە. يەنى سۇلالىسى پادىشالىرىنىڭ تەرجىمھالى»دا يېزىلغان. «يەنى سۇلالىسى پادىشالىرىنىڭ تەرجىمھالى»دا يېزىلىشىچە، شاڭ

سۇلالىسىنىڭ پەيشۋاسى شيې دىگەن پادىشانىڭ زامانىدىن تاڭ دىگەن پادىشا زامانىغىچە 13 ئەۋلات ئۆتكەن، شاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاسى تاڭ شيا سۇلالىسىنى يوقاتقاندىن باشلاپ شاڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى پادىشاسى جۇ دىگەن پادىشاغىچە ھىساپلىغاندا، جەمئى 30 پادىشا تەختتە ئولتۇرغان، بۇ پادىشالارنىڭ «يىن سۇلالىسى پادىشالىرىنىڭ تەرجىمھالى»دا يېزىلغان ئىسمى بىلەن رەمئىيدە يېزىلغان ئىسمى ئاساسەن بىردەك.

شاڭ سۇلالىسىنىڭ قانچە يىل ھۆكۈم سۈرگەنلىگى ئۇستىدە ھازىرچە ئېنىق بىرنىمە دىيەلمەيمىز، «زو چيۇمىڭ يىلنامىسى» دىگەن كىتاپتا خاتىرىلىنىشچە، شاڭ سۇلالىسى 600 يىل ھۆكۈم سۈرگەن.

غەربىي جۇ سۇلالىسى (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 11-ئەسىردىن مىلادىدىن ئىلگىرىكى 8-ئەسىرگىچە)، شەرقىي جۇ سۇلالىسى (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 8-ئەسىردىن مىلادىدىن ئىلگىرىكى 3-ئەسىرگىچە) شاڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىلىرى، جۇ ئادەملىرى ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسىدىكى ۋېيشۇي دەريياسى ۋادىسىدا باش كۆتەرگەن. جۇ سۇلالىسىنىڭ قايسى يىلى دۆلەت قۇرۇشقا باشلىغانلىغى ۋە شاڭ سۇلالىسىنى قايسى يىلى يوقاتقانلىغى ئۇستىدە ھازىرچە كېسىپ بىرنىمە دىيەلمەيمىز. ئومۇمى خاتىرىلەردە: غەربىي جۇ سۇلالىسى شاڭ سۇلالىسىنى مىلادىدىن ئىلگىرىكى 11-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا يوقاتقان، دەپ يېزىلىدۇ. تارىخىي خاتىرىلەردە 12 بەگلىك يىلنامىسى

گۈڭخې يىلىنىڭ بىرىنچى يىلى (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 841 - يىلى) دىن باشلىنىدىغانلىقى پۈتۈلگەن. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن، جۇڭگو تارىخى ئېنىق يىللىرى بىلەن خاتىرىلىنىدىغان بولدى.

جۇ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىكى شېئىر - قوشاقلاردىن قارىغاندا، جۇ سۇلالىسىنىڭ پېشۋاسىنىڭ ئىسمى چى بولۇپ، پەرى جياڭ يۈەننىڭ ئوغلى ئىكەن. رىۋايەتتە ئېيتىلىشىچە، چى ئەڭ بۇرۇن چۈژگۈن تېرىغان كىشى ئىكەن. چۈژگۈن تېرىققا قارىغاندا تېرىش ئاسان، تېخىمۇ ئادەتتىكى ئاشلىق ئىكەن. چى چۈژگۈن تېرىشنى باشلاپ بېرىپ، دېخانچىلىققا زور تۆھپە قوشقانلىقى ئۈچۈن، دېخانچىلىقنىڭ پېرى دەپ ئىززەتلەنگەن ۋە چۈژگۈن ئەۋلىياسى دەپ ئاتالغان.

رىۋايەتتە ئېيتىلىشىچە، جۇ ئادەملىرى ئەڭ دەسلەپتە پائالىيەت ئېلىپ بارغان جاي تەي ئىكەن. تەي ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسى ۋۇگۇڭ ناھىيىسىدە. ئارخىئولوگىيە خادىملىرىنىڭ تەكشۈرۈپ ۋە دەسلەپكى قەدەمدە قېزىپ چىقىشچە، جۇ مەدەنىيىتىنىڭ ئىزلىرى ھەقىقەتەن ۋېيخې دەرياسى ۋادىسىدا ئىكەن. چىشەن، فېڭ ۋە خاۋ ئوتتۇرىسىدا جۇ ئادەملىرى قالدۇرۇپ كەتكەن نەرسىلەر ئەڭ كۆپ ئىكەن.

جۇ ئادەملىرى بىرنەچچە قېتىم كۆچكەن، تەيۋاڭ زامانىغا كەلگەندە جۇيۈەن (ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسى چىشەن ناھىيىسى) گە كۆچۈپ كەلگەندىلا، جۇ دۆلەت نامى بولۇپ قالغان، شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن جۇ دۆلىتى بارا - بارا قۇدرەت تاپقان.

تەيۋاڭنىڭ ئوغلى ۋاڭجى غەربىي رايوننىڭ ھۆكۈمرانى ئىكەن، كېيىن ئۇنى شاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاسى ۋېندىڭ ئۆلتۈرۋۈۋەتكەن. رەمنامىدىن قارىغاندا، جۇ سۇلالىسى شاڭ سۇلالىسىنىڭ بېقىندىسى بولسا كېرەك.

ۋاڭجىنىڭ ئوغلى ۋېنۋاڭ ئەتراپىدىكى كىچىك بەگلىكلەرنى بوي سۇندۇرۇپ، ۋېيخې دەرياسى ۋادىسىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، پايتەختىنى ۋېيخې دەرياسىنىڭ تۆۋەنكى ئېقىمىدىكى فېڭ (ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسى شىئەن شەھرىنىڭ ئەتراپىدا) دىگەن يەرگە كۆچۈرگەن، ئۇنىڭ تەسىر دائىرىسى ھازىرقى سەنشى، خېنەن ئۆلكىلىرىگە يەتكەن. ئۇنىڭ ئوغلى ۋۇۋاڭ شاڭ سۇلالىسىنى يوقىتىپ، جۇ سۇلالىسىنى قۇرغان، پايتەختىنى فېڭدىن خاۋجىڭغا (شىئەن شەھرىنىڭ ئەتراپىغا) كۆچۈرگەن. پايتەختى غەرپ تەرەپتە بولغانلىقتىن، كېيىنكى تارىخچىلار ئۇنى غەربىي جۇ سۇلالىسى دەپ ئاتىغان.

ۋۇۋاڭ ئۆلگەندىن كېيىن، شاڭ سۇلالىسى ئادەملىرى توپىلاڭ كۆتەرگەن، ۋۇۋاڭنىڭ ئىنىسى جۇگۈڭ شەرققە ئىككىنچىلەپ جازا يۈرۈشى قىلىپ، 50 نەچچە بەگلىكنى يوقىتىپ، شاڭ سۇلالىسىنىڭ شەرقتىكى قالدۇق كۈچلىرىنى بوي سۇندۇرغان. غەربىي جۇ سۇلالىسىنىڭ تەسىر دائىرىسى خۇاڭخې دەرياسىنىڭ تۆۋەنكى ئېقىمىغىچە كېڭەيگەن، شۇنىڭ بىلەن خۇاڭخې دەرياسى ۋادىسى ئاساسەن غەربىي جۇ سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىدىكى رايون بولۇپ قالغان.

جۇگۇڭ جۇ سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، يېڭىدىن بوي سۇندۇرۇۋالغان جايلار ۋە خەلقنى بىر پەملىلىك ۋە يات پەملىلىك ئاقسۆڭەكلەرگە سۈيۈرغال قىلىپ بەرگەن. ۋېنۋاڭ، ۋۇۋاڭ، جۇگۇڭنىڭ ئوغۇللىرى ۋە ئۇلار بىلەن بىر پەملىلىك باشقا كىشىلەرنىڭ تولىسى چوڭ-كىچىك بەگ بولغان ۋە ئۇلارغا ھازىرقى شەنشى، خېنەن، شەندۇڭ، سەنشى، خېبېي، خۇبېي ئۆلكىلىرى تەۋەسىدىكى جايلار سۈيۈرغال قىلىپ بېرىلگەن، كۆپىنچىسىگە ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسى تەۋەسىدىكى جايلار سۈيۈرغال قىلىپ بېرىلگەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، جۇگۇڭ سۈيۈرغال قىلغان بەگلىك جەمئى 71 ئىكەن، بۇنىڭدىن باشقا، غەربىي جۇ سۇلالىسى بوي سۇندۇرۇۋالغان بىرمۇنچە كىچىك بەگلىكلەرمۇ بار ئىكەن، ئۇلار بېقىندا دۆلەت نامىدا جۇ سۇلالىسى پادىشاسىنىڭ بۇيرۇغىغا ئەمەل قىلىدىكەن ھەمدە ئۇنىڭغا تارتۇق-سېلىق تاپشۇرۇپ تۇرىدىكەن.

غەربىي جۇ سۇلالىسى دەۋرىدىكى جەمىيەت قانداق جەمىيەت؟ بۇ مەسىلىدە جۇگگو تارىخچىلىرىدا پىكىر ئىختىلاپلىرى بار. بەزىلەر ئۇنى فېئودالىلىق جەمىيەتىنىڭ باشلىنىشى دەپ قارايدۇ، بەزىلەر ئۇنى قۇللۇق جەمىيەت ھىساپلايدۇ. ھازىرقى ئارخېئولوگىيىلىك ماتېرىياللار ۋە يازما ماتېرىياللارغا ئاساسەن، غەربىي جۇ سۇلالىسى دەۋرىدىكى جەمئىيەتنىڭ ئاساسىي ئەھۋالىنى تۆۋەندىكى بىرنەچچە نۇقتىغا يىغىنچاقلاش مۇمكىن:

1. غەربىي جۇ سۇلالىسى دەۋرىدە ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىر-

رىش كۆچلىرىنىڭ سەۋىبىسى شاڭ سۈلالىسى دەۋرىدىكىدىن تېخىمۇ ئۆسكەن. بۇ، ئالدى بىلەن، دېخانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ راۋاج تاپقانلىغىدا ئىپادىلىنىدۇ. مىس بۇيۇملارغا ئويۇلغان خەتلەر ۋە «نەزمىلەر»، «نەسرىلەر»دىكى خاتىرىلەردىن قارىغاندا، غەربىي جۇ سۈلالىسى دەۋرىدە دېخانچىلىق گۈللەنگەن، تېرىقچىلىق جابدۇقلىرى ياخشىلانغان، دېخانچىلىق زىرائەتلىرىنىڭ تۈرى كۆپەيگەن، دېخانچىلىق كۆلىمى كېڭەيگەن يەنى مۇشۇ جەھەتلەردە ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ سەۋىبىسى شاڭ سۈلالىسى دەۋرىدىكىدىن ئېشىپ كەتكەن. شۇنداق دېيەلەيمىزكى، غەربىي جۇ سۈلىسىنىڭ تەسىرى يېتىپ بارغانلىقى يەردە دېخانچىلىق راۋاج تاپقان، خۇاڭخې دەرياسى ۋادىسى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ ئېچىلىشىدا غەربىي جۇ سۈلالىسى زور تۆھپە قوشقان.

2. غەربىي جۇ سۈلالىسى دەۋرىدە ئىجتىمائى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى شاڭ سۈلالىسى دەۋرىدىكىدىن ھەقىقەتەن ئاز ـ تولا ئۆزگەرگەن. مىس بۇيۇملارغا ئويۇلغان خەتلەر ۋە «نەزمىلەر»، «نەسرىلەر»دىكى خاتىرىلەردىن قارىغاندا، ئۇ زامانىدا تەبىقىچىلىك تۈزۈمى بارلىققا كەلگەن، بۇنداق تەبىقىچىلىك تۈزۈمى يەر مۇلۈكچىلىگى ئاساسىغا تىكلەنگەن. تەكرىقۇت بىر قىسىم يەرلەرنى شۇ يەرلىك خەلق بىلەن بىللە بەگلەرگە ئىنئام قىلىپ بەرگەن، بەگلەرمۇ ئۆز بەگلىگى دائىرىسىدە بىر قىسىم يەرلەرنى (بۇ يەرلەر بەخشەندە يەر دەپ

ئاتالغان) شۇ يەرلىك خەلق بىلەن بىللە تۆرىلەرگە ئىنئام قىلىپ بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن، يەر ۋە دېخان ئىگىلىرى سىنىپى شەكىللەنگەن. يەنە بىر تەرەپتىن، بىۋاستە يەر تېرىغۇچىلارنىڭ ئۆزىدە يەر بولمىغاچقا، ئۇلار يەر ئىگىلىرىدىن ئازراق يەر ئېلىپ تېرىپ، ئۆزلىرىنى ۋە بالا-چاقىلىرىنى باقىدىغان ئەڭ تۆۋەن تۇرمۇش ۋاستىلىرىگە ئىگە بولغان، تەڭرىقۇت، بەگلەر ۋە تۆرىلەرنىڭ يەرلىرىنى بولسا ھەقسىز ئەمگەك قىلىپ تېرىپ بەرگەن. مۇشۇ بىۋاستە يەر تېرىغۇچىلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى ۋە ئۆيلىرى، كۆكتاتلىغى بار ئىدى، ئۇلار يەر ئىگىلىرىدىن تۇرمۇش ۋاستىلىرى ئالمايتتى، ئەمما يەر ئىگىلىرى ئۇلارغا قارىتا جىسمانى بېقىندىلىق مۇناسىۋەتنى ساقلاپ قالاتتى.

3. غەربىي جۇ سۇلالىسى دەۋرىدىكى تەبىقىچىلىك تۈزۈمىنى ئۇرۇقداشلىق تۈزۈمىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. غەربىي جۇ سۇلالىسىنىڭ ئۇرۇقداشلىق تۈزۈمىدە تۇنجى ئوغۇل ۋارىسلىق قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە ئىدى. غەربىي جۇ سۇلالىسى دەۋرىدە ئاقسۆڭەكلەرنىڭ سىياسى ئورنىغا ۋە مال-مۈلكىگە ئۇلارنىڭ تۇنجى ئوغلى (ئۆز ئۇرۇغىدىن بولغان) ۋارىسلىق قىلاتتى. دادىسىنىڭ سىياسى ئورنىغا ۋە مال-مۈلكىگە ۋارىسلىق قىلغان تۇنجى ئوغۇل ئۇرۇق ئاقساقىلى دەپ ئاتىلاتتى. جۇ سۇلالىسى پادىشاسى ئەلنىڭ ئۇرۇق ئاقساقىلى، بەگلەر ئۆز بەگلىگىنىڭ ئۇرۇق ئاقساقىلى، تۆرىلەر ئائىلىنىڭ ئۇرۇق ئاقساقىلى ئىدى. سىياسى جەھەتتە دەرىجىسى ئوخشاش بولمىغان

بۇ ئۇرۇق ئاقساقاللىرى ئىگدارلىق قىلىدىغان يەر كۆلىمى ھەر خىل بولغان ھەر دەرىجىلىك يەر ئىگىلىرى ئىدى.

4. غەربىي جۇ سۇلالىسى مەدەنىيىتى شاڭ سۇلالىسى مەدەنىيىتى ئاساسىدا ۋۇجۇتقا كەلگەن. بۇنى بەدىئى ئىجادىيەت جەھەتتىنمۇ، يېزىقىنىڭ شەكلىدىنمۇ كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. «نەزىر»دىكى شېئىر ـ قوشاقلار، «نەسرىلەر»دىكى يارلىقلار، خاتىرىلەر شاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكىدىن ئىلگىرىلىگەن. غەربىي جۇ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىگە كەلگەندە مىس بۇيۇملارغا ئويۇلغان نەچچە يۈز خەتلىك يادنامىلەردىن ھازىرغىچە ساقلىنىپ قالغىنى خېلى كۆپ. بۇنىڭدىن باشقا، جۇ سۇلالىسى ئادەملىرىنىڭ تەرىقەت كۆزقارىشىمۇ شاڭ سۇلالىسى ئادەملىرىنىڭكىدىن مۇكەممەل ھەم سىستېمىلىق.

غەربىي جۇ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى پادىشاسى يۇۋاڭ چۈەن رۇڭ تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن. يۇۋاڭنىڭ ئوغلى پىڭۋاڭ مىلادىدىن ئىلگىرىكى 770 ـ يىلى پايتەختىنى لويىغا كۆچۈرگەن. لويى خاۋجىڭنىڭ شەرقىدە بولغاچقا، پىڭۋاڭ تەختكە چىققاندىن كېيىن جۇ سۇلالىسى شەرقىي جۇ سۇلالىسى دەپ ئاتالىدى. شەرقىي جۇ سۇلالىسى دەۋرىنىڭ مىلادىدىن ئىلگىرىكى 722 ـ يىلدىن مىلادىدىن ئىلگىرىكى 481 ـ يىلغىچە بولغان مەزگىلى چۈنچيۇ دەۋرى دېيىلىدۇ. مىلادىدىن ئىلگىرىكى 403 ـ يىلدىن مىلادىدىن ئىلگىرىكى 221 ـ يىلغىچە بولغان مەزگىلى جەنگو دەۋرى دېيىلىدۇ. شەرقىي جۇ سۇلالىسى دەۋر سۈرگەن 5

يۇز نەچچە يىل ئىچىدىمۇ جۇڭگونىڭ مەدەنىيىتى خېلى تەرەققى قىلدى، شانلىق مۇۋەپپەقىيەت قازاندى.

چۈنچىيۇ، جەنگو دەۋرلىرىدە جەمىيەت ئەھۋالى غەربىي جۇ سۇلالىسى دەۋرىدىكىدىن كۆرۈنەرلىك ياخشىلانغان، بۇنىڭ ئالامەتلىرى تۆۋەندىكىلەر:

1. تۆمۇرنىڭ كەشپ قىلىنىشى ۋە ئىشلىتىلىشى بىلەن، ئىجتىمائى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ سەۋىيىسى ئۆسكەن. ئىشەنچلىك يازما ماتېرىياللاردا يېزىلىشىچە، تۆمۇر توغرىسىدىكى ئەڭ دەسلەپكى پۈتۈك مىلادىدىن ئىلگىرىكى 513-يىلى جىن بەگلىگىنىڭ ئۆزىنىڭ قانۇنىنى تۆمۇر داڭقانغا قۇيغانلىغى ئىكەن؛ بۇ پۈتۈك شۇنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇكى، كەم دېگەندە مىلادىدىن ئىلگىرىكى 6-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا جۇڭگودا تۆمۇر قۇيمىچىلىغى بارلىققا كەلگەن. بۇ پۈتۈك ناھايىتى ئىشەنچلىك. ئارخېئولوگىيىلىك كەشپىياتلار چۈنچىيۇ دەۋرىنىڭ ئاخىرىدا ۋە جەنگو دەۋرىدە تۆمۇر قوراللارنىڭ خېلىلا ئومۇمىي يۈزلۈك ئىشلىتىلگەنلىگىنى ئىسپاتلىدى. خېبېي ئۆلكىسى شىخلۇڭ ناھىيىسىدىن ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرىنى قۇيىدىغان نۇرغۇن تۆمۇر قېلىپلار تېپىلدى، خېنەن ئۆلكىسى خۇيشېيەن ناھىيىسىدىكى جەنگو دەۋرىگە خاس قەۋرىدىنمۇ نۇرغۇن تۆمۇر قوراللار چىقتى. تۆمۇرنىڭ كەشپ قىلىنىشىغا ئەگىشىپ، دېخانچىلىق ۋە قول سانائەت سايمانلىرى ياخشىلانغاچقا، دېخانچىلىق ۋە قول سانائەت راۋاج تاپقان، بۇ ئۆز نۆۋىتىدە سودا پائالىيەتلىرىگە

تۇرتـكه بولغان. بىرمۇنـچه بەگلىكـلەرنىڭ قورغانـلىرى راۋاج تېپىپ دەسلەپكى شەھەرگە ئايلىنىشقا باشلىـغان. جەنـگو دەۋرىدە، تۇمەن ئۆيلۈك شەھەر ئادەتتىكى شەھەر بولۇپ قالغان، چى بەگلىگىنىڭ پايتەختى لىنزىدا 70 مىڭ ئۆيـلۈك ئولـتۇراقلاشقان، ۋېي بەگلىگىنىڭ چوڭ كوچىلىرىدا ھارۋىـلار كېچەكۈندۈز توختىماي ماڭىدىغان بولۇپ كەتكەن، بۇنىڭدىن ئەينى زامانىدىكى ئاۋاتچىلىقنى تەسەۋۋۇر قىلىـش مۇمكىن. سودىـنىڭ تەرەققىي قىلىشى پۇلغا بولغان ئېھتىياجنى كەلتۈرۈپ چىقارغان. پۇل جۇڭگودا ناھايىتى ئۇزۇن تارىخقا ئىگە، بىراق قۇيـما پۇل جەنگو دەۋرىگە كەلگەندىلا ئومۇملاشقان. سودا شەھەرلـىرىنىڭ ھەممىسىدىلا ئـۆز ئالدىـغا پۇل قۇيۇلـغان، ھازىـر ئېنىق لاپ چىققىلى بولمىغان ئاشۇنداق شەھەر نامى ئىككى يۈزدىـن كەم ئەمەس.

2. ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققى قىلىشىغا ئەگىشىپ، يەر مۇلۈكچىلىـگى ئاز ـ تولا ئـۆزگەرگەن. غەربىي جۇ سۇلالىسىدىن بۇيان يەر تامامەن ئاقـسۆڭەك ـ خـوجـلارنىڭ ئىلكىدە بولۇپ كەلگەن ئىدى، يەرنى ئېلىش ـ سېتىشقا رۇخسەت قىلىنمايتتى. چۈنچىيۇ دەۋرىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىـن بىر قىـسىم يەرلەر يېڭىـدىن باش كـۆتەرگەن پومىشـىكـلار سـىنـىپى ۋە دىخانلار سىنىپىنىڭ قولغا ئاستا ـ ئاستا ئۆتتى. جەنگو دەۋرىگە كەلگەندە يەرنى ئەركـىن ئېلىـش ـ سېتىـش ئادەتتىكى ئىش بولۇپ قالدى. بۇ دەۋردە يېڭىدىن باش كـۆتەرگەن يەر ئىگە ـ

لىرى سىنىپى بەگلەر ۋە تۆرىلەردىن نۇرغۇن يەرگە ئىگە بولۇپ ۋە ئۇنى بىۋاستە تېرىغۇچىلارغا ئىجارىگە بېرىپ، ئۇلاردىن مەلۇم مىقداردىكى ھوسۇلنى يەر ئىجارىسى سۈپىتىدە ئالدىغان بولدى. شۇنىڭ بىلەن، ئىلگىرى مېھنەت بىلەن تۆلىنىدىغان يەر ئىجارىسى بارا-بارا ئەمىلىي نەرسە بىلەن تۆلىنىدىغان يەر ئىجارىسىگە ئايلاندى. يەر ئىجارىسى شەكلى ئۆزگەرگەنلىكتىن، بىۋاستە يەر تېرىغۇچىلارنىڭ يەر ئىگىلىرىگە بولغان جىسمانى بېقىندىلىق مۇناسىۋىتىمۇ بىرقەدەر بوشاپ قالدى.

3. ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ ئۆسۈشى ئارقىسىدا، يەر مۇلۈكچىلىگىلا ئۆزگىرىپ قالماستىن، يەرلىك ئىگىلىكمۇ ئومۇمى يۈزلۈك راۋاج تاپتى. غەربىي جۇ سۇلالىسى دەۋرىدە ئىگىلىك ئەڭ تەرەققى قىلغان جاي ۋېيخې دەريا‌سى ۋادىسى ئىدى. چۈنچىيۇ دەۋرىگە كەلگەندە، چى (ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسىدە)، جىن (ھازىرقى سەنشى ئۆلكىسىدە)، جىڭ (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا)، سۇڭ (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ شەرقىي قىسمىدا)، چىن (ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسىدە)، چۇ (ھازىرقى خۇبېي ئۆلكىسىدە) بەگلىكلىرىنىڭ ئىگىلىگىمۇ تەرەققى قىلىپ، پۈتكۈل خۇاڭخې دەريا‌سى ۋادىسى ئىگىلىگى گۈللەنگەن رايون بولۇپ قالدى. چۈنچىيۇ دەۋرىنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە، ۋۇ (ھازىرقى جياڭسۇ ئۆلكىسىدە) بەگلىگى بىلەن يۈ (ھازىرقى جېجياڭ ئۆلكىسىدە) بەگلىگى زومىگەرلىك ھوقۇقى تالىشىۋېرىپ، چاڭجياڭ دەريا‌سىنىڭ تۆۋەنكى

ئېقىمدىكى بەگلىكلەرمۇ جۇ سۇلالىسىنىڭ ئىگىلىك سىستېمىسىغا تارتىلىپ كەتتى. يەرلىك ئىگىلىكىنىڭ راۋاج تاپقانلىغىنى يەر ئاستىدىن چىققان مەدەنىي يادىكارلىقلار ئىسپاتلايدۇ. غەربىي جۇ سۇلالىسى دەۋرىگە خاس قېزىلما مىس بۇيۇملار ئومۇمەن جۇ سۇلالىسى پادىشالىرىنىڭ ۋە ئوردا ئەمەلدارلىرىنىڭ نەرسىلىرى بولۇپ چىقتى، بەگلىكلەرگە خاس مەدەنىي يادىكارلىق يوق دېيەرلىك؛ شەرقىي جۇ سۇلالىسى دەۋرىگە خاس مىس بۇيۇملارنىڭ تولىسى بەگلىكلەرنىڭ بولۇپ چىقتى. دېمەك، چۇنچىيۇ دەۋرىدە، بەگلىكلەرنىڭ مەدەنىي يادىكارلىق تۈزۈمى بارا-بارا مۇكەممەللەشكەن. جەنگو دەۋرىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىن، جۇ بەگلىگىنىڭ زېمىنى ھازىرقى خۇبېي، خۇنەن، ئەنخۇي، خياڭسۇ، جېجياڭ ئۆلكىلىرىنىڭ ھەممىسىنى، شەندۇڭ، خېنەن، سىچۇەن، گۈيجۇ ئۆلكىلىرىنىڭ زېمىنىنىڭ بىر قىسمىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. جۇ بەگلىگى جەنۇبىي رايونلارنى ئېچىشتا زور تۆھپە قوشقان. يېقىنقى يىللاردىن بېرى ئەنخۇي، خۇنەن، خۇبېي ئۆلكىلىرىدىن ۋە خېنەن ئۆلكىسىنىڭ جەنۇبىي قىسمىدىن جۇ بەگلىگىگە خاس نۇرغۇن مەدەنىي يادىكارلىقلار قېزىۋېلىندى ھەمدە ئۇنىڭ ئىچىدىن خەت ئويۇلغان بامبۇك تارشا ۋە ياغاچ تارشا چىقتى، بۇنىڭدىن جۇ بەگلىگى مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىغىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، چىن، جاۋ (ھازىرقى خېبېي ئۆلكىسىدە)، يەن (ھازىرقى خېبېي ئۆلكىسى ۋە لياۋدۇڭ يېرىم ئارىلىدا) بەگلىكلىرىمۇ زېمىنىنى ئۆز-

لۇكسز ئېچىپ بارغان. چۇ بەگلىگىنىڭ سەركەردىسى جۇالڭ چياۋ يۇننەنگە لەشكەر تارتىپ بېرىپ يۇننەن بەگلىگىنى قۇرغان، شۇنىڭ بىلەن يۇننەن بىلەن ئېچكىرى ئۆلكىلەر ئوتتۇرىسىدا بىرىنچى قېتىم مەدەنىيەت ئالاقىسى باشلانغان.

4. يەرلىك ئىگىلىكىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، چۇنچيۇ، جەنگو دەۋرلىرىدە سياسى جەھەتتىمۇ زور ئۆزگىرىشلەر بولغان. غەربىي جۇ سۇلالىسى دەۋرىدە، خۇاڭخې دەريا‌سى ۋادىسىدا نۇرغۇن بەگلىكلەر بار ئىدى، چۇنچيۇ دەۋرىگە كەلگەندە كۆچلۈك بەگلىكلەر ئەسكىرىي كۈچىگە تايىنىپ ئۆزىنىڭ زىمىنىنى كېڭەيتتى، ئاجىز بەگلىكلەرنى ئۆز بۇيرۇغىغا بوي سۇندۇرۇۋالدى، شۇنىڭ بىلەن، چى، سۇڭ، جىن، چىن، چۇ بەگلىكلىرىدىن ئىبارەت 5 كۈچلۈك بەگلىك زومىگەرلىك هوقۇقى تالىشىدىغان هالەت شەكىللەندى. چۇنچيۇ دەۋرىنىڭ ئاخىرى، جەنگو دەۋرىنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە، كۈچلۈك جىن بەگلىگى خەن (هازىرقى خېنەن ئۆلكىسىدە)، جاۋ، ۋېي (هازىرقى خېبېي ۋە سەنشى ئۆلكىلىرىدە) بەگلىكلىرىدىن ئىبارەت 3 بەگلىككە بۆلۈنۈپ كەتتى ـ دە، بۇلارغا ئەسلىدىكى، چى، چىن، چۇ، يەن بەگلىكلىرىدىن ئىبارەت 4 بەگلىك قوشۇلۇپ، 7 چوڭ بەگلىك تىركىشىدىغان ۋەزىيەت شەكىللەندى. قىسقىسى، چۇنچيۇ، جەنگو دەۋرلىرىدىكى ئومۇمى تارىخىي يۈزلىنىش بۆلۈنمىدىن بىرلىككە قاراپ ئىلگىرىلەيش بولدى. يېڭىدىن باش كۆتەرگەن پومىشىكلار سىنىپى ۋە دىخانلار سىنىپى ئاقسۆڭەكلەر بۆلۈنمىسىنى

بىكار قىلىپ، بىرلىككە كەلگەن ھاكىمىيەت قۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. سۇيۇرغالىق تۇزۇمى شۇنىڭ بىلەن قىسمەن ھالدا بىكار قىلىنىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ۋىلايەت-ناھىيە تۇزۇمى دەسسىدى. ۋالى، ھاكىملارنى پادىشا تەيىنلەيدىغان، ۋالى، ھاكىملار پادىشا ئالدىدا جاۋاپكار بولىدىغان بولدى، ھەق تۇزۇمىمۇ بارا-بارا يەر بەخشەندە قىلىپ بېرىدىغان تۇزۇمدىن گۇرۇچ بېرىدىغان تۇزۇمگە ئايلاندى.

چۇنچيۇ، جەنگو دەۋرىدىكى مەدەنىيەت چۇنچيۇ دەۋرىنىڭ ئاخىرلىرىدا جۇڭگونىڭ قەدىمقى ئىلىم-پەنى تەدرىجى تەرەققى تاپتى، كۇڭزى (مىلادىدىن بۇرۇنقى 552~479-يىللار) فېئودالىق تەبىقىچىلىك تۇزۇمىنىڭ ھىمايىچىسى بولۇپ، قەدىمقى ئىلىم-پەننى يەكۈنلەش ۋە تارقىتىش خىزمىتىدە ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناندى. جەنگو دەۋرىگە كەلگەندە، ئىجتىمائى-ئىقتىسادىي ئۆزگىرىش كەسكىن بولدى، بۇ ھال ئىدىيە ساھەسىدىكىلەرگە قاتتىق تەسىر كۆرسەتتى-دە، نەزىرىيە جەھەتتە بەس-مۇنازىرە كېلىپ چىقىپ، ھەممە ئىقىملار بەس-بەستە سايرايدىغان ۋەزىيەت كېلىپ چىقتى. شۇ چاغدا كۇڭزى ۋەكىللىگەندىكى كۇڭزىچى ئالىملارنىڭ تولىسى "ۋېنۋاڭ، ۋۇۋاڭ-نىڭ يولىنى نىزام قىلىپ" (غەربىي جۇ سۇلالىسىنىڭ قائىدە-تۇزۇملىرىنى ئۇلگە قىلىپ)، تەبىقىچىلىك تۇزۇمى ۋە ئۇرۇق-داشلىقنى تەرغىپ قىلىپ، ئەينى زامانىدىكى ھوقۇقدار ئاقسۆ-ڭەكلەرنىڭ تەبىقىچىلىك تۇزۇمىنى ئاقلىدى. موزى (مىلادىن

ئىلگىرىكى ?480~?390 ـ يىللار) ۆەكىللىگىدىكى موزىچى ئالىملار بەگلىكلەر يېغىلىقلىرىغا، ئەيش ـ ئىشرەت ۆە ئىسراپچىلىققا، كۆچلۈكلەر ئاجىزلارنى دەپسەندە قىلىدىغان، بايلار گادايلارنى بوزەك قىلىدىغان، ئاقسۆڭەكلەر پۇقرالارنى ئانىي تاپىدىغان، ھىلىگەرلەر نادانلارنى ئەخمەق قىلىدىغان ھالەتكە قارشى تۇرۇپ، تېچلىق، ئىقتىساتچىللىق، مېھرىۋانلىق، مەنپەئەتدارلىقنى تەشەببۇس قىلدى، ئۇلار ئېزىلگۈچى ئەمما قارشىلىق كۆرسىتىشكە ئاجىزلىق قىلىدىغان دېخانلار، ئۇششاق سودا ـ سانائەتچىلەرنىڭ ئېڭىنى ئەكس ئەتتۈردى. لاۋزى، جۇاڭزى (مىلادىدىن ئىلگىرىكى ?365~?290 ـ يىللىرى) ۆەكىللىگىدىكى تەرىقەتچى ئالىملار ئىجتىمائى تەرەققىياتقا قارشى تۇرۇپ، پۇقرالار ھېچقاچان باردى ـ كەلدى قىلىشمايدىغان ئىپتىدائىي جەمىيەتكە قايتىشنى تەشەببۇس قىلدى، روشەنكى، بۇ زاۋاللىققا يۈزلەنگەن ئاقسۆڭەكلەرنىڭ ئېڭىنى ئەكس ئەتتۈردى. قانۇنچىلار ئېقىمىدىكى ئالىملاردىن شاڭ ياڭ (مىلادىدىن ئىلگىرىكى ?390~?338 ـ يىللار)، خەن فېي (مىلادىدىن ئىلگىرىكى ?280~?233 ـ يىللار) قاتارلىقلار ھوقۇقنى مەركەزگە توپلاشنى، پادىشانىڭ ھاكىمۇتلەقلىغىنى، قانۇن ئارقىلىق ئىدارە قىلىشنى تەشەببۇس قىلىپ، يېڭىدىن باش كۆتەرگەن پومىشچىكلار سىنىپىنىڭ سىياسى تەلۈبىنى ئوتتۇرىغا قويدى. مانا بۇ ئىلىم ئېقىملىرى شۇ چاغدىكى پايدا ـ مەنپەئەتى ئوخشاش بولمىغان سىنىپلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى تولۇق ئەكس ئەتتۈردى.

بۇ مەزگىلدە تەبىئى پەنمۇ تەرەققى قىلدى. ئاسترونومىلار ئاساسىي يۇلتۇز تۈركۈملىرىنى ۋە مېركۇرى، ۋېنېرا، مارس، يۇپىتېر، ساتورىندىن ئىبارەت 5 چوڭ سەييارىنى بىلدى ھەمدە كۈن، ئاي ۋە 5 سەييارىنىڭ ھەركىتىنى ھساپلاپ چىقتى. سۇ قۇرۇلۇشى مۇتەخەسسىسلىرى سۇ قۇرۇلۇشى ئېلىپ باردى، مەسىلەن، لى بىڭ، جېڭ گو دىگەن كىشىلەر زور نەتىجە يارىتتى. قاتناش تەرەققى تاپقاچقا، جۇغراپىيە ئالىملىرى جۇڭگونىڭ پۈتكۈل جاھان ئەمەسلىگىنى بىلدى ھەمدە بارا-بارا جۇڭگو زېمىنىدىن باشقا جايلارنىڭ يەر تۈزۈلۈشى ئۇستىدىمۇ توختالدى. فىزىكىمۇ تەرەققى قىلدى، «موزىچلار دەستۇرى»دە ئوپتىكا-مېخانىكا پەنلىرىنىڭ بەزىبىر ئاساسىي پىرىنسىپلىرى تىلغا ئېلىنىدى.

تارىخشۇناسلىق جەھەتتە «زو چيۇمىڭ يىلنامىسى»، «ئەرباپ-لار بايانلىرى»، «جەنگو دەۋرىدىكى تەدبىرلەر»، «قومۇشقا يېزىلغان يىلنامە» دېگەنگە ئوخشاش سىستېمىلىق ئەسەرلەر مەيدانغا كەلدى، بۇلارنىڭ تولىسى جەنگو دەۋرىدە يېزىلدى. ئەدەبىيات تېخىمۇ مۇھىم تەرەققىياتقا ئېرىشتى، بايانناملەردىن باشقا، چوڭ نەزىرىيىۋى ئەسەرلەر بارلىققا كەلدى. چۇ بەگلەر-گىلىك تالانتلىق شائىر چۈيۈەن (تەخمىنەن ملادىدىن ئىلگىرىكى 340-278-يىللار)نىڭ لىرىك داستانى بىلەن چۇ بەگلەر-گىلىك باشقا شائىرلارنىڭ شېئىرلىرى توپلىنىپ «چۇ دەۋرى نەزمىلىرى» بارلىققا كەلدى، بۇ توپلام بىلەن جۇڭگونىڭ

ئەڭ دەسلەپكى شېئىر ـ قوشاقلار توپلىمى «نەزمىلەر» جۈڭگو ئەدەبىياتىدىكى قىممەتلىك مىراس بولۇپ ھىساپلىنىدۇ.

2. چىن سۇلالىسى، خەن سۇلالىسى، ئۈچ پادىشالىق، جىن سۇلالىسى، جەنۇبىي ۋە شىمالىي سۇلالىلەر (مىلادىدىن ئىلگىرىكى3 ـ ئەسىردىن مىلادى 6 ـ ئەسىرگىچە)

چىن سۇلالىسى (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 221~207 ـ يىللار) چىن شىخۇاڭ (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 246~210 ـ يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) خەن، جاۋ، ۋېي، چۇ، يەن ۋە چى بەگلىك-لىرىدىن ئىبارەت 6 بەگلىكنى يوقاتقاندىن كېيىن، مىلادىدىن ئىلگىرىكى 221 ـ يىلى 8 يۈز نەچچە يىللىق فېئودالىق بۆلۈنمە ھالىتىگە خاتىمە بېرىپ، جۇڭگو تارىخىدىكى ھوقۇق مەركەزگە توپلانغان تۇنجى فېئودالىق مۇستەبىت سۇلالىنى قۇردى.

بۇ فېئودالىق مۇستەبىت سۇلالىنىڭ دۇنياغا كېلىشى پومىش-شكلار سىنىپىنىڭ تارىخىي غەلىبىسىدۇر. پومىششكىلار سىنىپى جەنگو دەۋرىدىلا شۇ چاغدىكى بەگلەرنىڭ قولىدىن يەرگە بولغان ئىگىدارلىق ھوقۇقىغا ئىگە بولۇپ، ئىجتىمائى ئىگىلىك جان تومۇرىنى پەيدىن ـ پەي ئىگەللىگەن ھەمدە ئاقسۆڭەكلەر

بۆلۈنمىلىرىنى يوقىتىپ، پومىشىكلار سىنىپى دىكتاتۇرلىقىدىكى هوقۇق مەركەزگە توپلانغان هۆكۈمەت قۇرۇشىنى تەلەپ قىلغان ئىدى.

چىن شىخۇاڭ هۆكۈمىتى، ئالدى بىلەن، بەگلەرگە يەر سۈيۈرغال قىلىش تۈزۈمىنى بىكار قىلىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ۋىلايەت ـ ناهىيە تۈزۈمىنى دەسلەپتىدىغانلىقىنى؛ ئاقسۆڭەكلەر يەر مۈلۈكچىلىگىنى بىكار قىلىپ، يەرنى ئەركىن هالدا ئېلىش ـ سېتىشقا بولىدىغانلىقىنى جاكالىدى؛ شۇنداقلا ئۆلۈچەم بىرلىكلىرىنى بىرلىككە كەلتۈردى، پۇل تۈزۈمىنى بىرلىككە كەلتۈردى، قانۇننى بىرلىككە كەلتۈردى، يېزىقىنى بىرلىككە كەلتۈردى، هارۋا يولى، كېيىم ـ كېچەك، يىلنامىنى بىرلىككە كەلتۈردى. مەملىكەت دائىرىسىدىكى سېپىل، قورغان، قەلئە، توساقلار چېقىپ تاشلاندى، چىن سۇلالىسى پايتەختى شىيەنياڭ (هازىرقى شەنشى ئۆلكىسى شىيەنياڭ شەهىرى) مەركەز قىلىنغان قۇرۇقلۇق قاتناش يوللىرى ـ هارۋا يوللىرى ـ هەر تەرەپكە يېيىلدى، سۇ قاتناش يولى توغرىدىن ـ توغرا هازىرقى گۇاڭدۇڭ ئۆلكەسىگىچە باردى. قاتناش قولايلىق جايلاردا سودىگەرلەر ئەركىن هالدا كېلىپ ـ كېتىپ تۇرىدىغان بىرمۇنچە چوڭ سودا شەهەرلىرى بارلىققا كەلدى. چىن شىخۇاڭ بىرلىكنى ئالغا سۈرىدىغان نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، جايلار ئارىسىدىكى پەرقلەرنى مۇمكىن قەدەر يوقاتتى.

چىن شىخۇاڭ يېڭى هاكىمىيەتنى مۇستەهكەملەش ئۈچۈن،

بىر تەرەپتىن، ھەننۇا ياراقنى توپلىدى ۋە كۆيدۇردى، يەنە بىر تەرەپتىن، 6 بەگلىكنىڭ كونا ئاقسۆڭەكلىرى ۋە بايلىرىنى چېگرا رايونلارغا پالدى ياكى شيەنياڭغا يۆتكىدى. كونا ئاقسۆڭەكلەر مەدەنىيىتى - پىكىر ئېقىمىنى ئۇزۇل - كېسىل يوقىتىش ئۇچۇن، چىن شىخۇاڭ ملادىدىن ئىلگىرىكى 213 - يىلى بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، كىتاپ - دەستۇرلەرنى كۆيدۇردى. نەتىجىدە تىبابەت - چىلىك، ئاسترونومىيە، دېخانچىلىق ئىلمىگە دائىر كىتاپ - دەستۇرلەر كۆيدۇرۇلمەي قالغاندىن تاشقىرى، باشقا بىرمۇنچە كىتاپ - دەستۇرلەر كۆيدۇرۇۋېتىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، يېڭى ھاكىمىيەتكە دۇشمەنلىك بىلەن قارايدىغان يەنى قەدىمقىدىن پايدىلىنىپ بۇگۈنكىنى ئەيىپلەيدىغان بەزى تالىپلارمۇ تىرىك پېتى كۆمۈلدى.

چىن شىخۇاڭ ۋە ئۇنىڭ ۋارىسى 2 - پادىشا (ملادىدىن ئىلگىرىكى 209~207 - يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) پۇقرالارنىڭ كۆچىدىن ھەددى - ھىسابسىز پايدىلاندى. ئۇلار ئالدىغان ئىجارە - سېلىق دېخانلارنىڭ كىرىمىنىڭ ئۇچتىن ئىككى قىسمىغا يەتتى. دېخانلارنىڭ يەرلىرى پومىشىكلار ۋە سودىگەرلەر تەرىپىدىن كۆپلەپ تارتىۋېلىندى. ئۇلار يەنە ئادەملەرنى ھەدەپ ھاشاغا تارتىپ، 300 مىڭ ئادەمنى سەددىچىن سېپىلىنى ياساشقا، 500 مىڭ ئادەمنى لىڭنەنىنى ساقلاشقا، 700 مىڭ ئادەمنى ئوردا ياساش ۋە چىن شىخۇاڭ قەۋرىسىنى ياساشقا، سان - ساناقسىز ئادەمنى يول ياساشقا سالدى. باج - سېلىق ۋە

هاشا ـ ئالـۋاڭ بەك ئېغىر بولغانـلىقـتىن، ئەرلەر يەر تېرىـش بىلەن، ئاياللار ئىگىرىش ـ توقۇش بىلەن شۇغۇللىنالماي قالدى، دىخانلارنىڭ كۈنى تەس بولدى. مىلادىدىن ئىلگىرىكى 209 ـ يىلى چىن شېڭ (مىلادىدىن ئىـلگىرىـكى؟ـ208 ـ يىلـلار)، ۋۇ گۇاڭ (مىلادىدىن ئىلگىرىـكى؟ـ208 ـ يىلـلار) باشچـىلىغىدىكى كەڭ كۆلەملىك دىخانلار قوزغىلىڭى پارتلـىدى. قوزغـىلاڭـچى دىخانلار ئوتۇغۇچ ـ كالتەكلەر بىلەن چىن سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمـرانلىغىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى.

غەربىي خەن سۇلالىسى (مىلادىـدىن ئىلگىرىـكى 206ـ 24 ـ يىللار)نىڭ قۇرۇلۇشى ۋە راۋاج تېپىشى مىـلادىـدىن ئىلگىرىكى 206 ـ يىلى دىخانلار قوزغىلىڭىنىڭ باشلىقلىرىدىن بىرى لىيۇ باڭ (مىلادىدىن ئىلگىرىـكى 256ـ195 ـ يىـللار) جۇڭگونى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، قۇدرەتلىك خەن سۇلالـىسىنى قۇردى، لىيۇ باڭ خەن گاۋدى دەپ ئاتالـدى. خەن سۇلالـىسى چاڭئەن (ھازىرقـى شەنشى ئۆلكىـسى شىئەن شەھىرى)نى پايتەخت قىلغاچقا، كېيىنكىلەر ئۇنى غەربىي خەن سۇلالىسى دەپ ئاتىدى. غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ قۇرۇلۇشى چىن سۇلالىسى دەۋرىنىڭ ئاخىرىدىكى كەڭ كۆلەمـلىك دىخانـلار قوزغـىلىڭىنىڭ مۇىسى ئىدى. دىخانلار قوزغىلىڭى كونا ھۆكۈمرانـلارنـىلا ئاغـدۇرۇپ تاشلىيالايدۇكى، فېئودالىق تۈزۈمنى ئاغدۇرۇپ تاشلىيالمايتتى. ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىـپ ئېيتقاندا، دىخانـلار قوزغـىلىڭىنىڭ غالىپلىرى مۇقەررەر ھالـدا پومبىـشكىلارغا ئايلـىنىپ كېتىـپ،

دىخانلارغا ھۆكۈمرانلىق قىلاتتى. مۇشۇ قانۇنىيەت بويىچە قارىغاندا، غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ ھەممە تۈزۈملىرىدە، ئومۇمەن، چىن سۇلالىسىنىڭ تۈزۈملىرى قوللىنىلغانلىغى، بۇ سۇلالىنىڭ پومىشىكلار سىنىپىنىڭ مۇلكىنى ۋە سىياسى ھوقۇقىنى قوغداپ، دىخانلارنى ئېزىدىغان سۇلالە بولۇپ قالغانلىغى ھەچبىر ئەجەپلىنەرلىك ئەمەس. لېكىن يەنە بىر جەھەتتىن، دىخانلار قوزغىلىڭىنىڭ كۈچ-قۇدرىتى يېڭى ھۆكۈمرانلارنى سىياسى ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتە ئانچە-مۇنچە يول قويۇشقىمۇ مەجبۇر قىلدى. بۇ يول قويۇشلار ئىجتىمائى-ئىقتىسادىي تەرەققىياتقا پايدىلىق ئىدى. ئىگىلىك تەرەققى قىلغان ئاساستىلا، ھۆكۈمرانلار ئاندىن قۇدرەتلىك سۇلالە قۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالايتتى.

يېزا ئىقتىسادىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن، غەربىي خەن سۇلالىسى مەركىزىي ھۆكۈمىتى نەرق-ناۋانى نېرى-بېرى قىلىدىغان، بىشەملىك بىلەن ئاقتى-سوقتى قىلىدىغان سودىگەر-لەرگە بېسىم ئىشلىتىش سىياسىتىنى قوللانىدى. ھۆكۈمەت سودىگەرنىڭ ئەمەلدار بولۇشىغا يول قويمىدى، شۇڭا سودىگەر-لەر يەرلىك بەگ-خوجاملار بىلەن بىرلىشىپ، يەرلىك بۆلۈنمە كۈچلىرىنىڭ مەركىزىي ھۆكۈمەتكە قارشىلىق كۆرسىتىشىگە يار-دەملەشتى.

خەن خۇيدى دەۋرىدىن خەن جىڭدى دەۋرىگىچە (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 194-141-يىللىرى)، يەرلىك بۆلۈنمە كۈچلىرى

بىلەن ھوقۇقنى مەركەزگە توپلاشنى قۇۋۋەتلىگۈچى كۈچلەر ئوتتۇرىسىدا كۈرەش بولۇپ تۇردى. خەن جىڭدى 7 بەگلىكنىڭ توپىلاڭلىرىنى بېسىقتۇرۇپ، دۆلەتنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ئىشىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ ئورۇنلىدى. خەن ۋۇدى (سىلادىدىن ئىلگىرىكى 140~87 - يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) دەۋرىدە دۆلەت تازا قۇدرەت تاپتى، مەركىزىي ھۆكۈمەت چەكسىز ھوقۇقنى قولىدا تۇتتى. ھوقۇق مەركەزگە توپلانغان سىياسى تۈزۈلمە ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، كۈڭزىچىلىقىقا ھۆرمەت قىلىنىپ، باشقا ئېقىملار بىكار قىلىندى، خانلىق ئالى بىلىم يۇرتلىرىدا، كۈڭزىچىلارنىڭ بەش دەستۇرى بىردىن-بىر دەرسلىك قىلىندى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن كۈڭزىچىلار تەلىماتى جۇڭگونىڭ ئىدىيە تارىخىدا رەسمىي ئورۇن ئالدى.

غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدىن باشلاپ، يېزا ئىقتىسادى ئاستا-ئاستا ئەسلىگە كەلدى. خەن ۋۇدى زامانىغا كەلگەندە ھوقۇقنىڭ مەركەزگە توپلىنىشىنىڭ كۈچىيىشىگە ۋە ئىجتىمائى ئىگىلىكنىڭ يەرلىك جۇزئىلىگىنىڭ ئازىيىشىغا ئەگىشىپ، پومىششىكلار ۋە سودىگەرلەر تېخىمۇ بېيىپ كەتتى. بۇ تەرەققىيات جەريانىدا بولسا يەر قوشۇۋېلىش مەسىلىسى كۈنسايىن ئېغىرلاشتى.

قول سانائەتمۇ راۋاج تاپتى، چوڭ سودىگەرلەر "مېتالچىلىق-قۇيمىچىلىق، تۇز ئىشلەپچىقىرىش بىلەن شۇغۇللانىدى، ئۇلارنىڭ مال-مۈلكى تۈمەن-تۈمەن تەڭگىگە يېتىپ قالاتتى"،

"بىر دۆكاندا ئىشلەيدىغانلارنىڭ سانى بىر مىڭغا يېتەتتى". ھۆكۈمەت باشقۇرغان قول سانائەتنىڭ ئەڭ مۇھىملىرىدىن پايتەختتىكى ۋە ۋىلايەتلەردىكى تۆمۈرچىلىك ئورۇنلىرى بار ئىدى. باشقا قول سانائەتتىن گۇڭخەندىكى زەرگەرچىلىك دۆكىنى، چاڭئەندىكى شەرقىي ۋە غەربىي توقۇمچىلىق ئىشخانىلىرى بار ئىدى. ئەمەلدار كىيىمىنىلا ئىشلەيدىغان، چى بەگلىگى زىمىنىدا قۇرۇلغان دۆكانىنىڭ كۆلىمىمۇ ناھايىتى چوڭ ئىدى، ھەر يىلى ئۇنىڭغا سېلىنىدىغان مەبلەغ نەچچە ئون مىليون ھەتتا نەچچە يۈز مىليونغا يېتەتتى. بۇنىڭدىن باشقا، مىس بۇيۇملار، سىرلانغان بۇيۇملارنى ئىشلەيدىغان، بامبۇك-ياغاچ بۇيۇملارنى ئىشلەيدىغان، ئىچىملىك ئىشلەيدىغان قول سانائەت ۋە كەشتىچىلىك، بوياقچىلىق قول سانائىتى كۆلىمى جەھەتتىمۇ، تېخنىكىسى جەھەتتىمۇ ئالدىنقى دەۋردىكى سەۋىيىدىن ئېشىپ كەتكەن ئىدى.

قول سانائەتنىڭ تەرەققى قىلىشى سودا پائالىيەتلىرىگە تۈرتكە بولدى. پايتەخت چاڭئەن ئەينى زامانىدىكى مەركىزىي سودا شەھىرى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا، لوياڭ، چېڭدۇ، خەنەن، لىنزى، نەنياڭ قاتارلىق شەھەرلەرمۇ ئاۋات سودا شەھىرى ئىدى. سۇلالە بويىچە چوڭ-كىچىك شەھەرلەردە، چوڭ سودا-گەرلەر بېسىمدارلىق قىلاتتى. جازانىخورلۇق قىلاتتى؛ ئوتتۇرا ھال ۋە كىچىك سودىگەرلەر دۆكان ئېچىپ، ئەرزان ئېلىپ، قىممەت ساتاتتى. تاۋار توشۇغۇچى كىمە-ھارۋىلار ھەممە يەرگە

قاتنايتتى، جايلارنىڭ ئىقتىسادىي ئالاقىسى خېلىلا قويۇق ئىدى.

ئىجتىمائى ئىگىلىك ئومۇمىي يۈزلۈك راۋاجلانغانلىقتىن، سۇلالە بويىچە ھەر مىللەت ئارىسىدىكى ئىقتىسادىي، مەدەنىي مۇناسىۋەت كۈنسايىن قويۇقلاشتى، خەن ۋۇدى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ دۆگىيۆ، نەنيۆ مىللەتلىرى ۋە غەربىي جەنۇبىتكى يات مىللەتلەر ياشايدىغان رايونلاردا ۋىلايەت-ناھىيە قۇرۇپ، بۇ رايونلارغا بولغان ھۆكۈمرانلىقنى كۈچەيتتى. شىمال ۋە غەربىي شىمال تەرەپلەردە، شىمالىي چېگرا رايونلىرىدا پاراكەندىچىلىك سېلىپ كېلىۋاتقان ھونلارغا قارشى كەڭ كۆلەمىلىك، ئۇزاققىچە ئۇرۇش ئېلىپ باردى.

خەن ۋۇدى دەۋرىدىن خەن شۇەندى (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 73~49-يىللىرى تەختىتە ئولتۇرغان) دەۋرىگىچە بولغان 90 نەچچە يىللىق تارىخ غەربىي خەن سۇلالىسى بىلەن ھونلار ئۇرۇش ئېلىپ بارغان تارىختۇر. داڭلىق سەركەردىلەر ۋېي چىڭ (مىلادىدىن ئىلگىرىكى؟~106-يىللار)، خو چۈبىڭ (مىلادىدىن ئىلگىرىكى؟~117-يىللار) قاتارلىقلارنىڭ قوماندانلىغىدا ئۇرۇش ھەل قىلغۇچ غەلبىگە ئېرىشتى. مىلادىدىن ئىلگىرىكى 51-يىلى ھونلار خەن سۇلالىسىگە تەسلىم بولدى. ھونلار شۇنىڭدىن باشلاپ شىمالدىكى كۈچلۈك دۈشمەن ئەمەس، غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ بېقىندىسى بولۇپ قالدى.

ھونلار غەربىي رايوندىكى ئۇششاق بەگلىكلەرگە تاجاۋۇز

قىلىپ كەلدى، خەن ۋۇدى غەربىي رايونىنى ھونلارنىڭ قولىدىن تارتىۋالماقچى بولدى. مىلادىدىن ئىلگىرىكى 138 ـ يىلى جاڭ چيەن (مىلادىدىن ئىلگىرىكى؟~114 ـ يىللار) غەربىي رايونىغا ئەلچى بولۇپ بېرىپ، يىراق غەرپتىمۇ بىرمۇنچە باي ئەللەرنىڭ بارلىغىنى بىلدى. مىلادىدىن ئىلگىرىكى 121 ـ يىلى غەربىي خەن سۇلالىسى قوشۇنى غەربىي رايونغا ئۆتىدىغان خېشى كارىدورىنى ئاچتى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇيسۇنلار بىلەن ئالاقلىشىپ، ھونلارنىڭ تىيانشاننىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىدىكى ھۆكۈمرانلىغىنى ھىمىرىپ تاشلاپ، غەربىي رايوندىكى بەگلىكلەرنى غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىغى ئاستىغا ئالدى. شۇنىڭدىن كېيىن، غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ سودىگەرلىرى جۈڭگونىڭ تاۋارلىرىنى، بولۇپمۇ يىپەكلىرىنى يىراق غەرپكە ــ پەرغانە، قانقا، باكتىرىيە، پېرسىيە، ھىندىستان ھەتتا رىم ئىمپېرىيەسىنىڭ مەركىزىي شەھەرلىرىگە ئېلىپ باردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، مۇشۇ جايلاردىن غەربىي خەن سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىرىغا ياكى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونلىرىغا ئېھتىياجلىق بولغان مەھسۇلاتلارنى ئېلىپ كەلدى. ھونلارنىڭ ئەل بولۇشى ۋە غەربىي رايوننىڭ ئېچىلىشى بىلەن، غەربىي خەن سۇلالىسى تەرەققى قىلىپ شانلىق پەللىگە يەتتى.

غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى يەر قوشۇۋېلىش ھەرىكىتى ۋە دېخانلار قوزغىلىڭى خەن يۈەندى (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 48~33 ـ يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان)دىن كېيىنكى

يېرىم ئەسىر غەربىي خەن سۇلالىسى زەئىپلەشكەن ۋە چىرىك-لەشكەن يىللاردۇر. بۇ مەزگىلدە خانىنىڭ ئانا تەرەپ ۋە خوتۇن تەرەپ تۇققانلىرى خان ياخشى كۆرىدىغان ۋەزىرلەر سىياسى جەھەتتىكى مۇھىم ئادەملەر بولۇپ قالدى. بۇ ھىلىگەرلەر خىيانەتچىلىك قىلىش، قاقتى-سوقتى قىلىش، قاراقچىلىق قىلىش، پارا ئېلىش ۋە سىياسى ئىمتىيازدىن پايدىلىنىش ئارقىلىق چوڭ بايلارغا ئايلانىدى.

خەن ۋۇدى زامانىدىن باشلاپ باج-سېلىق بارغانسېرى ئېغىرلاشتى. يەر بېجى، نوپۇس بېجى، ھەربى خىزمەت ئۆتەش بېجى، ئاشلىق بېجى، سودا بېجى، مۇلۇك بېجى ئېلىش، خەن ۋۇدى ئورناتقان تۇز-تۆمۇرنى مەخسۇس سېتىش تۇزۇمىنى يولغا قويۇش ئارقىسىدا، خانىنىڭ كىرىمى بىر يىلدىلا نەچچە مىليارت داچەندىن ئاشىدىغان بولدى. بۇنىڭدىن باشقا، بىر دىخانغا سېلىنىدىغان ھاشا ھەر يىلى 90 كۇنگە يەتتى. مۇشۇنداق ئېكسپىلاتاتسىيە دىخانلارنى ئىشلەپچىقارغان نەرسىلىرىنىڭ ھەممىسىدىن دېگۈدەك مەھرۇم قىلدى.

يەر مەسىلىسى ملادىدىن ئىلگىرىكى 50-يىللار ئۆپچۆرىدە سەۋە تېخىمۇ ئېغىرلاشتى. بۇ مەزگىلدە غەربىي خەن سۇلالەسى بوز يەرلەرنى دىخانلارنىڭ تېرىشىغا قويۇۋېتىشكە، ھەتتا خانلىق گۇلزارلىغىنىڭ ئەتراپىدىكى ھۆكۈمەت ئېتىزلىرىنىمۇ دىخانلارغا ئىجارىگە بېرىشكە مەجبۇر بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن سىياسى زوراۋانلىق ۋە جازانىخورلۇق ئېكسپىلاتاتسىيىسى

ئارقىسىدا يېزىلار ۋەيران بولۇۋەردى، تۇمەن مو يېرى بار بىيۇروكىرات پومىششكلار هەممىلا يەردە بارلىققا كەلدى. بىر قېتىم خان ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان بىر ۋەزىرگە 200 مىڭ مو يەر ئىنئام قىلغان.

مىلادى 2-يىلىدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا، سۇلالە بويىچە نوپۇس 60 مليونغا، ئۆزلەشتۇرۇلگەن بوز يەر 8 مليون گېكتارغا يەتكەن. ئەمما ئېكسپىلاتاتسىيە تولىمۇ دەھشەتلىك بولغانلىقتىن، نۇرغۇنلىغان دېخانلار ئۆز يېرىدىن سقىپ چىقىرىلىپ، يۇرت-ماكانسىز كۆچمەنلەرگە ئايلىنىپ قالغان، بەزى دېخانلار ئات-كالا بىلەن بىللە سېتىلغان ياكى ئۆزلىرىنى مالايلىققا ساتقان. هۆكۈمەت مالايلىرى يۇز نەچچە مىڭغا يەتكەن. بۇ مالايلار "بىكار تەلەپلەر"گە ئايلىنىپ، تېرىقچىلىق قىلىدىغان دېخانلارغا ئېغىر يۈك بولۇپ قالغان. كېيىنكى چاغلاردا مالايلىققا ئۆزىنى ئاتىغان دېخانلار مالايمۇ بولالماي، ئاچلىقتىن ئۆلگەن. پادىشا ۋە بايلار بولسا تېرىق ۋە گۈرۈچ بىلەن ئات باققان.

مىلادىدىن ئىلگىرىكى 30-يىلدىن باشلاپ، ئارقا-ئارقىدىن يۇز بەرگەن تەبىئى ئاپەت يېزا-قىشلاقلارغا كەڭ دائىرىدە زەربە بولدى، دېخانلار ۋە قول سانائەت ئىشچىلىرى قوزغىلاڭ كۆتىرىشكە باشلىدى. بۇ قوزغىلاڭلار باستۇرۇلغىنى بىلەن، ئىجتىمائى كىرىزىس ئۇنىڭلىق بىلەن ئازىيىپ قالمىدى. بىر يىلى چاڭئەن ئەتراپىدا ئېغىر ئاچارچىلىق يۇز بېرىپ، بىر جىڭ ئالتۇن (بىر تۇمەن داچەنگە توغرا كېلىدۇ)غا 5 شىڭ پۇرچاق تېگىشكىلى

بولدىغان بولۇپ قالغان، ھەممىلا يەردە ئادەم ئادەمنى يەيدىغان پاجىئە يۈز بەرگەن.

كەسكىنلىشىپ كەتكەن ئىجتىمائى زىددىيەتنى پەسەيتىش، شۇنىڭ بىلەن پومىششىكلار سىنىپىنىڭ خەۋپ ئاستىدا قالغان ھۆكۈمرانلىغىنى قوتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن، مىلادى 9 ـ يىلى ۋاڭ ماڭ (مىلادىدىن ئىلگىرىكى؟ ـ مىلادى 23 ـ يىلى) نىڭ "تۈزۈم ئىسلاھاتى" مەيدانغا كەلدى. ۋاڭ ماڭنىڭ تۈزۈم ئىسلاھاتىنىڭ ئەڭ ئاساسىي مەزمۇنى تۆۋەندىكىچە: 1. يەرنى دۆلەت ئىختىيارىغا ئېلىش، يەرنى شەخسلەرنىڭ ئېلىش ـ سېتىشىغا رۇخسەت قىلماسلىق؛ 2. مالاي ئېلىش ـ سېتىشنى مەنئى قىلىش؛ 3. چاڭئەن ۋە 5 چوڭ شەھەر (لوياڭ، خەنىدەن، لىنزى، نەنياڭ، چېڭدۇ) دە مال باھاسىنى مۇقىملاشتۇرۇشقا ئەمەلدار قويۇش ھەمدە تۆۋەن ئۆسۈمدە قەرز پۇل بېرىشنى يولغا قويۇش؛ 4. سودىگەر ـ لەرنىڭ بېسىمدارلىق قىلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، تۈز، تۆمۈر، ھاراق قاتارلىق 6 تۈرلۈك ئەشيانى ھۆكۈمەت باشقۇرۇش؛ 5. پۇل تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلىش. قىسقىسى، ۋاڭ ماڭ پومىششىك ۋە سودىگەرلەرگە تۈزۈم ئىسلاھاتى ئارقىلىق ئاز ـ پاز بېسىم ئىشلىتىش يولى بىلەن ئەينى ۋاقىتتىكى ئىجتىمائى زىددىيەتنى پەسەيتىش ئۇمىدىدە بولغان.

ئەمما ۋاڭ ماڭ ئىسلاھاتنى يەنىلا پومىششىك ۋە سودىگەرلەرگە تايىنىپ يۈرگۈزگەچكە، ئىسلاھات چارىلىرى كۆپ قېتىم ئۆزگەرتىلدى، دېخانلار، ئەكسىچە، زور زىيانغا ئۇچرىدى.

جاپاکەش دىخانلار يوقسۇزلۇققا زادىلا چىداپ تۇرالمىدى. مىلادى 22 ـ يىلى چاڭجياڭ دەرياسى ۋە خۇاڭخې دەرياسى ۋادىلىرىدا ئىلگىر ـ كېيىن بولۇپ شىنشى قوزغىلىڭى، پىڭلىن قوزغىلىڭى، قىزىل قاشلىقلار قوزغىلىڭى، تۇڭما قوزغىلىڭى دېگەنگە ئوخشاش چوڭ ـ چوڭ دىخانلار قوزغىلىڭى پارتلىدى، قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ پايتەختى چاڭئەنگە بېسىپ كىرىپ، ۋاڭ ماڭ ھۆكۈمىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى.

شەرقىي خەن سۇلالىسى (مىلادى 25~220 ـ يىللار)نىڭ باش كۆتىرىشى ۋە ئۇنىڭ راۋاج تېپىشى دىخانلار ئۇرۇ-شىنىڭ يالقۇنىدا، لىيۇ شيۇ (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 5 ~ مىلادى 57 ـ يىللار) نەنياڭدا ھەربى توپىلاڭ كۆتىرىپ، قوزغىلاڭچى دىخانلار قوشۇنىنى بوي سۇندۇردى، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ مالمانچىلىق قىلغان بىرمۇنچە يەرلىك بۆلۈنمە كۈچلەرنى يوقاتتى. مىلادى 25 ـ يىلى لىيۇشيۇ خەن سۇلالىسىنى قايتىدىن قۇرۇپ، ئۆزىنى گۇاڭ ۋۇدى دەپ ئاتىدى. ئۇ لوياڭنى پايتەخت قىلغاندىن كېيىن، تارىختا شەرقىي خەن سۇلالىسى دەپ ئاتالدى.

شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ پادىشاسى گۇاڭ ۋۇدى ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان مەزگىلدە، يەر بېجىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن سۇلالە بويىچە يەر ئۆلچەش توغرىسىدا ۋە ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلىپ قالغان دىخانلارنى تېرىقچىلىققا قايتۇرۇش ئۈچۈن مالىيەلارنى قويۇپ بېرىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈلگەن ئىدى. بۇ بۇيرۇق پومىشىكلار سىنىپىنىڭ قارشىلىغى بىلەن

ئوبدان ئىجرا قىلىنمىغان بولسىمۇ، بىر قېتىملىق دېخانلار ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، پومىششىكلار سىنىپى دېخانلارغا ئانچە-مۇنچە يول قويماي تۇرالمىدى، شۇڭا خەن مىڭدى (مىلادى 58~75-يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) زامانىدىن باشلاپ، ئىجتىمائى ئىگىلىك يەنە گۈللىنىشكە باشلىدى. تاشلىنىپ قالغان بىرمۇنچە سۇ قۇرۇلۇشلىرى يېڭىۋاشتىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. مەسىلەن، رۇنەن دېگەن يەردە، سۇ ساقلىنىدىغان كۆلچەكلەر 400 چاقىرىم دائىرىگە سوزۇلدى، ئۇنىڭغا كېتىدىغان يىللىق ئوگۇشاش خىراجىتى 30 مىليون داچەنگە يەتتى. چاڭجياڭ دەرياسى ۋادىسى غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكىگە قارىغاندا يەنىمۇ ئېچىلدى. ئومۇمەن ئالغاندا، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى گۈللەنگەن ھالىتىگە كەلدى.

قول سانائەت تېخنىكىسى غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكىگە قارىغاندا تېخىمۇ تەرەققى قىلدى، سۇ كۈچى بىلەن شامال بىرىدىغان مەش تۆمۈرچىلىكتە ئىشلىتىلدى. باشقا قول سانائەت تۈرلىرىمۇ غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئاساستا بىر بالداق ئىلگىرىلىدى، بولۇپمۇ ئىش تەقسىماتىنىڭ ئىنچىكە بولۇشى ئالدىنقى دەۋردىكىدىن ئېشىپ كەتتى. مەسىلەن، لېلاڭدا يەر ئاستىدىن چىققان سىرلىق رۇمكىغا ئويۇلغان خەتلەردىن قارىغاندا، ئۇ ھەقىقەتەنمۇ بىرمۇنچە ئۇستىلارنىڭ قولىدىن چىققان. بۇنىڭدىن باشقا، بىرمۇنچە ئىجادىيەت-كەشپىياتلارمۇ مەيدانغا كەلدى. ئەڭ مۇھىمى شۇ بولدىكى، سەي لۈن (مىلادى؟~121-يىللار) مىلادى

105 ـ يىلى قەغەز ياساش ئۇسۇلىنى ئىسلاھ قىلدى، بۇ پۈتۈن ئىنسانىيەت ئۈچۈن قوشۇلغان ئۇلۇغ تۆھپە بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. پار ـ پۈر بۇيۇملارمۇ شەرقىي خەن دەۋردە ياسلىشقا باشلىدى.

شەھەرلەر غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكىدىن ئاۋاتلىشىپ كەتتى. پايتەخت شەرققە يۆتكەلگەنلىكتىن، لوياڭ چاڭئەننىڭ ئورنىنى بېسىپ، سۇلالە بويىچە سىياسى مەركەز ۋە سودا مەركىزى بولۇپ قالدى. غەربىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى شەھەرلەر داۋاملىق تەرەققى قىلغاندىن تاشقىرى، پەنيۇ(ھازىرقى گۇاڭجۇ شەھىرى)، شۇۋېن (ھازىرقى گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسى شۇۋېن ناھىيىسى) دېڭىز ـ ئوكيان سودا پورتى بولۇپ قالدى.

شەرقىي خەن سۇلالىسى دەۋرىنىڭ باشلىرىدا، ھونلار جەنۇبىي ھونلار ۋە شىمالىي ھونلار دەپ ئىككى بۆلەككە ئايرىلىپ، ئۆزئارا ئۇرۇش قىلىشتى. جەنۇبىي ھونلار شەرقىي خەن سۇلالىسىگە بېقىنىپ، شەرقىي خەن سۇلالىسى بىلەن بىرلىكتە شىمالىي ھونلارغا قارشى تۇردى. مىلادى 73 ـ يىل شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ قوشۇنى شىمالىي ھونلارنى تارمار قىلىپ، غەربىي رايونغا باردىغان يولنى يېڭىۋاشتىن ئاچتى. شۇنىڭدىن كېيىنكى ئون نەچچە يىل ئىچىدە، شىمالىي ھونلار شەرق تەرەپتە سىيانپىلار تەرىپىدىن سوققا يەپ، جەنۇپ تەرەپتە شەرقىي خەن سۇلالىسى تەرىپىدىن قاخشاتقۇچ زەربە يەپ، تېخىمۇ بۆلۈنۈپ ـ پارچىلىنىپ كەتتى، ئۇلارنىڭ بىر قىسمى شەرقىي خەن سۇلالىسىگە تەسلىم بولدى، بىر قىسمى سىيانپىلارغا بېقىندا

بولدى، قالدۇق قسمى ئائىلاج يىراق غەرپ تەرەپكە كۆچۈپ كەتتى.

شەرقىي خەن سۇلالىسى بىلەن شىمالىي ھونلار كەسكىن ئېلىشىۋاتقان مەزگىلدە، شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ سىياسى ئەلچىسى بەن چاۋ(مىلادى 34~102 ـ يىللار) غەربىي رايونغا باردى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن غەربىي رايون يەنە چوڭ تارىخىي سەھنە بولۇپ قالدى. بەن چاۋ شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ شۆھرىتىگە تايىنىپ، غەربىي رايوندا شەرقىي خەن سۇلالىسى ئۈچۈن يېڭىۋاشتىن مەمۇرى ئورگانلارنى قۇرۇپ بەردى. جۈڭگو سودىگەرلىرى يەنە يىپەك ۋە پولات ـ تۆمۈرلەرنى ئېلىپ غەرپ دۇنياسىغا باردى. مىلادى 97 ـ يىلى بەن چاۋ گەنيىڭنى غەرپكە ئەلچى قىلىپ ئەۋەتىپ، رىم بىلەن ئالاقە ئورنىتىش ئويىدا بولدى، گەنيىڭ پېرسىيە قولتۇغىغچە باردى.

ھۆكۈمرانلار سىنىپىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى كۈرەش، سېرىق ياغلىقلىقلار قوزغىلىڭى ۋە شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ يىمىرىلىشى ھونلارغا قارشى ئۇرۇش داۋامىدا، ئېغىر باج ـ سېلىق ۋە ئالۋاڭ ـ ھاشا دېخانلارنى ھالاكەت گىرۋىگىگە ئېپىبېرىپ قويىدى. دەرۋەقە، ئۇرۇش ياخشىلىق كەلتۈرگەن ئىدى، ئەمما ھەربى بۇلاڭچىلىق ۋە تاۋار ئالماشتۇرۇشتا قولغا كەلتۈرۈلگەن زور بايلىق دېخانلارغا تەگمەي، ئاز ساندىكى ئاقسۆڭەكلەر، تۆرىلەر، پومىششىكلار ۋە سودىگەرلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ، دېخانلارنىڭ يەرلىرىنى تارتىۋېلىشتىكى قورالغا ئايلىنىپ قالدى.

يېزا ئىقتىسادىنىڭ ۋەيران بولۇشى شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىق كۈچىنى ئاجىزلاشتۇرۇۋەتتى، شۇڭا 2-ئەسىرنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە، چەت-ياقا رايونلاردىكى بەزى مىللەتلەر ئارقا-ئارقىدىن ھەربى ئىسيان كۆتەردى. ئالدى بىلەن ھازىرقى گەنسۇ ۋە چىڭخەي يايلاقلىرىدا كۆچمە چارۋىچىلىق قىلىدىغان چيائاڭلار ئىسيان كۆتەردى، ئۇلار شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ غەربىي رايونىغا بارىدىغان يولىنى خېشى كارىدورىنى كېسىپ تاشلاپ، شەرقىي خەن سۇلالىسىگە قاتتىق تەھدىت سالدى. شەرقىي خەن سۇلالىسى چيائاڭلارغا قارشى ئازغىنا كەم 40 يىل ئۇرۇش قىلدى، بۇ ئۇرۇش ئاخىر چيائاڭلارنىڭ مەغلۇبىيىتى بىلەن ئاياقلاشتى؛ ئەمما شەرقىي خەن سۇلالىسىمۇ زور ھەربى چىقىم تارتتى، نەتىجىدە پۇقرالار گادايلىشىپ كەتتى، سۇلالە مالىيىسى قۇرۇپ كەتتى، شۇنىڭدىن كېيىن بۇ سۇلالە ئەسلىگە كېلەلمىدى.

ئۇرۇشنىڭ ئۇزۇلمەي بولۇپ تۇرۇشى ئارقىسىدا شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئىقتىسادىي كىرىزىسى چوڭقۇرلاشتى ۋە شۇ سەۋەپتىن سىياسى جەھەتتىكى زىددىيەتمۇ چوڭقۇرلاشتى. شۇنىڭدىن ئىبتىۋارەن شەرقىي خەن سۇلالىسى كۈنسايىن تېز زەئىپلەشتى ۋە ھالاكەتكە يۈز تۇتتى.

1-ئەسرنىڭ 90-يىللىرىدىن باشلاپ، خانىنىڭ ئانا تەرەپ ۋە خوتۇن تەرەپ تۇققانلىرى، ھەرەم ئاغىلىرى ھاكىمىيەتنى ئىگەللىۋالدى-دە، بىرمۇنچە گۇرۇھلار مەيدانغا كەلدى ۋە

ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى تالىشىش ئىنتايىن كەسكىن بولدى. ھەرەم ئاغىلىرىمۇ، خانىمىڭ ئانا تەرەپ ۋە خوتۇن تەرەپ تۇققانلىرىمۇ ئاشكارا ھالدا پارا يېدى، خىيانەتچىلىك قىلدى ۋە قانۇنىنى بۇزدى. ئۇلار كەمبەغەللەرنىلا ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىپ قالماستىن، باشقا گۇرۇھتىكى بايلارنىمۇ ۋاقتى-سوقتى قىلدى؛ دۆلەت غەزنىسىنىلا مەخپى ھالدا ئوغرىلاپ قالماستىن، كارۋانلارنىمۇ ئاشكارا ھالدا بۇلىدى. بىرمۇنچە ئىقتىدارلىق ئادەملەر سىياسى سەھنىدىن چەتتە قالدۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن ھۆكۈمران سىنىپ-نىڭ ئىچكى قىسمىدىكى كۇرەش تېخىمۇ ئۆتكۈرلەشتى.

ھەرەم ئاغىلىرىنىڭ بېسىمىغا ئۇچرىغان ئاقسۆڭەكلەر، تۆرىلەر، بولۇپمۇ تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمەلدارلار ۋە تالىپلار ھەرەم ئاغىلىرىغا قارشى سىياسى گۇرۇھ بولۇپ ئۈيۇشتى. ئۇ چاغدىكى تالىپلار "ئەمەلدارلارنىڭ قىلمىشلىرىنى تەكشۈرۈپ ۋە باھالاپ كۆرۈش، ئەمەلدارلارنىڭ ھوقۇق تۇتۇش ئەھۋالىنى دەڭسەپ كۆرۈش" بىلەن، ھەرەم ئاغىلىرىغا جامائەت پىكرى توپلاپ ھۇجۇم قىلىپلا قالماستىن، بەلكى نەچچە مىڭلىغان ئوقۇغۇچىلارنى خان سارىيى ئالدىغا بېرىپ ھەرەم ئاغىلىرىنى جازالاشنى تەلەپ قىلىشقا نەچچە قېتىملاپ ئۈيۇشتۇردى. ئەمما بۇ كۇرەش ھەرەم ئاغىلىرىنىڭ باستۇرۇشى بىلەن تېزلا مەغلۇپ بولدى، نەچچە يۈز ئادەم قىرىلدى، نەچچە مىڭ كىشى قامالدى، "گۇرۇھلارنى مەنئى قىلىش ئاپىتى" دېگەن ئەنە شۇ.

پومىشكىلار سىنىپىنىڭ ئىچكى قىسمىدا كۇرەش بولۇش

بىلەن بىرگە، دۇشمەن سىنىپلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ كۈنسايىن كەسكىنلەشتى، دىخانلار ئۇزۇلدۇرمەي قوزغىلاڭ كۆتەردى. مىلادى 184 - يىلى ئاخىر جاڭ جياۋ (مىلادى؟~184 - يىللار) باشچىلىغىدىكى مەملىكەت كۆلەملىك سېرىق ياغلىقلىقلار قوشۇنى چوڭ قوزغىلىڭى پارتلىدى. سېرىق ياغلىقلىقلار قوشۇنى چوڭ قوزغىلىڭى پومىشچىكلار سىنىپىنىڭ قوشۇنلىرى تەرىپىدىن تارمار قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن سېرىق ياغلىقلىقلار قوشۇنىنىڭ قالدۇق قىسمى بىلەن باشقا قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى پومىشچىكلار-نىڭ قوراللىق كۈچلىرىگە قارشى ئۇزلۇكسىز جەڭ قىلىپ تۇرد-ۇمردى، شەرقىي خەن سۇلالىسىمۇ شۇنىڭ بىلەن يىمىرىلدى.

غەربىي خەن ۋە شەرقىي خەن دەۋرلىرىدىكى مەدەنىيەت جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتلەر غەربىي خەن ۋە شەرقىي خەن دەۋر-لىرىدە مەدەنىيەت ئىشلىرى كۆزگە كۆرۈنەرلىك راۋاج تاپتى. تارىخشۇناسلىق جەھەتتە، سىما چىيەن (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 145~؟ - يىللار) «تارىخنامە»نى يېزىپ، تارىخنى تەرجىمھال ئۇسلۇبى بىلەن يېزىش ئۇسۇلىنى ياراتتى؛ بەن گۇ (مىلادى 32~92 - يىللار) «خەنناما»نى يېزىپ، تارىخنى دەۋرلەر بويىچە يېزىش ئۇسۇلىنى ياراتتى. بۇ ئىككى تۈرلۈك ئۇسۇل خەن سۇلالىسى دەۋرىدىن كېيىنكى ئىككى مىڭ يىلدىن بۇيان ئاتالمىش "رەسمىي تارىخ"نى يېزىشنىڭ نەمۇنىسى بولۇپ قالدى. ئەدەبىيات جەھەتتە، سىما شىياڭرۇ (مىلادىدىن ئىلگىرىكى 180~118 - يىللار)، جاڭ خېڭ (مىلادى 78~139 - يىللار) قاتارلىق تالانتلىق يازغۇچىلار

بارلىققا كەلدى. پەلسەپە جەھەتتە، ماتىرىيالىست ۋاڭ چۇڭ (ملا-دى 27~؟-يىللار) خانىدانىلىق تەشەببۇس قىلغان خۇراپى ئىدىيىلەرگە يۈرەكلىك بىلەن رەددىيە بەردى. سەنئەت جەھەتتە، غەربىي خەن ۋە شەرقىي خەن دەۋرلىرىدىكى تاش ئويما، خىش ئويما سۈرەتلەر ۋە قەۋرە خىشلىرى، سىرلانغان بۇيۇملارغا سىزىلغان سىزمىلار جۇڭگو سەنئەت تارىخىدا ناھايىتى مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. ئىلىم-پەن جەھەتتە، جاڭ خېڭ سۇ كۇچى بىلەن ھەركەتلىنىدىغان ئاسمان كۇزەتكۇچ، يەر تەۋرەشنى ئۆلچەيدىغان يەر ئۆلچىگۈچ ۋە شامال يۆنۈلۈشنى ئۆلچەيدىغان شامال كۇزەتكۈچلەرنى كەشپ قىلدى. شەرقىي خەن دەۋرىنىڭ باشلىرىدا ماگنىتنىڭ قۇتۇپنى كۆرسىتىش خۇسۇسىيىتى بايقالدى. مانا بۇ مۇۋەپپەقىيەتلەر غەربىي خەن ۋە شەرقىي خەن دەۋرلىرىدە ئاستىرونومىيە-يىلنامچىلىقنىڭ تەرەققى تاپقانلىغىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

ئۇچ پادىشاھلىق تىركىشىپ تۇرۇشىدىن غەربىي جىن سۇلالىسىنىڭ بىرلىكنى ئىشقا ئاشۇرۇشىغىچە بولغان دەۋر سېرىق ياغلىقلىقلار چوڭ قوزغىلىڭى ۋاقتىدا، پومىشچىكلار سىنىپىنىڭ قوراللىق كۈچلىرى ھەممىلا يەردە قۇتۇرىدى. بۇ قوراللىق گۇرۇھلار دىخانلارنى بىرلىشىپ قىرغىن قىلىش بىلەن بىرگە، بىر بىرىنى يۇتۇۋېتىشكە تىرىشتى. ئاخىردا ساۋ ساۋ (155~220-يىللار) خۇاڭخې دەريياسى ۋادىسىنى ئىگىلىدى؛ لىيۇ بېي (161~223-يىللار) سىچۈەننى ئىگىلىدى؛ سۇن چۈەن

(182~252 ـ يىللار) چاڭجياڭنىڭ ئوتتۇرا ھەم تۆۋەن ئېقىمىدىكى رايونلارنى ئىگىلىدى، شۇنىڭ بىلەن ۋېي (220~265 ـ يىللىرى، لوياڭنى پايتەخت قىلغان)، شۇ (221~263 ـ يىللىرى، چېڭدۇنى پايتەخت قىلغان) ۋە ۋۇ (222~280 ـ يىللىرى، نەنجىڭنى پايتەخت قىلغان) دىگەن ئۈچ بەگلىك مەيدانغا كەلدى.

220 ـ يىلى باشلانغان ئۈچ بەگلىك تىركىشىپ تۇرغان ھالەت 280 ـ يىلىغا كەلگەندىلا غەربىي جىن سۇلالىسىنىڭ ۋۇ بەگلىگىنى يوقىتىشى بىلەن ئاياقلاشتى. شەرقىي خەن دەۋرىدىكى ئاخىرلىرىدىكى مىلىتارىستلار يېغىلىغى تۈپەيلىدىن، جۇڭگونىڭ ئىگىلىك ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى بۆشۈگى بولۇپ قالغان خۇاڭخې دەرياسى ۋادىسى ئىنتايىن ئېغىر ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىدى. ئىلگىرى ئاھالىسى كۆپ يېزىلار چۆللۈككە ئايلىنىپ قالدى؛ ئىلگىرى ئاۋات شەھەرلەر خارابىگە ئايلىنىپ قالدى. دىخانلار بىر ياقتىن قىرغىن قىلىندى، بىر ياقتىن ئاچارچىلىق ۋە كېسەللىك دەستىدىن ئۆلۈپ كەتتى، قېپقالغان ئاھالە غەربىي خەن ۋە شەرقىي خەن دەۋرلىرىدىكىدىن زور دەرىجىدە ئازىيىپ كەتتى.

ئۈچ بەگلىك دەۋرىدە ئۇرۇش داۋاملىشىۋەرگەن بولسىمۇ، بىراق ھەرقايسى بەگلىكلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرى بولۇپمۇ ساۋ ساۋنىڭ ۋېي بەگلىگى ھەربىي ئاشلىق تەمىناتىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، ھەربىي بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇشنى يولغا قويدى، يېزا ئىقتىسادى بارا ـ بارا ئەسلىگە كەلدى، ئۇرۇش ئېھتىياجى

بىلەن، ھەربى قول سانائەتكە ئېتىۋار بېرىلدى، مەسىلەن، جۇگې لىياڭ (181~234 ـ يىللار) ئون ئوقلۇق ئوقيانى كەشپ قىلدى ھەمدە ئادەم كۇچى بىلەن ئاشلىق توشۇيدىغان غالىتەك ھارۋىنى كەشپ قىلدى. ما جۇن تاش ئېتىش ھارۋىسى (قەدىمقى ئاددى زەمبىرەك)نى ئىسلاھ قىلدى. سۇن چۇەن چوڭ كېمە ياساتقۇزـ دى ۋە بىر تۇمەن كىشىلىك كېمىچىلەر ئەترىدىنى ئۇيۇشـ تۇرۇپ جەنۇبىي ئوكيان ۋە لياۋدۇڭ يېرىم ئارىلىغا ئەۋەتتى. بۇنىڭدىن باشقا، شىمالدا ما جۇن تەرىپىدىن ئىسلاھ قىلىنغان دەستىگاھ ئىشلىتىلىشكە باشلىدى؛ سىچۇەندە تەبىئى گازدىن پايدىلىنىلىپ تۇز قاينىتىلدى، بۇلار ئىگىلىكىنىڭ ئەسلىگە كېلىشىگە پايدىلىق ئىدى. ئەدەبىيات جەھەتتە، شېئىرىيەت تازا گۈللەندى. ساۋ ساۋ، ساۋ جۆ (192~232 ـ يىللار) ۋە "جيەنئەن يىللىرىدىكى 7 يازغۇچى" ئەينى زامانداشلىرىنىڭ مەشھۇر چوڭ ئەدىپلەردۇر. ئىدىيە جەھەتتە، ئاساسەن يەنىلا كۇڭزىچىلىق ئىدىيىسى ھۆكۈمران ئورۇندا تۇردى، ئەمما مېتافىزىكىمۇ خېلىلا ئەۋج ئالدى، بۇ ھال ئەينى ۋاقىتتا پومىشكىلار سىنىپىنىڭ رىياللىقتىن ئۆزىنى چەتكە ئالىدىغان خاراكتېرىغا ماس كېلەتتى.

ئىجتىمائى ئىگىلىكىنىڭ ئەسلىگە كېلىشىگە، بولۇپمۇ خۇاڭخې دەرياسى ۋادىسىدا ئىگىلىكىنىڭ برقەدەر تېز تەرەققى قىلىشىغا ئەگىشىپ، ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتىكى سىما ئۇرۇغدىكىلەر باشچىلىغـ ىدىكى پومىشكىلار سىنىپى بىرلىككە كەلگەن ھاكىمىيەت قۇرۇش كۇرىشىنى باشلىدى. سىما ئۇرۇغدىكىلەر ئىلگىرـ كېيىن بولۇپ

شۇ بەگلىگى بىلەن ۋېي بەگلىگىنى يوقىتىپ، جىن سۇلالىسى (265~316 ـ يىللار)نى قۇردى، جىن سۇلالىسى 280 ـ يىلى ۋۇ بەگلىگىنى يوقىتىپ، ئۇچ بەگلىك بۆلۈنمىسىگە خاتىمە بېرىپ، بىرلىككە كەلگەن سۇلالە قۇردى.

جىن سۇلالىسىنىڭ ۋۇدى خانى سىمايەن (236~290 ـ يىللار) ۋۇ بەگلىگىنى يوقاتقان يىلى يەر ئىگىلەش تۈزۈمىنى يۈرگۈزدى. بۇ تۈزۈمدە دېخانلار يەرگە ئىگە بولۇش، ئىجارە ۋە باج تۆلەش لازىملىغى هەم ئەمەلدارلارغا دەرىجىسىگە قاراپ بېرىلىدىغان يەر ۋە مالاي سانى بەلگىلەنگەن. بۇنىڭدا يېرىدىن ئايرىلغان دېخانلارنى يېڭىۋاشتىن يەرگە ئىگە قىلىپ، ئۇلارنى تېرىقچىلىق قىلىشقا، هاشاغا بېرىشقا زورلاش مەقسەت قىلىنغان.

يەر ئىگىلەش تۈزۈمى يولغا قويۇلۇپ، دېخانلارنىڭ تولىسى هەر هالدا بىزە يەرگە ئىگە بولغانلىقتىن، جىن ۋۇدىنىڭ تەيكالڭ يىللىرى (280~290 ـ يىللار)دا كىشىلەر خاتىرجەم هالدا ئۆز ئىشى بىلەن بولدى. ئەمما شۇنىڭ بىلەن بىرگە مۇشتۇمزورلار يەر قوشۇۋېلىشنى جىددىلەشتۈرۈپ، يەر ئىگىلەش تۈزۈمىنى بۇزدى. جىن ۋۇدى باشچىلىغىدىكى هۆكۈمرانلار سىنىپى ئەزەلدىنلا كەيپ ـ ساپالىق چىرىك تۇرمۇش كەچۈرۈپ كەلگەن ئىدى، دېخانلاردىن شىلۋېلىنغان نۇرغۇن بايلىق ئۇلارنىڭ ئەيش ـ ئىشرەتلىك تۇرمۇشىدا ئىسراپ بولۇپ كەتتى، تارىخ كىتابلىرىدا: شۇ چاغلاردا "ئەيش ـ ئىشرەتتىن بولغان ئىسراپچىلىق تەبىئى ئاپەتتىنمۇ ئېغىر ئىدى" دېيىلدۇ.

جەن سۇلالىسىنىڭ بىرلىگى قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدىلا بۇزۇ-ۋېتىلدى. ئاقسۆڭەكلەر ئۆزئارا جەڭ قىلىشىپ، سۇلالىنىڭ ئالى ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىنى تالاشتى، ئۇرۇش ئاپىتى 18 يىل داۋام-لاشتى، بۇ تارىخىي كىتاپتا "8 خوجا يېغىلغى" دېيىلدۇ. مۇشۇ 18 يىل ئىچىدە خۇاڭخې دەريا‌سى ۋادىسى قانغا بويالدى. جەن سۇلالىسى ئۇزاقىقا سوزۇلغان ئىچكى ئۇرۇشتا ئۆزىنى خورىتە-ۋەتتى، ئۆزىنىڭ مۇداپىئە كۈچىنى ئاجىزلاشتۇرۇۋەتتى.

مۇشۇ مەزگىلدە، فېنخې دەريا‌سى ۋادىسىدا ياشاۋاتقان ھونلار ئاقسۆڭەك لېيۇ يۈەن (؟~310-يىللار) باشچىلىغىدا، جەن سۇلا-لىسىنىڭ ئىچكى مالىمانچىلىغىدىن پايدىلىنىپ لەشكەر تارتىپ چىقتى. لېيۇ يۈەننىڭ ۋارىسلىرى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ لوياڭ ۋە چاڭئەننى ئىشغال قىلىپ، ئىككى پادىشانى ئەسىرگە ئېلىپ، جەن سۇلالىسىنىڭ خۇاڭخې دەريا‌سى ۋادىسىدىكى ھۆكۈمرانلىغىنى يىمىرىپ تاشلىدى.

خۇلار دەپ ئاتالىدىغان بەش مىللەت قۇرغان 16 پادىشاھلىق 304-يىلىدىن 439-يىلىغىچە بولغان مەزگىل شىمالىي جۇڭگو رايونى قاتتىق ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىغان مەزگىل بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. ھونلارنىڭ جەن سۇلالىسىنى يوقىتىشىنى باشلانما قىلغان ھالدا، جېي، سىيانىپى، دى، چىياڭ مىللەتلىرى ئارقا-ئارقىدىن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونىنى بېسىۋالدى، بەزىلىرى چېگرا رايونىنى بېسىۋالدى. ئۇلار ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ قۇرغان پادىشاھلىقلار ئانچە ئۇزاق دەۋر سۈرەلمىدى، بۇ پادىشاھلىقلار

تاريختا 16 بەگلىك دېيىلمدۇ. شىمالىي ۋېي سۇلالىسى شىمالىي جۇڭگونى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىنلا، بۇ چوڭ مالىمانچىلىق ئاياقلاشتى.

شەرقىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدىن بېرى، شىمالىي ۋە غەربىي شىمالىي چېگرا رايونلىرىدا ياشايدىغان كۆچمەن چارۋىچىلار ئىچكىرىگە كۆپلەپ كۆچۈشكە باشلىغان ئىدى. جىن سۇلالىسى ھۆكۈمرانلار سىنىپى ئىچكىرىگە كۆچۈپ كەلگەن مۇشۇ كۆچمەن چارۋىچىلار ۋە دېخانلارنى ئىنتايىن رەھىمسىز تۈردە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلدى ۋە ئەزدى، بۇ ھال خەنزۇ دېخانلارغا قارىتىلغان ئېكسپىلاتاتسىيە ۋە زۇلۇمدىنمۇ دەھشەتلىك بولدى.

فېنخې دەريا‌سى ۋادىسىغا كىرگەن ھونلار خەن سۇلالىسى، ۋېي بەگلىگى دەۋرلىرىدىن بۇيان بولۇپمۇ جىن دەۋرىگە كەلگەندە، ئومۇمى يۈزلۈك ھالدا ئېچىنىشلىق ھالغا چۈشۈپ قالدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى خەنزۇ پومىششىكلارغا ئىجارىكەش بولدى، بەزىلىرىنى ھەتتا خەنزۇ ھۆكۈمرانلار قۇللۇققا سېتىۋالدى. جىن دەۋرىنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە، فېنخې دەريا‌سى ۋادىسىدىكى ھونلار جىن سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىرىدىن ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن، لېيۇ يۈەنىنىڭ يېتەكچىلىگىدە لەشكەر تارتىپ چىقىپ قارشىلىق كۆرسەتتى. ئۇلار خەنزۇلارنى غالجىرلارچە قاتتىق قىرىپ تاشلىدى. لېيۇ يۈەن جىن سۇلالىسىنىڭ قارشىلىغىنى تارمار كەلتۈرگەندىن كېيىن خەن بەگلىگىنى قۇردى، ئۇنىڭ ۋارىسى بەگلىك نامىنى جاۋ بەگلىگى دەپ ئۆزگەرتتى،

تاريختا بۇ ئالدىنقى جاۋ پادىشاھلىقى دەپ بىلىدۇ.

ھونلارغا سوغدىشپلا، ھونلارغا ئوخشاشلا جەن سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىرى تەرىپىدىن قۇل قىلىنغان جەنۇبىي مىللەتنى كۆتىرىلدى. جەنۇبىي مىللەتنىڭ بىر قىسمى سەنشى ئۆلكىسىدە ياشايتتى، ئۇلارنى جەن سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىرى دائىم قۇل ئورنىدا ساتاتتى. ھونلار لەشكەر تارتىپ چىققان مەزگىلدە، قۇل قىلىپ سېتىلغان، جەنۇبىي مىللەتلەردىن بولغان شى لې (؟~333 ـ يىللار) دېگەن كىشىمۇ ئۆز مىللەتداشلىرىدىن ۋە سەرگەردان خەنزۇلارنى خېنەندە لەشكەر تارتىپ چىقىپ جەن سۇلالىسىگە قارشى كۈرەشكە قاتناشقا چاقىردى. كېيىن ئۇلارنىڭ كۈچلىرى كۈنسايىن ئۇلغايدى ۋە كېيىنكى جاۋ پادىشاھلىقىنى قۇردى، كېيىنكى جاۋ پادىشاھلىقى ئالدىنقى جاۋ پادىشاھلىقىنى يوقىتىپ، شىمالىي رايونلارنىڭ كۆپ قىسمىنى ئىگىلىۋالدى.

ئەينى زامانىدا لياۋخې دەرياسى ۋادىسى سىيانپىلارنىڭ ھۆكۈمرانلىغىدا ئىدى، پۈتكۈل شىمالىي رايونلار بويىچە پەقەت بىر گەنسۇ رايونىلا خەنزۇ مىللەتىدىن بولغان جاڭ گۇي (255~314 ـ يىللار)نىڭ ئىلكىدە قالغان ئىدى، ئۇ ئالدىنقى لياڭ پادىشاھلىقىنى قۇرغان بولسىمۇ، كېيىن دىلار تەرىپىدىن يوقىتىلدى.

شەنشىگە بېسىپ كىرگەن دى مىللىتى 351 ـ يىلى باش كۆتىرىپ ئالدىنقى جەن پادىشاھلىقىنى قۇردى. ئالدىنقى جەن پادىشاھلىقى فۇ جيەن (338~385 ـ يىللار) ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان مەزگىلدە، شەرقتە سىيانپىلارنىڭ ئالدىنقى يەن پادىشاھلىقىنى

يوقتىپ، غەرپتە خەنزۇ مىللىتىدىن بولغان جاڭ گۇينىڭ ئالـ دىنقى لياڭ بەگلىگىنى يوقتىپ، شىمالىي رايونلارنى بىرلىككە كەلتۈردى. 383 ـ يىلى جەنۇبىقا قاراپ ھەرەپ يۈرۈش قىلىپ شەرقىي جىن سۇلالىسىگە ھۇجۇم قىلىدى ۋە فېيخې دەرياسى بويىدا قاتتىق مەغلۇپ بولۇپ، ئۇزاقتىن قالمايلا گۇم بولدى. شۇنىڭدىن كېيىنكى يېرىم ئەسىر داۋامىدا، شىمالىي جۇڭگو رايونىدا ئىلگىرـكېيىن بولۇپ بىرمۇنچە ئۆمرى كۆتا بەگلىكلەر مەيدانغا كېلىپ، ئۇزۇلدۇرمەستىن ئۇرۇش قىلىپ تۇرىۋەرى.

مۇشۇ خۇلار قۇرغان بەگلىكلەر، ئەسلىيەتتە، ھەربى بۇلاڭـ چىلار گۇرۇھلىرىدىنلا ئىبارەت ئىدى. ئۇلار خەنزۇ خەلقىنى تالان ـ تاراج قىلدى، ئۆز مىللىتىدىن بولغان خەلقنىمۇ ئېكسپىلا ـ تاتسىيە قىلدى. ئـۇزلۇكسىز ئۇرۇش داۋامىدا، خەلق قىرغىن قىلىنىدى، قارا ماللار بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنىدى، ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ھىساپسىز ئېغىر ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىدى، ھەتتا شەھەرلەر چۆلدەرەپ كەتتى، ئېتىزلار كـۆپلەپ قاقاسلىققا ئايلاندى.

مۇشۇ دەۋردە، خەنزۇ ئاقسۆڭەكلەر، تۆرىلەر، پومىشىكلار، سودىگەرلەر چاڭجياڭ دەرياسى ۋادىسىغا كۆپلەپ قېچىپ كېلـ ۋالدى، شىمالىي رايونلاردا قېپقالغان خەنزۇلار دەسلەپتە ئۆزئارا ئىتتىپاقلىشىپ، ئەپچىل يەر شارائىتىدىن پايدىلىنىپ ياكى توساق ـ قورغانلارنى ياساپ، ئۆزىنى قوغدايدىغان قورالـ لىق تەشكىلات قۇرۇپ تۇرالىغان بولسىمۇ، ئەمما كېيىن

خۇلارنىڭ زورلۇق كۈچ بىلەن ئېزىشى ئاستىدا، كۆپ قىسمى يوقىتىلىدى. بەزى پومىشىكلار خۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا تەسلىم بولدى ھەمدە ئۇلارنىڭ خەنزۇ دېخانلىرىغا زىيانكەشلىك قىلىشقا ياردەملەشتى. دېخانلار سىنىپىي زۇلۇم ۋە مىللىي زۇلۇم ئاستىدا ئىنتايىن جاپالىق كۈنگە قالدى. جۇڭگونىڭ شىمالىي رايونلىرىنىڭ ئىگىلىگى ۋە مەدەنىيىتى قاتتىق ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىدى.

شەرقىي جىن سۇلالىسى ۋە جەنۇبىي سۇلالىلەر 317 ـ يىلى شەرقىي جىن سۇلالىسىنىڭ يۈەندى خانى جەنۇپتىكى چوڭ پومىشىكلارنىڭ ھىمايىسىدە، چاڭجياڭ دەرياسى ۋادىسىدا خەنزۇلار ھاكىمىيىتى ـــ شەرقىي جىن سۇلالىسى (317~420 ـ يىللار)نى قۇردى. شەرقىي جىن سۇلالىسى زامانىدا، شىمالىي رايونلار قاتتىق بۆلۈنۈپ كەتكەن ئىدى. شەرقىي جىن سۇلالىسىدىن كېيىن، جەنۇپتا سۇڭ (420~479 ـ يىللار)، چى (479~502 ـ يىللار)، لياڭ (502~557 ـ يىللار) ۋە چېن (557~589 ـ يىللار) سۇلالىلىرىدىن ئىبارەت 4 سۇلالە دەۋر سۈردى، ئۇلار ئومۇملاشتۇرۇلۇپ جەنۇبىي سۇلالىلەر دېيىلىدۇ. شەرقىي جىن سۇلالىسى ھاكىمىيىتى شىمالىي رايونلاردىن قېچىپ كەلگەن بەگزادە پومىشىكلارنى ئاساس قىلغان، چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ جەنۇبىي رايونلاردىكى چوڭ پومىشىكلارمۇ قاتناشقان ھاكىمىيەت ئىدى. شىمالىي رايونلاردىن كەلگەن بەگزادە پومىشىكلار سايلاش ھوقۇقىنى چاڭگىلغا كىرگۈزۈۋالغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ

سیاسی جەھەتتىكى ئورنى مۇستەھكەم ئىدى، ئۇلار يەرلىك چوڭ پومىشىكلارنى باساتتى، ئۇلارنىڭ ئالى ئەمەلدار بولۇشىغا يول قويمايتتى. ئاددى پومىشىكلاردىن بولغان زاتلار بولسا تېخىمۇ بەك قېقىندا-سوقۇندا قىلىناتتى، ھەتتا ئۇلاردا بەگزادە پومىشىكلار بىلەن ئاغىنە بولۇش ياكى نىكالىنىش سالاھىيىتى يوق ئىدى. شۇ سەۋەپتىن جەنۇپ پومىشىكلىرى بىلەن شىمال پومىشىكلىرى ئوتتۇرىسىدا پايدا-زىيان توقۇنۇشلىرى پەيدا بولۇپ، ھۆكۈمران سىنىپنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئۇزاققىچە زىددىيەت بولۇپ تۇرغان ئىدى. سۇڭ، چى بەگلىكلىرىدىن كېيىن، ئاددى پومىشىكلارمۇ مۇھىم ئىشلارغا قاتنىشىدىغان، سىياسى جەھەتتە ئورۇنغا ئىگە بولغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ ئىجتىمائى ئورنى يەنىلا تۆۋەن ئىدى، ئۇلار ئىلگىرىكىدەكلا بەگزادىلەر تەرىپىدىن كەمسىتىلدى.

شىمالىي رايونلاردىن جەنۇبىي رايونلارغا كەلگەن سەرگەردانلارنىڭ بىر قىسمى خۇەيخې دەرياسىنىڭ جەنۇبىدىكى، چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ شىمالىدىكى رايونلىردا بوز يەر ئۆزلەشتۈردى؛ بىر قىسمى چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ جەنۇبىدىكى رايونلاردىكى بەگزادە پومىشىكلارغا ئىجارىكەش ياكى مالاي بولدى. چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ جەنۇبىي رايونىدىكى يەرنىڭ كۆپ قىسمى جەنۇپتىكى چوڭ پومىشىكلارنىڭ ئىگىدارلىغىدا ئىدى. شىمالىي رايونلاردىن كەلگەن بەگزادىلەر خاندانلىقنىڭ ئىنتىزام قىلىشى ئارقىلىق ۋە ئۆزلىرى سېتىۋېلىش يولى بىلەن يەرگە ئىگە

بولدی، یەنە کېلىپ بوز يەر ئۆزلەشتۈردی ۋە تاغلىق-سازلىق-لارنى ئىگىلىۋالدى. دىخانلارنىڭ ئۆزلىرى تېرىيدىغان يەرلىرى بەك ئاز ئىدى، ئېغىر باج-سېلىق ئۈلارنىڭ شىللىسىگە چۈشەتتى. شۇ سەۋەپتىن ئىلگىر-كېيىن بولۇپ 399-يىلى سۇن ئېن (؟~402-يىللار) رەھبەرلىك قىلغان دىخانلار قوزغىلىڭى ۋە 485-يىلى تاڭ يۈجۈ رەھبەرلىك قىلغان دىخانلار قوزغىلىڭى كۆتىرىلدى.

شىمالدىن كەلگەن سەرگەردانلار ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونىنىڭ ئىلغار دىخانچىلىق تېخنىكىسىنى ئېلىپ كەلدى. بۇ ھال چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ جەنۇبىدىكى رايونلارنى ئېچىشتا زور رول ئويناندى. دىخانچىلىقنىڭ راۋاج تېپىشى ۋە چاي، فار-فور قاچا، ياغاچ، پاختا، ماتا قاتارلىق ئالاھىدە مەھسۇلاتلارنىڭ كۆپەيىشى بىلەن، قول سانائەت ۋە سودا ئۇچۇن شەرت-شارائىت ھازىرلاندى. شەرقىي جىن سۇلالىسى دەۋرىدىن چېن سۇلالىسى دەۋرىگىچە، چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ جەنۇبىدىكى رايونلاردىكى شەھەر ئىقتىسادى كۆزگە كۆرۈنەرلىك راۋاج تاپتى. ھۆكۈمران سىنىپلار، كۆپىنچە، ئىمتىيازلىدىن پايدىلىنىپ سودىگەرچىلىك قىلاتتى، چاڭجياڭ دەرياسى بويلىرىدا نۇرغۇن سودا شەھەرلىرى بار ئىدى. تىجارەت بېجى، چېگرا بېجى، سودا بېجى ھۆكۈمەتنىڭ مۇھىم كىرىملىرى بولۇپ قالغان ئىدى. ۋۇ پادىشالىغى دەۋرىدىن تارتىپ شەرقىي جىن سۇلالىسى ۋە جەنۇبىي سۇلالىلەر دەۋرىگىچە بولغان 300 نەچچە يىللىق ۋاقىت ئىچىدە

چاڭجياڭ دەريا‌سى ۋادىسىنىڭ ئىگىلىگى خېلى تەرەققى قىلىپ قالدى.

جەنۇبقا ئۆتكەن بەگزادىلەر خېلى يۇقۇرى مەدەنىيەتكە ئىگە بولغاچقا، 4 ـ ئەسىردىن 6 ـ ئەسىرگىچە جيەنكاڭ (هازىرقى نەنجىڭ) يالغۇز جەنۇبىي سۇلالىلەرنىڭ سىياسى مەركىزىلا بولۇپ قالماستىن، جۇڭگو مەدەنىيىتىنىڭمۇ مەركىزى بولۇپ قالغان ئىدى. شائىرلار، رەسساملار، ئالىملار مۇشۇ جايغا توپلانغان، ئەدەبىيات ـ سەنئەت زور دەرىجىدە تەرەققى قىلغان ئىدى. شۇنداقلا ئىلىم ـ پەن جەھەتتىمۇ كەشپىياتلار بارلىققا كەلگەن ئىدى. زۇ جۇڭجۆ (429~500 ـ يىللار) جەمبەر تۇراقلىغىنىڭ 3.1415926 بىلەن 3.1415927 ئارىلىغىدا بولىدىغانلىغىنى هىساپلاپ چىققان ئىدى، بۇ ـ ماتېماتىكا تارىخىدىكى شانلىق مۇۋەپپەقىيەت.

شىمالىي سۇلالىلەر شىمالىي جۇڭگو رايونى تازا بۆلۈنۈپ كەتكەن مەزگىلدە، سىيانپى مىللىتىنىڭ توبا جەمەتى سەنشىنىڭ شىمالىدا باش كۆتىرىپ چىقتى. توبا جەمەتى خەنزۇ مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغاندىن كېيىن، ئاخىرقى ئىپتىدائى جەمىيەتتىن قۇللۇق جەمىيەتكە چاپسانلا ئۆتتى، ئارقىدىنلا فېئودالىق جەمىيەتكە سەكرەپ كىردى. ئۇ قۇدرەتلىك ئاتلىق قوشۇنغا تايىنىپ كۆپ قېتىم ئۇرۇش قىلىش ئارقىلىق، شىمالنى ئاخىر بىرلىككە كەلتۈرۈپ، پىكىچىڭ (داتۇڭ)نى پايتەخت قىلىپ، شىمالىي ۋېي سۇلالىسى (386~534 ـ يىللار)نى قۇردى.

شمالىي ۋېي سۇلالىسىنىڭ ئالدىنقى مەزگىلىدىكى ھۆكۈمرانلىغى 16 بەگلىكنىڭكىدىن ھېچبىر تۈزۈك دىيەرلىك يېرى يوق. 485 ـ يىلىغا كەلگەندە، شمالىي ۋېي سۇلالىسىنىڭ خانى شياۋ ۋېندى (471~499 ـ يىللار) يەر تەڭشەش تۈزۈمىنى ئېلان قىلدى، بۇ تۈزۈمدە يېتىلگەن ئەر ـ ئايالىلار تېرىشقا تېگىشلىك يەرنىڭ سانى ھەمدە قانچە يىل تېرىش، قاچان قايتۇرۇپ بېرىش لازىملىغى بەلگىلىنىپ، ئىگىسىز بوز يەرلەر يەرسىز دېخانلارنىڭ تېرىشىغا بۆلۈپ بېرىلدى. شۇنداقلا نوپۇس تەكشۈرۈلۈپ، چوڭ پومىشىكلار تىزگىنىدىكى دېخانلار تارتىۋېلىنىپ، ئۇلاردىن بەلگىلەنگەن قانۇن ـ پەرمان بويىچە باج ئېلىندى. چوڭ پومىشىكلارنىڭ قارشىلىغىنى پەسەيتىش ئۈچۈن، يەر تەڭشەش تۈزۈمىدە پومىشىكلارنىڭ ئەسلىدىكى يېرىگە بولغان ئىگىدارلىق ھوقۇقى ئېتىراپ قىلىندى ھەمدە ئۇلارنىڭ مالايلىرىغا يەر بۆلۈپ بېرىلدى. يەر تەڭشەش تۈزۈمى يۈرگۈزۈلگەندىن كېيىن، تېرىلغۇ يەر كۆپەيدى، دېخانچىلىق چاپسانلا راۋاج تاپتى. شمالىي ۋېي سۇلالىسى دەۋرىنىڭ ئاخىرلىرىدا، جيا سىشىي يازغان «ئاددى پۇقرالارنىڭ يېزا ئىگىلىگە دائىر ھۇنەرلىرى» دېگەن كىتابتا تېرىقچىلىق ۋە ئۆي ھايۋانلىرىنى بېقىش ئۇسۇللىرى قاتارلىقلار تەپسىلى خاتىرىلەنگەن، بۇنىڭدىن شۇ دەۋردىكى دېخانچىلىق ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسىنىڭ تەرەققىياتىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. سودا جەھەتتە، 495 ـ يىلىغا كەلگەندىلا پۇل تارقىتىلىشقا باشلىغان

ئىدى، بىرمۇنچە جايلاردا يەنىلا نەق مال سودىسى قىلىناتتى، شىمالىي ۋېي سۇلالىسى دەۋرىدە سودا ئىشلىرى چاڭجياڭنىڭ جەنۇبىدىكى رايونلاردىكىدەك تەرەققى تاپمىغان ئىدى.

شىمالىي ۋېي سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىغىدىكى خەلقنىڭ ئىنتايىن زور كۆپچىلىگى خەنزۇلار ئىدى. شىمالىي ۋېي سۇلالىسى پادىشاسى خەنزۇ خەلقىنى ئۆزىگە تارتىش ئۇچۇن، بەزى خەنزۇ چوڭ پومىشىكلارنى تاللاپ ھۆكۈمرانلىق ئورگىنىغا ئورۇنلاشتۇرغان ئىدى.

شىمالىي ۋېي سۇلالىسىنىڭ خانى شياۋ ۋېندى خەنزۇ چوڭ پومىشىكلارنىڭ ھەمكارلىغىنى قولغا كەلتۇرۇش يولى بىلەن، سىياسىلارنىڭ ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەش نىيىتىدە، خەنزۇلاشتۇرۇش سىياسىتىنى قەتئى يۇرگۈزدى. ئۇ 494-يىلى پايتەختىنى لويانىغا كۆچۈرۈپ، جەنۇبىي سۇلالىلەرنى دوراپ تۇرلۇك تۇزۇملەرنى تۇزۇپ چىقتى، سىياسىلارنىڭ قوش پەملىسىنى خەنزۇلارنىڭكىدەك تاق پەملىگە ئۆزگەرتتى، ئوردىدا سىياسىي تىلدا سۆزلىشىشكە يول قويمىدى، سىياسىچە كىيىم كىيىشكىمۇ رۇخسەت قىلمىدى، سىياسىي ئاقسۆڭەكلىرىگە خەنزۇ چوڭ پومىشىكلار بىلەن نىكاللىنىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. بۇ ئىسلاھاتلار ئارقىسىدا خەنزۇ پومىشىكلار سىنىپى بىلەن سىياسىي پومىشىكلار سىنىپىنىڭ مۇناسىۋىتى قويۇقلىشىپ باردى، ئەمما ئۇلارنىڭ زۇلمى ئاستىدىكى خەنزۇ دىخانلار ۋە سىياسىي دىخانلار بىرلىشىپ ئىلىپ بارغان سىنىپىي كۈرەشمۇ ئۆتكۈرلىشىپ

باردى.

موڭغۇل ئىگىزلىگىدە، چېگرىدا دائىم پاراكەندىچىلىك سېلىپ، شىمالىي ۋېي سۇلالىسى بىلەن دۇشمەنلىشىدىغان كۈچلۈك بىر مىللەت — جوجانلار بار ئىدى. شىمالىي ۋېي سۇلالىسى جوجانلاردىن مۇداپىئەلىنىش ئۈچۈن چېگرىدا 6 جەن تەسىس قىلغان ئىدى. شياۋۋېندى پايتەختتىنى لويائىغا كۆچۈرگەندىن كېيىن، سىياسى مەركەز جەنۇبقا يۆتكەلدى، مۇشۇ 6 جەننى ساقلاۋاتقان سەركەردىلەر ۋە لەشكەرلەرگە سوغاق مۇئامىلە قىلىندى ۋە ئۇلار كەمسىتىلدى. 524 - يىلى كەڭ كۆلەملىك ھەربى ئۆزگىرىش كېلىپ چىقتى ۋە بۇنىڭ تەسىرىدە خەنزۇ دىخانلار بىلەن سىيانپى دىخانلار بىرلىشىپ كەڭ كۆلەملىك قوزغىلاڭ كۆتەردى. دىخانلار قوزغىلىڭى گەرچە مەغلۇپ بولغان بولسىمۇ، شىمالىي ۋېي سۇلالىسى شەرقىي ۋېي سۇلالىسى (534~550 - يىللار) ۋە غەربىي ۋېي سۇلالىسى (535~557 - يىللار) گە بۆلۈنۈپ كەتتى. كېيىن خەنزۇ مىللىتىدىن بولغان گاۋياڭ شەرقىي ۋېي سۇلالىسى ھاكىمىيىتىنى تارتىۋېلىپ، شىمالىي چى سۇلالىسى (550~577 - يىللار) نى قۇردى، سىيانپى مىللىتىدىن بولغان يۈۋېنجۆ غەربىي ۋېي سۇلالىسى ھاكىمىيىتىنى تارتىۋېلىپ، شىمالىي جۇ سۇلالىسى (557~581 - يىللار) نى قۇردى. شىمالىي چى سۇلالىسىنىڭ چىرىك، ۋەھشى ھۆكۈمرانلىغى خەلقنىڭ لەنەت - نەپرىتىنى قوزغىدى. شىمالىي جۇ سۇلالىسى سىياسىنى يېڭىلاشقا، ئىشلەپچىقىرىشقا ئىلھام بېرىشكە ئۇستا كەلگەچكە، سۇلالە بارا -

بارا كۆچەيدى. شمالىي جۇ سۇلالىسى ئاخىر شمالي چى سۇلالىسىنى يوقاتتى ھەمدە سۇي سۇلالىسىنىڭ جۇڭگونى بىرلىككە كەلتۈرۈشى ئۇچۇن شەرت-شارائىت ھازىرلىدى.

جەنۇبىي سۇلالىلەر ۋە شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدە بۇددا دىنىنىڭ سياسى، ئىقتىسات ۋە مەدەنىيەتكە كۆرسەتكەن تەسىرى تەخمىنەن مىلادىيە ئىرانىڭ ئالدى-كەينىدە، بۇددا دىنى ئۇلۇغ ياۋچىلارنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن جۇڭگوغا كىرگەن ئىدى، شەرقىي خەن سۇلالىسى ۋە ئۇچ پادىشاھلىقلار دەۋرلىرىدىن بۇيان تەدرىجى ئەۋج ئالدى. ۋېي پادىشاھلىقى، جىن سۇلالىسى دەۋرلىرىدە مېتافىزىكا ئەۋج ئالغان ئىدى، بۇددا دىنى مېتافىزىكىنىڭ سايىسىدە پادىشاھلار ئارىسىدا تارالدى. شەرقىي جىن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدىكى بۇددىسلار بارا-بارا بۇددا ئەقىدىلىرىنى فېئودالىق جەمىيەتكە ھۆكۈمرانلىق قىلغان كۆزقاراشلىق ئەدەپ-قائىدىلىرى بىلەن ئۇيغۇنلاشتۇردى. ئۇلار تەرغىپ قىلغان قايتىدىن دۇنياغا كېلىش، بۇ ئۆمرىدە يامانلىق قىلغانلار كېلەركى ئۆمرىدە يامان ئاقىۋەتكە قالىدۇ، دىگەن دىنىي خۇراپاتلىق زور تەسىر قوزغىدى؛ فېئودالىق ئەدەپ-قائىدىنىڭ ھۆكۈمرانلىق كۈچى بولسا بۇددا دىنىنىڭ مەدەت بېرىشى بىلەن تېخىمۇ كۈچەيدى.

بۇددا دىنى كەڭ تارقىلىپ، داۋجياۋ مۇخلىسلىرى كۈنسايىن ئازىيىپ كەتتى-دە، داۋجياۋ دىنى بىلەن بۇددا دىنى ئوتتۇرىسىدا بەس-مۇنازىرە قوزغالدى. داۋجياۋ دىنى بەس-مۇنازىرىدە

مات بولدی، بىر قىسىم كۈڭزىچىلار چىقىپ بۇددىسىلار بىلەن مۇنازىرىلەشتى. لىياڭ ۋۇدى (502~549 ـ يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) زامانىدا ئۆتكەن كۈڭزىچى فەن جېن روھ يوقلىدۇ نەزىرىيىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، روھ تەنىنىڭ مەھسۇلى، تەن يوقالسا روھمۇ غايىپ بولىدۇ دىگەننى ئىسپاتلاپ، قايتىدىن دۇنياغا كېلىش دىگەن ئەقىدىگە قارشى چىقتى. ئەمما جەنۇبىي سۇلالىلەرنىڭ ھۆكۈمران سىنىپلىرى بۇددا دىنىدىن پايدىلىنىپ كەڭ خەلقنى بىخۇتلاشتۇرۇشقىمۇ مۇھتاج ئىدى؛ بۇددا دىنىنى ئۆزلىرىگە روھىي تەسەللى قىلىشقىمۇ مۇھتاج ئىدى. لىياڭ ۋۇدى ئۆزى بۇتخانىغا بېرىپ خىزمەت ئۆتەپ، بۇددا دىنىنى تەشەبـبۇس قىلغان. لىياڭ ۋۇدى دەۋرىدە جىيەنكاگدىكى بۇتخانىلار 500 دىن ئاشقان، راھىپلار يۈز مىڭدىن ئاشقان. بۇ بۇتخانىلار ۋەخپە قىلىۋېلىش ۋە ئىگىلىۋېلىش يولى بىلەن نۇرغۇن يەرگە ئىگە بولۇۋالغان، يەنە كېلىپ جازانىخورلۇق قىلىش ۋە گۆرۈگە قويۇش ئارقىلىق، كەمبەغەللەرنى قاتتىق قاقتى ـ سوقتى قىلغان. بۇددا دىنىنىڭ ئەۋج ئېلىشى تەرەققى قىلىۋاتقان ئىجتىمائى ئىگىلىككە ئېغىر دەرىجىدە توسالغۇ بولدى.

بۇددا دىنى شىمالدا ھۆكۈمران سىنىپىنىڭ ئېتىقات قىلىشى بىلەن كەڭ تارقالدى. 446 ـ يىلى شىمالىي ۋېي سۇلالىسى بۇددا دىنىنى مەنئى قىلىپ ۋە راھىپلارنى يوقىتىپ، داۋجياۋ دىنىنى بۇددا دىنىنىڭ ئورنىغا دەسسەتتى. بىراق ئاردىن ئۇزاق ئۆتمەيلا بۇددا دىنى يەنە باش كۆتىرىپ، تېخىمۇ كەڭ

تارقالدی. شۇنىڭدىن كېيىن شىمالىي سۇلالىلەر ھۆكۈمرانلىرى نۇرغۇن بايلىقنى بۇتخانا سېلىش ۋە راھىپلارنى بېقىشقا ئىشلەتتى. 534 ـ يىلدىكى مەلۇماتقا قارىغاندا، لويائىدا بىر مىڭ 367 بۇتخانا سېلىنغان، مەملىكەت بويىچە 30 مىڭدىن ئارتۇق بۇتخانا سېلىنغان، راھىپلار 2 مىليوندىن ئېشىپ كەتكەن. شىمالىي چى سۇلالىسى ۋە شىمالىي جۇ سۇلالىسى دەۋرىدە ئەھۋال شىمالىي ۋېي سۇلالىسى دەۋرىدىكىگە ئاساسەن ئوخشاش بولدى. بۇ بۇتخانىلار يەرلەرنى قوشۇۋالدى ھەمدە نۇرغۇن دىخانلارنى ئەمگەككە سالدى. بۇتخانىغا تېرىق ـ گۈرۈچ تاپشۇرىدىغان دىخانلار راھىپلار تەئەللۇقىدىكى دىخانلار دېيىلەتتى، بۇتخانا ئۈچۈن يەر تېرىيدىغان ياكى قارا خىزمەت ئۆتەيدىغان دىخانلار بۇتخانا تەئەللۇقىدىكى دىخانلار دېيىلەتتى. بۇتخانا خوجايىنلىرى چوڭ پومىشىك بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئەينى زاماندا جازانىخور ئىدى. ئىجتىمائى بايلىقنىڭ زور بىر قىسمىنى بۇتخانىلاردىكى راھىپلار خورىتىۋېتەتتى، شۇڭا 574 ـ يىلى شىمالىي جۇ سۇلالىسىنىڭ خانى ۋۇدى (561~578 ـ يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) راھىپلىقنى تاشلاش ۋە بۇتخانا مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى.

بۇددا دىنىنىڭ كەڭ تارقىلىشى بىلەن، بۇددا دىنىغا خىزمەت قىلىدىغان ئويمىچىلىق، سىزمىچىلىق ئىشلىرىمۇ زور دەرىجىدە تەرەققى قىلدى. جۇڭگونىڭ چوڭ سەنئەت غەزنىسى دەپ ئاتالغان دۇنخۇاڭ مىڭ ئۆيى، بىڭلىڭ بۇتخانىسى تاش غارى،

مەيجى تېغى تاش غارى، يۇنگاڭ تاش غارى ۋە لۇڭمېن تاش غارى ئاساسەن شمالىي ۋېي سۇلالىسى دەۋرىدە بەرپا بولغان (مىڭ ئۆي لياڭ بەگلىگى دەۋرىدە بەرپا بولغان). بۇددا دىنىـ نىڭ كىرىشى بىلەن، چەتئەللەرنىڭ چالغۇ، مۇزىكا، ئۇسۇل ۋە بىناكارلىق تېخنىكىسى قاتارلىق سەنئەتلەرمۇ كىردى، بۇددا نوملىرىنىڭ تەرجىمە قىلىنىشى بولسا خەنزۇ تىلى فونېتىكىسىنى ئالغا سۈردى. بۇنىڭدىن تاشقىرى، بۇددا دىنىنىڭ تەسىرىدە، داۋجياۋ دىنى ئەقىدىلىرىمۇ نەزىرىيەلەشتى، سىستېمىلاشتى.

ئۇلۇم-پەن جەھەتتە، لى داۋيۈەن يازغان «تاغ-دەريالار تەزكىرىسىنىڭ تەپسىرى» جۇڭگونىڭ قەدىمقى زامان جۇغراپىيەسى بويىچە شانلىق ئەسەر بولۇپ ھىساپلىنىدۇ.

3. سۇي سۇلالىسى، تاڭ سۇلالىسى، بەش دەۋر، سۇڭ سۇلالىسى، يۈەن سۇلالىسى (6-ئەسىر-دىن 14-ئەسىرگىچە)

سۇي سۇلالىسى (581~618-يىللار)نىڭ جۇڭگونى بىرلىككە كەلتۈرۈشى ۋە ئۇنىڭ يوقىلىشى 581-يىلى شمالىي جۇ سۇلالىسىنىڭ باش ۋەزىرى، خەنزۇ مىللىتىدىن بولغان ياڭ جيەن (541~604-يىللار) شمالىي جۇ سۇلالىسى ھاكىمىيىتىنى تارتىۋېلىپ، سۇي سۇلالىسىنى قۇردى، ئۇ سۇي ۋېندى دەپ ئاتالدى. سۇي سۇلالىسى 589-يىلى جەنۇبىي سۇلالىلەردىن

بىرى بولغان چېن سۇلالىسىنى يوقىتىپ جۇڭگونى بىرلىككە كەلتۈردى، شەرقىي جىن سۇلالىسىدىن بېرى ئۇزاققىچە داۋام قىلغان بۆلۈنۈش هالىتى شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن ئايالاشتى.

سۇي سۇلالىسى شىمالىي ۋېي سۇلالىسىدىن تارتىپ قوللىنىلىپ كېلىۋاتقان يەر تەڭشەش تۈزۈمىنى قوللىنىۋەردى، شۇنداقلا ئالۋاڭ-ياساق ۋە يېپەك توقۇلما سېلىغىنى نىسبى هالدا يەڭگىللەتتى، شۇنىڭ بىلەن دېخانچىلىق راۋاج تاپتى، نوپۇسمۇ بارا-بارا كۆپەيدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا پۇل تۈزۈمى تەرتىپكە سېلىندى، ئۆلچەم بىرلىگى بىرلىككە كەلتۈرۈلدى، بولۇپمۇ جەنۇپ بىلەن شىمال بىرلىككە كەلتۈرۈلۈپ، بازار كېڭەيگەنلىكتىن، قول سانائەت بىلەن سودىمۇ تەرەققى تاپتى.

سۇي يادىشى (605~618-يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) تەختكە چىققاندىن كېيىن، بىناكارلىق قۇرۇلۇشىنى هەدەپ ئېلىپ بارىدى، هەر ئايدا ئىككى مىليون ئادەمنى ئىشقا سېلىپ شەرقىي پايتەخت لويادىنى ياسىدى، يەنە بىر مىليون ئادەمنى هاشاغا تارتىپ سەددىچىن سېپىلىنى ئۇزارتتى، شۇنداقلا لوياڭ مەركەز قىلىنغان، خاڭجۇدىن جوجۇن (هازىرقى بېيجىڭ)گىچە سوزۇلغان، شىمالىي جۇڭگو بىلەن جەنۇبىي جۇڭگونى تۇتاشتۇرىدىغان چوڭ قانالنى ئاچتى. بۇ قانالنىڭ پۈتۈرۈلۈشى جۇڭگونىڭ ئىقتىسات-مەدەنىيەت تەرەققىياتىغا تازا پايدىلىق ئىدى.

كەڭ كۆلەملىك بىناكارلىق قۇرۇلۇشىغا سېلىنغان هاشا-ئالۋاڭ دەستىدىن، "ئادەملەر هاشادا ئۆلۈپ كەتتى، ئەلنىڭ بايلىقى

لىغى قۇرۇپ كەتتى"، ئەمما سۇي ياڭدى تۇيۇخۇنلارغا ۋە كۇرىيەگە قارشى ئۇزۇلدۇرمەي ئۇرۇش قوزغاپ تۇردى. مۇشۇ ئۇرۇشلار داۋامىدا، ئەسكەرلىككە ئېلىش، پاراق ئېلىش، ئۇنىڭ ئۇستىگە قەھەتچىلىك بولۇش ئارقىسىدا پۇقرالار گادايلىشىپ كەتتى، مالىيە مەنبەسى قۇرۇپ كەتتى، شۇ سەۋەپتىن كۇرىيەگە قارشى ئۇرۇش باشلىنىش بىلەن تەڭلا، دىخانلارنىڭ كەڭ كۆلەملىك قوزغىلاڭلىرى پارتلىدى.

دىخانلارنىڭ قوزغىلاڭ كۆتىرىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، سۇي ۋېندىمۇ، سۇي ياڭدىمۇ دىخانلارنىڭ مەخپى ھالدا قورال ساقلىشىغا يول قويماسلىق توغرىسىدا قايتا-قايتا بۇيرۇق چۈشۈرگەن ئىدى، ئەمما بۇ دىخانلار قوزغىلاڭلىرىنىڭ كۆتىرىلىشىنى توسالمىدى. سۇي ياڭدى ھۆكۈمرانلىغىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا، دىخانلار قوزغىلاڭلىرى يۇقۇرى دولقۇنغا كۆتىرىلدى. بۇ زاماندىكى دىخانلار قوزغىلاڭلىرىنىڭ تارىخىي كىتاپقا يېزىلغانلىرىدىن جەي راڭ قوزغىلاڭچىلار گۇرۇھى، دۇ جيەندىي قوزغىلاڭچىلار گۇرۇھى قاتارلىق 100 نەچچە گۇرۇھ بار، قوزغىلاڭغا قاتناشقان دىخانلارنىڭ سانى نەچچە مىليونغا يېتىدۇ، قىسقىغىنا 30 نەچچە يىل ئۆمۈر كۆرگەن سۇي سۇلالىسى شۇنداق قىلىپ ئاغدۇرۇپ تاشلاندى.

تاڭ سۇلالىسى (618~907-يىللار)نىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئۇنىڭ گۈللەنگەن دەۋرى دىخانلار كەڭ كۆلەمدە قوزغىلاڭ كۆتىرىپ تۇرغان پەيتتە، لى يۈەن (565~635-يىللار) پۈر-

سەتتىن پايدىلىنىپ لەشكەر تارتىپ چىقىپ، چاڭئەننى ئىشغال قىلدى ۋە ئۇنى پايتەخت قىلىپ، 618 - يىلى تاڭ سۇلالىسىنى قۇردى. ئۇ تاڭ گاۋزۇ دەپ ئاتالدى.

سۇي سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدىكى دىخانلار ئۇرۇشى پومىشىكلار سىنىپىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىغا قاخشاتقۇچ زەربە بېرىپ، ئىجتىمائى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى.

تاڭ تەيزۇڭ (627~649 - يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) داڭلىق پادىشا ئىدى. ئۇ تەختكە چىققاندىن كېيىن، فېئودالىق تەرتىپنى دەرھال ئەسلىگە كەلتۈردى، شۇنىڭ بىلەن تاڭ سۇلالىسى سىياسى، ھەربى ئىشلار جەھەتتە زور مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشتى.

تاڭ تەيزۇڭ دەۋرىدىن تاڭ شۇەنزۇڭ (712~756 - يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) دەۋرىگىچە بولغان بىر ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە، دىخانلارنىڭ زور كۆپچىلىگىدە مەلۇم مىقداردا تېرىلغۇ يەر بولۇپ كەلدى، سۇچىلىق ئىشلىرىمۇ زور دەرىجىدە راۋاج تاپتى، يېزا ئىقتىسادى يەنە گۈللىنىشكە باشلىدى.

دۆلەت زەربا‌پلىق، كىگىزچىلىق، بوياقچىلىق، مېتالچىلىق، پۇل قۇيۇش دۇكانلىرى ۋە باشقىلاردىن ئىبارەت نۇرغۇن قول سانائەت دۇكانلىرىنى تەسىس قىلدى. مۇشۇ قول سانائەت دۇكانلىرىدا، ئۇستىلار ۋە ھەر خىل ئادەملەر ئىشلەيتتى، يالانما ئىشچىلارمۇ بار ئىدى. خۇسۇسى قول سانائەتمۇ زور دەرىجىدە تەرەققى قىلدى. ياغىجۇدىكى كېمىسازلىق، ئەينەكچىلىك، سىچۇەن-

دىكى زەربا‌پلىق، تۇزچىلىق، جىياڭشىدىكى فار-فۇرچىلىق، تەيـ
يۇەندىكى مىسچىلىق مەملىكەت بويىچە داڭدار ئىدى. كانچىلىق
ئالاھىدە تەرەققى تاپـتى، يالغۇز ئەنـخۇي، جېجـياڭ، جياڭـشى
قاتارلىق جايلاردىلا 58 كۇمۇش كانى، 96 مىس كانى، 5 تۆمۈر
كانى، 2 قەلەي كانى، 4 قوغۇشۇن كانى بار ئىـدى. بۇلار تاڭ
سۇلالىسى دەۋرىدە قول سانائەت سەۋىيىسىنىڭ ئالدىنقى دەۋرـ
دىكى سەۋىيىدىن زور دەرىجىدە ئېشىپ كەتكەنلىگىنى چۈشەنـ
دۇرۇپ يېتىدۇ.

لەنگەر، ئات پوچتىسى تۇزۇمى سودىگەرلەرگە ئالاقە جەھەتتە
قولايلىق يارىـتـىپ بەردى. قانال مال ئۇبوروتـىغا ئاسانچـىلىق
يارىتـىپ بەردى، چاڭـئەن، لوياڭ، يانجۇ، گۈاڭـجۇ شەھەرلىرى
شۇ چاغدا سودا مەركىزي بولۇپ قالدى. بۇنىڭدىن باشقا، يەنە
بىرمۇنـچە شەھەرلەر سودىـنىڭ راۋاجلىنىـشى بىلەن گۈللىنىـپ
كەتتى.

تاڭ سۇلالىسى دەسلەپكى يىللاردا، تۇركـلەرنىڭ پاراكەندەـ
چىلىـگىنى تۇگـىتىش ئۈچۈن، ئىلگىر-كېيـن بولۇپ شەرقي
تۇركلەر ۋە غەربىي تۇركـلەرنى مەغلۇپ قىلـدى، ھـازىـرقى
شىنـجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى چۈ دەريـاسى ۋادىسىدا تۇتۇق
مەھكىمىسى تەسىس قىلدى؛ كۈسەن (ھازىرقى كۇچار)، ھازىرقى
خـوتەن، قەشـقەر يېڭـى شەھەر ۋە سويـاپ (ھازىرقـى توقماق)
قاتارلىق جايلاردا لەشكەر تۇرغۇزدى. تاڭ سۇلالىـسـىنىڭ مۇشۇ
تەدبىرلىرى ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك رايونلىرى بىلەن غەربىي رايونـ

لارنىڭ ئىقتىسات ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئالاقىسىنى كۆچەيتتى.

مىلادى 7 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا، تۈبۈتلارنىڭ سەردارى سۈڭزەنگەنبۇ (؟ـ650 ـ يىللار) شىزاڭ ئىگىزلىگىنى بىرلىككە كەلتۈردى. ئىجتىمائى ئىگىلىك، مەدەنىيەت خېلىلا تەرەققى قىلىدى، بۇ زاڭزۇلارنىڭ تارىخىدىكى ئەڭ گۈللەنگەن دەۋر بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. تۈبۈتلار بىلەن تاڭ سۇلالىسى ئوتتۇرىسىدا ھەربىي توقۇنۇش بولسىمۇ، ئەمما تاڭ تەيزۇڭ ۋاقتىدىلا، مەلىكە ۋېنچېڭ (؟ـ680 ـ يىللار) تۈبۈتقا ياتلىق قىلىنغان يەنى سۈڭزەنگەنبۇغا تەككەن ئىدى. ئۇ نۇرغۇن ئۇستىلار، ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكىسىغا ئائىت كىتاپلار ۋە كۆك تات ئۇرۇغى، قول ھۈنەرى بۇيۇملىرى، دورىلارنى ئېلىپ بارغان ئىدى. 710 ـ يىلى مەلىكە جىنچېڭمۇ تۈبۈتقا ياتلىق قىلىنىپ، تۇرلۇك كەسپىكى ئۇستىلار ۋە كۆچار نەغمىسى قاتارلىقلارنى ئېلىپ بارغان ئىدى. مەلىكە ۋېنچېڭ تۈبۈتقا بارغاندىن كېيىن، خەنزۇ مىللىتى بىلەن زاڭزۇ مىللىتىنىڭ ئىقتىسات ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئالاقىسى تېخىمۇ قويۇقلاشتى.

مۇشۇ دەۋردە جۇڭگو سودىگەرلىرى ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە غەربىي ئاسىيا رايونلىرىغىمۇ باردى. ئەرەپ ئەللىرى ۋە باشقا ئەللەرنىڭ سودىگەرلىرى ۋە دىن تارقاتقۇچىلىرىمۇ جۇڭگوغا كەلدى، چاڭئەندىكى چەتئەللىكلەر كۆپىيىپ 4 ـ 5 مىڭغا يەتتى. چاڭئەن خەلقارا سودا ۋە مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش مەركىزى

بولۇپ قالدى. مەدەنىيەت ۋە تاۋار ئالماشتۇرۇش ئارقىسىدا، جۇڭگولۇقلارنىڭ ماددى تۇرمۇشى ۋە مەدەنىيەت تۇرمۇشى تېخىمۇ مەزمۇنلۇق بولدى. چاڭئەندىن تاشقىرى، دەريا-دېڭىز ياقىلىرىدىكى باشقا شەھەرلەرمۇ كۈنساناپ راۋاج تاپتى، سىرتتىن كەلگەن سودىگەرلەرنى باشقۇرىدىغان تاشقى سودا مەھكىمىلىرىمۇ تەسىس قىلىندى. بۇلار ئىمپېرىيىنىڭ گۈللىنىشىنىڭ يۇقۇرى پەللىگە يەتكەنلىگىنى بىلدۈرەتتى. بۇ چاغدا جۇڭگو مەدەنىيىتى چاۋشىيەن ۋە ياپونىيىگە كۆپلەپ كىردى؛ جۇڭگونىڭ قەغەزچە-لىك تېخنىكىسى ئوتتۇرا ئاسىياغىچە تارقالدى، كېيىنكى نەچچە ئەسىر داۋامىدا، ئەرەپلەر ئۇنى ياۋروپاغا تارقاتتى-دە، ئۇ غەرپ مەدەنىيىتىدە زور تۇرتكىلىك رول ئويناندى.

ھۆكۈمران سىنىپنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى كۈرەش تاڭ شۇەنزۇڭ ھۆكۈمرانلىغى دەۋرىدە يەنى كەييۈەن يىلى دەۋرىدە (713~741-يىللار) سىنىپىي زىددىيەت ۋە ھۆكۈمران سىنىپنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى زىددىيەت ئۆتكۈرلەشتى. 755-يىلى ھۆكۈمران سىنىپنىڭ ئىچكى قىسمىدا ئۇرۇش پارتلىدى، بۇ ئۇرۇش تارىختا "ئەن لۇشەن-شى سىمىڭ توپىلىڭى" دېيىلدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، ھۆكۈمران سىنىپنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى زىددىيەتنى يېغىشتۇرۇۋالغىلى بولمىدى. "ئەن لۇشەن-شى سىمىڭ توپىلىڭى"غا سوڭدىشقان ھالدا ھەربى ئەمەلدارلار بۆلۈنمىلىرى، مەزھەپچىلىك شۇملۇقلىرى، ھەرەم ئاغىلىرى مۇستەبىتلىگى كېلىپ چىقتى.

"ئەن لۇشەن-شى سىمىڭ توپىلىڭى"نى تاڭ سۇلالىسىنىڭ يۇجۇنى ساقلاپ تۇرغۇچى سەركەردىسى ئەن لۇشەن قوزغىغان ئىدى، ئاربىدىن ئۇزاق ئۆتمەيلا، ئۇ پايتەخت چاڭئەنىنى ئىشغال قىلىۋالدى. ئەن لۇشەن ئۆلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى سەركەردە شى سىمىڭ توپىلاڭچى قوشۇنىنىڭ كاتتىۋېشى بولدى. ئەن لۇشەنمۇ، شى سىمىڭمۇ شىمالدىكى ئاز سانلىق مىللەتتىن كېلىپ چىققان ئىدى. ئۇلار ھەربىي توپىلاڭ كۆتىرىپ، خەنزۇ خەلقىنى ۋەھشىلەرچە قىرغىن قىلىدى، بۇ ئۇرۇش پارتلاش ئالدىدا تۇرغان سىنىپىي كۈرەشنى يۇپۇرۇۋەتتى.

"ئەن لۇشەن-شى سىمىڭ توپىلىڭى" ھۆكۈمەت تەرىپىدىن باستۇرۇلغان بولسىمۇ، ئەمما بۇ توپىلاڭ تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئىجتىمائى ئىگىلىگىنى بولۇپمۇ خوجايىنى دەرياسى ۋادىسىنىڭ ئىگىلىگىنى ئېغىر دەرىجىدە ۋەيران قىلىدى، چاڭئەن، لويادا ۋە باشقا نۇرغۇن شەھەرلەر ۋە كەنت-يېزىلار مۇشۇ توپىلاڭدا ئېغىر يەنچىلىپ كەتتى.

ساتراپلىق تۈزۈمى ئەسلىدە تاڭ سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىنى مۇستەھكەملەش مەقسىدىدە ئورنىتىلغان ئىدى، بىراق "ئەن لۇشەن-شى سىمىڭ توپىلىڭى"دىن كېيىن، ساتراپلار پەيدىن-پەي ئۆزگىرىپ ھەربى ئەمەلدارلار بۆلۈنمە كۈچلىرىگە ئايلىنىپ قالدى. ئۇلار خاندانلىققا تاپشۇرۇلىدىغان باجنى تۇتۇپ قالدى، خوسۇسى لەشكەر ئۈيۇشتۇردى، ئەۋلاتتىن-ئەۋلاتقا ۋاراسلىق قىلدى. بەزى ھەربى ئەمەلدارلار ھەتتا مەركەزدىن ئايرىلىپ

مۇستەقىل بولۇۋالدى.

مەركىزىي ھۆكۈمەتنى ھەرەم ئاغىلىرى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالدى، ئۇلار خاندانلىقنىڭ ھەربى ھوقۇقىنى قولىدا تۇتتى، ئەمەلدارلارنى ئۆستۈرۈش ۋە چېكىندۈرۈش، قوشۇنلارنى يۆتكەش ئىشلىرىنى بەلگىلەيدىغان، ھەتتا خاننى مەيلىچە يەڭگۈشلەيدىغان، خان تىكلەيدىغان بولدى. تاڭ شىيەنزۇڭ (806~820 ـ يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان)دىن كېيىنكى 9 خانىنىڭ سەككىزىنى ھەرەم ئاغىلىرى تىكلىگەن ئىدى.

سۇي ۋە تاڭ سۇلالىلىرى ۋېي ۋە جىن بەگلىكلىرى دەۋرىدىن بېرى بەگزادە پومىشىكلار تىزگىنلەپ كېلىۋاتقان سايلام تۈزۈمىنى بىكار قىلىپ، ئىمتىھان تۈزۈمىنى قوللاندى. بىرمۇنچە ئادەتتىكى پومىشىك ـ سودىگەرلەرنىڭ بالىلىرى ئىمتىھاندىن ئۆتۈپ سىياسى پائالىيەتلەرگە قاتناشتى ۋە كونا بەگزادە پومىشىك تۈرىلىرى بىلەن دۇشمەنلەشتى. مەركىزىي ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى گۇرۇھلارغا بۆلۈنۈپ، بىر بىرى بىلەن ھوقۇق-مەنپەئەت تالاشتى، ئۇزەكگە سوقۇشتۇردى.

دىخانلار چوڭ قوزغىلاڭلىرى ئاقسۆڭەكلەر، تۈرىلەر، پومىشىكلار، سودىگەرلەر ۋە بۇتخانىلار يەرلەرنى بىشەملىك بىلەن تارتىۋالدى، نەتىجىدە كەڭ دىخانلار ئىشسىز قېلىپ ۋەيران بولدى. كۈزلۈك باج، يازلىق باج ۋە خىلمۇ-خىل ئېغىر باج ـ سېلىقلار دىخانلارغا چۇشكەچكە، ئۇنىڭ ئۇستىگە خىيانەتچىلىك قىلىش، قاقتى ـ سوقتا قىلىش قىلمىشلىرى، يەر-

لىك ئەمەلدارلار نورمىدىن تاشقىرى ئېلىۋالىدىغان قىلمىشلار بولۇپ تۇرغاچقا، دىخانلاردا قوراللىق قارشىلىق كۆرسەتمەكتىن باشقا تىرىكچىلىك يولى قالمىدى. 860 ـ يىلىدىن باشلاپ، ئىلـگىر ـ كېيىن بولۇپ چىۋۇ پۇ (؟~860 ـ يىللار) رەھبەرلىك قىلغان دىخانلار قوزغىلىڭى ۋە پاك شۇن (؟~869 ـ يىللار) رەھبەرلىك قىلغان ھەربى ئىسيان پارتلىدى، 874 ـ يىلىغا كەلگەندە، ئاخىر ۋاك شيەنجۇ (؟~878 ـ يىللار) باشچىلىغىدىكى پۇتۇن مەملىكەت كۆلەملىك چوك قوزغىلاك پارتلىدى.

ۋاك شيەنجۇنىك چاقىرىغى ئاستىدا، بۇگۇنكى خېنەن ئۆلكەسىنىك چاگيۇەن ناھيىسىدە قوزغىلاك كۆتىرىلىدى. ئىككىنچى يىلى خۇاك چاۋ (؟~884 ـ يىللار) قوزغىلىڭى ئۇنىڭغا قوشۇلدى. دىخانلار قوشۇنى ھۆكۈمەت قوشۇنىنىك قورشاۋىنى بىتچىت قىلىپ، شەندۇڭدىن چىقىپ خېنەنگە، خۇبېيغا توساتتىنلا كىردى. 878 ـ يىلى، ۋاك شيەنجۇ ئۇرۇشتا ۋاپات بولدى، خۇاك چاۋ ئۇنىك ئورنىغا دىخانلار قوشۇنىنىك يولباشچىسى بولدى. ئۇ دىخانلار قوشۇنىنى باشلاپ، شەندۇڭدىن چىقىپ خېنەن، ئەنـخۇي، خۇبېيلارنى بېسىپ ئۆتۈپ ۋە چاڭجياك دەرياسىدىن ئۆتۈپ جەنۇپقا قاراپ ئىلگىرىلەپ، شەرقىي جەنۇبىي دېڭىز بويلىرىغا باردى ۋە گۇاڭدۇڭغىچە باردى، ئۇنىڭدىن كېيىن گۇاڭدۇڭدىن چىقىپ گۇاڭشى، خۇنەن، خۇبېي، جياڭشى، جياڭسۇلارنى بېسىپ ئۆتۈپ ۋە چاڭجياك دەرياسىدىن ئۆتۈپ ئەنـخۇي، خېنەنگە كىردى. قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى 880 ـ يىلى تاك سۇلالىسىنىك

پايتەختى چاڭئەننى ئالدى، چاڭئەندە خۇاڭ چاۋ باشچىلىغىدىكى ھۆكۈمەتنى تەشكىللىدى.

دىخانلار قوشۇنى چاڭئەننى 2 يىل 4 ئاي ئىگەللەپ تۇردى، كېيىن تاڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى بىلەن ساتورلارنىڭ بىرلەشمە بېسىمى ئاستىدا، چاڭئەندىن چېكىنىپ چىقتى ۋە ئۇزاقىقا قالماي يوقىتىلدى. دىخانلار قوشۇنى يوقىتىلىپ ئۇزاق ئۆتمەي‌لا، تاڭ سۇلالىسىمۇ شۇنىڭغا ئەگىشىپ يىمىرىلدى.

تاڭ سۇلالىسىنىڭ يىمىرىلىشى ۋە بەش دەۋر، ئون بەگـلىك 907 ـ يىلى جۇ ۋېن تاڭ سۇلالىسىنى يوقىتىپ كېيىنكى لياڭ بەگلىگىنى قۇردى. ئۇنىڭدىن كېيىن، كېيىنكى تاڭ، كېيىنكى جىن، كېيىنكى خەن، كېيىنكى جۇ بەگلىكلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن قۇرۇلدى، بۇ بەگلىكلەر خۇاڭخې دەريا‌سى ۋادىسىنى ئىگىلىدى، بۇ تارىختا بەش دەۋر دېيىلدۇ.

بەش دەۋر ىبېردىم ئەسىر (907~960 ـ يىللار) داۋام قىلدى. بۇ مەزگىلدە خۇاڭخې دەريا‌سى ۋادىسىدا 5 بەگلىك ھاكىمىيىتى قۇرۇلغاندىن باشقا، پۈتۈن مەملىكەت دائىرىسىدە ئەينى ۋاقىتـتا تۆزىدە 10 فېئودالىلىق بۆلۈنمە ھاكىمىيىتى بار ئىدى، بۇ تارىختا ئون بەگلىك دېيىلدۇ.

بەش دەۋر، ئون بەگلىك زامانىدا، كىدان بەگلىگى (916~1125 ـ يىللار) شەرقىي شىمالدىكى لياۋخې دەريا‌سى ۋادىسىدا باش كۆتۈرۈپ چىقتى، كېيىن ئۇ يەنىۋن دائىرىسىدىكى 16 ئايماق (بۇگۇنكى سەنشى، خېبېينىڭ شىمالىي قىسمى)نى بې-

سۆبلىپ، بەگلىك نامىنى لياۋغا ئۆزگەرتتى، يەنجىك (بۇگۇنكى بېيجىڭ)نى پايتەخت قىلدى. تەدرىجى ھالدا قۇدرەتلىك بەگلىك بولۇپ قالدى.

تاڭ سۇلالىسى دەۋرىنىڭ ئاخىرلىرىدىن بۇيان، ئۇرۇش دەسمىدىن، ئىجتىمائى ئىگىلىك قاتتىق ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىدى. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىنىڭ ئاخىرلىرىدىن بەش دەۋرنىڭ باشلىرىغچە، چاڭئەن ئەتراپىدىكى پۇقرالار "جىرا-جىلغىلارنى قورول-قورغان قىلىپ ياتتى، ئۇ يىلدىن-بۇ يىلغا تېرىقچىلىق قىلمىدى". بەزى شەھەرلەرمۇ ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىدى، چاڭئەندىكى سارای-ئوردىلار، بۇتخانا-ئىبادەتخانىلار، ھۆكۈمەت مەھكىمىلىرى ۋە پۇقرالارنىڭ ئۆيلىرىنىڭ ئونىدىن 6-7 سى كۆيدۈرۈۋېتىلدى. لوياڭ شەھىرىدە "سۆڭەك-ئۇستىخانلار يەرنى قاپلىغان، چاتقال-تىكەنلەر يەرنى بېسىپ كەتكەن ئىدى، ئولتۇرۇشلۇق ئائىلە 100 گە يەتمەيتتى". يالغۇز چاڭئەن، لوياڭ شەھەرلىرىلا ۋەيران بولۇپ قالماستىن، باشقا رايونلارمۇ خاراپلىشىپ كەتتى. تارىختا يېزىلىشچە، شۇ چاغدا "غەرپتە جيايۇگۇەنگىچە، شەرقتە چىڭچى (ھازىرقى شەندۇڭ)غىچە، جەنۇبتا چاڭجياڭ، خۇەيخې دەريالىرىنىڭ نېرىسىغىچە، شىمالدا ۋېيخۇا (ھازىرقى خېبېي ئۆلكىسىنىڭ شىمالى)غىچە، بىلىقلار ئۆلۈپ كەتكەن، قۇشلار تاراپ كەتكەن، ئىنسى-جىن قالمىغان، ھەممە يەرنى چاتقال-تىكەن قاپلىغان."

شۇ چاغدا ھەرقايسى بەگلىكلەرنىڭ بەگلىرى ئۆز زىمىنى

دائىرىسىدە ئىقتىسادىي تەرتىپنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە ئۇرۇ-
نۇپ باققان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بۆلۈنمىلىرىنى
مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، پۇل-مال شىلۈشلىرى يولى بىلەن
قوشۇنلىرىنى زورايتىشقا مەجبۇر بولغان. شۇنىڭ بىلەن ئېغىر
باج-سېلىق ۋە ئالۋاڭ-ياساق دەستىدىن، يېزا-قىشلاقلار
تېخىمۇ نامراتلىشىپ كەتكەن.

بەش دەۋر، ئون بەگلىك بۆلۈنمە هالىتى ئارقىسىدا، جۈڭ-
گودىكى بىرمۇنچە شەھەرلەر، بولۇپمۇ جەنۇپتىكى شەھەرلەر،
مەسىلەن، چېڭدۇ، جىنلىڭ، فۇجۇ، خاڭجۇ، گۇاڭجۇ، جىڭجۇ،
چاڭشا قاتارلىق شەھەرلەر شۇ چاغدىكى سىياسى مەركەز بولۇپ
قالغان ئىدى. بۇ فېئودال بەگلەر يېزىلاردا دەھشەتلىك ئېكس-
پىلاتاتسىيە يۈرگۈزۈپ، بايلىقنى مۇشۇ شەھەرلەرگە توپلىغان،
شۇنىڭ بىلەن بۇ شەھەرلەر تەرەققىي قىلىپ قول سانائەت ۋە
سودا مەركەزلىرى بولۇپ قالغان.

تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئەدەبىيات-سەنئەت ۋە دىن

تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئەدەبىياتنىڭ ئاساسىي ئېقىمى
شېئىر-نەزمىلەر ئىدى. شېئىر-نەزمىلەر تاڭ دەۋرىگە كەل-
گەندە شانلىق يۇقۇرى پەللىگە يەتتى. تاڭ دەۋرىدە نۇرغۇن
مۇنەۋۋەر شائىرلار مەيدانغا كەلدى، ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىدىن
ھازىرغىچە تارقىلىپ كەلگىنىلا 50 مىڭ پارچىدىن ئاشىدۇ.
ئۇلارنىڭ ئىچىدە لى بەي (701~762-يىللار)، دۇ فۇ (712~
770-يىللار)، بەي جۈيى (772~846-يىللار) ئەڭ مەشھۇر

شائىرلار سانىلىدۇ. لى بەي تالانتى ئۇرغۇپ تۇرغان شائىر بولۇپ، ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ئىنتايىن جۇشقۇنلۇق. دۇ فۇ رىيالىست شائىر، ئۇنىڭ ئەسەرلىرى سەلتەنەتلىك ھەم يالقۇنلۇق بولۇپ، "ئەن لۇشەن - شى سىمىڭ توپىلىڭى"نىڭ ئالدى - كەينىدىكى تاڭ دەۋرى جەمىيىتىنىڭ ئەھۋالىنى، بولۇپمۇ دىخانلارنىڭ قايغۇ - ھەسرىتىنى چوڭقۇر ئەكس ئەتتۇرۇپ بېرىدۇ. بەي جۇيىنىڭ ئەسەرلىرى چۇشىنىشلىك ھەم راۋان، يەنە كېلىپ ئۇلاردا جەمىيەتنىڭ قاراڭغۇ تەرەپلىرى دادىللىق بىلەن ئېچىپ تاشلىنىدۇ. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىنىڭ ئاخىرلىرىدىكى داڭلىق شائىرلاردىن يەنە دۇ مۇ (803~853 - يىللار)، لى شاڭيىن (813~858 - يىللار) قاتارلىقلار بار. ئۇلارنىڭ شېئىرلىرىمۇ ئۆزگىچە ئۇسلۇپقا ئىگە. ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى خەلقنىڭ دەرت - ئەلەملىرىنى ئانچە - مۇنچە ئەكس ئەتتۇرۇپ بېرىدۇ.

چوڭ ئەدىپ، چوڭ مۇتەپەككۇر خەن يۈ (768~824 - يىللار) نەسرى ئەسەرلەر ۋە كۆڭزىچىلىق ئىدىيىسىنى تەشەببۇس قىلاتتى، جەنۇبىي - شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدىن بۇيان ئەۋج ئالغان جۇپلۇك شەكىلدىكى ئەسەرلەر ۋە بۇددا دىنى - داۋجياۋ دىنى ئىدىيىلىرىگە قارشى تۇراتتى. ئۇ ئەينى زامانىدا ئەدەبىيات ۋە ئىدىيە جەھەتتە ئىنقىلاپچى، شۇنداقلا شىمالىي سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن بېرى ئەۋج ئالغان نەسرى ئەسەرلەر ۋە ئەقىدىچىلىكنىڭ پېشۋاسى ئىدى.

سەنئەت تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە يۇقۇرى سەۋىيىگە يەتكەن،

مەيلى سىزمىچىلىق ياكى ھەيكەلتاراشلىق جەھەتتە بولسۇن، بەزى مەشھۇر سەنئەتكارلار بارلىققا كەلگەن ئىدى. سىزمىچىلىق جەھەتتە، ۋۇ داۋزى ئادەم سىزىشقا ئۇستا ئىدى، ۋاڭ ۋېي (699~759 ـ يىللار) تاغ ـ دەريالارنى سىزىشقا ئۇستا ئىدى، دۇنخۇاڭ مىڭ ئۆيىدە نۇرغۇن تام سىزمىلىرى ساقلىنىپ كەلدى. بۇلار جۇڭگونىڭ سەنئەت تارىخىدا داڭدار. ھەيكەلتاراشلىق جەھەتتە، ياڭ خۇيجۈ ھەيكەل ئىشلەشكە ئۇستا ئىدى، ھەيكەلگە جان كىرگۈزۈۋېتەتتى. دۇنخۇاڭ مىڭ ئۆيىدە ھەيكەللەر تېخىمۇ كۆپ ساقلىنىپ كەلدى. بۇلاردىن باشقا، مۇزىكا، ئۇسۇلمۇ تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە خېلى تەرەققى قىلغان ئىدى.

تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە دىنلار تولىمۇ مۇرەككەپ ئىدى، زورو-ياستې يەنى ئاتەشپەرەسلىك دىنى (شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدە جۇڭگوغا كىرگەن)، نېستورى دىنى (خرىستىيان دىنىنىڭ بىر مەزھىبى)، ئىسلام دىنى، مانى دىنى ئىلگىر ـ كېيىن بولۇپ جۇڭگوغا كىرگەن؛ ئەمما ھەممىدىن كەڭ تارقالغىنى يەنىلا داۋجياۋ دىنى بىلەن بۇددا دىنى، بولۇپمۇ بۇددا دىنى ئىدى. بۇددا دىنى تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئىنتايىن كەڭ تارقالغان، ئەينى ۋاقىتتا ئۇ بىرقانچە مەزھەپكە بۆلۈنۈپ كەتكەن، بۇلار-نىڭ ئىچىدە بۇددىزما مەزھىبى ھەممىدىن بەك ئەۋج ئالغان. نۇرغۇن راھىپلار جۇڭگودىن يىراق ھىندىستانغا بېرىپ بۇددا نوملىرىنى ئۆگەنگەن، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ داڭلىقلىرى شۈەن زاڭ (596~664 ـ يىللار) ۋە يى جىڭ (635~713 ـ يىللار).

ئىدى. ئۇلار ھىندىستانـدىن نۇرغۇن بۇددا نومـلىرىنى ئېلىـپ كەلگەن ھەمدە ئۇلارنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان ئىدى.

تاڭ سۇلالـسى دەۋرىدە، بۇددا دىنى كىشىلەرنىڭ مەنـۇى تۇرمۇشىغا تەسىر كۆرسىتىپلا قالماستىن، بۇددا مۇخلىسلىرى ماددى جەھەتتىمۇ نۇرغۇن ماددى بايلىقنى ئىگىلىۋالـغان. بۇتـخانـلار ئۆشرە ـ زاكات يىغـىش ۋە تالان ـ تاراج قىلىش يولـى بىلەن، نۇرغۇن يەرلەرنى، ئېكىنزارلىقلارنى ۋە سۇ لاڭزىلىرىنى ئىگىلە-ۋالغان ھەمدە دىخانلارنى جازانىخورلۇق بىلەن ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغان. تاڭ ۋۇزۇڭ (841~846 ـ يىللار) زامانىدا، بۇتخانىلاردا باج ـ سېلىق تاپشۇرماسـلىق ئىمتـىيازى بولۇپ، دۆلەتـنىڭ باج كىرىمىگە تەسىر يەتكەنلىكتىن، ۋۇزۇڭ خان راھىپلارنى راھىپلىق-تىن قايـتۇرۇش توغرىسـدا يارلـىق چۈشـۈرگەن؛ بىراق تاڭ شۇەنـزۇڭ (847~859 ـ يىللىرى تەختتە ئولـتۇرغان) زامانـىغا كەلگەنـدە، راھىپـلارنىڭ بۇتـخانـىغا قايتـىپ كېلىشـىگە يول قويۇلدى ـ دە، بۇددا دىـنى ئەسلىدىكى ئورنـىنى يېڭىۋاشتىن تىكلىدى.

سـۇڭ سۇلالـسى (960~1126 ـ يىلـلار)نىڭ دۆلەتـنى بىرلىككە كەلتۈرۈشى مىلادى 960 ـ يىلى، كېيىنكى جۇ بەگـلىگىنىڭ ئوردا نەۋكەر بېشى جاۋ كۇاڭيىن (927~976 ـ يىللار) ھەربى ئىسيان قوزغاپ، كېيىنكى جۇ بەگلىگـىنىڭ ھاكىمـىيىتىنى تارتىۋېلىپ، سۇڭ سۇلالىسىنى قۇردى، كەيىنكى پايتەخت قىلدى، بۇ سۇلالە تارىختا شىمالىي سۇڭ سۇلالىسى دېيىلدۇ.

سۇلالىسى دەسلەپتە ئىلگىر-ئاخىر بولۇپ جەڭنەن، شۇ، جەنۇبىي خەن، جەنۇبىي تاڭ، ۋۇيۇ قاتارلىق بەگلىكلەرنى ئەل قىلدى، كېيىن سەنشىنىڭ شىمالىدىكى شىمالىي خەن بەگلىگىنى يوقاتتى، شۇنىڭ بىلەن ئاخىر بەش دەۋر، ئون بەگلىك بۆلۈنمە هالىتىگە خاتىمە بەردى.

ئەينى ۋاقىتتا دۆلەت ئۆچۈن سىياسى بىرلىك هەممىدىن جىددى زۆرۈر ئىدى، شۇڭا سۇڭ تەيزۇ جاۋ كۇاڭيىن سۇڭ سۇلالىسىگە تۇزۇپ بەرگەن دۆلەت سىياستى هۆكۈمران سىنىپلار ئىچىدىكى بۆلۈنۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش بىلەن، كۆچمەن مەركەزلەشتۈرۈپ خەلقنىڭ قارشىلىغىنى باستۇرۇش؛ تاشقى جەهەتتە تامامەن مۇداپىئە ئورنىدا تۇرۇش بولدى.

سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدە جۇڭگو قۇدرەتلىك بىر دۆلەت بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇ تاڭ سۇلالىسىگە قارىغاندا هوقۇق مەركەزگە تېخىمۇ تەل-تۆكۈس توپلانغان بىر هاكىمىيەت تىكلىگەن ئىدى. تاڭ سۇلالىسى هاكىمىيىتى بىرئاز ئاقسۆڭەكلەر سىياسىي تۇسىنى ئالغان هاكىمىيەت ئىدى، سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدە. بولسا مەيلى هەربىي تۇزۇم جەهەتتە بولسۇن، مەيلى مالىيە جەهەتتە بولسۇن، مەركىزىي هۆكۈمەت يادرو قىلىنغان تۆرىلەر سىياسىي ئاساسىدىكى تەشكىلات ۋۇجۇتقا كەلدى. هەربى چوڭ هوقۇق مەركىزىي هەربى مەهكىمىنىڭ قولىدا بولدى؛ جايلارنىڭ مالىيە ئىشلىرىنى مەركەز ئەۋەتكەن يۆتكەش بېگى باشقۇرىدىغان بولدى.

سۇك سۇلالىسى ھۆكۈمىتىمۇ تۇرلۇك چارىلەرنى قوللىنىپ، يېزا ئىقتىسادىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە ئۇرۇنۇپ باقتى، مەسىلەن، سۇ قۇرۇلۇشى ئىلىپ بېرىشنى تەشەببۇس قىلدى، بوز يەر ئېچىشقا ئىلھام بەردى ۋە باشقىلار. ئەمما سۇك سۇلالىسى دەۋرىدە، روشەنكى، يېزا ئىقتىسادى ھالسىزلىق ھالىتىدە تۇراتتى. بۇنىڭ ئاساسىي سەۋەبى شۇكى، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىنىڭ ئاخىرلىرىدىكى دېخانلار ئۇرۇشى مەغلۇپ بولدى، تاڭ سۇلالىسى ۋە بەش دەۋردىن تارتىپ پومىشىكلارنىڭ قولىغا يۇكسەك دەرىجىدە مەركەزلەشكەن يەر ئىگىدارلىغى ھوقۇقى ئۆزگەرمىدى. ئاقسۆڭەكلەر، تۆرىلەر، پومىشىكلار، سودىگەرلەر مەملىكەت بويىچە تېرىلغۇ يەرلەرنىڭ زور كۆپ قىسمىنى ئىگىلىۋالغان ئىدى، يەنە كېلىپ باج تاپشۇرمايتتى، ھاشاغا تارتىلمايتتى، بۇ چوڭ پومىشىكلار ئەمەلدارلار جەمەتى ياكى كۈچدارلار جەمەتى دەپ ئاتىلاتتى. بۇتخانا-ئىبادەتخانىلاردىكى راھىپلار ۋە داۋجياۋ مۇخلىسلىرىمۇ، ئوخشاشلا باج ۋە ھاشادىن خالى ئىدى، ئۇلار "بۇتخانا راھىپلىرى"، "داۋجياۋ مۇخلىسلىرى" دەپ ئاتىلاتتى. باج-سېلىق، ئاساسەن، يېرى ئانچە كۆپ بولمىغان دېخانلار، ھۇنەرۋەنلەر ۋە ئوتتۇراھال-كىچىك سودىگەرلەرگە ئارتىلاتتى.

سودا-سانائەتنىڭ راۋاجلىنىشى سۇك سۇلالىسى دەۋرىدە، ئالتۇن، كۈمۈش، مىس، تۆمۈر، قەلەي، قوغۇشۇن كۆپلەپ قېزىلىدىغان بولدى، كۆمۈرمۇ يېقىلغۇ سۈپىتىدە ئومۇمى يۈزلۈك

ئىشلىتىلدى ۋە تۆمۈر تاۋلاشقا كەڭ ئىشلىتىلدى. مەدەن قېزىش ۋە مېتالچىلىقنى باشقۇرىدىغان ئورگانلار ئىككى يۈزدىن ئاشتى. كېمىسازلىق تېخنىكىسى زور دەرىجىدە تەرەققى قىلدى، تەپكۈچ-لۈك كېمە ھەربى ئىشلاردا ئىشلىتىلدى. كومپاس دېگىز قاتنىشىدا ئىشلىتىلدى. مىلتىق دورىسى ئۇرۇشتا ئىشلىتىلدى. توقۇمىچە-لىق، قەغەزچىلىك، سىرلانغان ئەسۋاپلارنى ياساش ئىشلىرى، بولۇپمۇ سۇي-تاڭ سۇلاللىرى دەۋرىدىلا كەشپ قىلىنغان مەتبەچىلىك ھۈنىرى ۋە جىن سۇلالىسى دەۋرىدىلا راۋاج تېپىپ قالغان فار-فورچىلىق ئىشلىرى تېخىمۇ تەرەققى قىلدى، مەھ-سۇلاتلار تېخىمۇ زىلالاشتى. ھۆكۈمەت باشقۇرىدىغان مېتالچىلىق، توقۇمىچىلىق، قورال-ياراق دۇكانلىرىدا يالليىنىپ ئىشلەيدىغان ئىشچىلار نەچچە يۈزگە، نەچچە مىڭغا يەتتى.

بەش دەۋر، ئون بەگلىك دەۋرىدىن بېرى گۈللىنىشكە باش-لىغان شەھەرلەر تېخىمۇ ئاۋاتلىشىپ كەتتى. بۇ سودا شەھەرلە-رىدە چاي، تۇز، گۈرۈچ ساتىدىغان سودىگەرلەردە، كۆپىنچە، 100 نەچچە مىڭ تىزىق ھەتتا نەچچە مىليون تىزىق يارماق ھىساۋىدىكى بايلىق بار ئىدى.

سۇڭ جېنزۇڭ (998~1022-يىللىرى تەختىتە ئولتۇرغان) دەۋرىدە قەغەز پۇل رولىنى ئوينايدىغان جياۋزى پۇلى تارقا-تىلدى، كېيىن خۇيزى ۋە پۇل تالۇنى تارقىتىلدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى، پېرىۋوت چېكى ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغان گۈڭجۇ ۋە گۈەنزى چىقىرىلدى، بۇ چەكلەرمۇ كېيىن قەغەز پۇل ئورنىدا

بازاردا ئاقتى.

ۋاڭ ئەنشى (1019~1086 - يىللار)نىڭ قانۇن ئۆزگەرتىشى ۋە بۇنىڭ مەغلۇپ بولۇشى يەر قوشۇۋېلىش، باج-سېلىق، ئالۋاڭ-ياساق ۋە جازانىخورلۇق يېزا ئىقتىسادىنى ۋەيران قىلىۋەردى، بولۇپمۇ سۇڭ جېنزۇڭ دەۋرىدىن باشلاپ كىدان ۋە غەربىي شياغا تاپشۇرۇلىدىغان كۆپلىگەن تارتۇقمۇ تامامەن دېخانلارنىڭ ئۈستىگە ئارتىلدى. سۇڭ رېنزۇڭ دەۋردە، خېبېي، شەنىدۇڭ رايونلىرىدا قاتتىق ئاچارچىلىق يۈز بېرىپ، ھەممىلا يەردە دېخانلار قوزغىلاڭلىرى كۆتۈرىلدى؛ شۇنىڭ بىلەن بىرگە كىداننىڭ تەھدىدىمۇ كۈنسايىن ئېغىرلاشتى. سۇڭ شېنزۇڭ دەۋرىگە كەلگەندە، سۇڭ سۇلالىسى ئىچكى-تاشقى جەھەتتە قىيىن ھالغا چۈشۈپ قالدى، شۇنىڭ بىلەن ۋاڭ ئەنشىنىڭ قانۇن ئۆزگەرتىشى ئەينى ۋاقتتىكى ئوبېكتىپ تەلەپ بولۇپ قالدى.

ۋاڭ ئەنشى جۇڭگو تارىخىدىكى مەشھۇر سىياسەتچى ئىدى، ئۇ ئەينى زامانىدىكى ئىجتىمائىي زىددىيەتلەرنىڭ تۈگۈنىنى بىلىپ، قانۇن ئۆزگەرتىشنى قەتئىلىك بىلەن تەشەببۇس قىلدى ھەمدە ئۇنى كەسكىنلىك بىلەن ئەمەلگە قويدى. ۋاڭ ئەنشىنىڭ يېڭى قانۇنى ئەينى زامانىدىكى ئۇششاق مۇلۇكدارلار — دېخانلار، ھۇنەرۋەنلەر، ئۇششاق سودىگەرلەر ۋە كىچىك پومىشىكلارنىڭ سىياسى تەلۈبىگە ۋەكىللىك قىلاتتى، شۇڭا ئۇنىڭ سىياستىنىڭ زەربە بېرىش ئوبېكتى چوڭ پومىشىكلار ۋە چوڭ سودىگەرلەر

بولدى. مەسلەن، ئۇ ئېلان قىلغان يەر ئۆلچەش-باج تەڭ-شەش قانۇنىدا، ئىلگىرى باج-سېلىق تاپشۇرمايدىغان پومىش-شكلارنى يېرىنىڭ مو سانىغا قاراپ باج-سېلىق تاپشۇرۇشقا مەجبۇر قىلىش مەقسەت قىلىنغان. ئۇنىڭ بىر تۇتاش توشۇش قانۇنىدا، باي ۋە چوڭ سودىگەرلەرگە ھۆكۈمەت ۋە خۇسۇسىي لارنىڭ قېينىچىلىغىدىن پايدىلىنىپ، ئەرزان باھادا يىغۋېلىش، قىممەت باھادا سېتىش ئىمكانىيىتىنى بەرمەسلىك مەقسەت قىلىنغان. ئۇنىڭ كۆڭ قانۇنىدا، پومىشىك-باي سودىگەرلەر-نىڭ ئۇزۇكچىلىك ۋاقتىدا دىخانلارنى جازانىخورلۇق بىلەن ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشىنى توساش، دىخانلارنى ھۆكۈمەتتىن تۆۋەن ئۆسۈملۈك قەرز پۇل ئېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىش مەقسەت قىلىنغان. ئۇنىڭ ھاشانى كەچۈرۈم قىلىش قانۇنىدا، ئىلگىرى ھاشاغا تارتىلمايدىغان چوڭ پومىشىكلارنى ھاشاغا تارتىلىش ھىساۋىغا پۇل چىقىرىشقا مەجبۇر قىلىش مەقسەت قىلىنغان. ئۇنىڭ سودا قانۇنىدا، مەكار سودىگەرلەرنىڭ مال باھاسىنى مونوپولىيە قىلىۋېلىشىنى توساش مەقسەت قىلىنغان. بۇلاردىن باشقا، ئۇ يەنە باۋجىيا قانۇنى، باۋما قانۇنىنى ئېلان قىلدى ھەمدە ئارمىيىنى ئۆزگەرتىپ تەشكىللىدى، قورال-ياراق ياساتقۇزدى، خۇاڭخېنىڭ شىمالىدا 36 سەنگۈن تۇرغۇزۇپ، دۆلەت مۇداپىئەسىنى كۈچەيتتى. ناھايىتى ئېنىقكى، ۋاڭ ئەنشى قانۇن ئۆزگەرتىش يولى بىلەن چوڭ پومىشىك، چوڭ سودا-گەرلەرنى نىسبى ھالدا باستى، شۇنىڭ بىلەن كەسكىن سىنىپىي

زىددىيەتنى پەسەيتىپ، كۆچنى مەركەزلەشتۈرۈپ كىدان ۋە غەر-بىي شيانىڭ تاجاۋۇزىغا تاقابىل تۇرۇش ئويىدا بولدى.

يېڭى قانۇن، روشەنكى، چوڭ پومىشىك، چوڭ سودىگەر-لەرنىڭ مەنپەئەتىگە زىيان يەتكۈزدى، شۇڭا ئۇ سىما گۇاڭ (1019~1086 ـ يىللار) قاتارلىقلار باشچىلىغىدىكى چوڭ پومىش-شكلار سىنىپىنىڭ قاتتىق قارشىلىغىنى قوزغىدى. سۇڭ شېنزۇڭ ئۆلگەندىن كېيىن، يېڭى قانۇن ئاغدۇرۇپ تاشلاندى. كېيىن سۇڭ خۇيزۇڭ (1101~1125 ـ يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) ئىشقا قويغان ۋەزىرلەرمۇ يېڭى قانۇننى تەشەببۇس قىلغان بولسىمۇ، ئەمىلىيەتتە كېيىنكى چاغلاردىكى ئاتالمىش يېڭى قانۇن يېڭى قانۇن نامى بىلەن دىخانلارنى تېخىمۇ بەك شىلە-ۋېلىشتىن ئىبارەت بولدى. بۇنداق يېڭى قانۇن چوڭ پومىش-شكلارنىڭ مەنپەئەتىگە تەگمەي، ئۇلارغا خىزمەت قىلدى. قانۇن ئۆزگەرتىش ھەركىتى مەغلۇپ بولۇپ، سىنىپىي زىددىيەت تېخىمۇ چوڭقۇرلىشىپ كەتكەچكە، ئىلگىرـئاخىر بولۇپ سۇڭ جياڭ، فاڭ لا (؟~1121 ـ يىللار) قاتارلىقلار رەھبەرلىك قىلغان دىخانلار قوزغىلاڭلىرى پارتلىدى.

شىمالىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ يوقىلىشى سۇڭ سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىق قىلغان 320 يىل ئىچىدە، شىمالدىكى زىمىندا قالاق مىللەتلەرنىڭ تاجاۋۇزچىلىغى باشتىن-ئاخىر مەۋجۇت بولۇپ كەلدى. دەسلەپتە كىدان، كېيىن جۇرجەن، ئاخىردا موڭغۇللار شۇنداق قىلدى.

سۇك تەيزۇ ۋە ئۇنىڭ ۋارىسلىرى ئىچكى جەھەتتە مۇداپىئەلىنىش، تاشقى جەھەتتە يول قويۇش سىياسىتىنى ئىزچىل ئىجرا قىلدى، دۆلەت كۈچى ئىچكى جەھەتكە قارىتىلغان باستۇرۇشتا تامامەن خوراپ كەتتى، دۆلەت سىرتتىن كەلگەن تاجاۋۇزچىلىققا قارشىلىق كۆرسەتكۈدەك ھالى قالمايى، تاجاۋۇزچىلارغا زىمىن بۆلۈپ بېرىپ، تارتۇق تاپشۇردى، ئۆزىگە ھاقارەت كەلتۈرۈپ سۇلھى تەلەپ قىلدى.

1004 ـ يىلى سۇڭ سۇلالىسىنىڭ كىدان دۆلىتى بىلەن سۇلھى تۈزۈشى سۇڭ سۇلالىسى تارىخىدىكى نۇرغۇنلىغان شەرمەندىچىلىكلەرنىڭ باشلانمىسى بولدى. شۇنىڭدىن باشلاپ، سۇڭ سۇلالىسى ھەر يىلى كىدان دۆلىتىگە 10 تۇمەن سەر كۈمۈش، 20 تۇمەن توپ يىپەك تارتۇق تاپشۇرۇش بىلەن، دۆلەتكە ھاقارەت كەلتۈرىدىغان تېچلىقنى ساقلاپ كەلدى.

كىدانىنىڭ تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشى بىلەن تەڭ، چياڭلارنىڭ بىر تارمىغى نىڭشيا، گەنسۇ، شىمالىي شەنشى رايونلىرىنى بېسۋېلىپ، غەربىي شيا دۆلىتىنى قۇرۇپ (1038~1227 ـ يىللار)، سۇڭ سۇلالىسىنىڭ غەربىي شىمالىي رايونلىرىدا دائىم پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرۇپ تۇردى. سۇڭ سۇلالىسى غەربىي شيا دۆلىتىگىمۇ كۈمۈش ـ يىپەك تارتۇق قىلىدىغان مۇرەسسە ـ مادارا چارىسىنى قوللاندى.

1115 ـ يىلى جۇرجەن مىللىتى شەرقىي شىمالدىكى خېيلۇڭجياڭ دەرياسى ۋادىسىدا باش كۆتىرىپ چىقىپ، جەن سۇلالە-

سى ــ ئالتۇن خانلىق (1115~1234 ـ يىللار)نى قۇردى. سۇڭ سۇلالىسى جۇرجىنلار بىلەن ئالاقە باغلاپ، كىدان دۆلىتىگە ئىككى ياقتىن قىستاپ ھۇجۇم قىلىپ، جۇرجىنلارنىڭ ياردىمىدە يەنجىڭنى قايتۇرۇۋېلىش كويىدا بولدى. جۇرجىنلار كىدانىنى يوقاتتى، ئەمما يەنجىڭ جۇرجىنلار تەرىپىدىن ئىشغال قىلىندى.

جۇرجىنلار كىداندىنمۇ ۋەھشى، ياۋۇز ئىدى، ئۇ كىدانىنى يوقاتقاندىن كېيىن، جەنۇبقا قاراپ تاجاۋۇز قىلىپ مېڭىپ، سۇڭ سۇلالىسىنى بىر يولىلا يوقاتماقچى بولدى. بۇ چاغدا سۇڭ خۇيزۇڭ باشچىلىغىدىكى سۇڭ سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىرى ئەيش-ئىشرەتكە بېرىلىپ، بېشىدىن تاپىنىغىچە چىرىپ كەتكەن ئىدى، ئۇلارنىڭ جۇرجىنلارنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرغۇدەك ھالى قالمىغان ئىدى. 1126 ـ يىلى جۇرجىنلار قوشۇنى سۇڭ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى كەيفېڭنى ئالدى. سۇڭ سۇلالىسىنىڭ ئىككى پادىشاسى ــ سۇڭ خۇيزۇڭ، سۇڭ چىنزۇڭ ۋە نۇرغۇن ئاقسۆڭەكلەر جۇرجىنلار تەرىپىدىن ئەسىرگە ئېلىندى، شىمالىي سۇڭ سۇلالىسى شۇنىڭ بىلەن يوقالدى.

جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسى (1127~1279 ـ يىللار)نىڭ قۇرۇلۇشى شۇ يىلى، سۇڭ گاۋزۇڭ (1127~1162 ـ يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) باشچىلىغىدىكى مەمۇرى ۋە ھەربىي ئەمەلدارلار چاڭجياڭ دەرياسىدىن ئۆتۈپ جەنۇبقا ماڭدى. 1127 ـ يىلى، ئۇلار لىنئەن (ھازىرقى خاڭجۇ)دە يەنە ھاكىمىيەت قۇردى، بۇ تارىختا جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسى دېيىلدۇ.

جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسى گەمدىلا قۇرۇلغان مەزگىللەردە، خۇاڭخې دەريا‌سى ۋادىسىدىكى دېخانلار جۇرجىنلارنىڭ تاجا-ۋۇزىغا قارشى تۇرۇش يۇزىسىدىن ھەم ئۇلارنىڭ بۇلاڭچىلىغى ۋە قىرغىنچىلىغىغا چىداپ تۇرالماي، ئارقا-ئارقىدىن قولىغا قورال ئېلىپ تاجاۋۇزچىلارغا قارشى جەڭ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، سۇڭ سۇلالىسى سەركەردىلىرى ئىچىدىن يۆ فېي (1103-1141 - يىللار)غا ئوخشاش قەھرىمانلار چىقىپ، جۇرجىن تاجاۋۇزچىلىرىغا قاتتىق سوققا بەردى. بىراق ئۇ چاغدا جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى تەسلىمچىلەرنىڭ چاڭگىلىدا ئىدى، تەسلىمچىلەرنىڭ كاتتىۋېشى چىن خۇي خۇەيخې دەريا‌سىنىڭ شىمالىدىكى زېمىنى ۋە غەربتە داسەنگۇەنگىچە سوزۇلغان كەڭ زېمىنى جۇرجىنلارغا بېرىپ، بۇنىڭ ھىساۋىغا چاڭجىياڭنىڭ جەنۇبىدىكى رايونىنىڭ ئامانلىغىنى ساقلاش ئۈيىدا بولدى. ئۇلار دۇشمەن ئارقا سېپىدىكى قوراللىق دېخانلارغا ياردەم بەرمەكتە يوق، ئەكسىچە يۆ فېينى ئۆلتۈرۈپ، ئالدىنقى سەپتىكى قوشۇننى چېكىندۈرۈپ كېلىپ، دۇشمەنگە ساداقەتمەنلىك بىلدۈردى.

جۇرجىنلار بۇنىڭلىق بىلەن ئۆزىنىڭ تاجاۋۇزچىلىغىنى توختىتىپ قويمىدى. 1161 - يىلى، جىن سۇلالىسى قوشۇنى ياڭزىجياڭ دەريا‌سى بويىغچە بېسىپ كەلدى. جەنۇپتىكى ئارمىيە ۋە خەلقنىڭ بىرقانچە قېتىملىق قارشىلىق كۆرسىتىشى ئارقىسىدا، جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسى ئاخىر ئۆزىنىڭ چاڭجياڭ دەريا‌سى ۋادىسىدىكى ھۆكۈمرانلىغىنى چىڭىتىۋالدى. شىمالىي تۆرىلەر،

پومىششكىلار ۋە سودىگەرلەر ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ جەنۇبىقا ھە دەپ قېچىپ كېلىۋېلىپ، شىمالىي سۇڭ دەۋرىدىكىگە ئوخشاشلا چىرىك تۇرمۇش كەچۈرۈۋەردى، جەنۇبتىكى خەلقنىڭ ئۇستىگە ئېغىر ھاشا ۋە سېلىق چۈشتى.

سىياسى مەركەز جەنۇبقا يۆتكەلگەنلىكتىن، جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى لىنئەن تېز تەرەققى قىلىپ ئاھالىسى كۆپ شەھەرگە ئايلانىدى. لىنئەندىن باشقا، بىرمۇنچە چوڭ شەھەر-بازارلارمۇ بارلىققا كەلدى، شىمالىي سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدە، جېيەنكاڭدىلا 14 بازار، 20 نەچچە شەھەر بار ئىدى. تاشقى سودا پورتلىرىدىن گۇاڭجۇ، مىڭجۇ (ھازىرقى جېجىياڭ ئۆلكىسى نىڭبو شەھىرى)، چۈەنجۇ (ھازىرقى فۇجيەن ئۆلكىسى جىنجياڭ شەھىرى) بار ئىدى. ھۆكۈمەت مۇشۇ پورتلاردا تاشقى سودا مەھكىمىسىنى قۇرۇپ، سودا ئىشلىرى ۋە باج ئىشلىرىنى باشقۇردى. چەتئەل سودىگەرلىرى كۆپ كېلەتتى، گۇاڭجۇدا چەتئەل سودىگەرلىرى تۇرىدىغان جاي بار ئىدى، بۇ "چەتئەللىكلەر كوچىسى" دېيىلەتتى. يۇقۇرىقى شەھەرلەردىن باشقا، چېڭدۇ، جياڭلىڭ، سۇجۇمۇ ئاۋات ئىچكى سودا شەھەرلىرى ئىدى. بۇ شەھەرلەردە تۇرلۇك ھۇنەرۋەنچىلىك دۇكانلىرى بار ئىدى. ھۆكۈمەت باشقۇرىدىغان ۋە خۇسۇسلار باشقۇرىدىغان ھۇنەرۋەنچىلىك ئىشلىرى، بولۇپمۇ ملىتق دورىسى، قورال-ياراق، كېمە-پاراخوت ياساش ۋە ماتا-شايە توقۇش تېخنىكىسى كۆزگە كۆرۈنەرلىك تەرەققى قىلىپ قالغان ئىدى.

گۇاڭدۇڭ، گۇاڭشى ۋە فۇجيەندە ياغاچپاختا ئۆستۇرۇلىدىغان بولدى ۋە ياغاچپاختا ئۆستۇرۇش تېخنىكىسى چاڭجياڭ دەريا-سىنىڭ ئوتتۇرا ھەم تۆۋەن ئېقىمىدىكى رايونلاردا كېڭەيتىل-گەنلىكتىن، توقۇمچىلىق بۇيۇملىرى قاتارىغا يەنە بىر خىل پاختا توقۇلما قوشۇلدى.

جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ يوقىلىشى ئېگىلىكىنىڭ گۈل-لىنىشى جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىنى بۆھرانىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالالمىدى. ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەيلا موڭغۇللار تاجاۋۇز قىلىپ كىردى. 1206 ـ يىلى ھازىرقى موڭغۇل ئىمپېرىيىسىنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى ئونون دەرياسى ۋادىسىدا كۆچمەن چارۋىچىلىق قىلىدىغان موڭغۇللار ئۆزىنىڭ ئاتاقلىق يولباشچىسى چىڭگىزخان (1155~1227 ـ يىللار)نىڭ قوماندانلىغىدا تېزلا باش كۆتىرىپ چىقىپ، دۇنيانى زىلزىلىگە كەلتۈرىدىغان كۈچكە ئايلانىدى. 1218 ـ يىلدىن 1253 ـ يىلغىچە بولغان 30 نەچچە يىل ئىچىدە، موڭغۇللار كىشىنى تاڭ قالدۇرىدىغان تارىخىي جانلىق تىياتىرنى ئويناپ چىقتى، ئۇلار شىددەتلىك بوران ـ چاپقۇنىدەك دۇنيانى سۈپۈرۈپ ئۆتتى. ئۇلار غەربىي رايونلاردىكى دۆلەتلەر ۋە غەربىي شيانى بوي سۇنىدۇردى ھەمدە يىراق غەربىكە قاراپ ئىلگىرىلەپ، پۈتۈن ئوتتۇرا ئاسيانى ھەتتا روسىيىنى ۋە شەر-قىي ياۋروپادىكى بىرمۇنچە دۆلەتلەرنى يالماپ يۇتتى، شۇنداقلا 1234 ـ يىلى جۇرجىنلار خۇاڭخې دەرياسى ۋادىسىدا قۇرغان جىن سۇلالىسىنى يوقاتتى. شۇنىڭدىن باشلاپ، جەنۇبىي سۇڭ

سۇلالىسى ھالاكەتكە يۈزلەندى.

1234 ـ يىلدىن كېيىنكى 46 يىل جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسى موڭغۇللارنىڭ تاجاۋۇزىغا ئۇچرىغان مەزگىل بولدى. موڭغۇللار جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىگە ھۇجۇم قىلىشتا، كەڭ دائىرىدە ئايلىنىپ يۈرۈش ئىستراتېگىيىسىنى قوللاندى، جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىگە توغرىدىن ـ توغرا ھۇجۇم قىلىشتىن ئاۋال، ئۇلارنىڭ قوشۇنى چېگىخەي يايلىغىدىن ئۆتۈپ يۇننەن، شىزاڭنى ئالدى ۋە جەنۇبقا مېڭىپ ۋېيتنامغا كىردى، ئارقىدىنلا نۇرغۇن ئەسكەرىي كۈچ بىلەن سىچۈەننى ئالدى. 1276 ـ يىلى يۈەن شىزۇ (1260~1294 ـ يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان)نىڭ قوماندانلىغىدا، موڭغۇللار جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى لىنئەننى ئالدى. خەنزۇ قەھرىمانلاردىن ۋېن تيەنشياڭ (1236~1282 ـ يىللار)، جاڭ شىجيې (?~1279 ـ يىللار)، لۇ شيۇفۇ (1238~1279 ـ يىللار) قاتارلىقلار ئارمىيە ۋە خەلقنى يېتەكلەپ، ئىنتايىن جاپالىق شارائىتتا دۈشمەنگە قارشى ئۇرۇشنى داۋاملاشتۇرغان بولسىمۇ، لېكىن دۈشمەننىڭ كۈچى كۈچلۈك بولغاچقا، ئاخىر ئارقا ـ ئارقىدىن مەغلۇپ بولدى. 1279 ـ يىلى موڭغۇللار ئارمىيىسى گۇاڭدۇڭنى ئىشغال قىلىپ، جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى بىر قوشۇنىنى يوقاتتى ۋە شۇنىڭدىن ئېتىبارەن پۈتۈن جۇڭگوغا ھۆكۈمرانلىق قىلدى.

مەتبە تېخنىكىسى ۋە مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىياتى جۇڭگودا سۇي، تاڭ دەۋرلىرىدىن بۇيانقى ئۇلۇغ كەشپىيات مەتبە تېخـ

نىكسى بولدى. مەتبە تېخنىكسى كەشپ قىلىنغاندىن كېيىن، مەدىنىيەتنىڭ تارقىلىشى زور دەرىجىدە ئاسانلاشتى.

مەتبە تېخنىكسى كەشپ قىلىنىشتىن ئىلگىرى، جۇڭگودا كىتاپلار قولدا يېزىپ چىقىرىلاتتى. 6-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە، ئويما مەتبە بۇيۇملىرى بارلىققا كەلدى. تاڭ سۇلالىسىنىڭ شيەنتۇڭ (860~873-يىللار) يىللىرىدا ئويۇپ بېسىلغان بۇددا نوملىرى خېلىلا نەپىس دەرىجىگە يەتتى، خەلق ئارىسىدىمۇ ئويۇپ بېسىلغان كىتاپ ۋە كالېندارلار تارقالدى. بەش دەۋر زامانىغا كەلگەندە، ئويما مەتبەچىلىك زور دەرىجىدە تەرەققى قىلدى، ئويما مەتبە كۆلىمىمۇ كېڭەيدى. 932-يىلى كېيىنكى تاڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى 9 دەستۇرنى ئويما مەتبەدە باستۇرغان ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا، سىچۇەنىدە ۋە چاڭجىياڭنىڭ جەنۇبىدىكى رايونلاردا، بولۇپمۇ سىچۇەندە نۇرغۇن كىتاپلار ئويما مەتبە بىلەن چىقىرىلدى. 981-يىلى «بۇددا نوملىرى غەزنىسى»نىڭ 5048 جىلتلىق ئويما نۇسخىسى چىقىرىلدى. باسما تېخنىكسى سۇڭ رېنزۇڭ (1023~1063-يىللار) دەۋرىگە كەلگەندە ناھايىتى نەپىس دەرىجىگە يەتتى. بۇ دەۋردە بى شېڭ سېغىز لايدا مىخ مەتبە ياساش ئۇسۇلىنى كەشپ قىلدى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن، نۇرغۇن چوڭ كىتاپلار، مەسىلەن، «تەيپىڭ شىڭگو يىللىرىدىكى ۋەقەلەر»، «ئەدەبىيات بېغىدىكى جەۋھەرلەر»، «ئىبرەتلىك كىتاپلار» دېگەنگە ئوخشاش ھەر بىرى مىڭ جىلتلىق كىتاپلارنىڭ باسما نۇسخىسى مەيدانغا

كەلدى. ئويما مەتبە كىتاپلىرىنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە ئەگىشىپ، كىتاپنىڭ تۈپلىنىش ئۇسۇلىمۇ ئۆزگەرتىلدى ــ قولدا كۆچۈرۈلەدىغان يۆگىمە نۇسخا ئورنىغا يېپ بىلەن تۈپلىنىدىغان چاسا نۇسخىلار دەسسىدى.

مەتبە تېخنىكىسىنىڭ كەشپ قىلىنىشى بىلەن، نەشر قىلىنەدىغان كىتاپلار كۈنسايىن كۆپەيدى، شىمالىي سۇڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ساقلىغان كىتاپلار 70 مىڭ جىلىتتىن ئاشتى، جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا بەزى كىتاپ ساقلىغۇچىلارنىڭ ئۆزلىرى ساقلىغان كىتاپلىرىنىڭ سانى 100 مىڭ جىلىتتىن ئاشتى.

كىتاپلارنىڭ كۆپىيىشى بىلەن، ئىلىم ـ پەنمۇ راۋاج تاپتى. تەبىئى پەن جەھەتتە، سۇڭ خۇيزۇڭنىڭ داگۇەن يىللىرى تۇزۇلگەن «ئۆسۇملۇك دورىلىرى»دا 893 تۈرلۈك دورا خاتىرىلەنگەن، ھەر بىر دورىنىڭ خۇسۇسىيىتى چۈشەندۈرۈلگەن. بۇنىڭدىن باشقا، سۇڭ خۇيزۇڭ دەۋرىدە لى جىيې تۇزگەن «بىناكارلىق قائىدىلىرى ۋە ئىمارەت پوسۇنلىرى»دا تۈرلۈك ئۆي ـ ئىمارەتلەرنىڭ پوسۇنى ۋە كېتىدىغان ماتېرىيالىلارنىڭ رەتكى تەپسىلى خاتىرىلەنگەن، ئۇ تاڭ دەۋرىدىن بۇيانقى بىناكارلىق تەجرىبىلىرىنىڭ يەكۈنى ھىساپلىنىدۇ. سۇڭ رېنزۇڭ دەۋرىدە تۈزۈلگەن «قورال ـ ياراق دەستۇرى»دا مىلتىق دورىسى ئېشىلەش ئۇسۇلى تونۇشتۇرۇلغان. ئىجتىمائى تەلىمات جەھەتتە تىلغا ئېلىشقا ھەممىدىن بەك ئەرزىيدىغىنى شۇ بولدى.

كى، كۆڭزىچلار پەلسەپىسى بويىچە ئەقىدىچىلىك دەپ ئاتىلىدىغان يېڭى ئېقىم كېلىپ چىقتى. ئەقىدىچىلىك بۇددا پەلسەپىسى، بولۇپمۇ بۇددا دىنىدىكى بۇددىزما ئېقىمىنىڭ كۆڭزىچلار پەلسەپىسىگە سىڭىپ كىرگەنلىگىنىڭ نەتىجىسى ئىدى، شۇڭا ئاتالمىش ئەقىدىچىلىك كۆڭزىچلار پەلسەپىسىنى تېخىمۇ مېتافىزىكىلاشتۇردى. چېڭ يى (1033~1107 ـ يىللار)، جۇ شى (1130~1200 ـ يىللار) قاتارلىقلار ئەقىدىچىلىكنىڭ پىرى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا، تارىخشۇناسلىقمۇ تەرەققى قىلغان ئىدى، سىما گۇاڭنىڭ «ئەلنى ئىدارە قىلىشنىڭ ئۆرنەكلىرى»، چېڭ چياۋ (1104~1162 ـ يىللار)نىڭ «ئومۇمى تەزكىرىلەر» ۋە يۈەن شۇ (1131~1205 ـ يىللار)نىڭ «ئەلنى ئىدارە قىلىشنىڭ ئۆرنەكلىرىنگە دائىر ئومۇمى خاتىرىلەر»، شۇنداقلا ئۇياڭ شيۇ (1007~1072 ـ يىللار)نىڭ «بەش دەۋرنىڭ يېڭى تارىخى» قاتارلىقلار داڭلىق تارىخىي ئەسەرلەر ھىساپلىنىدۇ. ئەدىبىياتمۇ تەرەققى قىلغان ئىدى. سۇڭ دەۋرى ئەدىبىياتىنىڭ ئاساسىي ئېقىمى نەزمە ئىدى، نەزمە شېئىرنىڭ ئازات قىلىنغانلىغى بولۇپ، ئۇمۇ قاپىيە چەكلىمىسىگە ئۇچرىغىنى بىلەن، مىسرالىرى ئۇزۇن ـ قىسقا بولۇپرەتتى، ئادەمنىڭ ھېسسىياتىنى تېخىمۇ ئوبدان ئىپادىلەپ بېرەلەيتتى. شىمالىي ۋە جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدە نەزمە يازغۇچىلىرى جىق ئىدى، بۇلارنىڭ ئىچىدە شىن چىجى (1140~1207 ـ يىللار) ۋە ئايال شائىر لى چىڭجاۋ (1081~؟ ـ يىللار) ھەممىدىن مەشھۇرلىرى ھىساپلىنىدۇ.

يۇەن سۇلالىسى (1271~1368 - يىللار)نىڭ قۇرۇلۇشى

مىلادى 1271 - يىلى يۇەن شىزۇ قۇبىلاي يۇەن سۇلالىسىنى قۇرۇپ، 1279 - يىلى جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىنى يوقاتتى. شۇنىڭدىن كېيىنكى 89 يىل ئىچىدە، خەنزۇ خەلقى ۋە باشقا مىللەتلەر خەلقى موڭغۇل ئىستىلاچىلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىدا قوش زۇلۇم — ئىرقىي ۋە سىنىپىي زۇلۇم چەكتى.

يۇەن سۇلالىسى ئادەملەرنى تۆت دەرىجىگە ئايرىدى، موڭغۇللار ئەڭ قەدىرلىك، غەلىتە ئىسىملىكلەر (غەربىي رايونلۇقلار ۋە باشقىلار) ئۇنىڭدىن تۆۋەن، خەنزۇلار بۇنىڭدىنمۇ تۆۋەن، جەنۇپلۇقلار (جەنۇپلۇق خەنزۇلار) ھەممىدىن پەس ھىساپلاندى.

دۆلەتنىڭ ئارمىيىسىگە خەنزۇ (جۇملىدىن جەنۇپلۇقلار) نىڭ قوماندانلىق قىلىشىغا يول قويۇلمايتتى، ئالى مەمۇرى ئەمەلدارلىققا خەنزۇلاردىن ئاندا - ساندا قويۇلاتتى، يەرلىك مەمۇرى ئەمەلدارلىققا خەنزۇلاردىن قويۇلاتتى، ئەمما موڭغۇل ياكى غەلىتە ئىسىملىكلەردىن بىرى ھەممىنى چاڭگىلدا تۇتاتتى. خەنزۇلارنىڭ قورال - ياراق ساقلىشىغا رۇخسەت قىلىنمايتتى.

قۇبىلاي جۇڭگونى بىرلىككە كەلتۈرۈشنىڭ ئالدى - كەينىدىكى بىر مەزگىل ئىچىدە، شىمالنىڭ يېزا ئىقتىسادى مەلۇم دەرىجىدە ئەسلىگە كەلدى ۋە راۋاج تاپتى؛ ئەمما ئومۇمى جەھەتتىن قارىغاندا، موڭغۇل ئاقسۆڭەكلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىغىدا، ئىجتىمائى ئىگىلىك تەرەققىياتى يەنىلا توسقۇنلۇققا ئۇچرىدى.

يەرنىڭ تارتىۋېلىنىشىدىن ئىبىتقاندا، موڭغۇل ئاقسۆڭەكلەر -

نىڭ جايلاردا يەرنى تارتىۋېلىش قىلمىشلىرى جۈڭگو تارىخىدا كۆرۈلۈپ باقمىغان. بولۇپمۇ خۇاڭخې دەريا سىنىڭ شىمالىدا، بىرمۇنچە جامائەت يەرلىرى ئوتلاققا ئايلاندۇرۇلدى. خۇاڭخې دەريا سىنىڭ جەنۇبىدا ئەھۋال ياخشىراق بولدى. چاڭجياڭ دەريا سىنىڭ جەنۇبىدا بولسا جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدىن بۇيانقى كونا ھالەت تولۇق ساقلىنىپ قالدى.

تارىخىي كىتاپلاردا يېزىلىشىچە، يۇەن سۇلالىسى كىدان ۋە جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىدىن مۇسادىرە قىلىۋالغان ھۆكۈمەت يېرى ۋە جامائەت يېرىنى پۈتۈنلەيلا موڭغۇل ئاقسۆڭەكلەرگە ئۇلەشتۇرۇپ بەرگەن، يەنى ئۇلار ئاز بولغاندا 20 چىڭ، 30 چىڭ، كۆپ بولغاندا 500 چىڭ، 5 مىڭ چىڭ يەرگە ئىگە بولغان. بۇنىڭدىن باشقا، جايلاردا دىخانلارنىڭ تېرىلغۇ يەرلىرىنى تارتىۋېلىپ، شۇ جايدا تۇرۇشلۇق ھەربىلەرنىڭ تېرىشىغا ئاجرىتىپ بەرگەن ياكى ئىبادەتخانىغا ئىلتىپات قىلغان. يۇەن ۋۇزۇڭ (1308~1311 ـ يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) دەۋرىدە، ھەربىلەر تۇرۇشلۇق جاي 2 يۈزدىن ئېشىپ كەتكەن، ئۇلار تېرىغان يەر 172 مىڭ چىڭدىن ئاشقان. بۇتخانىلارغا ئىلتىپات قىلىنغان يەرنىڭ كۆپلۈگى ئادەمنى تېخىمۇ چۆچۈتىدۇ. يۇەن شۇندى (1333~1368 ـ يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) داچېكتىيەن ئىبادەتخانىسىغا بىر قېتىمدىلا 162 مىڭ چىڭدىن كۆپ يەرنى ئىلتىپات قىلغان. بۇلاردىن باشقا، بەگ ـ خوجىلار، ئەمەلدار ـ تۆرىلەر ۋە راھىب ـ مۇناخلارمۇ دىخانلارنىڭ يەرلىرىنى مەيلىچە

تارتىۋېلىپ، ئىجارىكەشلەرگە تېرىتقۇزدى. چاڭجياڭ دەريياسىنىڭ ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن ئېقىمىدىكى رايونلاردا خەنزۇ پومىششكلارمۇ ھەدەپ يەر قوشۇۋېلىش بىلەن بولدى. بەزى جايلاردا، پومىششكلار ئىگىلىۋالغان يەرلەر ئومۇمى تېرىلغۇ يەرنىڭ ئالتىدىن بەش قىسمىغا يەتتى، ئەڭ چوڭ پومىششك ھەر يىلى 2-3 يۈز مىڭ دادەن ئىجارە ئالدى، بىر مىڭ ھەتتا ئون مىڭ ئائىلىلىك دىخانىنى ئىشقا سالدى.

موڭغۇل ھۆكۈمرانلىرى يەر تارتىۋېلىش بىلەن بىرگە، دىخانلارنىڭ ئاتلىرىنى تارتىۋېلىپ، ھەربىي كۈچىنى كۈچەيتتى. يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە دىخانلارنىڭ قولىدىن كەتكەن ئات 700 مىڭغا يەتتى. شىمال دىخانلىرى ئاتىنى ھارۋىغا قېتىپلا قالماستىن، قوشقىمۇ قاتىدۇ، ئاتلارنىڭ تارتىۋېلىنىشى ئارقىسىدا، دىخانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا زور دەرىجىدە زىيان يەتتى. ھارۋا ۋە كېمىمۇ كۆپلەپ ئالۋاڭغا تارتىلغانلىقتىن، يېزا نەقلىياتىدىمۇ قىينچىلىق تۇغۇلدى.

ئەينى ۋاقىتتىكى شىمال دىخانلىرىنىڭ تولىسى موڭغۇل ئاقسۆڭەكلەرنىڭ يانچىلىرىغا ئايلىنىپ قېلىپ، ھەقسىز ھالدا موڭغۇل ئاقسۆڭەكلەرنىڭ يېرىنى تېرىدى ياكى كالا-قويلىرىنى باقتى. جەنۇپتىكى دىخانلارنىڭمۇ تەڭدىن تولىسى چاڭجياڭ دەريياسىنىڭ جەنۇبىدىكى چوڭ پومىششكلارنىڭ ئىجارىكەشلىرىگە ئايلىنىپ قالدى، ئۇلار باج-سېلىقتىن نەچچە ھەسسە كۆپ يەر ئىجارىسى تۆلەش ھېساۋىغا چوڭ پومىششكلاردىن يەر

تەرىش ھوقۇقىغا ئېرىشتى. ئىجارىكەشىلەر ھەرقانداق ھاشاغا تارتىلىپلا قالماستىن، بەلكى بەزى جايلاردىكى پومىششكلار تېخى ئۇلارنى گۆرۈگسىمۇ قويماتتى.

يېرى بار دېخانلار يەر بېجى ۋە نوپۇس بېجى تاپشۇراتتى. يەر بېجى ئۇچۇن مو بېشىغا 3 شلك تەرىق، نوپۇس بېجى ئۇچۇن ئادەم بېشىغا 3 دادەن تەرىق تاپشۇرۇلاتتى؛ چاكجياك دەرياسىنىك جەنۇبىدا گۇرۇچ ۋە پۇل ئارىلاش تاپشۇرۇلاتتى يەنى ئۇچتىن بىرىگە گۇرۇچ، ئۇچتىن ئىككىسىگە پۇل تاپشۇرۇ-لاتتى. بۇنىڭدىن باشقا، ھاشاغىمۇ تارتىلاتتى. ھاشا ئورنىغا يىپەك ۋە كۇموش تاپشۇرۇلسىمۇ بولاتتى. ئېغىر باج-سېلىق ۋە ھاشا-ئالۋاكىدىن قۇتۇلۇش ئۇچۇن، ئۆز ئالدىغا تەرىقچىلىق قىلىدىغان نۇرغۇن دېخانلار ئۆزلىرىنىك يەرلىرىنى موگغۇل ئاقسۆڭەكلەرگە تەقدىم قىلىپ پانا ئىزدىدى.

يۇەن سۇلالىسىنىك سودا-سانائىتى يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئاقسۆڭەكلەرنى ئىستىمال بۇيۇملىرى بىلەن تەمىن ئېتىدىغان قول سانائىتى بەك تەرەققى تاپقان، بولۇپمۇ ھۆكۇ-مەت باشقۇرىدىغان قول سانائەت كەسىپلىرى ئىنچىكە ئايرىلغان ئىدى، زەرگەرلىك، مىسچىلىق، تۆمۇر تاۋلاش، بامبۇك بۇيۇم-لىرى ئىشلەش، ياغاچچىلىق، قاشتېشى بۇيۇملىرى ياساش، تاشچىلىق، كاھىشچىلىق، خىشچىلىق، كۆنچىلىك، قورال-ياراق ياساش ۋە باشقىلار بويىچە مەخسۇس دۇكانلار بار ئىدى. تۆمۇر تاۋلاش دۇكانلىرى يىرىك تاۋلاش دۇكىنى ۋە سىپىتا

تاۋلاش دۇكىنى دەپ ئايرىلاتتى؛ كۆنچىلىك دۇكانلىرى تېرە ئاشلاش دۇكىنى، خۇرۇم دۇكىنى، چىگرىن دۇكىنى دەپ ئايرىلاتتى؛ قورال-ياراق دۇكانلىرى يا دۇكىنى، كىرىچ دۇكىنى، ئوق دۇكىنى، دۇبۇلغا دۇكىنى، ئىگەر-توقۇم دۇكىنى ۋە باشقىلارغا ئايرىلاتتى. شەھەر قول سانائىتىمۇ بەك تەرەققى قىلغان ئىدى، «مارك پولونىڭ ساياھىتى»دە يېزىلىشىچە، شۇ چاغدىكى خانىجۇ شەھىرىدە كۆلىمى خېلىلا چوڭ بولغان، خەلق باشقۇرىدىغان نۇرغۇن دۇكانلار بار ئىكەن. ھۆكۈمەت باشقۇرىدىغان قول سانائەت دۇكانلىرىدا ياكى ھەربىي قورال ياراق دۇكانلىرىدا ئىشلەيدىغان قول سانائەت ئىشچىلىرىنىڭ بىرمۇنچىسى قول ئىشچىغا ئايلىنىپ قالغان. ئۇلار ھۆكۈمەتتىن ئۆزىنىلا باقالايدىغان تۇرمۇش ۋاستىلىرىنى ئېلىپ تۇرغان، ئەمما دۇكانلارغا ئۇزاققىچە سولىنىپ ئەمگەككە سېلىنغان. بۇنداق قول سانائەت ئىشچىلىرى ھۇنەرۋەن دەپ ئاتىلاتتى.

يۇەن شىزۇ دەۋرىدە، ئاۋال ھازىرقى شەنىدۇڭ ئۆلكىسى دائىرىسىدە خۇيتۇڭخې دەپ ئاتىلىدىغان قانال ئېچىلدى، گو شۇجىڭ (1231~1316 - يىللار) تۇڭجۇ بىلەن بېيجىڭنى تۇتاشتۇرىدىغان تۇڭخۇيخې قانىلىنى چاپقۇزۇپ، پايتەخت بىلەن جەنۇبتىكى ئەڭ ئاۋات شەھەر — خانىجۇنى چوڭ قانال ئارقىلىق تۇتاشتۇردى، شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن جەنۇپ بىلەن شىمال ئوتتۇرىسىدىكى قاتناش تېخىمۇ قولايلىق بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە چاڭجىياڭدىن باشلىنىپ، شەندۇڭ يېرىم ئارىلىنى ئايلىنىپ

ئۆتۈپ بەيخې دەريا‌سى ئېغىزىغا باردىغان دېڭىز يولىمۇ ئېچىلـ
دى. قەغەز پۇل كىشىنى چۆچۈتىدىغان دەرىجىدە كۆپ تارقىتىلـ
دى. گۈاڭجۇ، چۈەنجۇ، چىڭيۈەن (هازىرقى جېجياڭ ئۆلكىسى
نىڭبو شەھىرى)، شاڭخەي، گەنپۇ، ۋېنجۇ، خاڭجۇ قاتارلىق
شەھەرلەر دېڭىز-ئوكيان سودا شەھەرلىرى ئىدى. قۇرۇقلۇق
جەھەتتە ئات پوچتىسى بېكەتلىرى بار ئىدى. نۇرغۇن غەرپـ
لىكلەر جۇڭگوغا كېلىپ غەرپنىڭ تاۋارلىرى ۋە مەدەنىيىتىنى
ئېلىپ كەلدى، شۇنىڭ بىلەن بىللە جۇڭگونىڭ مەدەنىيىتىنىمۇ
غەرپكە تونۇشتۇردى، مەسىلەن، مارك پولو قاتارلىقلار جۇڭگو-
نىڭ قۇدرەتلىك ئىكەنلىگىنى تەرغىپ قىلىپ، غەرپلىكلەرنى
جۇڭگونىڭ مەدەنىيىتىگە تەلپۈندۈردى.

يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئەدەبىيات ۋە دىن يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە زاجۇ تىياتىرى (ئەلنەغمىنىڭ بىر تۈرى) هەممىدىن بەك تەرەققى قىلدى. يۈەن سۇلالىسى زاتلىرى قالـ
دۇرغان خاتىرىلەرگە قارىغاندا، زاجۇ تىياتىرى يازغۇچىلىرىدىن گۈەن خەنچىڭ، ۋاڭ شىپۇ، ما جېڭيۈەن قاتارلىق يۈز نەچچە كىشى بار ئىكەن، بۇلارنىڭ بەزىلىرى موڭغۇل ئىكەن. زاجۇ تىياتىرىدىن قالسا، رومانچىلىقمۇ راۋاج تاپتى، يۈەن سۇلالـ
سىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدە ئۆتكەن شى نەيئەننىڭ «سۇ بويىدا» ناملىق رومانى هەممىدىن داڭلىق ئەسەردۇر.

موڭغۇللار ۋە غەلىتە ئىسىملىكلەر خەنزۇ مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ، ئەدەبىيات جەھەتتە ئوبدان مۇۋەپپەقىيەت

قازاندی. موڭغۇللار دىنغا قارىتا كەڭ سياسەت قوللاندى، ئۇلار بۇددا دىنىغا قاتتىق ئېتىقات قىلىدىغان، لامالارغا چوقۇنىدىغان بولسىمۇ، ئىسلام دىنى ۋە خرىستيان دىنىنىڭ تارقىلىشىغىمۇ يول قويدى، داۋجياۋ دىنىغا ئاندا-ساندا دۇشمەنلىك بىلەن قارىدى.

دىخانلار چوڭ قوزغىلاڭلىرىنىڭ موڭغۇل ئاقسۆڭەكلەر-نىڭ جۇڭگودىكى ھۆكۈمرانلىغىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىشى

يۈەن سۇلالىسى يۈەن شىزۇ زامانىدا تازا رونىق تاپتى. يۈەن شىزۇ ئۆلگەندىن كېيىن كۈنسايىن زەئىپلەشتى. خانىنىڭ باللىرى پادىشالىقنى تالىشىش يولىدا پات-پاتلا سىياسى ئۆزگىرىش قوزغاپ تۇردى. 1307-يىلدىن 1333-يىلغىچە 8 پادىشا يەڭگۈشلەندى، ھۆكۈمرانلار سىنىپى ئىچىدىكى زىددىيەت ئىنتايىن ئۆتكۈرلىشىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، بەگ-خوجىلار، ئەمەلدارلار، مۇشتۇمزورلارنىڭ زورلۇق-زومبۇلۇقلىرى شۇنىڭدەك سياسى ئەسلىھەلەرنىڭ كېرەكتىن چىقىشى ئارقىسىدا كىلىپ چىققان قۇرغاقچىلىق-قەھەتچىلىك بەك ئېغىرلىشىپ كەتتى. خەنزۇ خەلقى كۈن كەچۈرەلمەيدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدى، شۇنىڭ بىلەن يۈەن شۇنداى دەۋرىگە كەلگەندە دىخانلار چوڭ قوزغىلىڭى پارتلىدى.

جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسى ھالاك بولغان كۈندىن تارتىپلا، خەنزۇ دىخانلار يۈەن سۇلالىسىگە قارشى قورالىنىق كۈرەشنى زادىلا توختاتمىدى. شىمالدىكى دىخانلار بەيلىيەنجياۋ دىنىنىڭ

نىقاۋى ئاستىدا، سان-ساناقسىز قوزغىلاڭلارنى كۆتەردى؛ بولۇپمۇ جەنۇبتىكى دىخانلار تارىختا كۆرۈلۈپ باقمىغان دەرىجىدە كۆپ قوزغىلاڭ كۆتەردى. «يۈەن سۇلالىسى تارىخى»دا مۇنداق دېيىلدۇ: "چاڭجياڭنىڭ جەنۇبىدىكى رايونلار ئەل قىلىنغاندىن كېيىنكى 10 يىل ئىچىدە قاراقچىلار ئىككى يۈز قېتىمدىن ئارتۇق توپىلاڭ كۆتەردى." يەنە مۇنداق دېيىلدۇ: "چاڭجياڭنىڭ جەنۇبىدىكى يالاڭتۆشلەر 400 قېتىمدىن ئارتۇق توپىلاڭ كۆتەردى." بۇ دىخانلار قوزغىلاڭلىرى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ باستۇرۇلغان بولسىمۇ، ئەمما 1351-يىلىغا كەلگەندە دىخانلار ئىنقىلاۋى يۇقۇرى دولقۇنغا كۆتىرىلدى.

1351-يىلىدىن باشلاپ، لىيۇ فۇتۇڭ (؟~1363-يىللار)، شۇ شۇخۇي (؟~1360-يىللار)، گو زىشىڭ (؟~1355-يىللار) ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ قوزغىلاڭ كۆتەردى، چېن يۈلىڭ (1320~1363-يىللار)، جاڭ شىچېڭ (1321~1367-يىللار) قاتارلىقلار ئۇلارغا ئەگىشىپ قوزغىلاڭ كۆتەردى. خۇاڭخې، خۇەيخې، چاڭجياڭ دەريالىرى ۋادىلىرىدىن ئىبارەت كەڭ رايونلار پۈتۈنلەي دىخانلار ئۇرۇشى بولغان رايونلارغا ئايلاندى. قوزغىلاڭچى دىخانلار قوشۇنى موڭغۇل ھۆكۈمرانلارغىلا قارشى تۇرۇپ قالماي، موڭغۇل ھۆكۈمرانلارنىڭ يالاقچىلىرى بولغان خەنزۇ فېئودال پومىشىكلارغىمۇ قارشى تۇردى. دىخانلار ئۇرۇشى 20 يىلچە داۋام قىلدى، ئۇرۇش تەرەققى قىلىۋېرىپ كۆچلۈكلەر بۆلۈنمە بولۇۋالغان ھالەت كېلىپ چىقتى. ئاخىردا

گوزىشىڭنىڭ قول ئاستىدىكى سەركەردە جۇ يۈەنجاڭ (1328~1398 ـ يىللار) يۈەن سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىنى بىتچىت قىلىپ، ھەننۇا بۆلۈنمىچىلەرنى يوقىتىپ، مىڭ سۇلالىسىنى قۇردى.

4. مىڭ، چىڭ سۇلالىلىرى (14 ـ ئەسىردىن 19 ـ ئەسىر گىچە)

مىڭ سۇلالىسى (1368~1644 ـ يىللار) 1368 ـ يىلى مىڭ تەيزۇ جۇ يۈەنجاڭ نەنجىڭنى پايتەخت قىلىپ مىڭ سۇلالىسىنى قۇردى ھەمدە قوشۇن ئەۋەتىپ يۈەن شۇنىدى ۋە بىر ئۇچۇم موڭغۇل ئاقسۆڭەكلەرنى بېيجىڭدىن قوغلاپ چىقىرىپ، يۈەن سۇلالىسىنىڭ ۋەھشى ھۆكۈمرانلىغىغا خاتىمە بەردى. جۇڭگو تارىخىدا قۇدرەتلىك بىر سۇلالە يەنە مەيدانغا كەلدى.

مىڭ تەيزۇ موڭغۇل ئاقسۆڭەكلەرنى قوغلاپ چىقارغان ۋە بۆلۈنمىچىلەرنى يوقاتقاندىن كېيىن، ئاسلىق قىلىشى مۇمكىن دەپ قارىغان سەركەردىلىرىنى كەڭ كۆلەمدە قىرىپ تاشلاپ، ھوقۇقىنى ئۆز قولىغا مەركەزلەشتۈرۈپ، ھوقۇق مەركەزگە چېكىدىن ئاشقان دەرىجىدە توپلانغان مۇستەبىتلىك سىياسىنى يۈرگۈزدى. ئۇ ھەربىي ئىشلار بىلەن سىياسى ئىشلارنى ئايرىدۇەتى، ئوردا مەمۇرى ئىشلىرىغا ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا 6 ۋەزىر مەسئۇل بولدى، خان ھەربىي ـ مەمۇرى ھوقۇقلارنى ئۆز چاڭگىلىدا تۇتتى.

مىڭ تەيزۇ تۇلۇغەندىن كېيىن، ئۇنىڭ 4 ـ ئوغلى جۇدى (1403~1424 ـ يىللار) مىڭ تەيزۇنىڭ نەۋرىسى جيەن ۋېندىنىڭ خانلىق ئورنىنى قورال كۈچى بىلەن تارتىۋېلىپ، ئۆزىنى مىڭ چېڭزۇ دەپ ئاتاپ، پايتەختىنى بېيجىڭغا كۆچۈردى. مىڭ چېڭزۇ، مىڭ شۇەنزۇڭ دەۋرلىرىدە مىڭ سۇلالىسى تازا گۈلـ لەندى. ساراي خوجىسى جېڭ خې كېمە كارۋىنىنى باشلاپ جەنۇبىي دېڭىز رايونى ۋە ھىندى ئوكيانغا 7 قېتىم باردى ھەمدە ئافرىقىنىڭ شەرقىي قىرغىقچە بېرىپ، شۇ جايلاردىكى ئاھالە بىلەن ئىقتىسات ۋە مەدەنىيەت جەھەتتە ياخشى مۇناسىۋەت ئورناتتى. شۇنىڭدىن كېيىن تېخىمۇ كۆپ مۇھاجىرلار جەنۇبىي دېڭىز رايونى ئەللىرىگە بېرىپ، شۇ جايدىكى ئاھالە بىلەن بىلـ لە، جەنۇبىي دېڭىز رايونى ئەللىرىنىڭ ئىجتىمائى ـ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىغا تۆھپە قوشتى.

مىڭ سۇلالىسى دەسلەپكى 50 يىل ئىچىدە، موڭغۇل ئاقسۆـ ڭەكلەرنىڭ قايتا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشىدىن مۇداپىئەلىنىش ئۇچۇن، بىرقانچە قېتىم قوشۇن ئەۋەتىپ موڭغۇللارغا ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ، ئەمما ھېچقايسىسىدا ھەل قىلغۇچ غەلىبىگە ئېرىشەلمىدى. 1449 ـ يىلى، مىڭ يىڭزۇڭ ئۆزى لەشكەر تارتىپ چىقىپ ئويراتلار (غەربىي موڭغۇللار)غا ھۇجۇم قىلىپمۇ مەغلۇپ بولۇپ ئەسىرگە چۈشتى. بۇ تارىختا "تۇمۇپۇ ۋەقەسى"① دەپ

① مىڭزۇڭ خان ھازىرقى خېبېي ئۆلكىسىدىكى تۇمۇپۇ دېگەن يەردە ئەسىرگە چۈشكەن. ـــ تەرجىماندىن.

ئاتىلىدۇ. مىڭ سۇلالىسى بىلەن موڭغۇللار ئۇزاقىقىچە قارشىلىشىپ تۇردى. شەرقىي شىمال تەرەپتە، مىڭ سۇلالىسى دەسلەپكى يىللىرىدا دۇسى، ۋېيسو مەھكىمىلىرى دىگەنگە ئوخشاش بىر-قانچە مەمۇرى ئورگانلار، مەسلەن، نۇرگەن دۇسى مەھكىمىسى (ھازىرقى خېيلۇڭجياڭ دەريا‌سى ئېغىزىدىكى مياۋجيې رايونىدا)، جيەنجۇ ۋېيسو مەھكىمىسى (ھازىرقى جىلىن ئۆلكىسى دائىرىسىدە) قاتارلىقلارنى قۇرۇپ، چېگىرا رايونىدىكى مىللەتلەرگە بىۋاستە ھۆكۈمرانلىق قىلغان.

يەرنىڭ مەركەزلەشتۈرۈلۈشى ۋە بىر خىلالاشتۇرۇش **ئۇسۇلى** مىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا دىخانلار موڭغۇللارنىڭ ھۆكۈمرانلىغىدىن ئازات بولغانلىغى، شۇنىڭدەك مىڭ تەيزۇ ئىجتىمائى ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە ۋە راۋاجلاندۇرۇشقا پايدىلىق بولغان تۈرلۈك سىياسەتلەر، مەسىلەن، بوز يەر ئېچىشقا ئىلھام بېرىش، سۇ قۇرۇلۇشى قىلىش، كېۋەز تېرىشنى ئومۇملاشتۇرۇش، ئىجارىنى كەچۈرۈم قىلىش-باجنى ئازايتىش ۋە ئۇرۇقلۇق تارقىتىپ بېرىش قاتارلىق سىياسەتلەرنى قوللانغانلىغى ئۈچۈن، شەندۇڭ، خېبېي، خېنەن ئۆلكىلىرىدىكى ۋە خۇەيخې دەريا‌سى ۋادىسىدىكى ئۇرۇش تۈپەيلىدىن تېرىقسىز قالغان يەرلەرگە يېڭىۋاشتىن ئاشلىق زىرائەتلىرى تېرىلدى.

مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە، پادىشاھۇ، ئاقسۆڭەكلەر، تۆرىلەرمۇ يەر قوشۇۋېلىشقا قىزىقىپ كەتتى. تارىخىي كىتاپلاردا خاتىرىلىنىشىچە، مىڭ سۇلالىسى خانلىرىنىڭ قورۇقلىرىنىڭ يەر مەيدىسى

دانی بارا-بارا کېڭىيىپ 37 مىڭ چىڭدىن ئاشقان. تۆھپىكار-لارنىڭ، ھەرەم ئاغىلىرىنىڭ قوروقلىرى 332 گە يېتىپ، يەر مەيدانى 33 مىڭ چىڭدىن ئاشقان. شېنزۇڭ خان دەۋرىدە، قوۋاڭ (شېنزۇڭ خانىنىڭ ئوغلى، لوياڭ بەگلىگىنىڭ بېگى)نىڭ قوروق يېرىنىڭ مەيدانى 20 مىڭ چىڭغا، لوۋاڭ (لوئەن ۋىلايىتىنىڭ شاقاۋۇلى)نىڭ 40 مىڭ چىڭغا يەتكەن. بەگلەر، ۋەزىر-لەرنىڭ قوروق يېرى، ئومۇمەن، 100 چىڭ بولۇپ، ئەمما ئۇلار يەنە مەيلىچە قوشۇۋېلىش ياكى ئىلتىپات ئېلىش ۋە زورلۇق ئىشلىتىش يولى بىلەن يەر-زېمىنىنى كېڭەيتكەن. بۇنىڭدىن باشقا، ئادەتتىكى پومىششكلارمۇ ھە دەپ يەر قوشۇ-ۋالاتتى. مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە ئۆتكەن ئالىم گۇ يەنۇۋ (1613~1682 - يىللار) مۇنداق دېگەن: "ۋۇ بەگلىگى زېمىنىدىكى پۇقرالارنىڭ ئوندىن بىرىنىڭ يېرى بار، ئوندىن توققۇزىنىڭ يېرى يوق." بۇنىڭدىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ-كى، مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىگە كەلگەندە يەرنىڭ مەركەزلەشتۈرۈلۈشى يۇقۇرى پەللىگە يەتكەن.

مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە يەرلەر ھۆكۈمەت يېرى ۋە پۇق-رالار يېرى دەپ ئايرىلاتتى، ھۆكۈمەت يېرى تەخمىنەن مەملىكەت بويىچە تېرىلغۇ يەر مەيدانىنىڭ يەتتىدىن بىرىنى ئىگىلەيتتى، سۇجۇ، سۇڭجياڭ رايونلىرىدا ھۆكۈمەت يېرى ھەممىدىن كۆپ ئىدى، پۇقرالار يېرىدىن 15 ھەسسە كۆپ ئىدى. مىڭ سۇلالىسى زامانىدا باج ئومۇمەن مۇنداق ئېلىناتتى:

هۆكۈمەت يېرىدىن مو بېشىغا 5 شىك 3 ئوچۇم، پۇقرالار يېرىدىن مو بېشىغا 3 شىك 3 ئوچۇم. بۇنىڭدىن باشقا، يۇقۇرى ئىجارىلىق يەرلەر، ئەمەلدارلاردىن مۇسادىرە قىلىنغان يەرلەردىن تېخىمۇ ئېغىر باج ئېلىناتتى. ئايىرىم جايلاردا مو بېشىغا 4 كۈرە ياكى بىر دادەندىن ئارتۇق باج ئېلىناتتى.

مىك سۇلالىسى دەۋرىدە يەر بېجى ياز ۋە كۈز پەسلىدە تاپشۇرۇلاتتى، گۇرۇچ-بۇغداي تاپشۇرۇلسىمۇ بولاتتى، باشقا دېخانچىلىق مەھسۇلاتلىرى ياكى كۈمۈش تەڭگە، يىپەك تاپشۇرۇلسىمۇ بولاتتى. شېنزۇڭ خان زامانىدا، ئومۇمى يۈزلۈك هالدا باجنى بىر خىللاشتۇرۇش ئۈسۈلى يولغا قويۇلۇپ، باج-هاشا ۋە تۇرلۇك سېلىقلار بىر تۇتاش هالدا يەرگە ۋە نوپۇسقا قاراپ ھىساپلىنىپ كۈمۈش ئېلىنىدىغان بولدى. شۇنىڭدىن باشلاپ باج ئۇچۇن تاپشۇرۇلىدىغان كۈمۈش ۋە هاشا ئورنىغا تاپشۇرۇلىدىغان كۈمۈشنىڭ سالمىغى دۆلەتنىڭ باج-سېلىق ۋە ئالۋاڭ-هاشا تۈزۈمىدە زور دەرىجىدە ئاشتى.

ئىشخانا قول سانائىتىنىڭ راۋاجلىنىشى، شەھەر ئىگىلىگىنىڭ گۈللىنىشى، ياۋروپالىقلارنىڭ جۇڭگوغا كېلىشى

مىك سۇلالىسى دەۋرىدە قول سانائەتنىڭ تەرەققىياتى ئالدىنقى ھەرقانداق بىر سۇلالە دەۋرىدىكىدىن ئېشىپ كەتتى. بۇنىڭغا ئاساسەن قول سانائەت ئىشچىلىرىنىڭ قوللارغا ئوخشاپ قالدىغان ئۇستىكارلىق ئورنىدىن ئازات بولغانلىغى، ئۇنىڭدىن قالسا يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدە غەربىي رايونلاردىن بىرمۇنچە قول

سی جۇڭگوغا كەلدى، جۇڭگو بىلەن ياۋروپا ئوتتۇرىسىدىكى دېڭىز قاتنىشى شۇنىڭدىن كېيىن باشلاندى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئىسپانىيىلىكلەر 1557 - يىلى، گوللاندىيىلىكلەر 1606 - يىلى، ئەنگلىيىلىكلەر 1637 - يىلى ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ جۇڭگوغا كەلدى.

سودىگەرلەرگە سوڭدىشىپ، كاتولىك دىنىنىڭ دىن تارقاتقۇچىلىرىمۇ جۇڭگوغا كەلدى. 1581 - يىلى ئىيېزۇئىتلاردىن ئىتالىيىلىك ماتتېئو (1552~1610 - يىللار) گۇاڭدۇڭغا كېلىپ دىن تارقاتتى، 1601 - يىلى بېيجىڭغا كەلدى. شۇنىڭدىن كېيىن كاتولىك دىنىنى تارقاتقۇچىلار ئارقا - ئارقىدىن كەلدى.

دىخانىلار ئۇرۇشى ۋە مىڭ سۇلالىسىنىڭ يوقىلىشى. مىڭ سۇلالىسىنىڭ تازا گۈللەنگەن دەۋرى 60 يىلچە داۋام قىلدى، كېيىن ئۇ كۈنسايىن زەئىپلەشتى. مىڭ شىزۇڭ خاندىن كېيىنكى بىر ئەسىر (1521~1627 - يىللار) داۋامىدا مىڭ سۇلالىسى كەسكىن ھالدا يىمىرىلىشكە يۈز تۇتتى. بۇ دەۋردە، شەرقىي جەنۇبىي دېڭىز بويلىرىغا ياپون قاراقچىلىرى تاجاۋۇز قىلدى، غەربىي شىمال رايونىدا تاتارلار (موڭغۇللار) داۋاملىق پاراكەندىچىلىك سېلىپ تۇردى. 1616 - يىلىدىن كېيىن مانجۇ ھۆكۈمرانلىرى كېيىنكى جىن خانلىغىنى قۇردى، مىڭ سۇلالىسىنىڭ شەرقىي شىمال رايونى يەنە ئېغىر تەھدىت ئاستىدا قالدى. ھەرەم ئاغىلىرى مەركىزىي ھاكىمىيەتنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋېلىپ، ئۆزىگە يات كۈچلەرنى چەتكە قاقتى، بۇ ھال

دۇڭلىن گۈرۈھىدىكىلەرنىڭ ھەرەم ئاغىلىرىغا قارشى كۈرىشىگە سەۋەپ بولدى ـ دە، ھۆكۈمرانلار سىنىپى ئىچىدىكى زىددىيەت ئىنتايىن ئۆتكۈرلىشىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، سىياسى جەھەتتە زۇلمەت ھۆكۈم سۈردى، ئەمەلدارلار خيانەت قىلدى، ئالۋاڭ ـ سېلىق ئېغىرلىشىپ كەتتى، پۇقرالارنىڭ كۈنى تەس بولدى، بولۇپمۇ لياۋدۇڭ (ھازىرقى لياۋنىڭ ئۆلكىسىنىڭ كۆپ قىسمى) مۇداپىئەسىنى كۈچەيتىش بانىسى بىلەن ئارتىلغان سېلىق خەلققە ئىنتايىن ئېغىر يۈك بولدى. 1628 ـ يىلىغا كەلگەندە دېخانلار چوڭ قوزغىلىڭى پارتلىدى.

دېخانلار قوزغىلىڭى دەسلەپتە شىمالىي شەنشىدە پارتلىدى، شىمالىي شەنشى قەھەتچىلىك ئەڭ ئېغىر بولغان جاي بولۇپ، ئۇ يەردىكى ھەننۇا دېخانلار ۋە چېگرا مۇداپىئە قىسمىنىڭ ئەسكەرلىرى شۇنىڭدەك ئىشسىز قالغان ئات پوشتىكەشلىرى ئاچارچىلىقتا قالغان ئىدى. يەنئەندە ۋە سۈيدېدا تۇرۇۋاتقان قوشۇن ئاشلىق يېتىشمىگەنلىكتىن ئىسيان كۆتەردى، كېيىن دېخانلار بىلەن بىرلىشىپ چوڭ قوزغىلاڭ كۆتەردى. مىجۆلىق لى زىچېڭ (1606~1645 ـ يىللار)، يەنئەنلىك جاڭ شىيەنجۇڭ (1606~1646 ـ يىللار) قاتارلىقلار دېخانلار قوزغىلىڭىنىڭ رەھبەرلىرى بولۇپ قالدى. 1635 ـ يىلى قوزغىلاڭچىلارنىڭ يولباشچىلىرى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ شىگىياڭ دېگەن يېرىدە يىغىن ئاچتى، يىغىنغا 13 قوشۇن يولباشچىلىرى، 72 قىسىم باشلىقلىرى قاتناشتى.

دىخانلار قوشۇنلىرىنىڭ مۇشۇ يولباشچىلىرى ئۇچىدە ھەممىدىن بەك تونۇلغىنى لى زىچېڭ بىلەن جاڭ شيەنجۇڭ ئىدى. جاڭ شيەنجۇڭ ئۆزىنىڭ قوشۇنىنى باشلاپ خېنەن، ئەنخۇي ئۆلكىلىرىنى كېزىپ ئۆتۈپ، خۇبېي، خۇنەن ئۆلكىلىرىگە باردى، كېيىن سىچۇەن ئۆلكىسىگە باردى. لى زىچېڭ باشچىلىغىدىكى دىخانلار قوشۇنى 1644 ـ يىلى شەنشى ئۆلكىسىدىن چىقىپ، خۇاڭخې دەرياسىدىن ئۆتۈپ شىمالغا قاراپ ئىلگىرىلەپ، تەيۈەن، داتۇڭ، جۇيۇڭگۇەننى بېسىپ ئۆتۈپ، بېيجىڭغا بېسىپ كىردى. مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى پادىشاسى چۇڭجېن خان (1628~1644 ـ يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) خان سارىيىنىڭ ئارقىسىدىكى مېيشەن (ھازىرقى جىڭشەن)دە ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالدى. مىڭ سۇلالىسى يوقالدى.

يېڭى كەيپىيات بارلىققا كەلگەن مىڭ سۇلالىسى ھەددىمىيتى سۇڭ، يۈەن، مىڭ سۇلالىلىرىنىڭ پادىشالىرى ئالاھىدە تەشەببۇس قىلغان چېڭ يى، جۇ شى ئېقىمىنىڭ ئەقىدىچىلىگى مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە تولىمۇ ئەجنەبىي چىقىپ كېتىپ، ھۆكۈمران سىنىپنىڭ بىر قىسىم زىيالىلىرى تەرىپىدىن ئىرغىتىپ تاشلاندى. چېڭ يى ـ جۇ شى ئېقىمىنىڭ ساختىلىغى ۋە چىرىكلىگىگە قارشى ھالدا، "بىلىمەك بىلەن قىلماق بىردۇر" دېگەننى تەشەببۇس قىلىدىغان ۋاڭ شۇرېن ئېقىمى بارلىققا كەلدى. ۋاڭ شۇرېن (1472~1528 ـ يىللار) مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئەقىدىچىلىكنىڭ ئەڭ كاتتا

پىرى بولۇپ، ئۇنىڭ سۇبېكتىپ ئىدىيالىزىملىق تەلىماتى مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىنكى پۈتۈن بىر دەۋردە تاكى چىڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىغىچە ھۆكۈمران ئورۇندا تۇردى. چېڭ يى-جۇ شى ئېقىمىنىڭ سۆلەتۋازلىغى ۋە بىلىمسىزلىگىگە قارشى هالدا، كىتاپ-دەستۇرلەرنى كۆپ ئوقۇيدىغان دەستۇر-چىلەر ئېقىمى ۋە دەستۇرلەر-تارىخنى تەتقىق قىلىدىغان، ئەمىلىي ئۇنۇمنى تەكىتلەيدىغان ئېقىم — دەستۇرنى زامانىغا بىرلەشتۇرىدىغان ئېقىم ئوتتۇرىغا چىقتى. دەستۇرنى زامانىغا بىرلەشتۇرگۈچى ئېقىم ئىچىدىكى ئەڭ ئىلغار شەخسلەر تەبىئى پەن تەتقىقاتىغىمۇ ئەھمىيەت بەردى. سۇڭ يىڭشىڭ يازغان «تەبىئى بايلىقنى ئېچىش توغرىسىدا» ۋە لى شىجېن (1518~1593 - يىللار) يازغان «دورا ئوسۇملۇكلىرى تەپسىلاتى»نى بۇ يەردە تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ. ئالدىنقىسىدا ياساش سانائىتى ئىنتايىن تەپسىلى سۆزلەنگەن؛ كېيىنكىسىدە هايۋانات، ئۆسۈملۈك، مىنېرال ماددىلار چۈشەندۈرۈلگەن، بولۇپمۇ ئۆسۈم-لۈكلەر خىلىلا جايىدا تىلغا ئېلىنغان. شۇنىمۇ كۆرسىتىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇكى، غەرپ پەنلىرىدىن ئاستىرونومىيە، كالىندارچىلىق، سۇچىلىق، ماشىنىسازلىق، جۇغراپىيە، فىزىئولو-گىيە قاتارلىق پەنلەر كاتولىك دىنىدارلىرىنىڭ ۋاستىسى بىلەن جۇڭگوغا تارقالغان، جۇڭگولۇق ئالىم شۇ گۇاڭچى (1562~1633 - يىللار)، لى جىزاۋ (؟~1630 - يىللار) قاتارلىقلار غەرپ پەن-لىرىنى تەتقىق قىلىشقا باشلىغان ئىدى. مىڭ سۇلالىسى زامانىدا

كاپيتالىزمنىڭ بىخلىرى مەيدانغا كەلگەن بولۇپ، مەدەنىيەت جەھەتتىكى بۇ يېڭى كەيپىيات ئىجتىمائى ئىگىلىك جەھەتتىكى يېڭى ئامىللارغا ماس كېلەتتى. ئەدەبىيات جەھەتتىمۇ يېڭى مۇڭەپپەقىيەتلەر قولغا كەلتۈرۈلگەن ئىدى، تۈزۈلمىسى زور بولغان نەنچۇ ئەلنەغمىسى زاجۇ تىياتىرىنىڭ ئورنىنى ئېلىپ، ئەلنەغمىنىڭ ئاساسىي ئېقىمى بولۇپ قالغان ئىدى. ئەدەبىي تىل بىلەن يېزىلغان رومانلار، مەسىلەن، «ئۇچ بەگلىك ھەققىدە قىسسە»، «غەرپكە سايا ھەت»، «جىن ـ ئالۋاستىلار قىسسىسى»، «ئۇچ سەتەڭ» قاتارلىقلار نىڭ مەيدانغا كېلىشى مۇشۇ دەۋردىكى ئەدەبىياتنىڭ ئالاھىدىلىكىدۇر.

چىڭ سۇلالىسى قۇشۇنىنىڭ شەنخەيگۇەنىدىن ئۆتۈپ كېلىشى ۋە خەنزۇ خەلقىنىڭ چىڭ سۇلالىسىگە قارشى كۈرىشى مانجۇلار جۇرجىن مىللىتىنىڭ بىر تارمىغى بولۇپ، مۇدەنجياڭ دەريا سى بىلەن سۇڭخۇاجياڭ دەريا سى قوشۇلىدىغان جايدا تېرىقچىلىق ـ چارۋىچىلىق بىلەن كۈن كەچۈرەتتى، مەدەنىيەت جەھەتتە قالاق ئىدى.

16 ـ ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرىدا، مانجۇلار ئۆزىنىڭ ئاقساقالى نۇرخاچىنىڭ قوماندانلىغىدا باشقا قەبىلىلەرنى ئۆزىگە قوشۇۋالىپ، كۈندىن ـ كۈنگە كۈچەيدى. 1616 ـ يىلى نۇرخاچ كېيىنكى جىن خانلىغىنى (كېيىن دۆلەت نامى چىڭ خاندانلىغى دەپ ئۆزگەرتىلدى) قۇردى، زىمىنى بارا ـ بارا سۇزىخى دەريا سى ۋادىسىدىن كېڭىيىپ دالىخى دەريا سى ۋادىسىغىچە

يەتتى.

1621 ـ يىلى چىڭ تەيزۇ نۇرخاچ مىڭ سۇلالىسىگە قاراشلىق شەھەر لياۋياڭنى تارتىۋېلىپ پايتەخت قىلدى، كېيىن پايتەختنى شېنياڭغا يۆتكىدى. 1626 ـ يىلى چىڭ تەيزۇ ئۆلدى، ئۇنىڭ ئوغلى خانلىق ئورنىغا ۋارىسلىق قىلىپ، ئۆزىنى چىڭ تەيزۇڭ دەپ ئاتىدى. چىڭ تەيزۇڭ موڭغۇللار زېمىنى ۋە باشقا زېمىنلارنى بوي سۇندۇردى، ئۇزۇلدۇرمەي ئۇرۇش قىلىپ، شەرقىي شىمالدىكى نۇرغۇن شەھەرلەر ۋە يېزىلارنى تارتىۋالدى، ئۇنىڭ ئالدىن ماڭغۇچى قوشۇنى شەنخەيگۇەنگىچە قىستاپ كەلدى.

چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى شەنخەيگۇەندىن ئۆتۈشكە ھازىرلىنىۋاتقان پەيتىتە، لى زىچېڭنىڭ قوشۇنى بېيجىڭغا بېسىپ كىردى. مىڭ سۇلالىسىنىڭ شەنخەيگۇەننى ساقلاپ ياتقان قوشۇنىنىڭ سەركەردىسى ۋۇ سەنگۇي ئۆز مىللىتىگە ئاسىلىق قىلىپ، چىڭ قوشۇنىنى شەنخەيگۇەندىن ئۆتكۈزۈۋەتتى. بۇ چاغدا چىڭ تەيزۇڭ ئۆلۈپ، ئۇنىڭ ئوغلى فۇلىن تەختكە چىقىقان ئىدى. چىڭ قوشۇنى ۋۇ سەنگۇي قاتارلىقلار باشلامچى بولۇپ بەرگەچكە، لى زىچېڭ باشچىلىغىدىكى دېخانلار قوشۇنىنى مەغلۇپ قىلىپ، بېيجىڭنى ئىشغال قىلدى. فۇلىن ئۆزىنى جۇڭگونىڭ پادىشاسى دەپ جاكالاپ، چىڭ شىزۇ (1644~1661 ـ يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) دەپ ئاتىدى.

چىڭ قوشۇنى شەنخەيگۇەندىن ئۆتۈش ئالدىدا ۋە ئۆتكەندىن كېيىن، مىڭ سۇلالىسىنىڭ نۇرغۇن مەمۇرى ھەم ھەربى

ئەمەلدارلىرى چىڭ سۇلالىسىگە تەسلىم بولۇپ، يېڭى خوجايىنىغا خىزمەت قىلىپ، خەنزۇ خەلقىنىڭ قارشىلىقلىرىنى غالجىرلىق بىلەن باستۇردى. ئەمما مىڭ سۇلالىسىنىڭ يەنە بىر قىسىم ئاقسۆڭەكلىرى ۋە ئەمەلدارلىرى خەلقنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا، ئىلگىر-كېيىن بولۇپ چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىغا قارشى ئۇرۇش قىلدى ھەمدە شى كېفا (؟~1645-يىللار)، جېڭ چېڭگۇڭ (1624~1662-يىللار) قاتارلىق ئۆلىمەس قەھرىمانلار مەيدانغا كەلدى. خەلقنىڭ چىڭ سۇلالىسىگە قارشى قوشۇنلىرىدىكى ئەڭ داڭلىق قەھرىمانلاردىن لى زىچېڭنىڭ قول ئاستىدىكى سەركەردە لى جىن (؟~1649-يىللار)، لى لەيخېڭ (؟~1664-يىللار) ۋە جاۋ شىيەنجۇڭنىڭ قول ئاستىدىكى سەركەدە لى دىڭگو (؟~1662-يىللار) قاتارلىقلار بار ئىدى. بولۇپمۇ لى دىڭگو بىلەن جېڭ چېڭگۇڭ ھەممىدىن داڭلىق ئىدى، ئالدىنقىسى غەربىي جەنۇبنى 13 يىل قوغداپ، چىڭ سۇلالىسىگە قارشى ئۇرۇشنى غەربىي جەنۇبىي رايونلار پۈتۈنلەي قولدىن كەتكىچە داۋاملاشتۇردى؛ كېيىنكىسى تەيۋەندە چىڭ سۇلالىسىگە قارشى كۈرەشنى داۋاملاشتۇردى، 1683-يىلىغا كەلگەندىلا چىڭ قوشۇنى تەيۋەنگە كىرەلدى.

چىڭ سۇلالىسى (1636~1912-يىللار)نىڭ گۈللىنىشى ۋە زەئىپلىشىشى چىڭ سۇلالىسى دەسلەپكى بىر يېرىم ئەسىر ئىچىدە تازا گۈللەنگەن ئىدى. ئۇ جۇڭگوغا ئىنتايىن ئاز سانىدىكى مانجۇ ئاقسۆڭەكلەرگە تايىنىپ ھۆكۈمرانلىق قىلدى،

خەنزۇ خەلقنىڭ قارشىلىغىدىن قورقۇپ، ھەددىدىن زىيادە ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشقا پېتىنالمىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىجتىمائى ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى تەرەققى قىلىۋەردى، تېرىلغۇ يەر كۆلىمى كېڭەيدى، يېزا ئىقتىسادى گۈللەندى، نوپۇس تېز كۆپەيىپ، ئۇزاققا قالمايلا 400 مىليونغا يەتتى. باج-سېلىق كىرىمىمۇ زور دەرىجىدە ئاشتى. كاڭشى يىللىرىدىن چىەنلۇڭ يىللىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا جۇڭگونىڭ بىرلىگى يەنىمۇ كۈچەيتىلدى.

17-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا، چىڭ ھۆكۈمىتى جۇڭغارلارغا 3 قېتىم ھۇجۇم قىلىپ، توپىلاڭلارنى بېسىقتۇردى، شىزاڭنىمۇ باشقۇردى، دالاي VI نى لاما دىنىنىڭ بۇ مۇقەددەس جايىغا ئېپىبېرىپ قويدى. 1726-يىلى چىڭ ھۆكۈمىتى تۇسلىقىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئالمىشىپ تۇرىدىغان ئەمەلدار قويۇش سىياسىتىنى يۈرگۈزۈپ، بىرمۇنچە ئاز سانلىق مىللەتلەر تۇسلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىنى بىكار قىلىپ، شۇ مىللى رايونلاردا ئالمىشىپ تۇرىدىغان ئەمەلدار تۇرغۇزدى.

چىەنلۇڭ (1736~1795-يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) خان ھۆكۈمرانلىغى دەۋرى چىڭ سۇلالىسى تازا گۈللەنگەن دەۋر ئىدى. 1756-يىلىدىن كېيىن، چىڭ قوشۇنى جۇڭغارلارغا يەنە ھۇجۇم قىلدى، شىنجاڭغىمۇ ھۇجۇم قىلدى؛ شۇنىڭ بىلەن بىللە شىزاڭدا تۇرۇشلۇق قوشۇن كۆپەيتىلدى، شىزاڭدا تۇرۇپ ئىش بېجىرىدىغان ۋەزىرلەرنىڭ ھوقۇقى كۆپەيتىلدى، ھازىرقى

شىزاڭ ۋە شىنجاڭ رايونلىرىغا بولغان ھۆكۈمرانلىق كۈچەيتىلدى.

چىيەنلۇڭ خان دەۋرىنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە، سىياسى جەھەتتە چىرىكلىك ئەۋج ئالدى، خىيانەتچىلىك ئەدەپ كەتتى، جياچىڭ (1796~1820 ـ يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) خان دەۋرىدە، مەملىكەت ئىچىدىكى ئىزىلگۈچى مىللەتلەر، ئاساسەن خەنزۇلار ئارقا ـ ئارقىدىن قوزغىلاڭ كۆتىرىپ قارشىلىق كۆرسەتتى، چىڭ ئىمپېرىيىسى شۇنىڭ بىلەن زەئىپلىشىش يولىغا ماڭدى.

1774 ـ يىللىرى ۋاڭ لۇن شەنىدۇڭدا قوزغىلاڭ كۆتەرگەن ئىدى، ئۇنىڭدىن كېيىن گەنسۇدىكى خۇيزۇلار، خۇنەن، گۇيجۇدىكى مياۋزۇلار ئارقا ـ ئارقىدىن قوزغىلاڭ كۆتەردى. جياچىڭ خان دەۋرىدە بەيلىەنجياۋ دىنى، تىەنلىجياۋ دىنى بايرىغى ئاستىدا قوزغالغان دېخانلار قوزغىلىڭى، بولۇپمۇ بەيلىەنجياۋ دىنى بايرىغى ئاستىدا قوزغالغان قوزغىلاڭ خۇبېي، سىچۇەن، شەنشى قاتارلىق ئۆلكىلەرگە يېيىلىپ، 9 يىل داۋام قىلدى، شۇنىڭ بىلەن چىڭ سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىق كۈچىنى زور دەرىجىدە ئاجىزلاشتۇردى. جەنۇبتىكى تىەندىخۇي، گېلاۋخۇي تەشكىلاتلىرىمۇ ھەممىلا يەردە قوزغىلاڭ كۆتەردى. بۇنداق جۈزئى قوزغىلاڭلار زادىلا ئۈزۈلمىدى، داۋگۇاڭ (1821~1850 ـ يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) خان دەۋرىنىڭ ئاخىرلىرىغا كەلگەندە كۆلىمى تولىمۇ چوڭ بولغان تەيپىڭ تىەنگو ئىنقىلاۋى پارتلىدى.

چىك سۇلالىسىنىڭ تۈزۈمى چىك سۇلالىسى دەۋرىدە، سىياسى جەھەتتىكى تۈزۈلمىدە ئاساسەن مىك سۇلالىسىنىڭ تۈزۈملىرىگە ۋارىسلىق قىلىندى، ھوقۇقىنىڭ مەركەزگە توپلىنىشى مىك سۇلالىسى دەۋرىدىكىدىن كۈچلۈك بولدى. مەركەزدە ئەمرلەر مەھكىمىسى تەسىس قىلىندى، بۇ مەھكىمە خانىنىڭ بىۋاستە قوماندانلىغىدا ھەربىي-مەمۇرى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلدى، ھۆكۈمەت ۋەزىرلىرى پەقەت ئەمرلەر مەھكىمىسىنىڭ بۇيرۇغىنى ئىجرا قىلدىغان بولدى.

بوي سۇندۇرۇلغان خەنزۇلارغا قارىتا قاتتىق باستۇرۇش سىياستى قوللىنىلدى. بىر تەرەپتىن، مەملىكەت بويىچە ھەر-قايسى مۇھىم جايلاردا سەككىز تۈغلۇق قوشۇن ۋە يېشىل تۇغ-لۇق قوشۇن تۇرغۇزۇلۇپ، ئومۇمى يۈزلۈك ھەربى كونتۇرۇللۇق يۈرگۈزۈلدى. يەنە بىر تەرەپتىن، يېزىق تۈرمىسى سىياسىتى قايتا-قايتا يۈرگۈزۈلۈپ، خەنزۇلارنىڭ چىك سۇلالىسىگە قارشى پىكىرلىرى بېسىلدى. مەركەزدىكى چوڭ ئەمەلدارلارنىڭ ۋە يەرلىك مەمۇرى ئەمەلدارلارنىڭ خەنزۇلاردىن بولۇشىغا رۇخ-سەت قىلىنغان بولسىمۇ، ئەمما بەزى ئەمەلدەرگە خەنزۇلارنى قويۇشقا يول قويۇلمىدى. مىللى كەمىستىش قارىماقتا يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدىكىدەك ئوچۇق-ئاشكارا بولمىسىمۇ، ئەمما ئىھتىيات ئۈسۇللىرى يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدىكىدىن تېخىمۇ پۇختا بولدى.

يۇەن سۇلالىسىگە ئوخشاشلا، چىك سۇلالىسىمۇ يەرلەرنى

هېيقماستىن تارتىۋېلىش سىياسىتىنى قوللاندى. مىڭ سۇلالىسى خان جەمەتىنىڭ ۋە ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ قورۇق يەرلىرى قويماي مۇسادىرە قىلىندى، بۇ يەرلەرنىڭ بىر قىسمى خان جەمەتىگە ئۆتكۈزۈۋېلىندى، قالغان قىسمى مانجۇ ئاقسۆڭەكلەرگە ۋە سەككىز تۇغلۇق قوشۇن ئەسكەرلىرىگە ئىنئام قىلىپ بۆلۈپ بېرىلدى. «بۇيۇك چىڭ سۇلالىسىنىڭ قانۇن-تۈزۈملىرى» ۋە «خاندانلىق ھۆججەتلىرى»دە يېزىلىشىچە، چىڭ سۇلالىسى خان جەمەتىنىڭ قورۇقلىرى 868 گە يەتكەن، سەككىز تۇغ ئۇرۇق جەمەتىنىڭ پۈتۈن قورۇقلىرى بىر مىڭ 407 گە، يېرىم قورۇقلىرى 259 غا، پۈتۈن باغچىسى 375 كە، يېرىم باغچىسى 102 گە يەتكەن. بۇنىڭدىن باشقا، جايلاردا تۇرۇشلۇق سەككىز تۇغلۇق قوشۇنلار پۇقرالارنىڭ ئېتىزلىقلىرىنى ئات بېقىش مەيدانى قىلىۋالغان، ئىگىلىگەن يەر 3 مىليون مودىن ئېشىپ كەتكەن.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ باج-ھاشا تۈزۈمىدە ئەسلىدە مىڭ سۇلالىسىنىڭ بىر خىللاشتۇرۇش تۈزۈمى ئۇدۇم قىلىنغان ئىدى، ئەمما نوپۇس بېجى ئېغىر بولغاچقا، جان سانىنى يوشۇرىدىغان، قېچىپ كېتىدىغان ئەھۋال كۆپىيىپ كېتىپ، ھۆكۈمەتنىڭ نوپۇس بېجى يىغىۋېلىشى قىيىن بولۇپ قالدى. يۇڭجېڭ يىللىرىدا، چىڭ سۇلالىسى نوپۇس بېجىنى يەر بېجىگە قوشۇۋېتىش تۈزۈمىنى قوللىنىپ، يېرى بولسا نوپۇس بېجى ئېلىش، يېرى بولمىسا نوپۇس بېجى ئالماسلىقنى يولغا قويدى. نوپۇس بېجىنى يەر بېجىگە قوشۇۋېتىش تۈزۈمى بىر خىللاشتۇرۇش ئۇسۇلىغا

قارىغاندا تېخىمۇ ئۇزۇل-كېسىل بولدى، نوپۇس بېجى ئايرىم ئېلىنمايدىغان بولدى.

ئەپيۇن ئۇرۇشىدىن ئىلگىرىكى سودا-سانائەت رۇدا قېزىش ئىشلىرى بەك تەرەققى تاپقان بولۇپ، ئالتۇن، كۈمۈش، مىس، تۆمۈر، قەلەي، قوغۇشۇن، سىماپ، سىماپ سۇلفىد، زەرنىخ، كۆمۈر قېزىلىپ تۇردى. گۇاڭشىدا ئون نەچچە كان بار بولۇپ، ھەر بىر كاندا 10 مىڭچە ئادەم بار ئىكەن. يۇنناندە 45 جايدا كان بار ئىدى. بۇ كانلارنىڭ بەزىلىرىنى پۈتۈنلەي ھۆكۈمەت باشقۇرغان، بەزىلىرىنى ھۆكۈمەت دەسمايە سېلىپ سودىگەرلەرنىڭ باشقۇرۇشىغا تاپشۇرغان ئىدى، سودىگەرلەر ئۆزلىرى ئاچقان كانلارمۇ بار ئىدى. سېچۈەندىكى ئارتىزان قۇدۇغى سۈيىدىن پايدىلىنىلىدىغان تۇزچىلىق بەك تەرەققى تاپقان. جىڭدېجېندىكى خۇمداندا ئىش تەقسىماتى تېخىمۇ ئىنچىكە ئايرىلغان. گۇاڭدۇڭدىكى بەزى چايچىلىق مەيدانلىرىدا 500 ئەتراپىدا ئىشچى ئىشلىگەن. داۋگۇاڭ يىللىرى گۇاڭدۇڭدا 2 مىڭ 500 توقۇمچىلىق فابرىكىسى قۇرۇلغان، ئىشچىلار سانى جەمئىي 50 مىڭغا يەتكەن. بۇنىڭدىن باشقا، جياڭسۇ، جېجياڭدىن چىقىدىغان تاۋار-دۇردۇن، سېچۈەندىن چىقىدىغان زەرباپلار، سەنشىدىن چىقىدىغان يىپەك توقۇلمىلار، شەندۇڭ، خېنەنلەردىن چىقىدىغان پاختارەخت شۇ چاغلاردا داڭلىق قول سانائەت مەھسۇلاتلىرى ئىدى. كاپىتالىزىمنىڭ بىخلىرى مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكىدىن تېخىمۇ ئەۋج ئالغان ئىدى.

سودا جەھەتتە یاڭجۇدىكى تۈز سودا ساربيى ۋە سەنشدىكى پۇل - چەك دۇكىنىنىڭ تەسىر كۈچى ھەممىدىن زور ئىدى، بولۇپمۇ سەنشدىكى پۇل - چەك دۇكىنى پېرىۋوت، پۇل ئاما- نەت، پۇل قوبۇل قىلىش، ھۆكۈمەتكە ۋاكالىتەن باج يىغىش ئىشلىرىنى بېجىرەتتى، ئۇ يېقىنقى زامان بانكىلىرىغا ئوخشاپ قالىدىغان ئىش كۆلىمىگە ئىگە ئىدى.

تاشقى سودا ئىشلىرى مىڭ سۇلالىسى ۋاقتىدىكىگە قارىغاندا تېخىمۇ راۋاجلاندى. قۇرۇقلۇق جەھەتتە، 1655~1660 - يىللاردا روسىيە بىلەن رەسمىي بېرىش - كېلىش بولدى؛ 1689 - يىلى ۋە 1727 - يىلى روسىيە بىلەن ئىلگىر - كېيىن بولۇپ نىبۇچۇ شەرت- نامىسى ۋە چاكتۇ شەرتنامىسى تۈزۈلدى، جۇڭگو بىلەن روسـ- يىنىڭ شەرقىي چېگرىسى ۋە ئوتتۇرا چېگرىسى ئايرىلدى ھەمدە نورمال سودا مۇناسىۋىتى ئورنىتىلدى.

دېڭىز - ئوكيان جەھەتتە، پورتۇگالىيەلىكلەر، ئىسپانىيەلىكلەر ۋە گوللاندىيەلىكلەر بىلەن بولغان سودا مۇناسىۋىتى پەقەت ئۇزۇلۇپ قالمىدى. 1685 - يىلى ئەنگلىيەلىكلەر گۇاڭجۇدا سودا ساربيى قۇردى، شەرقىي ھىندى شىركىتىنىڭ تەسىر كۈچى جۇڭگوغا كىردى. 1793 - يىلى ئەنگلىيەنىڭ پەۋقۇلئاددە ئەل- چىسى ماكارتنې جۇڭگوغا كېلىپ، ئەنگلىيە سودىگەرلىرىنىڭ جۇشەن، نىڭبو، تيەنجىن قاتارلىق جايلاردا سودا قىلىشىغا رۇخ- سەت قىلىشنى تەلەپ قىلدى، لېكىن بۇنىڭغا چىڭ خاندانلىغى قوشۇلمىدى. ئۇ چاغدا چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمتى فېئودالىلىق

هۆكۈمرانلىقنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، چەتئەللەر بىلەن سودا قىلىش جەھەتتە قاتتىق بېكىنمچىلىك سىياسىتىنى قوللىنىپ، گۈاڭجۇنى بىردىن-بىر ئوچۇق سودا پورتى قىلىپ بەلگىلىدى، يەنە كېلىپ گۈاڭجۇدىكى بارلىق چەتئەل سودىگەرلىرى هۆكۈمەت سودا ساراىيى (13 سودا ساراىيى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ئارقىلىق جۇڭگو سودىگەرلىرى بىلەن سودا قىلىشى كېرەك دەپ بەلگىلەپ قويدى.

18-ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىن، ياۋروپا كاپىتالىزمى سودا پائالىيەتلىرىنى ئومۇمىي يۈزلۈك راۋاجلاندۇردى، دەل مۇشۇ دەۋردە جۇڭگودىن ئىبارەت يېرى كەڭ، بايلىغى مول، ئاھالىسى كۆپ ئەل ئۈلار تاۋارلىرىنى ساتىدىغان ئەڭ ياخشى بازار بولۇپ قالاتتى، ئەلۋەتتە. 1840-يىلىغا كەلگەندە ئاخىر ئەپيۇن ئۇرۇشى پارتلىدى، ئەنگلىيە تاجاۋۇزچىلىرى جۇڭگونىڭ دەرۋازىسىنى زەمبىرەك بىلەن ئاچتى. چەتئەل كاپىتالىزمى بېسىپ كىرىشى بىلەن، جۇڭگو فېئودال كۈچلىرى بارا-بارا چەتئەل تاجاۋۇزچىلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، جۇڭگو كاپىتالىزمىنىڭ تەرەققىياتىنى توساپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن جۇڭگو جەمئىيتى يېرىم مۇستەملىكە، يېرىم فېئودالىق يولغا ماڭدى.

ئەپيۇن ئۇرۇشىدىن ئاۋالقى مەدەنىيەت فېئودالىق جەمئىيەت بارا-بارا يىمىرىلىشكە يۈزلەنگەن ئەھۋالغا ماس هالدا، فېئودالىق جەمئىيەتنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدىكى ئىدىيەۋى

تۇرۇك بولغان ۋاڭ شۇربن ئېقىمى چىڭ سۇلالىسى دەۋرىگە كەلگەندە ئۆز تارىخىغا خاتىمە بەردى. مىڭ سۇلالىسى دەۋرىنىڭ ئاخىرلىرىدا ۋە چىڭ سۇلالىسى دەۋرىنىڭ باشلىرىدا خۇاڭ زۇڭشى (1610~1695 ـ يىللار) قاتارلىقلار ۋاڭ شۇربىن تەلىماتىنى يەنىلا تارقىتىۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما بۇ خاتىمە بولۇپ قالغان ئىدى. چىڭ يى، جۇ شى تەلىماتىنى تەشەببۇس قىلغۇچى گۇ يەنۇۋ (1613~1682 ـ يىللار) ۋە ماتىرىيالىستىك ئىدىيىنى بايان قىلغۇچى ۋاڭ فۇجۇ (1619~1692 ـ يىللار) ۋاڭ شۇربن ئېقىمىغا قارشى تۇرغۇچىلار ئىدى. ۋاڭ فۇجۇ ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر بولۇپ، ئۇنىڭ تەلىماتى دەسلەپكى بۇرژۇئا پەلسەپىسىگە يېقىن كېلەتتى. كاڭشى يىللىرى ئىيېزۇئىتلاردىن بىلگىيىلىك فېردىنانت ۋېربىست قاتارلىقلار غەرپ پەنلىرىنى داۋاملىق تارقاتتى، جۇڭگو ئالىمى ۋاڭ شىچەن (1628~1682 ـ يىللار)، مېي ۋېندىڭ (1633~1721 ـ يىللار) قاتارلىقلارمۇ غەرپ پەنلىرى تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللاندى. ئەمما رىم پاپاسى 1704 ـ يىللىق دىنىي بۇيرۇق (جۇڭگو دىندارلىرىنىڭ ئەجداتىقا چوقۇنۇشىنى مەنئى قىلىش بۇيرۇغى)نى چىقارغاندىن كېيىن، جۇڭگوغا كەلگەن كاتولىك دىندارلىرى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قوغلاپ چىقىرىلدى، غەرپ پەنلىرىنىڭ جۇڭگودا تارقىتىلىشىمۇ ئۇزۇلۇپ قالدى. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى يۇڭجېڭ، چيەنلۇڭ يىللىرى مەدەنىيەت ـ ئىدىيە ساھەسىدە يۇقۇرى بېسىم ئىشلىتىش سىياسىتىنى قوللىنىپ،

يېزىق تۈرمىسى ۋەقەسىنى كۆپ قېتىم پەيدا قىلغانلىقتىن، چېيەنلۈك، جياچىك يىللىرى (1736~1820 ـ يىللار)غا كەلگەندە، نۇرغۇن ئالىملار چىك سۇلالىسى دەۋرىنىك باشلىرىدىكى خۇاڭ زۇڭشى، گۇيەنۇۋ، ۋاڭ فۇجۈ قاتارلىقلار تەشەببۇس قىلغان دەستۇرنى زامانىغا بىرلەشتۈرۈش تەلىماتى ئۇستىدە ئېغىز ئېچىشقا جۈرئەت قىلالمايدىغان بولۇپ قېلىپ، كىلاسسىك ھۆججەت ـ ئەسەرلەرنى رەتلەش يولغا، يەنى دەللەش ئىلمى ياكى دەللىچىلىك يولغا ماڭدى. ئۇلار كىلاسسىك ھۆججەت ـ ئەسەرلەرنى رەتلەش خىزمىتىدە زور نەتىجە ياراتتى. ئەدەبىيات ـ سەنئەت جەھەتتە، چىڭ سۇلالىسى دەۋرىنىك باشلىرىدىكى ئەلنەغمە يەنىلا مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئەۋج ئالغان كۇنچياڭ ئەلنەغمىسى ئىدى، چېيەنلۈك يىللىرىدىن كېيىن، پىخۇاڭ تىيا ـ تىرى (بېيجىڭ تىياتىرى) بارا ـ بارا كۇنچياڭ ئەلنەغمىسىنىڭ ئورنىنى ئېلىپ، ئەلنەغمىنىڭ ئاساسىي ئېقىمى بولۇپ قالدى. بۇنىڭدىن باشقا، ئەدەبىي تىلدا يېزىلغان رومانلار تېخىمۇ تەرەققى قىلدى، «قىزىل راۋاقتىكى چۈش»، «كۆڭزىچىلارنىڭ سەرتقى تارىخى» دېگەنگە ئوخشاش داڭلىق باپلىق رومانلار مۇشۇ دەۋردە يېزىلغان ئەسەرلەردۇر.

يېقىنقى زاماندىكى جۇڭگو (كونا دېموكراتىك ئىنقىلاپ دەۋرى)

1. ئەپيۇن ئۇرۇشى

18 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن 19 ـ ئەسىرنىڭ 30 ـ يىللىرىغىچە، جۇڭگو خەلقى ھەممىلا يەردە ئۇزلۇكسىز قوزغىلاڭ كۆتىرىپ قارشىلىق كۆرسىتىۋەردى، بۇ ھال چىڭ سۇلالىسى ئاقسۆڭەكلىرى باشچىلىغىدىكى فېئودال پومىشچىكلار سىنىپىنىڭ ھۆكۈمرانلىق تەرتىۋىنىڭ كۈنسايىن ئېغىر خەۋپ ئاستىدا قېلىۋاتقانلىغىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەتتى. دەل مۇشۇ دەۋردە، دېڭىز قاراقچىلىرى ــ كاپىتالىستىك چەتئەل تاجاۋۇزچىلىرى قانۇنسىز ئەپيۇن سودىسىنى ئاساس قىلىپ، جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشكە باشلىدى ھەمدە تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشى قوزغىدى.

قانۇنسىز ئەپيۇن سودىسى ۋە لىن زېشۈنىڭ ئەپيۇننى چەكلىشى فېئودالىق جۇڭگونىڭ كەڭ يېزىلىرىدا ئائىلە قول سانائىتى ئۇششاق دېخانچىلىق بىلەن مەھكەم بىرلىشىپ كەتكەن ئىدى. مۇنداق ئەھۋال ئەنگلىيە كاپىتالىستلىرىغا ئۆزلىرىنىڭ تۆكمە قىلىپ سېتىشقا تەقەززا بولۇپ كەتكەن توقۇمىچىلىق

بۇيۇملىرى ئۇچۇن جۇڭگودا كەڭ بازار تېپىشىغا ئىمكانىيەت بەرمىدى. ئەنگلىيىنىڭ جۇڭگوغا قاراتقان سودىسىنى مونوپول قىلىۋالغان شەرقىي ھىندى شىركىتىنىڭ گۇاڭدۇڭ سودىگەرلىرى- دىن يېپەك ـ چاي سېتىۋېلىشقا نەق كۈمۈش تۆلىگۈسى كەلمىدى. 18 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن كېيىنكى نەچچە ئون يىل ئىچىدە، شەرقىي ھىندى شىركىتى گۇاڭدۇڭدىكى ئەمەلدارلارغا پارا بېرىش يولى بىلەن ئەپيۇننى ئەتكەسچىلىك قىلىپ ئوغرىلىقچە كىرگۈزۈپ، جۇڭگونىڭ بايلىغىنى بۇلاپ تۇردى. ئامېرىكىنىڭ ۋە باشقا ئەللەرنىڭ سودىگەرلىرىمۇ مۇشۇ قانۇنسىز سودىغا قاتناشتى، يىلىغا ئوتتۇرا ھېساپ بىلەن 30 مىڭ ساندۇقتىن ئارتۇق ئەپيۇن كىرگۈزۈلدى، بۇنىڭ قىممىتى تەخمىنەن 20 مىليون كۈمۈش تەڭگە توغرا كېلىدۇ. نەتىجىدە جۇڭگونىڭ كۈمۈشى كۆپلەپ سىرتقا چىقىپ كەتتى، خەلقنىڭ يۈكى بىراقلا ئېشىپ كەتتى، ئىجتىمائى ئىشلەپچىقىرىش ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى.

چىڭ ھۆكۈمىتى كۆز ئالدىدا تۇرغان بۇ ئېغىر مەسىلە ئۈس- تىدە ئويلىنىشقا مەجبۇر بولدى. ھۆكۈمران سىنىپ ئىچىدىكى ئەكسىيەتچى كۈچلەر ئەپيۇنىنىڭ كىرگۈزۈلۈشىنى چەكلەشنى تەشەببۇس قىلمىدى. لىن زېشۈ (1785~1850 ـ يىللار) باشچىلى- غىدىكى ئەمەلدارلار بولسا ئەپيۇننى قاتتىق چەكلەشنى تەشەب- بۇس قىلدى. 1839 ـ يىلى داۋگۇاڭ خان لىن زېشۈنى گۇاڭ- جۇغا بېرىپ ئەپيۇننى چەكلەشكە خان مۇۋەققەتشى قىلىپ

ئەۋەتتى. لىن زېشۇ يەرلىك خەلقنىڭ كۆچمىگە تايىنىپ، چەت-ئەللەرنىڭ ئەپيۇن سودىگەرلىرىگە ۋە يەرلىك قانۇنسىز تۆۋەن-لەر-سودىگەرلەرگە قارشى كەسكىن ھەم قەتئى كۆرەش قىلدى. نەتىجىدە ئەنگلىيە سودىگەرلىرى كونسۇل ئىلىئوتنى ۋەكىل قىلىپ چىقىرىپ، بىر مىليون كىلوگىرامدىن ئارتۇق ئەپيۇننى تاپشۇردى، بۇ ئەپيۇن 6-ئاينىڭ 3-كۈنىدىن باشلاپ خۇمبندا ئاشكارا ھالدا كۆيدۈرۈلدى. لىن زېشۇ ئەپيۇن ئەكەسچىلىگىنى توساش ئۈچۈن، چەتئەل كېمىلىرى جۇڭگو پورتىغا كىرىشتە ئەپيۇن ئىلىپ كىرمىدۇق دەيدىغان "كاپالەتنامە"نى كۆرسەتمەي كېرەك، دىگەننى جاكالىدى. ئەمما ئەپيۇن سودىگەرلىرى ئەپ-يۇننى چەكلەشكە بۇزغۇنچىلىق قىلىش نىيىتىگە كەلدى، ئىلىئوت ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىگە ئەسكەر چىقىرىش توغرىسىدا تەكلىپ بەردى ھەمدە ئەنگلىيە سودىگەرلىرىنىڭ گۇاڭجۇدىن قويماي چىقىپ كېتىشى توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى.

1840-يىلدىن 1842-يىلغىچە بولغان ئۇرۇش لىن زېشۇ قەتئى قارشىلىق كۆرسەتكەچكە، ئەنگلىيە قوشۇنى گۇاڭجۇغا ھۇجۇم قىلىشقا پېتىنالمىدى. 1840-يىل 6-ئايدا ئەنگلىيە قوشۇنى شىمالغا قاراپ مېڭىپ، ئاۋال شيامېنغا كەلگەندە فۇجيەن-جېجياڭ ئۆلكىلىرىنىڭ باش ۋالىسى دېڭ تىڭجېن (1775~1846-يىللار)نىڭ قارشىلىغىغا ئۇچرىدى. ئەنگلىيە قوشۇنى ھۇجۇم نىشانىنى جېجياڭغا بۇراپ مېڭىپ، 7-ئايدا دىڭخەينى بېسىۋالدى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇدۇللا تيەنجىن دېڭىز ئېغىزىغا

كەلدى. چىكى ھۆكۈمتى تاجاۋۇزچىلار بىلەن مۇرەسسەلىشىش قارارىغا كېلىپ، لىن زېشۈ ۋە دېكى تىكجېننى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇپ، چى شەننى گۇاڭجۇغا بېرىپ ئەنگلىيە بىلەن سۆھبەلىشىشكە ئەۋەتتى. 1841 - يىلى، چى شەن مۇداپىئە ئىستېكامىلىرىنى بۇزدۇرۇۋەتتى، شياڭگاڭنى بۆلۈپ بېرىشكە ۋە ئەپيۇن پۇلىنى تۆلەپ بېرىشكە ئۆز ئالدىغا ماقۇل بولدى. داۋگۇاڭ خان ئەلگە ھاقارەت كەلتۈرىدىغان بۇ شەرتكە قوشۇلماي، چى شەننى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاپ، ئەنگلىيەگە قارشى ئۇرۇش ئېلان قىلدى. 2 - ئاينىكى 25 - كۈنى ئەنگلىيە قوشۇنى خۇمېنغا ھۇجۇم قىلدى، باشبۇغ گۈەن تيەنپېي 400 نەچچە ئادەمگە باشچىلىق قىلىپ خۇمېننى قەتئى قوغدىدى، ئاخىردا بۇلارنىكى ھەممىسى جەڭدە ئۆلدى. ئەنگلىيەنىكى ھەربى كېمىلىرى خۇمېنغا كىردى. ئاردىدىن 3 ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، چىكى سۆلالىسى سەنگۈنى يى شەن ئەنگلىيە بىلەن ئۇرۇش توختىتىش شەرتنامىسى ئىمزالاپ، ئەنگلىيە قوشۇنىغا 6 مىليون تەڭگە تەقدىم قىلىپ، ئۇلاردىن گۇاڭجۇ شەھرىگە كىرمەسلىكنى ئۆتۈندى.

ئەنگلىيە تاجاۋۇزچى قوشۇنىنىكى زوراۋانلىغى ۋە چىكى سۆلالىسى ئەمەلدارلىرىنىكى نومۇسسىز، ساتقىنلىق قىلمىشلىرى كىشىلەرنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەققانى غەزىۋىنى قوزغىدى. مىڭلىغان - ئۈن مىڭلىغان كىشىلەر گۇاڭجۇ شەھرىنىكى غەربىي شىمالىدىكى سەنيۈەنلىنى مەركەز قىلغان ھالدا يىغىلىپ، پىكىنگە تۇەن ھەققانىيەت بايرىغىنى كۆتىرىپ چىقتى. ئۇلار 5 - ئاينىكى

30 ـ كۈنى مىڭ نەچچە كىشىلىك ئەنگلىيە قوشۇنىنى قورشىۋالدى. جايلاردىكى خەلقنىڭ ئەنگلىيەگە قارشى تەشكىلاتلىرىمۇ ئۆز جايلىرىدا قوزغىلىپ ئۆزىنى قوغدىدى، شۇنىڭ بىلەن تاجاۋۇزچىلار گۇاڭدۇڭدا يەنە زورلۇق ـ زومبۇلۇق قىلىشقا پېتىنالمىدى. بۇ جۇڭگو خەلقنىڭ چەتئەل تاجاۋۇزچىلىرى ئالدىدا ئىستىخىيىلىك هالدا باتۇرلۇق بىلەن كۈرەش قىلغانلىغىنىڭ دەسلەپكى ئىپادىسى ئىدى.

1841 ـ يىل 8 ـ ئايدىن 1842 ـ يىل 8 ـ ئايغىچە، ئەنگلىيە تاجاۋۇزچى قوشۇنى شەرقىي جەنۇبىي دېڭىز بويلىرىدا پاراكەندىچىلىك سالدى، جياڭسۇ ۋە جېجياڭ ئۆلكىلىرىنى دەپسەندە قىلدى، ئۇلارنىڭ تۆمۇر تاپىنى نەنجىڭ شەھىرىنىڭ ئەتراپىغا كەلدى. ئۇلار بارغانلا يېرىدە جۇڭگو خەلقنىڭ ئىستىخىيىلىك قورالىلىق قارشىلىغىغا يولۇقتى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا، بەزى ئەمەلدارلار ۋە ئەسكەرلەرمۇ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى كۆرسەتتى، مەسىلەن، جياڭنەن ـ جياڭشى باش ۋالىسى يۈ چىيەن جېنخەيىنى جان پىدالىق بىلەن قوغدىدى، باشبۇغ چېن خۇاچېڭ ۋۇسۇڭ پوتېيىنى ئۆلگىچە قوغدىدى، جېنجياڭدا تۇرۇشلۇق تۇغ ئەسكەرلىرى دۇشمەنگە باتۇرانە قارشى تۇردى. ئەمما چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى چىرىكلىشىپ كەتكەنلىگى، سەركەردىلەر بولۇمسىز بولغانلىغى ئۈچۈن، قارشىلىق كۆرسىتىش، ئومۇمەن، تولىمۇ ئاجىز بولدى. داۋگۇاڭ خان باشچىلىغىدىكى هۆكۈمرانلار گۇرۇھى ئاخىر قارشىلىق كۆرسىتىش هەرىكەتلىرىنىڭ هەممىسىـ

دىن ۋازكەچىپ، تاجاۋۇزچىلارغا نومۇسسىزلارچە تىز پۈكتى.

نەنجىك شەرتنامىسى، ۋاڭشيا شەرتنامىسى ۋە خۇاڭپۇ شەرتنامىسى 1842 ـ يىل 8 ـ ئايىنىڭ 29 ـ كۈنى ئىمزالانغان «نەنجىك شەرتنامىسى»دە شياڭگاڭنى بۆلۈپ بېرىش، 21 مىلـيون تەڭگە تۆلەم تـۆلەش، گۇاڭجۇ، شيامېن، فـۇجۇ، نىڭبو شاڭخەيدىن ئـبارەت 5 شەھەرنى سودا پورتى قىلـىپ ئېچىپ بېرىش بەلگىلەندى. بۇ شەرتنامىدە يەنە جۇڭگونىڭ ئېكسپورت ـ ئىمپورت ماللىرىنىڭ باج نىسبىتـىنى جۇڭـگو ـ ئەنگلـيە ئىككى تەرەپ ئورتاق كېڭىشىپ بېكىتـىش بەلگىلەنـدى. بۇ بەلگـىلىمە شۇنىڭدەك 1843 ـ يىلى تۆزۈلگەن «بەش پـورتتا سودا قىلـىش نىزامى»دا ۋە باشقا ھۆججەتلەردە بەلگىلەنگەن كونـسۇل كېسىم چىقىرىش ھوقۇقى ھەمدە باشقا ئىمتىيازلار جۇڭگونىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىغا ئېغىر زىيان يەتكۈزدى. ئەنگلىيەمۇ، كېيىنرەك كەلگەن دۆلەتلەرمۇ بىر تەرەپلىمە "مەنپەئەتـدار دۆلەت" مۇئامـىلىسىگە ئىگە بولۇۋالدى. شۇنىڭ بىلەن جۇڭگو خەلقىنىڭ بوينىغا چەتئەل تاجاۋۇزچى دۆلەتلىرىنىڭ بويۇنتۇرۇغى سېلىنىشقا باشلىدى.

ئامېرىكا بىلەن فرانسيە تاجاۋۇزچىلىرى ئىز قوغلاپ كېلىپ، جۇڭگودا ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ تېخىمۇ كۆپ ھوقۇققا ئىگە بولۇۋالدى. ئامېرىكا ئەنگلىيىنىڭ جۇڭـگودا قاراتـقان ھەربى تاجاۋۇزچىلىغىدا قولچوماق بولۇپ بەرگەن ئىدى. 1844 ـ يىلى ئامېرىكا جۇڭگو ھۆكۈمىتىگە تەھدىت سېلىپ «ۋاڭشيا شەرتنامىسى»نى ئىمـزالـىتىپ، دېگىز بويـلىرىـدا سودا قىلـىش ھوقۇقـىغا ئىگە

بولۇۋالدى، شەرتنامىدە كونسۇل كېسىم چىقىرىش ھوقۇقى ۋە باشقىلار توغرىسىدا تېخىمۇ تەپسىلى بەلگىلىمىلەر بەلگىلەندى. فرانسىيە جۇڭگوغا بىر تۈركۈم ھەربى پاراخوت ئەۋەتىش يولى بىلەن كاتولىك دىنىنى تارقاتتى، دىندارلارنى ئۆزىنىڭ تاجا-ۋۇزچىلىق قورالى قىلماقچى بولدى، «جۇڭگو-فرانسىيە خۇاڭپۇ شەرتنامىسى»نىڭ ئاساسىي مەزمۇنى دىندارلارنىڭ جۇڭگودا دىن تارقىتىشىغا يول قويۇشتىن ئىبارەت بولدى.

جۇڭگو خەلقىنىڭ باتۇرلۇق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىشى

«نەنجىڭ شەرتنامىسى» ئىمزالانغاندىن كېيىن، گۇاڭجۇ خەلقى چەتئەللىكلەرنىڭ شەھەرگە كىرىش ھوقۇقى بار دېگەن نىمىنى ئېتىراپ قىلمىدى. فۇجۇدىمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش ۋەقە يۈز بەردى، ئەنگلىيىنىڭ فۇجۇدا تۇرۇشلۇق كونسۇلى كونسۇلخانا ئەنگلىيە بايرىغىنى ئاسماسلىق شەرتى بىلەن شەھەرگە كىرىشكە رۇخسەت ئالالمىدى. گۇاڭدۇڭ خەلقى تاجاۋۇزچىلارغا قارشى تۇرۇش مەقسەت قىلىنغان "شېڭپىڭ يېزا ئۇيۇشمىسى"غا ئوخشاش قوراللىق كۇچ تەشكىلاتلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئەنگلىيەگە ۋە تەسلىمچى تۆرەلەرگە قارشى قىلچە مۇرەسسىز كۈرەش قىلىۋەردى، نەتىجىدە ئەنگلىيەلىكلەر ئون نەچچە يىل ئىچىدە گۇاڭجۇ شەھىرىگە كىرەلمىدى. "شېڭپىڭ يېزا ئۇيۇشمىسى" 1845-يىلى گۇاڭجۇ مەھكىمىسىنىڭ ئامبىلىنى قوغلاپ چىقىرىش كۈرىشىنى قوزغىدى، 1849-يىلى ئەنگلىيىنىڭ ھەربى پاراخوتىغا قارشى چوڭ نامايىش ئۆتكۈزدى ۋە بۇ كۈرەشلەردە غەلبە قازاندى.

"شېڭپىڭ يېزا ئۇيۇشمىسى"نىڭ ئادەم سانى نەچچە ئون مىڭدىن كۆپىيىپ نەچچە يۈز مىڭغا يەتتى، بۇنداق ۋەتەنپەرۋەر كۇچىكە ئېئودال ھۆكۈمرانلار سىنىپى ئۆچمەنلىك قىلدى. تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلاۋى دەۋرىگە كەلگەندە، يەنى 1855 ـ يىلى گۇاڭدۇڭ ـ گۇاڭشى باش ۋالىسى يې مىڭچېن بىر قېتىمدىلا بۇ ئۇيۇشمىنىڭ 75 مىڭ ئەزاسىنى قىردى.

چەتئەللەرنىڭ تاجاۋۇزچىلىق قارا نىيىتىنىڭ يوغىنىشى «نەنجىڭ شەرتنامىسى»ئىمزالانغاندىن كېيىن، جۇڭگونىڭ بەزى رايونلىرىدىكى يېزا قول سانائىتى چەتئەل تاۋارلىرىنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ، تەھدىت ئاستىدا قېلىۋاتقانلىغىنى سەزدى. ئەمما ئەنگلىيىنىڭ سانائەت بۇيۇملىرى، ئاساسەن، رەختى يەنىلا كەڭ بازارغا ئېرىشەلمىدى، ئون نەچچە يىل ئىچىدە سودا ئىزچىل ھالدا گۇللىنەلمەسلىك ھالىتىدە تۇردى. بۇنىڭ ئەكسىچە، جۇڭگونىڭ يىپەك ـ چېيىنىڭ چەتكە چىقىرىلىشىنىڭ ئېشىشى ئارقىسىدا، جۇڭگو سودا جەھەتتە ئۇستۇنلۇكىكە ئېرىشتى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئەنگلىيىنىڭ ئەيپۇن ئەتكەسچىلىگى بارغانسېرى ئەۋج ئېلىۋەردى، 1850 ـ يىلى كىرگۈزۈلگەن ئەيپۇن 50 مىڭ ساندۇقتىن ئېشىپ كەتتى، ئەمما ئەنگلىيە كاپىتالىستلىرى جۇڭگونى ئىزچىل تۇردە مانچېستېرنىڭ بازىرى دەپ قاراپ كەلدى، تاۋارلىرىنى تۆكمە قىلىپ سېتىش ئۈچۈن، شىمالىي جۇڭگو رايونىدا ۋە چاڭجياڭ دەرياسى ۋادىسىدا سودا پورتلىرىنى كۆپەيتىشنى تەلەپ قىلىپ، تېخىمۇ كۆپ ئىمتىيازغا ئىگە بولۇش

قەستىدە بولدى. ئامېرىكا ۋە فرانسىيە بۇرژۇئازىيىسىمۇ بىرلىكتە ھەركەت قىلدى. 1854 ـ يىلىدىن باشلاپ، ئۇلار شەرتنامىگە تۈزدۈتىش كىرگۈزۈشنى بىرلىكتە تەلەپ قىلدى، بۇ چاغدا چار روسىيە جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمال رايونلىرىغا تاجاۋۇز قىلىش ھەركىتىنى باشلىدى. روسىيىنىڭ ئەلچىسى پۈتياتىن 1857 ـ يىلى تىيەنجىنگە كېلىپ، ئىككىنچى يىلى شاڭخەيگە بېرىپ، دېڭىز بويلىرىدىكى پورتلاردا سودا قىلىشنى تەلەپ قىلدى، بۇنى جۇڭگو ھۆكۈمىتى رەت قىلدى. ئۇ ئەنگلىيە، ئامېرىكا، فرانسىيە تاجاۋۇزچىلىرى بىلەن ھەمكارلىشىپ، تۆت دۆلەت بىرلىشىپ جۇڭگوغا تاقابىل تۇرىدىغان سەپنى قۇردى.

1856 ـ يىلىدىن 1860 ـ يىلغىچە بولغان ئۇرۇش 1856 ـ يىل 10 ـ ئايدا ئەنگلىيە ئاتالمىش "يالو مارىكلىق كېمە ۋەقەسى" نى بانا قىلىپ، بىرىنچى بولۇپ گۇاڭجۇغا ھۇجۇم قىلدى، يەنى ئىككىنچى قېتىملىق ئەپيۇن ئۇرۇشىنى قوزغىدى. ئاتالمىش يالو ۋەقەسى مۇنداق ئىش ئىدى: ئەنگلىيە جۇڭگو ئەمەلدارلىرىنىڭ "يالو" نامىلىق جۇڭگو كېمىسىدە ئادەم تۇتقانلىغىغا ئارىلاشتى. ئەنگلىيە تەرەپ: "شياڭگاڭ بۇ كېمىنى ئەنگلىيە كېمىسى دەپ تىزىملاشقا رۇخسەت قىلغان ئىدى" دەپ تۇرۇۋالدى. لېكىن ئەمىلىيەتتە تىزىملاش خېتىنىڭ ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەن ئىدى، ئۇنى ئەنگلىيە كېمىسى دەۋېلىش يولسىزلىق ئىدى. ئەنگلىيە كونسۇلىنىڭ مۇشۇنداق تەلۈپلىك قىلىشقا پېتىنالمىغانلىكى ئاساسىي سەۋەپ شۇكى، بۇ چاغدا گۇاڭدۇڭدىكى ئاممىنىڭ تاجا-

ۋۇزچىلىققا قارشى كۈچلىرى چىك سۇلالىسى ئەمەلدارلىرىنىڭ قاتتىق بېسىمى ئاستىدا ئىنتايىن زور دەرىجىدە ۋەيران بولغان ئىدى، شۇڭا، بۇ كونسۇلدا غەم-ئەندىشە قالمىغان ئىدى. ئەمما گۇاڭجۇدىكى خەلق قوراللىق كۈچلىرى يەنىلا باتۇرلۇق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىپ، ئەنگلىيە تاجاۋۇزچى قوشۇنىنى چېكىنىدۈردى. تاجاۋۇزچىلارغا تەسلىم بولۇشنى تەشەببۇس قىلغۇچى ئەكسىيەتچىلەر بولسا خەلق قوراللىق كۈچلىرىگە باستۇرۇش ۋاستىسى بىلەن تاقابىل تۇردى، شۇنىڭ بىلەن خەلق قوراللىق كۈچلىرى يىمىرىلدى. ئاردىدىن ئۇزاق ئۆتمەيلا فرانسىيە گۇاڭشىغا قانۇنسىز هالدا كىرىۋېلىپ دىن تارقاتقان پوپ شاپدېلاينانىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىگىنى بانا قىلىپ، ئەنگلىيە بىلەن بىرلىشىپ، 1857 - يىل 12 - ئايدا گۇاڭجۇنى بېسىۋالدى. بۇ تاجاۋۇزچىلار ئارقىدىنلا دېڭىز يېقىسىنى بويلاپ شىمالغا مېڭىپ، 1858 - يىل 4 - ئايدا داگۇ پورتىغا هۇجۇم قىلىپ ،كىرىپ، تىيەنجىننى ئىشغال قىلىۋالدى. تەيپىڭ تىيەنگو خەلق ئىنقىلاۋىنى پۈتۈن كۈچى بىلەن باستۇرۇۋاتقان چىڭ هۆكۈمىتى چەتئەل تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشىلىق كۆرسىتىش ئۈستىدە ئەسلا ئويلاپ كۆرمىگەچكە، تاجاۋۇزچىلارنىڭ تەلەپلىرىنى شۇ زاماتلا قوبۇل قىلىپ، جۇڭگو - ئەنگلىيە «تيەنجىن شەرتنامىسى» ۋە جۇڭگو - فرانسىيە «تيەنجىن شەرتنامىسى»نى ئىمزالىدى، ئۇروش چىقمىسىنى تۆلىگەندىن تاشقىرى، دېڭىز بويىدىكى نيۇجۇاڭ، دېڭجۇ، تەينەن، دەنشۇي، چاۋجۇ، چيۇڭجۇدىن ئىبارەت 6 جاينى ۋە چاڭجياڭ دەرياسى

بويىدىكى خەنكۇ، جيۇجياڭ، نەنجىڭ، جېنجياڭدىن ئىبارەت 4 جاينى سودا پورتى قىلىپ ئېچىۋەتتى؛ تاموژنا ئورۇنلىرى چەتئەللىكلەرنى يالاپ ئىشلەتسۇن دېگەن تەلەپنى قوبۇل قىلدى، چەتئەللىكلەرنىڭ ئىچكى ئۆلكىلەردە ئارىلاپ يۈرۈپ سودا قىلىشىغا، ئەركىن ھالدا دىن تارقىتىشىغا رۇخسەت قىلدى؛ چەتئەل ھەربى پاراخوتلىرىنىڭ دەريا-دېڭىز پورتلىرىدا چارلاپ يۈرۈشىگە يول قويدى. 1859-يىلى شاڭخەيدە داۋاملىق سوۋەت ئۆتكۈزۈلۈپ، ئەپيۇن سودىسىمۇ قانۇنلۇق سودا دەپ ئېتىراپ قىلىندى ھەمدە ئىمپورت-ئېكسپورت مالليرىدىن ئېلىنىدىغان باج سۇۋارىلا نەق باھا بويىچە پىرسەنت قىلىپ بەلگىلەندى، چازا بېجى 2.5 پىرسەنت قىلىپ بەلگىلەندى. بۇ بەلگىلىمەر-نىڭ ھەممىسى جۈڭگونى يېرىم مۇستەملىكىلىك پاتقىغا تېخىمۇ چوڭقۇر پاتۇرۇپ قويدى.

1859-يىلى ئەنگلىيە ۋە فرانسىيە ئەلچىلىرى شەرتنامە نۇسخىسىنى ئالماشتۇرۇش ئۈچۈن ئەسكەر باشلاپ بېيجىڭغا كىرىشتە، جۈڭگو تەرەپ كۆرسىتىپ بەرگەن يول بىلەن ماڭماي، قەستەنگە داگۇ پورتىغا كىرمەكچى بولغاندا، داگۇ پورتىنى ساقلاۋاتقان قوشۇن بىلەن توقۇنۇشۇپ قالدى، ئامېرىكىنىڭ ھەربى پاراخودىمۇ ئۇلارغا ياندا تۇرۇپ بولۇشۇپ بەردى. 1860-يىل 8-ئايدا ئەنگلىيە-فرانسىيە قوشۇنى تۇركۇملەپ قۇرۇقلۇقتا چىقىپ، داگۇ ۋە تيەنجىننى ئالدى ھەمدە بېيجىڭغا كىرىپ، يۈەنمىڭيۈەن باغچىسىنى كۆيدۈرۈۋېتىپ، ھە دەپ بۇلاڭ-

چىلىق قىلدى. رېخېغا قېچىپ بېرىۋالغان شىيەنفېڭ خان نۆز ئىنىسى ــ گۈڭچىنۇاڭ يى شىن (1832~1898 ــ يىللار)نى سۈلھى تۈزۈشكە ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتتى، يى شىن 16 مىليون سەردىن ئارتۇق تۆلەم پۇلى تۆلەشكە، بۇنى تاموژنا ئورۇنلىرىنىڭ تاموژنا بېجىدىن تۇتۇپ قېلىپ تاپشۇرۇشىغا ماقۇل بولدى؛ چەتئەل ئەلچىلىرىنىڭ بېيجىڭدا تۇرۇشىغا رۇخسەت قىلىشقا؛ تيەنجىن پورتىنى سىرتقا ئېچىۋېتىشكە؛ ئەنگلىيە، فرانسىيىنىڭ شۇلارغا "قاراشلىق يەر" دە جۈڭگولۇقلارنى ياللاپ ئىشقا سېلىشىغا رۇخسەت قىلىشقا ماقۇل بولدى، ئەمىلىيەتتە، جۈڭگو خەلقى تاجاۋۇزچىلارغا قوللۇقتا سېتىپ بېرىلدى؛ جىيۇلۇڭ ئەنگلىيىگە بۆلۈپ بېرىلدى ھەمدە كاتولىك دىندارلىرىنىڭ جۈڭگونىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدە پائالىيەت قىلىشىغا تېخىمۇ كۆپ قولايلىق يارىتىپ بېرىلدى. چىڭ ھۆكۈمىتى بۇ چاغدا تاجاۋۇزچىلارنىڭ ھەمكارلىغىنى قولغا كەلتۈرۈش يولى بىلەن دۆلەت ئىچىدىكى خەلق ئىنقىلاۋىنى بىرلىكتە باستۇرۇش مەقسىدىدە، چەتئەل قاراقچىلىرىنىڭ ياۋۇزلۇق بىلەن قىلغان ھەننۇا قاقتى ــ سوقتى قىلىش ھەرىكەتلىرىنى ئىپلاسلىق بىلەن ئېتىراپ قىلدى.

ئىككى قېتىملىق ئەپيۇن ئۇرۇشى ئارقىلىق، جۈڭگودىكى فېئودال ئەكسىيەتچى كۈچلەر ئاستا ــ ئاستا كاپىتالىستىك چەتئەل قاراقچىلىرى بىلەن بىرلەشتى، ئۇلار جۈڭگو خەلقىنىڭ ئىنقىلاۋىي ھەرىكەتلىرىنى بىرلىكتە ئۇجۇقتۇردى، جۈڭگونىڭ فېئوداللىق جەمىيەتتىن مۇستەقىل ھالدا كاپىتالىزىم يولىغا مېڭىشىنى توسىدى،

شۇنىڭ بىلەن جۇڭگو يېرىم مۇستەملىكە ۋە يېرىم فېئودالليق دۆلەت بولۇپ قېلىشتەك ئېچىنىشلىق ھالەتكە چۈشۈپ پېتىپ قالماي تۇرالمىدى.

2. تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلاۋى

تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلاۋىنىڭ يۈز بېرىشى ۋە غەلبە قىلىشى 19 ـ ئەسىرنىڭ 40 ـ يىللىرىدا چەتئەل كاپىتالىزمىنىڭ تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشى ۋە ئەيىۋن ئىمپېرىيىسىنىڭ ئېشىشى ئارقىسىدا، پۈتۈن مەملىكەتتىكى دېخانلار تېخىمۇ دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىندى. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمرانلار سىنىپى كۆپ "تۆلەم پۇلى"نى تۆلەش ئۈچۈن، دېخانلارنى يەنە نورمىدىن تاشقىرى قاقتى ـ سوقتى قىلدى. نامراتلىق، خانۋەيرانلىق ھەتتا ئۆلۈم گىرداۋىغا كېلىپ قېلىش ھالىتى دېخانلارنى قوزغىلىپ قارشىلىق كۆرسىتىشكە مەجبۇر قىلدى. ئۇششاق سودىگەرلەر ۋە ئۇششاق قول ھۈنەرۋەنلەرمۇ يۇكى ئېغىرلىشىپ كەتكەنلىكتىن، ئارقا ـ ئارقىدىن مەخپى جەمىيەتلەرگە قاتناشتى. بۇنىڭدىن باشقا، سودا پورتلىرى كۆپەيتىلگەنلىگى، كونا تىراسسىپورت يوللىرى ئۆزگەرتىلگەنلىگى سەۋەبىدىن، تۇرمۇش جەھەتتە ئېغىر تەھدىت ئاستىدا قالغان ئەمگەكچىلەر، مەسلەن، ئەپكەشچىلەر، كېمىچىلەر ۋە باشقا ئەمگەكچىلەرمۇ چەتئەل تاجاۋۇزچىلىرىغا بولغان ئۆچمەنلىگى بىلەن، ئىنقىلاپقا ئاكتىپ

قاتناشتى. خەلق جايلاردا چىكى سۇلالىسىگە قارشى تاربختىن بۇيان ئۇزۇلدۇرمەي كۆتىرىپ كېلىۋاتقان قوزغىلاڭلار قوشۇلۇپ پۈتۈن مەملىكەت كۆلەملىك تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلاۋىغا ئايلاندى. بۇ دەۋردە جايلاردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر كۆتەرگەن قوزغىلاڭلارمۇ تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلاۋىنىڭ تەسىرىگە ئازدۇر-كۆپتۇر ئۇچرىدى.

دىخان ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان نامرات ئوقۇتقۇچى خۇڭ شيۇچۈەن (1814~1864 - يىللار) تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلاۋىدىنىڭ رەھبىرى ئىدى. ئۇ گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسى خۇاشيەن ناھىيەسىدىن بولۇپ، "تيەندىخۇي" جەمىيتى چىڭ سۇلالىسىگە قارشى تارقاتقان ئىدىيەلەر بىلەن ئاللىبۇرۇنلا تونۇشلۇق ئىدى، كېيىن ئۇ چەتئەل دىن تارقاتقۇچىلىرىدىن بەزىبىر خرىستيان ئەقىدىلىرىنىمۇ قوبۇل قىلدى. ئۇ 1843 - يىلى "خۇداغا سېغىنىش جەمىيىتى"نى قۇرۇپ، "خۇدا" ۋە "خرىستوس"نى ئاممىنى ئىنقىلاپقا چاقىرىش بايرىغى قىلدى. ئۇ ئېپتىدائى دىنىي ئەقىدىلەرگە سىياسى باراۋەرلىك، ئىقتىسادىي باراۋەرلىك ۋە ئەر-ئايالار باراۋەرلىگى توغرىسىدىكى نەزىرىيىلەرنى سىڭدۈردى. ئۇ نامرات دىخانلار ئارىسىدا نۇرغۇن مۇخلىسلارغا ئىگە بولدى، پومىششكلار سىنىپىنىڭ ھوقۇقدارلىرى بۇزۇك ئېتىدىغان ئايرىم پومىششك - سودىگەرلەرمۇ ئۇنىڭ تەشكىلاتىغا قاتناشتى. 1847 - يىلىدىن باشلاپ، ئۇ يەنە بىر ئىنقىلاۋىي يولباشچى فېڭ يۈنشەن (1821~1852 - يىللار) بىلەن بىرلىكتە ئۆز مۇرىتە-

لىرىغا رەھبەرلىك قىلىپ، پومىششكلارنىڭ قوراللىق تەشكىلاتى لىرىغا قارشى كەسكىن كۈرەش قىلدى. كېيىن ئۇ 7 كىشىلىك رەھبەرلىك گۇرۇھىنى ئۇيۇشتۇردى. ئۇلار 1851 - يىل 1 - ئاينىڭ 11 - كۈنى گۇاڭشى گۇيېپىڭ ناھىيىسىنىڭ جىنتيەن كەنتىدە قوزغىلاڭ كۆتىرىپ چىقتى، دۆلەت نامىنى تەيپىڭ تيەنگو دەپ ئاتىدى.

تەيپىڭ ئارمىيىسى قورشاپ ھۇجۇم قىلغان دۈشمەنلەرنى چاپسانلا تارمار كەلتۈرۈپ، گۇيلىن، چاڭشاغا ھۇجۇم قىلىپ، يۆجۇ، ۋۇچاڭ، خەنكۇنى ئېلىپ، چاڭجياڭنى بويلاپ شەرققە يۈرۈش قىلدى. ئۇچ يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە گۇاڭشىدىن چىقىپ نەنجىڭغا يېتىپ كەلدى. دەسلەپتە ئادەم سانى ئون مىڭغىمۇ يەتمەيدىغان قوشۇن تېز ئۇلغىيىپ بىر مىليوندىن ئارتۇق كىشىلىك چوڭ قوشۇنغا ئايلاندى. تەيپىڭ ئارمىيىسىنىڭ كۈرەش نىشانى ئەمەلدارلار، مۇشتۇمزورلار، پومىششكلار، جازانىخورلار بولدى، تەيپىڭ ئارمىيىسى بارغانلا يېرىدە غەلله - پاراق دەپتىرى، يەر خېتى، قەرز چېكىنى كۆيدۈرۈپ تاشلىدى، ئەمەلدارلار، مۇشتۇمزورلار، پومىششكلار، جازانىخورلارنىڭ مال - مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىپ كەمبەغەل خەلقنى تەقسىم قىلىپ بەردى. شۇڭا ھەممىلا جايدا دىخانلار تەيپىڭ ئارمىيىسىگە كۆپلەپ قاتنىشىپ، ئىنقىلاۋىي قوشۇندىكى ئاساسىي كۈچ بولۇپ قالدى. ئىلگىرى چىڭ سۇلالىسىگە قارشى تۇرلۇك مەخپى تەشكىلاتلارغا ئۇيۇشقان قول ھۈنەرۋەنلەر، شەھەر

كەمبەغەللىرىمۇ ئارقا-ئارقىدىن تەيپىڭ ئارمىيىسىگە قاتناشتى. تەيپىڭ تېنىگو ھۆكۈمىتى 1853-يىلى نەنجىڭدا رەسمىي قۇرۇلدى. بۇ ھۆكۈمەت ئالدى بىلەن «تەيپىڭ تېنىگونىڭ يەر تۈزۈمى»نى ئېلان قىلىپ، پومىششكلارنىڭ يەر ئىگىدارچىلىغى تۈزۈمىنى تۈپتىن ئىنكار قىلدى، ھەر بىر دىخانىنىڭ ئاددى تۇرمۇشىنى قامدىيالايدىغان يېرى بولۇشى لازىملىغىنى تەشەببۇس قىلدى. تەيپىڭ تېنىگونىڭ يەر مەسىلىسىدىكى بۇنداق تەشەببۇسى، بىر تەرەپتىن، فېئودالىزىمغا ئۇزۇل-كېسىل قارشى تۇرىدىغان ئىنقىلاۋىيلىقنى ئىپادىلىدى، يەنە بىر تەرەپتىن، يەرنى مۇتلەق ھالدا تەڭ تەقسىم قىلىش ھەمدە يەرنى تەڭ تەقسىم قىلغان ئاساستا مۇلۇك ئومۇملىغىنى يۇرگۈزۈش توغرىسىدىكى قۇرۇق خىياللارنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. بۇ قۇرۇق خىياللار ئەمەلگە ئاشمايتتى. تەيپىڭ تېنىگو شەھەرلەردە قول سانائەت زاۋۇدىنىڭ خاراكتېرىغا يېقىن كېلىدىغان تۇرلۇك ھۇنەرۋەنلىك دۇكانلىرىنى راۋاجلاندۇرۇپ، ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمىنى ئۆستۈردى. سودا جەھەتتە ئەركىن سىياسەت قوللىنىلدى، باج-سېلىق ناھايىتى يېنىك بولدى ھەمدە رەسمىيەت ئاددى بولدى، شۇڭا سودا راۋاج تاپتى. تەيپىڭ ئارمىيىسى تۇرۇشلۇق رايونلاردا يىپەك-چاي كۆپلەپ سىرتقا چىقىرىلىپ تۇردى، ئەپيۇن سودىسى تامامەن يوقىتىلدى.

تەيپىڭ تېنىگونىڭ مەغلۇپ بولۇشى تەيپىڭ تېنىگو نەنجىڭنى ئالغاندىن كېيىن، فېئودالىق ھۆكۈمرانلىقنىڭ مەركىزى

ژی بولغان بېيجىڭغا پۈتـۈن كۈچـى بىلەن هـۈجۇم قىلمىدى، چەتئەل كاپىتالىزمىنىڭ تايانـچ بازىـسى بولغان شاڭـخەينىمۇ ئىشغال قىلمىدى، بۇ ــ ئىستراتېگىيىلىك خاتالىق. 1853 ـ يىلى تەيپىڭ تيەنگو لىن فېڭشياڭ (؟~1855 ـ يىللار)، لى كەيفاڭ (1824~1855 ـ يىللار)نى شـمالغا يـۈرۈش قىلغۇچـى قوشۇننى باشلاپ هۇجۇم ياساشقا ئەۋەتـتى، ئۇلار بىرنەچـچە ئۆلكىلەردە ئۇرۇش قىلىـپ يۈرۈپ تـيەنجىنـگە باردى، بىراق ئۇلار ئارقا يارىدەم ئۇزۇلـۈپ قېلىـش سەۋىۋىـدىن مەغلـۇپ بولـدى. شى داكەي (1831~1863 ـ يىللار) چاڭـجياڭ دەرياسـىنى بويلاپ غەربكە يۈرۈش قىلغۇچى قوشۇننى باشلاپ كېتىۋاتقاندا، پومىشـشكىلارنىڭ قورالـلىق كۈچـىنىڭ كاتـتـۈبـشى زېـڭ گوفەن (1811~1872 ـ يىللار)نىڭ قارشىلىغىغا يولۇقتى. ئۇ چاغدا چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ جەڭگىۋارلـىغى ئاجىزلاپ كەتكەن ئىدى، زېڭ گوفەن چـىڭ سۇلالـىسى ھۆكۈمرانـلىرىـنىڭ كەتـمىنىنى چېپىپ، ئوتتۇرا ۋە كـىچىك پومىشىكـلارنىڭ كۈچلىرىنى كەڭ قوزغاپ، ئەكسىيەتچىل نەزىرىيىنى تەرغىپ قىلىپ، ئەڭ ۋەھشى جاللات بولۇپ قالغان ئىدى. ئۇنىڭ "خۇنەن قوشۇنى" تەيپىڭ تيەنـگونىڭ ئەشەددى دۈشمـىنى بولۇپ قالـدى. 1856 ـ يـىلى تەيپىڭ تيەنگو رەھبەرلىرىنىڭ ئىچـكى قىسمـدا زور بۆلۈنۈش كېلىپ چىقتى. پومىشىك ـ باي سودىـگەر ئائىـلىسىدىن كېلىپ چىققان ۋېي چاڭخۇي (؟~1856 ـ يىللار) كەمـبەغـەل دىخان ئائىلىسىدىن كېلىـپ چىقـقان مەشـھۇر ھەربـى يولباشـچى ياڭ

شيۇچىڭ (؟~1856 ـ يىللار)نى ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەردىن نەچچە مىڭ كىشىنى ئۆلتۈردى. ۋېي چاڭخۇيمۇ ئۇزاققا قالمايلا ئۆلتۈرۈلگەن بولسىمۇ، ئەمما يەنە بىر يولباشچى شى داكەي (پومىششىك ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان) قول ئاستىدىكىلەرنى باشلاپ ئاساسىي قوشۇنىدىن ئايرىلىپ چىقىپ، يەكىكە ـ يېگانە هالدا ئۇرۇش قىلدى. بۇ ئۆزگىرىشلەر سەۋىبىدىن، ئىنقىلاۋىي كۈچ زور دەرىجىدە ئاجىزلاپ كېتىپ، هەربىي جەهەتتە كۈندىن ـ كۈنگە پاسسىپ ئورۇنغا چۈشۈپ قالدى. تەيپىڭ تيەنگو ئاخىرقى بىرنەچچە يىللىق ئۇرۇشتا، ئاساسەن، لى شۇ ـ چىڭ (1823~1864 ـ يىللار) ۋە چېن يۈچىڭ (1837~1862 ـ يىللار)غا ـ مۇشۇ ئىككى ياش سەركەردىگە تايانىدى.

ئىككىنچى قېتىملىق ئەپيۇن ئۇرۇشىدىن كېيىن، كۈچلۈك كاپىتالىستىك دۆلەتلەر چىڭ سۇلالىسى هۆكۈمرانلىرىدىن ئىرىشىمەكچى بولغان هەممە نەرسىگە ئىرىشتى، شۇڭا ئۇلارنىڭ قورالـلىق كۈچلىرىمۇ تەيپىڭ ئارمىيىسىگە تاقابىل تۇرۇپ، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىغا ئاشكارا ياردەملەشتى. 1860 ـ يىلدىن كېيىن، ئامېرىكىلىق ۋارد (F.T.Ward) چەتئەللىك لۈكچەك ـ چوماق ـ چىلارنى يىغىپ كېلىپ، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىغا ماسلىشىپ، تەيپىڭ تيەنگونىڭ قولىدىكى شەهەرلەرگە هۇجۇم قىلىپ بۇلاڭ ـ چىلىق قىلدى ۋە ئولجىغا ئىگە بولدى. ئۇلارنىڭ ئۇرۇش قىلىش ئىقتىدارى چەكلىك بولدى، ئاتالمىش "غالىپ قوشۇن" لى شيۇچىڭ تەرىپىدىن بىرقانچە قېتىم تارمار قىلىندى.

1863 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا، چىڭ سۇلالىسىنىڭ مۇھىم سەركەر-دىسى لى خۇڭجاڭ (1822~1901 ـ يىللار) بىلەن ئەنگلىيە قۇرۇقلۇق ئارمىيىسىنىڭ مەسئۇللىرى "غالىپ قوشۇن"نى ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىش ئۈستىدە كېلىشىم ھاسىل قىلدى، ئەنگلىيە ھەربىي خىزمەت ئۆتەۋاتقان ھەربىلەرنىڭ بۇ قوشۇنغا قاتنىشىشىغا رۇخسەت قىلدى، ئۇزاق ئۆتمەيلا ئەنگلىيە ئەپسەرى گودون (C.G.Gordon) چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى تەيىنلىگەن خىزمەتىنى قوبۇل قىلىپ، "غالىپ قوشۇن"غا باش بولۇپ، لى خۇڭجاڭنىڭ قوماندانلىغىدا ئۇرۇش قىلدى. ئۇلار ئۇ-چىغا چىققان زەھەرلىك ۋاستە بىلەن، سۇجۇنى ساقلاۋاتقان تەيپىڭ ئارمىيىسىدىكى بەزى مۇناپىقلارنى ئەل قىلىۋالدى. بۇ مۇناپىقلار شۇ يىلى 12 ـ ئايدا چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى (جۈملىدىن ئاتالـمىش "غالىپ قوشۇن")نى سۇجۇ شەھىرىگە كىرگۈزۈۋەتتى. لى خۇڭجاڭ شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن ھە دەپ قىرغىنچى-لىق قىلدى ھەمدە پۇتۇن شەھەرنى بۇلىدى. فرانسىيىنىڭ دېڭىز ـ قۇرۇقلۇق ئارمىيىلىرىنىڭ سەركەردىلىرىمۇ جېجيانڭ ئۆلكىسىدە چىڭ سۇلالىسىنىڭ يەنە بىر سەركەردىسى زو زۇڭ-تاڭنىڭ ھۇجۇمىنى قوللىدى. ئەكسىيەتچى كۈچلەر ۋە تاجاۋۇزچى كۈچلەرنىڭ بىرلىشىپ باستۇرۇشى ئارقىسىدا، تەيپىڭ تىيەنگو ئاخىر بەرداشلىق بېرەلمىدى. 1864 ـ يىل 6 ـ ئايدا خۇڭ شيۇ-چۈەن كېسەل بولۇپ ئۆلۈپ كەتتى. 7 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى نەنجىڭ قولدىن كەتتى. شەھەرنى قوغداۋاتقان تەيپىڭ ئارمـ-

يىسى جەڭچىلىرىدىن بىرىمۇ تەسلىم بولمىدى. بەزىلىرى پىداكارلىق بىلەن مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىقتى، بەزىلىرى ئۆزىنى ئۆرتەپ ئۆلتۈرۈۋالدى. لى شيۇچېڭ ئەسىرگە چۈشۈپ قالدى، ئۇ قاماقتا يېتىپ نەچچە ئون مىڭ خەتلىك ھەقىقى تارىخنى يېزىپ چىقتى، ئەمما بۇنىڭدا ئىنقىلاپتىن يالتىيىپ قالغانلىغىنىمۇ ئىپادىلەپ قويۇپ، ئۆزىگە چوڭ بىر داغ تەكىۋزدى، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ زېڭ گوۋەن تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى.

تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلاۋى نوقۇل دىخانلار قوزغىلىڭى ئىدى، شۇنداقتىمۇ ئۇ فېئودالزىمغا ۋە كاپىتالىستىك تاجاۋۇزچىلارغا قارشى تۇرۇشتەك قوش ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئالدى. مىليونلىغان نامرات دىخانلار ئۆز ئازاتلىغى يولىدا ئۆلگىچە كۈرەش قىلىپ، جۈڭگو ئەمگەكچى خەلقىنىڭ ئىچكى ـ تاشقى دۈشمەنلەر ئالدىدا تىز پۈكمەي باتۇرلۇق بىلەن كۈرەش قىلىدىغان شەرەپلىك ئەنئەنىسىنى ئىپادىلىدى. ئۇ چاغدا تېخى پىرولېتارىياتنىڭ رەھبەرلىگى بولمىغاچقا، شۇنىچە كۈچلۈك دۈشمەن ئالدىدا، بۇنداق نوقۇل دىخانلار ئۇرۇشنىڭ مەغلۇپ بولۇشى مۇقەررەر ئىدى. ئەمما تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلاۋى چىڭ سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىنى لىكشتىپ قويدى، كۈچلۈك كاپىتالىستىك دۆلەتـ لەرنىڭ جۈڭگو خەلقىنى قوراللىق كۈچ بىلەن بوي سۇندۇرۇش خام خىيالىغا زەربە بەردى.

نيەنجۇن قوشۇنىنىڭ قوزغىلىڭى ۋە ئاز سانلىق مىللەتـ

لەرنىڭ ئاممىۋى قوزغىلاڭلىرى تەيپىڭ تيەنگوغا ماسلاشقان نيەنجۇن قوشۇنى شىمالدىكى دىخانلار ئىنقىلاۋىنىڭ ئاساسىي كۈچى ئىدى. 19 ـ ئەسىرنىڭ 50 ـ يىللىرىنىڭ باشلىرىدا، نيەنجۇن قوشۇنى ئەنخۇي، خېنەن رايونلىرىدا قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتەردى. 1856 ـ يىلدىن 1860 ـ يىلغىچە، ئۇلار تەيپىڭ ئارمىيىسىگە ماسلىشىپ ئۇرۇش قىلىپ، زور ئۇنۇم ھاسىل قىلغان ئىدى؛ بىراق يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ ئىنتىپاقلاشمىدى ۋە ھەمكارلاشمىدى. ئۇلاردا قاتتىق تەشكىلىي ئىنتىزام كەمچىل بولدى، ئىچكى قىسمدا خائىنلىق قىلمىشلىرى بولۇپ تۇردى. تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلاۋى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى نيەنجۇن قوشۇنىغا پۈتۈن كۈچى بىلەن تاقابىل تۇردى، 1868 ـ يىلى نيەنجۇن قوشۇنى ئاخىر يوقىتىلدى.

چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ئۇچىغا چىققان ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىق يۈرگۈزۈپ كەلگەن ئىدى. ئاز سانلىق مىللەتلەر خەلقىمۇ خەنزۇ خەلقىغە ئوخشاشلا، قەيسەرلىك بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىپ كەلدى، زادىلا تىز پۈكمىدى. تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلاۋى مەملىكەت ئىچىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرگە بىۋاستە ۋە ۋاستىلىك ھالدا تەسىر كۆرسىتىپ، ئۇلارنىڭ قوزغىلىپ كەڭ كۆلەملىك قوراللىق قارشىلىق كۆرسىتىشىگە تۈرتكە بولدى، بۇلارنىڭ ئىچىدە مياۋزۇ مىللىتى ۋە خۇيزۇ مىللىتىنىڭ قارشىلىغى ھەممىدىن مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ.

50 ـ يىللاردىن باشلاپ، مياۋزۇ مىللىتى گۈيجۇ بويىچە كەڭ كۆلەمدە كۆتەرگەن قوزغىلاڭ 20 يىلىچە داۋام قىلدى (1854~1872 ـ يىللار). ئۇلار تەپىڭ ئارمىيىسىنىڭ شى داكەي قىسمى بىلەن بىر مەھەل ئالاقە ئورناتقان ئىدى. ئەكسىيەتچىلەر قوزغىلاڭنى چوڭ قىرغىنچىلىق بىلەن باستۇرۇپ، مىليونچە ئادەمنى ئۆلتۈرگەن بولسىمۇ، ئەمما مياۋزۇ مىللىتىنىڭ قارشىلىق كۈرىستىش روھىنى ئۇجۇقتۇرالمىدى.

يۇنناندىكى ھەر مىللەت خەلقىمۇ چىڭ سۇلالىسىنىڭ زۇلمىغا قارشىلىق كۈرىستىپ تۇردى. 1855 ـ يىلى يۇنناندىكى خۇيزۇ خەلقى ئالدى بىلەن قوزغىلىپ قارشىلىق كۈرسەتتى. يۇنناننىڭ غەربىدىكى يۇڭچاڭدا كۆتىرىلگەن قوزغىلاڭ چاپسان ئەۋج ئېلىپ قۇدرەتلىك كۈچ بولۇپ قالدى. دۇ ۋېنشيۇ (؟~1873 ـ يىللار) قوزغىلاڭ راۋاجلىنىپ ئوتتۇرا مەزگىلگە كەلگەندە رەھبەرلىك ھوقۇقىغا ئىگە بولدى. ھەر مىللەت خەلقى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىغىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش نىشانى ئاستىدا ئىتتىپاقلاشقانلىقتىن، قوزغىلاڭچىلار قوشۇنىنىڭ تەسىر كۈچى تېزلا پۈتۈن ئۆلكىگە كېڭەيدى. دۇ ۋېنشيۇ 1867 ـ يىلى 20 تۇمەن كىشىلىك قوشۇننى كۇنمىڭغا ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتتى. 1869 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا، ئۇ كۇنمىڭ ئەتراپىدا كۆپ ئەسكىرى كۈچىنى يوقىتىپ قويۇپ، مۇداپىئەگە ئۆتتى. 1873 ـ يىلى دالى شەھىرى قولدىن كەتتى، دۇ ۋېنشيۇ زەھەر ئىچىپ ئۆلۈۋالدى، يۇنناندىكى ھەر مىللەت خەلقى چىڭ سۇلالىسى

قوشۇننىڭ ئىنتايىن رەھىمسىز قىرغىنچىلىغىغا ئۇچرىدى.

شەنشى ۋە گەنسۇدىمۇ خۇيزۇلار 1861~1863 - يىللاردا قوزغىلاڭ كۆتىرىپ، تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلاۋىغا ماسلاشتى. تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلاۋى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، چىڭ سۇلالىسى زو زۇڭتاڭ (1812~1885 - يىللار)نى نۇرغۇن قوشۇننى باشلاپ شەنشىگە بېرىشقا ئەۋەتتى، زو زۇڭتاڭ قوزغىلاڭچىلار قوشۇننىڭ شىمالىي شەنشىدە قاپسۇۋېلىپ قىرغان (1869 - يىلى)دىن كېيىن، ئاندىن گەنسۇغا كىردى. ئۇ 5 يىل ئۇرۇش قىلىپ، قوزغىلاڭ كۆتەرگەن خۇيزۇلارنىڭ تايانچ بازىلىرىنى قويماي يىمىرىپ تاشلىدى، ئاخىرقى قورغان سۇجۇغا توپلانغان خۇيزۇ خەلقىنى پۈتۈنلەي دىگۈدەك قىرىپ تاشلىدى (1873 - يىلى).

شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىمۇ 1864 - يىلىدىن باشلاپ قارشىلىق كۆرسىتىش كۈرەشلىرىنى باشلىۋەتتى، كۈرەش 1876 - يىلىغىچە داۋام قىلدى. زو زۇڭتاڭ شىنجاڭغا زور قوشۇن باشلاپ بېرىپ باستۇردى. ئۇ ئەنگلىيىنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا قوقاندىن جەنۇبىي شىنجاڭغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن ياقۇپبەگ ئەكسىيەتچى كۈچلىرىنى يوقاتتى، شىنجاڭ خەلقى جاھانگىرلىكنىڭ مۇستەملىكىچىلىك قۇللۇغىدىن قۇتۇلۇپ قالدى. مۇشۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، زو زۇڭتاڭ خەلقە پايدىلىق رول ئوينىدى.

مۇشۇ بىرمۇنچە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قوزغىلاڭلىرى ۋە تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلاۋى شۇنىڭدەك نيەنجۇن قوشۇننىڭ

قوزغىلىڭى تومۇرداش ئىدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىغا قارشىلىق كۆرسەتكەن مەملىكەت مىقياسىدا ھەر مىللەت خەلقى ئارىسىدا قانات يايدى. ئەكسىيەتچىلەرنىڭ مىسلى كۆرۈلمىگەن رەھىمسىزلىك بىلەن قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈشى خەلقنىڭ غەزەپ-نەپرىتىنى باستۇرالمىدى، ئەكسىچە، خەلقنىڭ قارشىلىق كۆرسىتىش ئىرادىسىنى كۈچەيتتى.

3. جۇڭگونىڭ 19-ئەسرنىڭ 70-يىللىرىدىن 80-يىللىرىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ۋەزىيىتى

جۇڭگونىڭ يېرىم مۇستەملىكىلىك ئورۇنغا چۈشۈپ قېلىشى ئەپيۇن ئۇرۇشى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، جۇڭگو يېرىم مۇستەملىكە ئەلگە ئايلىنىشقا باشلىدى. ئىچكى-تاشقى ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ جۇڭگو خەلقىنىڭ توختىماي كۆرسەتىپ كېلىۋاتقان قارشىلىغىغا تاقابىل تۇرۇش مەقسىدىدە پەيدىن-پەي بىرلىشىشى ئارقىسىدا، جۇڭگونىڭ يېرىم مۇستەملىكە ئەلگە ئايلىنىش سۈرئىتى قەدەممۇ-قەدەم تېزلەشتى. تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلاۋى چىڭ سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىنى تەۋرىتىپ قويدى، ھۆكۈمرانلار ئۈزىنىڭ ئورنىنى ساقلاپ قېلىش نىيىتىدە، ئىچكى جەھەتتە زۇلۇمنى ئېغىرلاشتۇردى، تاشقى جەھەتتە كاپىتالىزىم ــ جاھانگىرلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈشنى كۈچەيتتى.

خانئانا سىشى (1835~1908 ـ يىللار) باشچىلىغىدىكى فېئودالىلىق هاكىمىيەت زېنىڭ گوۋەن ۋەكىللىگىدىكى خۇنەن مىلىتارىستلىرىغا ۋە لى خۇڭجاڭ ۋەكىللىگىدىكى ئەنخۇي مىلىتارىستلىرىغا تايىنىپ پۈتۈن مەملىكەتنى تىزگىنلەپ تۇردى. 1870 ـ يىلىدىن بۇيانقى 20 نەچچە يىل ئىچىدە، لى خۇڭجاڭ يېڭىچە قوراللانغان شىمال دېڭىز ـ قۇرۇقلۇق ئارمىيىلىرىنى قولىدا تۇتۇپ تۇرۇپ، پۈتۈن مەملىكەتتە مۇھاپىزەت ۋە باستۇرۇش يۈرگۈزدى.

ئۇزاققا سوزۇلغان ئۇرۇش ۋەيران قىلىۋەتكەن يېزا ئىگىلىگى 80 ـ يىللارغا كەلگەندىلا بارا ـ بارا ئەسلىگە كەلدى. ئەمما پومىشـ شكىلار يەر قوشۇۋېلىشنى كۈچەيتتى، خەلقنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالى كۈندىن ـ كۈنگە ناچارلاپ كەتتى. چىرىك چىڭ سۇلالىسى هاكىمىيىتى مالىيە چىقىمىنى تولىدۇرۇش ئۈچۈن، پارچە باج، بىر پىرسەنتلىك باج، ئىئانە ۋە سېلىق چېچىش يۈكـ لىرىنى دېخانلار، ئۇششاق سودىگەرلەر ۋە ئۇششاق قول هۈنەرـ ۋەنلەرنىڭ ئۈستىگە بىۋاستە ۋە ۋاستىلىك هالدا ئارتتى. چەتـ ئەل كاپىتالىزمىمۇ ئەمىلىيەتتە 5 پىرسەنتكە يەتمەيدىغان چېگرا بېجى ۋە 2.5 پىرسەنت چازا يېرىم بېجىدىن پايدىلىنىپ، پاختايىپ، پاختارەخت، كىرسىن، تاماكا قاتارلىقلارنى تۆۋەن باهادا كۆپلەپ كىرگۈزۈپ، يېزىلاردىكى باپكار چىلىق (ئىگىرىش ـ توقۇش) قاتارلىق ئاساسىي قوشۇمچە كەسىپ ئىشلەپچىقىرىشىنى بارا ـ بارا ۋەيران قىلىپ، دېخانلارنى ئۆزىنىڭ دېخانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى تۆۋەن باهادا سېتىش هىساۋىغا ئىمپورت ماللىرىنى

يۇقۇرى باھادا ئېلىشقا مەجبۇر قىلدى. مۇشۇ چەتئەل تاۋارلـ-
رىنىڭ ئىمپورت قىلىنىشى شەھەرلەردىكى قول سانائەت ئىشـ-
لەپچىقىرىشىنىمۇ ۋەيران قىلدى. 1864 ـ يىلدىن 1894 ـ يىلغىچە،
ئىمپورت ـ ئېكسپورت سودىسىنىڭ ئومۇمى سوممىسى يۈز مىليون
تامۇژنا سەر كۈمۈشتىن 300 مىليون تامۇژنا سەر كۈمۈشكە يەتتى،
ئىمپورت قىلىنغىنى سانائەت بۇيۇملىرى ۋە ئەپيۇن بولدى،
ئېكسپورت قىلىنغىنى يىپەك، چاي، پاختا ۋە باشقا خام ئەشـ-
يالار بولدى. چەتئەلنىڭ كېمە ـ پاراخوتلىرى دېڭىز بويلىرى
ۋە دەريا ياقىلىرىدىكى نەقلىياتنى مونوپول قىلۋالدى، چەتـ-
ئەللىك باجگىرلار تامۇژنا باشقۇرۇش ھوقۇقىنى ۋە دېڭىز
بويلىرىنى مۇھاپىزەت قىلىش ئىشلىرىنى تىزگىنلۋالدى،
چەتئەل بانكىلىرى (مەسىلەن، ئەنگلىيىنىڭ خۇيفېڭ بانكىسى،
چارتېرىد بانكىسى) جۇڭگونىڭ پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىنى
تىزگىنلۋالدى. فېئودالىلىق ئېكسپىلاتاتسىيە ۋە چەتئەلنىڭ
ئىقتىسادىي جەھەتتىن قۇل قىلىشى خەلقنى ئىككى چوڭ تاغدەك
تەڭلا بېسىپ تۇردى.

فېئودال بىيۇروكراتلارنىڭ "ئەجنەبىلەرنى ئۇلۇغلاش" ھەرىكىتى ۋە يېقىنقى زامان سانائەت كاپىتالىزمىنىڭ دەسلەپكى بىخلىرى بۇ چاغدا، فېئودال ھۆكۈمرانلار سىنىپى ئىچىدىكى بىر قىسىم مىلىتارىستلار، بىيۇروكراتلار "ئەجنەـ-
بىلەرنى ئۇلۇغلاش" دېگەننى تەشەببۇس قىلىپ، كاپىتالىسـ-
تىك دۆلەتلەرنىڭ كۈچلىرىگە تايىنىش، چەتئەل كاپىتالىزمىـ-

نىڭ تېخنىكىسىدىن پايدىلىنىش بىلەن، كۈنسايىن زاۋاللىققا يۈز تۇتۇۋاتقان فېئودالىق ھۆكۈمرانلىقنى ساقلىماقچى بولدى. خۇنەن ملىتارىستلىرى بىلەن ئەنخۇي ملىتارىستلىرى بۇنداق "ئەجنەبىلەرنى ئۇلۇغ قىلىش" ھەركىتىدە باش رولچى بولدى. 60 ـ يىللاردىن 70 ـ يىللارغىچە، خۇنەن ملىتارىستلىرى بىلەن ئەنخۇي ملىتارىستلىرى "ئەلنى كۈچەيتىش" نامى بىلەن، ھۆكۈمەت مەبلىغى سېلىنغان، بىيۇروكىرات ـ دەللالار باشقۇرىدىغان بەزىبىر ھەربىي لازىمەتلىكلەر سانائەتلىرىنى قۇردى. ئۇلار چەتئەللىك تېخنىكلارنى يالليۇالىدى، چەتئەلدىن ماشىنا سېتىۋالدى، تاۋار ئىشلەپچىقارماي، ئاساسەن ھەربىي لازىمەتلىكلەرنى ئىشلەپچىقاردى. بۇنداق ئىگىلىك، ماھىيەتتە، فېئودالىق ھۆكۈمەت سانائىتىنىڭ داۋامى ئىدى. ئۇلار سۇ قاتنىشى ئىشلىرى ۋە كۆمۈر كان ئېچىش ئىشلىرىنىمۇ ئېلىپ باردى. لى خۇڭجاڭ 1872 ـ يىلى قۇرغان پاراخوت شىركىتى ـــ پاراخوت قاتناش ئىدارىسى ھەممىدىن داڭلىق ئىدى، بۇنىڭغا خۇسۇسىلارمۇ پاي قوشقان ئىدى، ئەمما ئۇنى فېئودال ملىتارىستلار ۋە چەتئەللىك دەللاللىرى پۈتۈنلەي تىزگىنلىۋالغان ئىدى. پايچىكلاردا، ئەملىيەتتە، پىكىر بايان قىلىش ھوقۇقى يوق ئىدى. 80 ـ يىللارغا كەلگەندە، ئاتالمىش "ھۆكۈمەت نازارەتچىلىگىدە سودىگەرلەر باشقۇرۇش" ئىشلىرى تازا ئەۋج ئالدى. بۇ، سودىگەرلەر پۇل چىقىرىدۇ، بىيۇروكىراتلار باشقۇرىدۇ، دېگەنلىك ئىدى. 1882 ـ يىلى پىلانلىنىپ ھەمدە تەييارلىق

كۆرۈلۈپ ئون يىلدىن كېيىن ئىشقا كىرىشتۈرۈلگەن شائخەي ماشىنىلاشقان توقۇمىچىلىق فابرىكىسى ئەنە شۇنداق "ھۆكۈمەت نازارەتچىلىگىدە سودىگەرلەر باشقۇرىدىغان" كارخانا ئىدى. بۇنداق كارخانىلارنى چىرىكلىشىپ كەتكەن، خىيانەتچى بىيۇرو-كىراتلار باشقۇرىدىغان بولغاچقا، ئۇلار ھەمىشە زىيان تارتىپ، ئاخىر ھەننۇا ئىناۋىتىنى يوقىتىپ قويىدى، ئۇنىڭغا ھىچكىمنۇ مەبلەغ قوشمايدىغان بولدى.

70 ـ يىللارغا كەلگەندە، ئايرىم كاپىتالىستلار گۇاڭدۇڭ، شائخەي، ۋۇخەن قاتارلىق جايلاردا كىچىك كۆلەملىك مېتال سايمانلار زاۋۇدى، قەغەز زاۋۇدى، سەرەڭگە زاۋۇدى، يىپەك-چىلىك فابرىكىسىنى قۇرۇشقىنۇ باشلىدى. بۇ جۇڭگودىكى دەسلەپكى مىللى كاپىتالغا ۋەكىللىك قىلىدىغان يېڭى سانائەت ئىدى، ئەمما ئۇ چەتئەل كاپىتالىزمىنىڭ ۋە مەملىكەت ئىچى-دىكى فېئودال كۈچلەرنىڭ قوش زۇلمى ئاستىدا راۋاجلىنىش پۇرسىتىگە ئىگە بولالمىدى. "ئەجنەبىلەرنى ئۇلگە" قىلغۇچى بىيۇروكىراتلار ماشىنىلارنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋېلىپ، سانائەتنى ئۆزىنىڭ ئىمتىيازىغا ئايلاندۇرۇۋېلىشقا تىرىشىپ، مىللى بۇرژۇ-ئازىيىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىگە توسقۇنلۇق قىلدى.

سانائەت كاپىتالىزىمى دەسلەپكى قەدەمدە بىخ سۇرۇۋاتقان ئىجتىمائى شارائىت ئارقىسىدا، شۇ چاغدىكى بەزى زىيالىلار بۇرژۇئا خاراكتېرىدىكى سىياسى ئىسلاھات تەشەببۇسىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا باشلىدى. مەسىلەن، شائخەي رايونىدا

سودىگەرچىلىك قىلغان جەڭ گۈەنىيەڭ «گۈللەنگەن دەۋر ئەقلىيەلىرى» دىگەن كىتابىنى يېزىپ، غەرپلىكلەرنىڭ سانائەت تېخنىكىسىنى ئۆگىنىشنى تەشەببۇس قىلىپلا قالماستىن، بەلكى غەرپلىكلەرنىڭ سىياسىسىنى يەنى بۇرژۇئا سىياسىسىنى ئۆگەنىشنى تەشەببۇس قىلدى. يەنە مەسىلەن، جىياڭسۇ، جېجياڭ قاتارلىق ئۆلكىلەردىكى بەزى ئاقىلانە پومىشىكلار پارلامېنت قۇرۇشنى تەرغىپ قىلدى، بۇ جىياڭسۇ-جېجياڭ رايونلىرىدىكى فېئودال پومىشىكلار مىللى بۇرژۇئازلارغا ئايلىنىشقا ئىنتىلىۋاتقان ئىسلاھاتچىلىق خاراكتېرىدىكى دېموكراتىك ئىدىيىنى ئىپادىلىدى.

كاپىتالىستىك تاجاۋۇزچىلارنىڭ جۇڭگونىڭ چېگرا رايونلىرىغا ھەر دەپ تاجاۋۇز قىلىشى كاپىتالىستىك چەتئەل قاراقچىلىرىنىڭ نەپسى تويمايدۇ. 1869 - يىلى سۇۋەيىش قانىلىنىڭ ئېچۇېتىلىشى بىلەن، ياۋروپادىكى كاپىتالىستىك دۆلەتلەرنىڭ جۇڭگو بىلەن بولىدىغان سودا يولى ۋە ھەربى قاتناش يولى قىسقاردى. ئىمپېرىت ماللىرىنىڭ زىيادە كۆپ بولۇشى ئارقىسىدا، 1873 - يىلى شاڭخەي قاتارلىق جايلارنىڭ ھالى خاراپ بولدى. چەتئەل كاپىتالىزمى تاجاۋۇز قىلىدىغان زىمىننى كېڭەيتىشنى جەددى تەلەپ قىلدى. ھەرقايسى دۆلەتلەر مەلۇم زىمىننى ۋاستە قىلىش ئارقىلىق بەلگىلىك رايوننىڭ بازىرىنى ۋە بايلىق مەنبەسىنى تەنھا ئىگىلىۋېلىش ئۈچۈن، ئايرىم-ئايرىم ھالدا جۇڭگونىڭ چېگرا رايونلىرىغا تاجاۋۇز

قىلدى.

ئامېرىكا ياپونىيىسىنىڭ لىۇچىيۇ تاقىم ئاراللىرىغا تاجاۋۇز قىلىشنى قوللىدى، شۇنداقلا ياپونىيە بىلەن بىرلىشىپ، جۇڭگونىڭ زىمنى تەيۋەنگە تاجاۋۇز قىلدى. 1874 ـ يىل 4 ـ ئايدا ئامېرىكىنىڭ ھەربى سەپتىن بوشانغان ئەپتسەرى لې گېندر (Le Gendre) ۋە دېڭىز ـ قۇرۇقلۇق ئارمىيىلىرىدە ھەربى خىزمەت ئۆتەۋاتقان بىرقانچە ئەپتسەرلىرى شۇنىڭدەك ياپونىيە ـ نىڭ سەركەردىلىرىدىن داۋېي، شىشياڭ ياپونىيە قوشۇنىغا ئورتاق قوماندانلىق قىلىپ تەيۋەننىڭ جەنۇبىي قىرغىغدىكى لاڭچىياۋدا قۇرۇقلۇققا چىققاندا، تەيۋەن خەلقىنىڭ قارشىلىغىغا دۇچكېلىپ ئالغا ئىلگىرىلىيەلمىدى. 1879 ـ يىلى، ئامېرىكىنىڭ سابىق زۇڭتۇڭى گرانت كېلىشتۇرگۇچى سالاھىيىتى بىلەن، لېۇچىيۇ تاقىم ئاراللىرىنى جۇڭگو بىلەن ياپونىيىنىڭ بۆلۈشۈۋېلىشىنى تەلەپ قىلدى، جۇڭگو بۇنىڭغا ئۇنىمىدى. 1881 ـ يىلىغا كەلگەندە ياپونىيە لىۇچىيۇ تاقىم ئاراللىرىنى ئاخىر تامامەن بېسىۋالدى.

ئەنگلىيە بېرمىنى قەدەمـ ـ قەدەم يۇتۇۋالدى ھەمدە تاجاۋۇزچى كۈچلىرىنى جۇڭگونىڭ يۇننەن ئۆلكىسىگە كىرگۈزـ دى. 1876 ـ يىلى ئەنگلىيە چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنى مەجبۇرلاپ «يەنتەي شەرتنامىسى»نى ئىمزالاتتى، شۇنىڭ بىلەن يۇننەن ۋە سىچۇەن، شىزاڭ، چىڭخەي، گەنسۇدا ھەركەت قىلىش شارائىتىغا ئىگە بولدى.

فرانسىيەمۇ ۋيېتنامغا پائال تاجاۋۇز قىلدى ھەمدە ۋيېتنام

ئارقىلىق يۇنىنەنگە كىرىشكە ئۇرۇندى. فرانسىيىنىڭ تاجاۋۇزچىلىقىنى جىددىلەشتۈرۈشى 1883 - يىلىدىن 1885 - يىلغىچە بولغان جۇڭگو - فرانسىيە ئۇرۇشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بۇ ئۇرۇشتا، بۇرۇن گۈلگۈشى دىخانلار قوزغىلىڭىنىڭ سەركەردىسى بولغان، كېيىن مەجبۇرى ھالدا جۇڭگو - ۋىيېتنام چېگرىسىغا چېكىنگەن لىيۇ يۈڭفۇ (1837~1916 - يىللار) ۋە ئۇ باشچىلىغىدىكى قارا تۇغلۇق قوشۇن فرانسىيە تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشىلىق كۆرسەتكەن ئاساسىي كۈچ بولۇپ قالدى. يەنە بىر پىشقەدەم سەركەردە فېڭ زىسەي (1818~1903 - يىللار) 1885 - يىل 3 - ئايدا جېنىنەنگۇەندە فرانسىيە تاجاۋۇزچىسى قوشۇنىنى تارمار قىلدى، بۇ غەلىبە فرانسىيىنىڭ شۇ چاغدىكى ھۆكۈمىتىنىڭ تەختتىن چۈشۈشىگە سەۋەپ بولدى. شۇنداق تۇرۇقلۇق، شۇ چاغدىكى ھوقۇقدار لى خۇڭجاڭ ئۇرۇشنى تېز ئاياقلاشتۇرۇپ، فرانسىيە بىلەن ۋەتەنگە ھاقارەت كەلتۈرىدىغان شەرتنامە تۈزۈشنى تەشەببۇس قىلدى.

جۇڭگو - فرانسىيە ئۇرۇشى 20 نەچچە يىلدىن بېرى "ئەجنەبىلەرنى ئۆلگە قىلىش"نى تەشەببۇس قىلىپ، ھەربى لازىمەتلىكلەر سانائىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن بىيۇروكراتلار ۋە مىلىتارىستلارنىڭ مەغلۇپ بولغانلىغىنى كۆرسەتتى، بۇنداق مەغلۇبىيەت ئون يىلدىن كېيىنكى، يەنى 1894 - يىلى پارتلىغان جۇڭگو - ياپونىيە ئۇرۇشىدا تېخىمۇ ئېنىق ئىپادىلەندى.

4. جۇڭگو ـ ياپونىيە ئۇرۇشى ۋە كۆچلۈك جاھاز-گىر دۆلەتلەرنىڭ جۇڭگونى بۆلۈشۈۋېلىش خەۋپى

ياپونىيىنىڭ چاۋشيەننى ۋە جۇڭگونى يۇتۇۋېلىش قارا نىيىتى چاۋشيەن بىلەن جۇڭگو چىش بىلەن كالپۇكتەك يېقىن دۆلەتلەر. بۇ ئىككى ئەل خەلقى ئىككى مىڭ يىلدىن بېرى مەدەنىيەت ۋە ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇش جەھەتتىمۇ قويۇق ئالاقە قىلىپ كەلدى. 16 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا، چاۋشيەننىڭ سەركەردىسى لى شۇنچىن قوماندانلىغدىكى ئارمىيە بىلەن جۇڭگونىڭ مىڭ سۇلالىسى ياردەمگە ئەۋەتكەن قوشۇنى بىرلىشىپ ياپونىيىسىنىڭ فېئۇدال شىيۇجى قوماندانلىغدىكى تاجاۋۇزچى قوشۇننى چېكىندۈرۈپ، جۇڭگو ـ چاۋشىيەن خەلقىنىڭ ئىنتىپاق-لىغىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملىدى. 19 ـ ئەسىرنىڭ 70 ـ يىللىرىغا كەلگەندە، ياپونىيە مىكىجۇ يېكىلىقتا كۆچۈش ھەرىكىتىدىن كېيىن فېئۇدال كۈچلەر بىلەن زىچ بىرلەشكەن كاپىتالىزمنى راۋاج-لاندۇرۇشقا باشلىدى. ياپونىيىنىڭ "چوڭ قۇرۇقلۇق سىياسىتى"، كېيىنكى كۈنلەردە تېخىنۇڭ يېيى ئاشكارىلاپ قويغاندەك، جۇڭ-گونىڭ تەيۋەن ئۆلكىسىگە، چاۋشيەنگە، جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمال رايونىغا ۋە موڭغۇلىيىگە، ھەتتا پۈتۈن جۇڭگوغا، پۈتۈن دۇنياغا مۇددەتكە بۆلۈپ تاجاۋۇز قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى. ياپونىيە لىۇچيۇ تاقىم ئاراللىرىغا، تەيۋەنگە تاجاۋۇز قىلىشقا

باشلىغان چاغدا، چاۋشيەنگە تاجاۋۇز قىلىشقىمۇ باشلىدى. ياپونىيە پاراخودى 1875 - يىلى جياڭخۇا ئارىلىغا تاجاۋۇز قىلىپ كىردى، ئارقىدىنلا چاۋشيەننى سودا پورتلىرىنى ئېچىپ بېرىشكە، ياپونىيىنىڭ چاۋشيەننىڭ دېڭىز قىرغاقلىرىنى ئەركىن ھالدا ئۆلچەپ چىقىشىغا يول قويۇشقا زورلىدى. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى چاۋشيەننىڭ ياپونىيىگە قارشى تۇرۇشىغا رەسمىي ھالدا ياردەم بەرمەي، چاۋشيەننى ئەنگلىيە، ئامېرىكا، فرانسىيە، گېرمانىيە قاتارلىق دۆلەتلەر بىلەن سودا قىلىشقا ئاستىرتىن ئۇندەپ، شۇ يول بىلەن ياپونىيىنى ئىسكەنجىلەشكە ئۇرۇندى. ياپونىيىنىڭ تاجاۋۇزچى كۈچلىرى چاۋشيەنىدە كۈنسايىن كېڭەيدى.

1882 - يىلى چاۋشيەننىڭ ھۆكۈمرانلار سنىپى ئىچكى مالىمانچىلىقتا پېتىپ قالدى، ياپونىيە قوشۇنى پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ چاۋشيەنگە بېسىپ كىردى. 1864 - يىلى ياپونىيە قوشۇنى چاۋشيەننىڭ خان سارىيىنى بېسىۋالدى. جۇڭگو قوشۇنى بىلەن چاۋشيەن خەلقى بىرلىشىپ ياپونىيە قوشۇنىنى مەغلۇپ قىلدى. ئەمما بۇ چاغدا چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى چار روسىيىنى باشلاپ كىرىش يولى بىلەن ياپونىيىنى بايقۇت قىلىشقا ئۇرۇندى. ياپونىيە ئامېرىكىنىڭ قوللىشىغا تايىنىپ، چاۋشيەنىدە تەسىر كۈچلىرىنى داۋاملىق تۇردە كېڭەيتتى.

1894 - يىلىدىن 1895 - يىلغىچە بولغان جۇڭگو - ياپونىيە ئۇرۇشى 1894 - يىلى چاۋشيەن خەلقى دۆكشۆداكنىڭ قوزغىشى

ئارقىسىدا قوزغىلاڭ كۆتىرىپ، فېئودالىلىق زۇلۇمىغا ۋە جاھانگىرلىكىنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشىلىق كۆرسەتتى. چاۋشيەن ھۆكۈمىتى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىدىن ئەسكەر ئەۋەتىپ ياردەم بېرىشنى ئۆتۈندى، ياپونىيەمۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئەسكەر چىقىرىپ چاۋشيەنگە تاجاۋۇز قىلىپ كىردى. جۇڭگو قوشۇنى چاۋشيەنگە يېتىپ بارغان چاغدا، دۈشمەنلىرىنىڭ ۋەقەسى ئاياقلاشقان ئىدى. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ياپونىيەگە نوتا تاپشۇرۇپ، جۇڭگو ۋە ياپونىيە ئۆز ئەسكەرلىرىنى بىرلا ۋاقىتتا چېكىنىدۇرۇپ چىقىپ كېتىشىنى ئۈتتۈرىغا قويدى. ياپونىيە قوشۇنى چېكىنىپ چىقىپ كېتىشكە ئۇنىمىغانلىقىنىڭ ئۈستىگە، چاۋشيەننىڭ پادىشاسىنى بۇلاپ كېتىپ، خەنجىڭ (چاۋشيەننىڭ پايتەختى) ئەتراپىدىكى يوللار ۋە مۇھىم جايلارنى بېسۋېلىپ، جۇڭگوغا ئىغۋاگەرچىلىك قىلدى، شۇنىڭ بىلەن جۇڭگو-ياپونىيە ئۇرۇشى كېلىپ چىقتى.

جۇڭگو-ياپونىيە ئۇرۇشىدا، جۇڭگونىڭ نۇرغۇن ئەسكەرلىرى ۋە بەزى ئەپتسەرلىرى تولىمۇ باتۇرلۇق كۆرسەتتى، مەسىلەن، قۇرۇقلۇق ئارمىيىسى ئەپتسەرى زو باۋگۇي (؟~1894-يىللار)، دېڭىز ئارمىيىسى ئەپتسەرى دېڭ شىچاڭ (؟~1894-يىللار) قاتارلىقلار ۋە ئۇلار قوماندانلىق قىلغان ئەسكەرلەر دۈشمەنگە باتۇرلۇق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىپ، شانلىق جەڭ نەتىجىلىرىنى يارatتى ۋە ئەڭ ئاخىردا باتۇرانە ھالدا قۇربان بولدى. ئەمما گۇاڭشۈخان (1875~1908-يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) ۋە

ۋېك تۇڭخې (1830~1904 ـ يىللار) باشچىلىغىدىكى ئۇرۇش قىلىشنى قۇۋۋەتلىگۈچىلەر ئۇرۇش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ تەسىر كۈچىنى كېڭەيتىش ئۈيىدىلا بولغىنى بىلەن، ئۇلارنىڭ ئەمەلىي ئۇرۇش قىلىش چارىسى يوق ئىدى. خانئانا سىشى ۋە لى خۇڭجاڭ باشچىلىغىدىكى تەسلىمچىلەر روسىيە، ئەنگلىيە قاتارلىق دۆلەتلەردىن ياپونىيىنى توساشنىلا تىلىدى، ئۇرۇش قىلىشقا ھىچقانداق تەييارلىق كۆرمىدى. ئۇ چاغدا تەسلىمچىلەرنىڭ تەسىر كۈچى زور ئىدى، شۇڭا بۇ ھال ئۇرۇشنىڭ مەغلۇبىيىتىنى تېزلەتتى، ئاقىۋەتتە ياپونىيە قوشۇنى چاۋشيەننى، لياۋدۇڭ يېرىم ئارىلىنى ۋە ۋېيخەيۋېينى بېسىۋالدى. 1895 ـ يىلى ياپونىيە چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنى مەجبۇرلاپ «ماگۇەن شەرتنامىسى»نى ئىمزالاتتى. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى مۇنۇلارغا ماقۇل بولدى: ① چاۋشيەن پۈتۈنلەي ئۆزىنى ئۆزى باشقۇرۇش (ئەمليەتتە، ياپونىيىنىڭ ئىلكىدە بولۇش)؛② لياۋدۇڭ يېرىم ئارىلىنى، تەيۋەننى، پېڭخۇ تىزما ئاراللىرىنى ياپونىيىگە بۆلۈپ بېرىش؛ ③ ياپونىيىگە 200 مىليون سەر كۈمۈش ئۇرۇش خىراجىتى تۆلەش؛ ④ ياپونلارنىڭ جۇڭگونىڭ سودا پورتلىرىدا ئۆز مەيلىچە تۇرلۇك ھۈنەر بىلەن شۇغۇللىنىشىغا يول قويۇش.

تەيۋەن ئارىلىدىكى ھەر مىللەت خەلقى قوزغىلىپ قارشىلىق كۆرسەتتى، لىيۇ يۈڭفۇنىڭ رەھبەرلىگىدە، ياپونىيە قوشۇنى بىلەن يېرىم يىل جەڭ قىلدى، ئۇلار مەملىكەت ئىچىدىكى

هەرقايسى جايلاردىكى خەلقنىڭ قىزغىن قوللىشىغا ۋە ياردىمىگە ئېرىشتى. ئەمما چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى تەيۋەننى قامال قىلدى، تەيۋەنگە بولغان ياردەمنى ئۈزۈپ قويدى، نەتىجىدە لىيۇ يۈڭفۇ ۋە باتۇر تەيۋەن خەلقى ئاخىر مەغلۇپ بولدى. 1895 - يىلدىن تارتىپ 1945 - يىلى تەيۋەن جۇڭگوغا رەسمىي قايتۇرۇلغىچە بولغان ئارىلىقتا، تەيۋەندىكى ھەر مىللەت خەلقى ياپونىيىگە قارشىلىق كۆرسەتىش، ۋەتەن قوينىغا يېڭىۋاشتىن قايتىپ كېلىشنى تەلەپ قىلىش يولىدىكى كۈرەشنى قەتئىلىك بىلەن 50 يىل داۋاملاشتۇردى.

ياپونىيىنىڭ چاۋشيەننى ۋە لياۋدۇڭ يېرىم ئارىلىنى بېسۋېلىشى چار روسىيىنىڭ جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمال قىسمىغا قاراتقان تاجاۋۇزچىلىق پىلانى بىلەن سىغىشالمايتتى. شۇڭا چار روسىيە گېرمانىيە ۋە فرانسىيە بىلەن بىرلىشىپ، ياپونىيىنى لياۋدۇڭ يېرىم ئارىلىنى جۇڭگوغا قايتۇرۇپ بېرىشكە مەجبۇرلىدى. ئەنگلىيە چار روسىيىگە قارشى تۇرۇپ، ياپونىيە بىلەن بىرلىشىش ئويىدا بولغىنى بىلەن، ئۇمۇ ياپونىيىنىڭ جۇڭگو قۇرۇقلۇغىدا يەر - زىمىنغا ئىگە بولۇۋېلىشىنى خالىمايتتى، شۇڭا ئۇ چار روسىيىنىڭ قىلمىشىغا بىتەرەپ پوزىتسىيە تۇتتى. ياپونىيە ئىلاجسىز قېلىپ، لياۋدۇڭ يېرىم ئارىلىنى جۇڭگوغا قايتۇرۇپ بېرىش بىلەن، جۇڭگودىن يەنە 30 مىليون سەر كۈمۈش تۆلىتىۋالدى.

كۈچلۈك جاھانگىر دۆلەتلەرنىڭ جۇڭگودا تەسىر دائىر-

رىلىرىنى ئايرىۋېلىشى جۇڭگو-ياپونىيە ئۇرۇشى مەزگىلىدە، دۇنيا كاپىتالىزمى تەرەققى قىلىپ جاھانگىرلىك باسقۇچىغا يەتتى، ئەركىن رىقابەتنىڭ ئورنىنى مونوپولىيە ئالدى، چەتكە كاپىتال چىقىرىش ئالاھىدە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولدى. جۇڭگو-ياپونىيە ئۇرۇشىدىن كېيىن «ماگۇەن شەرتنامىسى»نىڭ ئىمزالىنىشى بىلەن، بارلىق چەتئەل تاجاۋۇزچىلىرى جۇڭگودا ئەركىن ھالدا زاۋۇت قۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى، شۇنىڭدىن كېيىن كۆچلۈك جاھانگىر دۆلەتلەر جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىشتا كاپىتال چىقىرىشنى ئاساس قىلىش ئۇسۇلىنى قوللىنىشقا باشلىدى. كۆچلۈك جاھانگىر دۆلەتلەر جۇڭگوغا مەبلەغ سېلىشتا قولايلىق شارائىتقا ئىگە بولۇش ئۈچۈن، ئۆزلىرىنىڭ "تەسىر دائىرە"لىرى سۈپىتىدە جۇڭگودا رايونلارنى ئايرىۋېلىشقا باشلىدى. 1895-يىلىدىن ئېتىبارەن، كۆچلۈك جاھانگىر دۆلەتلەر جۇڭگودا تايانچ بازىغا ئىگە بولۇش ۋە تەسىر دائىرە ئايرىۋېلىش رىقابىتىنى باشلاپ، جۇڭگونى بۆلۈشۈۋېلىش خەۋپىنى تۇغدۇردى.

فرانسىيە 1895-يىلى ئەڭ ئاۋال يۈننەندىكى مېڭزۇ، ۋۇدې دېگەن ئىككى جايغا ئىگە بولۇشنى، ۋېيتنام تۆمۈرىولىنى يۈنەنگە ۋە گۇاڭشىغا تۇتاشتۇرۇشنى، يۈننەن، گۇاڭشى ۋە گۇاڭدۇڭدا كان ئېچىش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇشنى تەلەپ قىلدى. 1897-يىلى يەنە چېڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىدىن خەنيەنداۋ ئارىلىنى ۋە ئۇنىڭ شىمالىي قىرغىغىدىكى قۇرۇقلۇقنى باشقا

دۆلەتلەرگە بۆلۈپ بەرمەسلىك توغرىسىدا بايانات ئېلان قىلىشنى تەلەپ قىلدى. 1898 - يىلى گۈاڭجۇ قولتۇغىنىمۇ "ئىجارە"گە ئېلىۋالدى.

ئەنگلىيە يۇنناندىن، گۈاڭشى ۋە گۈاڭدۇڭنىڭ پۈتۈنلەي فرانسىيىنىڭ تەسىر دائىرىسى بولۇپ قېلىشىغا يول قويماي، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىدىن يۇنناندىكى يېرىنىشەنىنى ئەنگلىيەگە بۆلۈپ بېرىشنى، گۈاڭشى شىجياڭدىكى ۋۇجۇ قاتارلىق پورتلارنى ئېچىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. 1898 - يىلى ئەنگلىيە ۋەيخەيۋەينى "ئىجارە"گە ئېلىۋېلىپ، چار روسىيە بىلەن قارشىلاشتى؛ جيۇلۇڭ يېرىم ئارىلىنى، شياڭگاڭ ئەتراپىدىكى ئاراللارنى، داپېڭ قولتۇغىنى ۋە شىنجېن قولتۇغىنى "ئىجارە"گە ئېلىۋېلىپ، فرانسىيە بىلەن قارشىلاشتى.

گېرمانىيە 1897 - يىلى جياۋجۇ قولتۇغىنى زورلىغا "ئىجارە"گە ئېلىۋالدى ھەمدە چېڭداۋ - جىنەن تۆمۈريولىنى ياساپ، تۆمۈرىيول ئەتراپىدىكى 30 چاقىرىم دائىرىدە كان ئېچىش ھوقۇقىغىمۇ ئىگە بولۇۋالدى، شۇنداقلا ئەنگلىيە بىلەن بىرلىكتە تيەنجىن - پۇكۇ تۆمۈريولىنى ياسىدى.

چار روسىيە 1898 - يىلى لۈشۈن ۋە دالىيەننى "ئىجارە"گە ئېلىۋېلىپ، شەرقىي مانجۇرىيە تۆمۈريولىنى ياسىدى. 1897 - يىلى بېيجىڭ - خەنكۇ تۆمۈرىيولى ۋە جېڭدىڭ - تەييۈەن تۆمۈرىيولىنى ياساش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇۋالدى؛ ئەنگلىيە بۇنىڭغا قارشى ھالدا، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىگە شەنخەيگۇەنىنىڭ

سرتىدا تۆمۈريول ياساشقا قەرز پۇل بەردى، شۇڭا چار روسىيە بىلەن ئەنگلىيە ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەش بىر مەھەل ئىنتايىن كەسكىن بولدى. 1899-يىلى چار روسىيە بىلەن ئەنگلىيە مۇرەسسەگە كېلىپ، چاڭجياڭ دەريا‌سى ۋادىسىنى ئەنگلىيە تۆمۈريول ياسايدىغان دائىرە قىلىش، سەددىچىن سېپىلىنىڭ شىمالىدىكى رايونلارنى چار روسىيە تۆمۈريول ياسايدىغان دائىرە قىلىش ئۈستىدە ئۆزئارا پۇتۇشۈۋالدى.

كۈچلۈك جاھانگىر دۆلەتلەرنىڭ جۇڭگودا تەسىر دائىرىلىرىنى ئايرىۋېلىشى نەتىجىسىدە، سەددىچىن سېپىلىنىڭ شىمالىدىكى رايونلار چار روسىيىگە، چاڭجياڭ دەريا‌سى ۋادىسى ئەنگلىيىگە، شەندۇڭ ئۆلكىسى گېرمانىيىگە، يۈننەن ئۆلكىسى، گۇاڭشى ۋە گۇاڭدۇڭ ئۆلكىلىرىنىڭ بىر قىسمى ئەنگلىيىگە، بىر قىسمى فرانسىيىگە، فۇجيەن ئۆلكىسى ياپونىيىگە تالىق بولدى-دە، جۇڭگونى تەدرىجى بۆلۈشۈۋېلىش ۋەزىيىتى شەكىللەندى. ئامېرىكا جۇڭگودا تەسىر دائىرىگە ئىگە بولالمايلا، 1899-يىلى ئاتالمىش "ئىشىكنى ئېچىۋېتىش" سىياسىتىنى يۈرگۈزىدىغانلىغىنى جاكالدى، بۇ سىياسەتنە، بىر تەرەپتىن، كۈچلۈك جاھانگىر دۆلەتلەردىن جۇڭگودىكى ئىجارىگە ئالغان يەرلەرنى ۋە ئاتالمىش "تەسىر دائىرە"لەرنى ئېچىۋېتىپ، ئامېرىكىنىمۇ تەڭ باراۋەر مەنپەئەت ۋە پۇرسەتتىن بەھرىمەن قىلىش تەلەپ قىلىندى؛ يەنە بىر تەرەپتىن، جۇڭگودىن ئىچكى ئۆلكىلەرنى تولۇق ئېچىۋېتىپ، ھەرقايسى جاھانگىر دۆلەتلەرنى مەبلەغ سېلىش

لمش هوقۇقىدىن بەھرىمەن قىلىش، جۇڭگونى پۈتۈنلەي ھەر-
قايسى دۆلەتلەرنىڭ ئورتاق مۇستەملىكىسىگە ئايلاندۇرۇش تەلەپ
قىلىندى. ئەنگلىيە بۇنى بىرىنچى بولۇپ ياقلىدى، باشقا جاھان-
گىر دۆلەتلەرمۇ بۇنى قوبۇل قىلىدىغانلىغىنى بىلدۈردى. ئامېرى-
كا جۇڭگونى تەنھا ئىگىلىۋېلىش مەقسەت قىلمىغان تاجاۋۇزچى-
لىق ھەرىكىتىنى ئەنە شۇنداق باشلىدى.

چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى چەتئەل جاھانگىرلىگىنىڭ ئىرادىسىنى ئەمەلگە ئاشۇرغۇچىدۇر چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈ-
مىتىنىڭ ئىچكى قىسمىدا، بىر قىسىم بىيۇروكىرات پومىشىكلار
خانىئانا سىشى باشچىلىغىدا چەتئەلنىڭ ئەيش-ئىشرەت بۇيۇم-
لىرىنى قارشى ئېلىپ ئۆزلىرى ھوزۇر ئالغاندىن تاشقىرى،
كاپىتالىستىك خاراكتىردىكى ھەنىۋا شەيئىگە قارشى تۇرۇپ،
جاھىللارغا ئايلىنىپ كەتتى؛ يەنە بىر قىسىم بىيۇروكىرات
پومىشىكلار لى خۇڭجاڭ قاتارلىقلار باشچىلىغىدا جاھانگىرلارغا
دەللال بولۇپ، جاھانگىرلارغا خىزمەت قىلىشقا، ئۆزلىرىمۇ
بۇنىڭدىن نەپ ئېلىشقا قولايلىق بولسۇن ئۈچۈن كاپىتالىستىك
نەرسىلەرنى ئاز-تولا ئوگىنىشنى تەشەببۇس قىلىپ، "ئەجنە-
بىلەرنى ئۇلۇغ قىلغۇچىلار"غا ئايلىنىپ كەتتى. بۇ ئىككى گۇرۇھ
ئوتتۇرىسىدا بىرمۇنچە زىددىيەتلەر بولسىمۇ، ئەمما ھەر ئىككى-
سىلا كۆچلۈك جاھانگىر دۆلەتلەرنىڭ ئىرادىسىنى سادىقلىق
بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرغۇچىلاردۇر. «ماگۇمەن شەرتنامىسى» ئىمزا-
لانغاندىن كېيىن، كۆچلۈك جاھانگىر دۆلەتلەر جۇڭگودا

كۆپلەپ مەبلەغ سېلىپ، زاۋۇت قۇرۇپ، تۆمۈرىيول ياساپ، كان بايلىغىنى ئېچىپ، جۇڭگونىڭ ئىقتىسادىي جان تومۇرىنى ئىگەلـ لىۋالدى. ئەنگلىيە، روسىيە قاتارلىق دۆلەتلەر چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنىڭ تاموژنا ھوقۇق-مەنپەئەتىنى كاپالەت قىلىشىنى شەرت قىلغان ھالدا، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىگە يەنە 370 مىليون سەر سىياسى قەرز پۇل بېرىپ، شۇنىڭ بىلەن چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنىڭ مالىيە ئىشلىرىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۋالـ دى. لى خۇڭجاڭ كۆچلۈك جاھانگىر دۆلەتلەرنىڭ ئىرادىسىنى ئەڭ سادىقلىق بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرغۇچى ئادەم ئىدى، 1896-يىلى ئۇ روسىيگە بېرىپ چار پادىشانىڭ تاج كىيگەنلىگىنى تەبرىكلىدى، شۇنداقلا ئەنگلىيە، فرانسىيە، گېرمانىيە ۋە ئامېرىكىدىن ئىبارەت 4 دۆلەتكە بېرىپ دۆلەت مەكتۇبى سۇندى. ئۇ چار روسىيە بەرگەن پارىنى قوبۇل قىلىپ، «جۇڭگو-روسىيە مەخپى شەرتنامىسى»نى ئىمزالاپ، شەرقىي شىمالنى سېتىۋەتتى. جاڭ جۆدۇڭ (1837~1909-يىللار)، لىيۇ كۇنيى (1830~1901-يىللار) قاتارلىقلار لى خۇڭجاڭنىڭ روسىيگە يېقىنلاشقانلىغىغا قارشى تۇرغان ئىدى، ئەمما ئۇلارمۇ ئەنگلىيە، ئامېرىكا، فرانـ سىيە، گېرمانىيە ۋە ياپونىيىگە دەللال بولۇپ، جۇڭگونىڭ بىرـ مۇنچە ھوقۇق-مەنپەئەتلىرىنى ئەنگلىيە، ئامېرىكا قاتارلىق دۆلەتلەرگە سېتىۋەتتى. قىسقىسى، جۇڭگودىكى پومىشىك-دەللاللار سىنىپى جاھانگىرلىكنىڭ قورالى ئىدى، جاھانگىرلار مۇشۇ قورالنى ئىشلىتىپ جۇڭگو خەلقىنى ئەزدى.

جاهانگیر قاراقچىلار جۇڭگودىكى چىرىك ھۆكۈمرانلار سىنىپىدىن پايدىلىنىپ، جۇڭگودا ئۆز مەيلىچە ئەسكىلىك قىلدى، ياۋۇزلۇق بىلەن بۇلاڭچىلىق قىلدى. دەل لېنىن ئېيتقانىدەك: "ياۋروپادىكى ھەرقايسى دۆلەتلەر ھۆكۈمەتلىرى (ھەممىدىن ئاۋال روسىيە ھۆكۈمىتى بولسا كېرەك) جۇڭگونى بۆلۈشۈۋېلىشقا باشلىدى. ئەمما ئۇلار دەسلەپتە ئوچۇق-ئاشكارا بۆلۈشۈۋالماستىن، ئوغرىدەك يوشۇرۇنلۇقچە بۆلۈشۈۋالدى. ئۇلار جۇڭگو زېمىنىنى خۇددى ئۆلۈكنىڭ بايلىغىنى ئوغرىلىغاندەك ئوغرىلىدى". («جۇڭگودىكى ئۇرۇش»، «لېنىن تاللانما ئەسەرلىرى»، 1-توم، 214-بەت، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1954-يىل نەشرى).

بۇنداق ئېغىر ئەھۋال، بىر تەرەپتىن، جۇڭگودىكى كەڭ خەلقنى ئازات-ئوقۇبەتلىك قۇللۇق تۇرمۇش كەچۈرىدىغان ھالغا چۈشۈرۈپ قويدى، يەنە بىر تەرەپتىن، جۇڭگونىڭ ئىنقلاۋىي ۋەزىيىتىنىڭ تەرەققىياتىغىمۇ تۈرتكە بولدى.

5. 1898-يىلدىكى بۇرژۇئا سىياسى ئىسلاھات ھەرىكىتى

بۇرژۇئا سىياسى ئىسلاھاتچىلىق ئىدىيىسىنىڭ پەيدا بولۇشى 80-يىللاردىن باشلاپ، شاڭخەي، گۇاڭدۇڭ ۋەكىلىك قىلغان رايونلاردا بىر تۈرلۈك بۇرژۇئا ئىسلاھاتچىلىق پىكىر ئېقىمى پەيدا بولغان ئىدى. بۇنداق پىكىر ئېقىمى جاۋۇز ئۇرۇشنىڭ تەسىر كۆرسىتىشى بىلەن كۆچەيدى، بۇنىڭ كونكرە-

رنت ئىپادىسى سياسىنى يېڭىلاشنى تەلەپ قىلىدىغان ئىسلاھات هەركىتى بولدى. 1895 - يىلى «ماگۇمن شەرتنامىسى» ئىمزالىنىش ئالدىدا، گۇاڭدۇڭلۇق جۇرېن كاڭ يۇۋېي (1858~1927 - يىللار) بېيجىڭدا "مەملىكەتلىك ئىمتىهان"غا قاتناشقان جۇرېنلاردىن 1300 دىن ئارتۇق ئادەمنى توپلاپ گۇاڭشۇ خانغا كولـلىكتىپ ئىمزا قويۇپ مەكتۇپ سۇنۇپ، «ماگۇمن شەرتنامىسى»گە قارشى تۇردى هەمدە قانۇن ئۆزگەرتىش - يېڭىلىقتا كۆچۈش پىروگىراممىسىنى ئوتتۇرىغا قويدى. مانا بۇ "ۋۇشۇ قانۇن ئۆزگەرتىش" هەرىكىتىنىڭ باشلىنىشى ئىدى.

جۇڭگو - ياپونىيە ئۇرۇشىدىن كېيىن، جۇڭگونىڭ ئىجتىمائى ئىقتىسادىي هاياتىدا بەزىبىر يېڭى هادىسىلەر يۈز بېرىشكە باشلىدى، ئەجنەبىلەرنى ئۆلكە قىلغۇچى بىيۇروكراتلار چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغان، هۆكۈمەت باشقۇرىدىغان سانائەت ئەمدىلىكىتە مىللى كاپىتالغا يول بەرمەي تۇرالمىدى. 30 يىلدىن بېرى، فېئودالىق مۇستەبىت هۆكۈمەت ۋە ئۇنىڭ بىيۇروكراتلىرى كۆچمىنىڭ بېرىچە ماشىنىلار ۋە سانائەتنى كۆچمىنىڭ بېرىچە تەنها ئىگىلەۋېلىپ، خەلق باشقۇرغان سانائەتنىڭ تەرەققى قىلىشىغا يول قويماي كەلگەن ئىدى. جۇڭگو - ياپونىيە ئۇرۇشىنىڭ مەغلۇپ بولۇشى هۆكۈمەت باشقۇرغان يېڭىچە هەربى ياراق سانائىتى ۋە يېڭىچە قۇرۇقلۇق - دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ هىچبىر كارغا كەلمەيدىغانلىغىنى ئاشكارىلاپ قويدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە شەرتنامىلەرنىڭ ئىمزالىنىشى ئارقىسىدا چەتئەللىكلەر جۇڭگودا ئەركىن

هالدا زاۋۇت قۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولۇۋالدى. بۇ چاغدا، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى خەلق باشقۇرغان سانائەتنى قانۇن جەھەتتىن ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر بولۇپ، ھەرقايسى ئۆلكە-لەرنىڭ توقۇمىچىلىق سانائىتىنى يولغا قويۇشقا ئىلھام بېرىشى توغرىسىدا ئوچۇق بۇيرۇق چۈشۈردى. 1898 - يىلىغا كەلگەندە ھەتتا خەلقنىڭ مىللىتى - زەمبىرەك زاۋۇدى قۇرۇشىغا ئىلھام بەردى.

1895 - يىلىدىن كېيىن، مىللى كاپىتالنىڭ كۆزگە كۆرۈنەرلىك هالدا تەرەققى قىلىشقا باشلىدى. شاڭخەي، نىڭبو، ۋۇشى، سۇجۇ، خاڭجۇ، نەنتۇڭ قاتارلىق جايلاردا توقۇمىچىلىق فابرىكا-لىرى ئارقا - ئارقىدىن قۇرۇلدى. 1897 - يىلىغا كەلگەندە جياڭسۇ، جېجياڭ، خۇبېيدىن ئىبارەت 3 ئۆلكىدە قۇرۇلغان يىپ ئىگە-لىرىش فابرىكىسى ۋە يىپەكچىلىك فابرىكىسى 30 غا يەتتى. بولۇپمۇ نەنتۇڭ يىپ ئىگىرىش فابرىكىسىنىڭ قۇرۇلۇشى سانائەت تارىخىدىكى چوڭ بىر ئىش بولدى. ئەمما يېڭىدىن باش كۆتەر-گەن بۇنداق مىللى كاپىتال جاھانگىر تاجاۋۇزچى كۈچلەرنىڭ زۇلمىغا ۋە چەتكە قېقىشىغا ئۇچرىماي قالمايتتى. چەتئەللىك سودىگەرلەر ئاچقان زاۋۇت - فابرىكىلار بارغانسېرى كۆپىيىۋەر-دى، ئۇلار مول كاپىتالغا ۋە تەڭ ھوقۇقسىز شەرتنامە ئىمتە-يازى ئارقىلىق ئىگە بولۇۋالغان ئۇستۈنلۈكىگە تايىنىپ جۇڭگو-نىڭ مىللى سانائىتىنى بېسىپ چۈشتى. ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتمۇ تۆمۈرىيول ياساش - كان ئېچىش ھوقۇق - مەنپەئەتىنى ئۇزلۇك-

سىز سېتىپ تۇردى، نەتىجىدە جۇڭگونىڭ ئېغىر سانائىتىنىڭ تەرەققى قىلىشىغىمۇ ئىمكانىيەت بولمىدى، يېنىك سانائىتىنىڭ تەرەققى قىلىشىمۇ كاپالەتسىز قالدى. يېڭىدىن باش كۆتەرگەن بۇرژۇئازىيە ئىچىدە ئۆز ئورنىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن سىياسى جەھەتتە ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلىدىغان ئوي-پىكىر بارا-بارا كېلىپ چىقتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ياپونىيە بىلەن بولغان ئۇرۇشتا جۇڭگونىڭ قاتتىق مەغلۇپ بولغانلىغى ۋە جاھانگىرلارنىڭ جۇڭگونى بۆلۈشۈۋالغانلىغىدەك ۋەزىيەت كاپىتالىستىك ئىدىيىدىكى بىر قىسىم زىيالىلارغا تەسىر قىلدى. ئۇلار "قانۇننى ئۆزگەرتىپ قۇدرەت تېپىش"نى تەلەپ قىلدى. ئۇلار چەتئەللەردىن ماشىنا ۋە يېڭىچە قورال-ياراق سېتىۋېلىش بىلەنلا جۇڭگونىڭ ئەھۋالىنى ئۆزگەرتىشكە بولمايدىغانلىغىنى بىلىپ يەتتى، سىياسىنى ئىسلاھ قىلىش يولى بىلەن جۇڭگونى كاپىتالىزىم يولىغا سېلىشنى ئۇمىت قىلدى.

1898 ـ يىلىدىكى ئىسلاھات ھەرىكىتىنىڭ مەغلۇپ بولۇشى

ئۇ چاغدا "قانۇن ئۆزگەرتىش"نى تەشەببۇس قىلغۇچى مەركىزىي شەخسلەر كاڭ يۇۋېي، لىياڭ چىچاۋ (1873~1928 ـ يىللار)، تەن ستۇڭ (1866 ـــ 1898 ـ يىللار)، يەن فۇ (1853~1901 ـ يىللار) قاتارلىقلار ئىدى، بۇلارغا كاڭ يۇۋېي باشچىلىق قىلدى. يەن فۇ غەرپنىڭ دېموكراتىزىم نەزەرىيىسىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇردى. كاڭ يۇۋېي، لياڭچىچاۋ، تەن ستۇڭ قاتارلىقلار يېڭىلىقچا كۆچۈش ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىش ئۈچۈن جايلاردا

برمۇنچه "ئىلمىي جەمىيەت"لەرنى ئۇيۇشتۇردى، گېزىت چىقاردى.

1897 ـ يىل 11 ـ ئايدا گېرمانىيە جياۋجۇ قولتۇغىنى مۇتلەق ئىلگىرى بىلەن بېسىۋالدى، جۇڭگونى بۆلۈشۈۋېلىش ئاپىتى قاش بىلەن كىرىپكىنىڭ ئارىلىغدا قالدى. يېڭىلىقچا كۆچۈش تەرەپدارلىرى جايلاردا دۆلەتنىڭ ئېغىر خەۋپ ئاستىدا قالغانلىغىنى ئارقا ـ ئارقىدىن بايان قىلىپ، قانۇن ئۆزگەرتىشنى تەرغىپ قىلدى. 1898 ـ يىلى كاڭ يۇۋېي بېيجىڭدا "ۋەتەن قوغداش جەمىيىتى"نى تەشكىللەپ، دۆلەت مۇنقەرز بولۇش ئالدىدا تۇرغان ئېچىنىشلىق ئاپەت ئۈستىدە نۇتۇق سۆزلەپ، قانۇننى دەرھال ئۆزگەرتىشنى تەلەپ قىلدى. گۇاڭشۇ خان كاڭ يۇۋېينىڭ پىكرىنى قوبۇل قىلدى ھەمدە ئۇنى ۋە ئۇنىڭ گۇرۇھىدىكىلەرنى خانىنىڭ ئوڭ ۋە سول ئەمەلدارلىرى قىلىپ ئۆستۇردى. شۇ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنىدىن 9 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنىگىچە بولغان 103 كۈن ئىچىدىلا، باگۈچىلىقنى بىكار قىلىش، مەكتەپ ئېچىش، يېڭىل تۈغلۇقلار ۋە ئوشۇقچە خادىملارنى قىسقارتىش، بانكا ئېچىش، كان ئېچىش، تۆمۈريول ياساش، تۈرلۈك سانائەتلەرنى تەشەببۇس قىلىش، يېڭى كەشپىياتقا مۇكاپات بېرىش، گېزىتخانا قۇرۇش، ئىلمىي جەمىيەت قۇرۇش، تەرجىمە ئورگىنى قۇرۇپ غەرپ تەلىماتلىرىنى تونۇشتۇرۇش، دۆلەت خامچوتىنى تۈزۈش، مالىيە ھىساۋاتىنى ئېلان قىلىپ تۇرۇش قاتارلىقلار مەزمۇن قىلىنغان نۇرغۇن يېڭى قانۇن ـ پەرمانلار ئېلان قىلىندى.

بۇ سياسەتلەر بۇرژۇئازىيەنىڭ تەلەپىگە ۋەكىللىك قىلاتتى، فېئودالىزىمنىڭ مۇستەبىتلىك ئۇچۇن ئېيتقاندا زور ئىسلاھات ئىدى.

يېڭىلىققا كۆچۈش تەرەپدارلىرى پادىشانىڭ نامى بىلەن نۇرغۇن يېڭى قانۇن-پەرمانلارنى ئېلان قىلغان بولسىمۇ، ئەمما خانىئانا سىشى باشچىلىغىدىكى جاھىللار ئارمىيە ھوقۇقى ۋە ھاكىمىيەتنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغان، قانۇن ئۆزگەرتىشكە قارشى تۇرغان بولغاچقا، يېڭى پەرمانلار توسقۇنلۇققا ئۇچراپ ئىجرا قىلىنمىدى. يېڭىلىق تەرەپدارلىرى بىلەن جاھىللار ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش ئۆتكۈرلەشتى، خانىئانا سىشى سىياسى ئۆزگىرىش قوزغاش يولى بىلەن، قانۇن ئۆزگەرتىش ھەرىكىتىنى ئۇيۇشتۇرۇش قەستىدە بولدى. يېڭىلىققا كۆچۈش تەرەپدارلىرى ملىتارىست يۈەن شىكەينىڭ ئەسكىرىي كۈچى بىلەن، قانۇن ئۆزگەرتىش ھەرىكىتىنى قوغداش ھەمدە جاھىللارغا زەربە بېرىش ئۈمىدىدە بولدى. ئەمما يۈەن شىكەي جاھىللارغا مەخپىيەتتىن ئاشكارىلاپ قويۇپ، يېڭىلىققا كۆچۈش تەرەپدارلىرىغا ساتقىنلىق قىلدى. خانىئانا سىشى شۇ زاماتلا گۇاگشۇخانىنى كېچىلەپ نەزەربەنت قىلىپ، 1898 - يىل 9 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ھاكىمىيەتنى ئۆزىنىڭ تۇتىدىغانلىغىنى ئېلان قىلىپ، يېڭىلىققا كۆچۈش تەرەپدارلىرىدىن بولغان تەن سىتۇڭ قاتارلىق 6 ئادەمنى ئۆلتۈردى.

1898 - يىلدىكى بۇ پاجىئە، يېڭىلىققا كۆچۈش تەرەپدارلىرى

هەننۇا ئۇمىدىنى خانىنىڭ ھوقۇقىغا باغلاپ قويغانلىغى سەۋەۋدىن، تولىمۇ ئاجىز ئىسلاھاتچىلىق ھەركىتىدىن ئىبارەت بولۇپ قالدى، خالاس.

بۇ سىياسى ھەرىكەت مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، يېڭىلىقچى كۆچۈش تەرەپدارلىرىنىڭ بەزىلىرى بۇرژۇئا ئىنقىلاپچىلىرىنىڭ لاگىرىغا ئۆتۈپ كەتتى، ئەمما يېڭىلىقچى كۆچۈش تەرەپدارلىرىنىڭ نۇرغۇنى كاڭ يۇۋېي، لياڭ چىچاۋ باشچىلىغىدا ئىسلاھاتچىلىق مەيدانىدا چىڭ تۇرىۋەردى. ئۇلار خانىنى قوغدىغۇچىلار قىياپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىپ بۇرژۇئا ئىنقىلاۋىي ھەرىكىتىنىڭ جاھىل ئۆكتىچىلىرىگە ئايلىنىپ قالدى.

6. جاھانگىرلىكىنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشىلىق كۆرسەتكەن يىخچىتۇەن دىخانلار ھەرىكىتى

خەلقنىڭ چەتئەللەرنىڭ دىنىي جەمىيەتلىرىگە قارشى تۇرۇش شەكلىدە ئىپادىلەنگەن جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى خانىنىڭ ھوقۇقىغا تايانغان ئىسلاھاتچىلىق ھەرىكىتى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، جاھانگىرلار جۇڭگوغا ھە دەپ تاجاۋۇز قىلىدى، خەلقنىڭ تۇرمۇشى بارغانسېرى ئازاپ-ئوقۇبەتلىك بولدى، يۇك-سېلىغى بارغانسېرى كۆپەيدى. بۇنداق ۋەزىيەت 19-ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يىلى شىمال خەلقنىڭ — دىخانلار ئاممىسى ئاساس قىلىنغان، جاھان-

گىرلىككە قارشى تۇرىدىغان يېخىتۇەن ھەركىتىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.

تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلاۋى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، كاپىتالىزىم ـ جاھانگىرلىك جۇڭگوغا قاراتقان تاجاۋۇزچىلىغىنى قەدەممۇ ـ قەدەم كۈچەيتىپ بېرىۋاتقان ئەھۋالدا، جۇڭگودىكى تۆۋەن قاتلام خەلق ئاممىسىدىكى جاھانگىرلىككە قارشى ئىستىخىيىلىك كۈرەش زادىلا توختاپ قالمىدى. بۇنداق ئىستىخىيىلىك كۈرەش، ئۇمۇمەن، بىۋاستە ھالدا، تاجاۋۇزچى دۆلەتلەر ئەۋەتكەن دىن تارقاتقۇچىلارغا ۋە دىنىي جەمىيەتلەرگە قارشى تۇرۇش كۈرىشى بولۇپ ئىپادىلەندى. بۇ دىن تارقاتقۇچىلار جاھانگىرلىك قورال كۈچى بىلەن ئىگە بولۇۋالغان ئىمتىيازغا تايىنىپ جۇڭگونىڭ ئىچكى رايونلىرىغا سىڭىپ كىردى. چەتئەللىك مۇشۇ دىن تارقاتقۇچىلار، بولۇپمۇ كاتولىك دىنىنى تارقاتقۇچىلار جۇڭگودا چېركاۋلارنى سالدى، يەر مۈلكىنى ئىگىلىۋالدى، جاھانگىرلىكنىڭ كۈچىگە تايىنىپ، يەرلىك ئەمەلدارلارنى قورقۇتتى، مەمۇرى ئىشلارغا ئارىلاشتى، ئەرز ـ شىكايەت ئىشلىرىغا چات كىرىۋالدى، لۈكچەكلەرنى "دىندار" لىققا قوبۇل قىلدى، دىندارلاردىن پايدىلىنىپ ئاممىنى ئەزدى. مانا بۇ قىلمىشلار جۇڭگو خەلقىنىڭ غەزەپ ـ نەپرىتىنى ئۇمۇمى يۈزلۈك قوزغىدى.

يېخىتۇەن ھەركىتى خەلق ئاممىسى ئىچىدە ئۇزۇندىن بېرى تەييارلىنىپ كەلگەن جاھانگىرلىككە قارشى ئۇلۇغ كۈرەش 1899 ـ يىلى شەندۇڭدا پارتلاپ، كەڭ كۆلەملىك ھەركەتكە

ئايلاندى. بۇ ھەركەتكە مەخپى تەشكىلات "يىخپچۇەن" رەھبەر-لىك قىلدى. كالتەك چامباشچىلىغى بۇ تەشكىلاتنىڭ ئالاھىد-لىگى بولۇپ، ئۇنىڭغا ئاساسەن دىخانىلار، قول ھۇنەرۋەنىلەر، قاتناش-تىرانسپورت ئىشچىلىرى ۋە باشقا كەمبەغەللەر قاتناش-تى، ئاز ساندىكى كۆچمەنلەر ۋە دىنىي جەمىيەتنىڭ زىيانكەش-لىگىگە ئۇچرىغان پومىششكلارمۇ قاتناشتى. دىخانىلار ئاساسىي گەۋدە قىلىنغان بۇ ئاممىۋى ھەركەت فېئودالىلىق زۇلۇمغا قارشى تۇرۇش خاراكتېرىنىمۇ ئالدى، ئەلۋەتتە. ئەمما بۇ چاغدا شەن-دۇڭ ئۆلكىسى گېرمانىيىنىڭ تاجاۋۇزىغا بىۋاستە ئۇچرىغانلىق-تىن، يىخپتۇەن كۇرەشنىڭ تىغ ئۇچىنى باشتىلا ئاساسەن چەتئەل تاجاۋۇزچىلىرىغا، جۇملىدىن تاجاۋۇزچى كۇچلەرنىڭ ۋەكىللىرى-گە ــ چەتئەللەرنىڭ دىن تارقاتقۇچىلىرىغا قاراتتى. شەندۇڭ ئۆلكىسىدىكى ئەمەلدارلار يىخپتۇەننى قورال كۇچى بىلەن يوقىتىشقا ئۇرۇنۇپ باقتى، ئەمما بۇ ئىشقا ئاشمىدى، بۇ ھەر-كەت تېخىمۇ ئەۋج ئالدى.

چىڭ سۇلالىسى ئوردىسى يىخپتۇەن ھەركىتىنىڭ ئەۋج ئىلىپ كېتىۋاتقانلىغىنى كۆرۈپ قاتتىق ساراسىمگە چۇشتى، چۇنكى بۇ چاغدا ئۇنىڭ ھىچقانداق ۋەقەگە تاقابىل تۇرغۇدەك كۇچى قالمىغان ئىدى، يەنە كېلىپ بۇ قېتىمقى "توپىلاڭ" پايتەختكە يېقىن رايوندا يۇز بەردى. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۇم-رانلىرى يىخپتۇەن ھەركىتىنىڭ چەتئەللەرنىڭ دىنىي جەمىيەت-لىرىگە قارشى تۇرىدىغانلىغىدىن پايدىلىنىپ، بۇ ھەركەتكە

رەھبەرلىك قىلىش ھوقۇقىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىش قارارىغا كەلدى. ئۇ يىغىتۇەننى قانۇنىي تەشكىلات دەپ ئېتىراپ قىلىدىغانلىغىنى ئېلان قىلدى ھەمدە بۇ تەشكىلاتقا ئەمەلدارلارنى ئەۋەتىپ قاتناشتۇردى، شۇنىڭ بىلەن يىغىتۇننىڭ شوئارى "چىڭ سۇلالىسىنى يۆلەپ، ئەجنەبىلەرنى يوقىتىش"قا ئۆزگەردى ھەمدە يىغىتۇەنىڭ رەھبەرلىك تەركىۋىي مۇرەككەپلەشتى؛ ئەمما شۇ مۇناسىۋەت بىلەن يىغىتۇەنمۇ قانۇنىي ئورۇنغا ئىگە بولغانلىقتىن، شەندۇڭ ئۆلكىسىدىن چاپسانلا تەرەققى قىلىپ خوشنا ئۆلكىلەرگە كېڭەيدى، بېيجىڭ، تيەنجىنگە ئوخشاش شەھەرلەرگىمۇ سىڭىپ كىردى. 1900 ـ يىل يازدا يىغىتۇەن بېيجىڭنى پۈتۈنلەي دىگۈدەكلا تىزگىنلىدى. بېيجىڭدا يىغىتۇەن چەتئەللەرنىڭ ئەلچىخانىلىرىغا ۋە چېركاۋلىرىغا ئوچۇق ـ ئاشكارا ھۇجۇم قىلدى.

1900 ـ يىلى جاھانگىر قاراقچىلارنىڭ بىرلىشىپ ئەسكەر چىقىرىشى بۇنداق ئەھۋالدا، جاھانگىر دۆلەتلەر جۇڭگو خەلقىنىڭ ئىنقىلاۋىي ھەرىكىتىنى بېۋاستە ئەسكەر چىقىرىپ باستۇرۇش قارارىغا كەلدى. ئەنگلىيە، ئامېرىكا، روسىيە، فرانسىيە، گېرمانىيە، ياپونىيە، ئىتالىيە، ئاۋستىرىيىدىن ئىبارەت 8 دۆلەت بىرلەشمە ئارمىيىسى داگۇ پورتى ۋە تيەنجىندىن ئۆتۈپ، بېيجىڭغا ھۇجۇم قىلدى. يىغىتۇەن ھەرقايسى جايلاردا تولىمۇ ئىپتىدائى قوراللار بىلەن ياۋۇز تاجاۋۇزچىلارغا قارشى ئۇرۇش قىلدى، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ بىر قىسىم ئەسكەرلىرىمۇ ئىستىخە-

يىلنك ھالدا ئۇرۇشقا قاتناشتى. بىرلەشمە ئارمىيە ئۇستۇن قورال كۈچىگە تايىنىپ، 1900 ـ يىل 8 ـ ئايدا بېيجىڭغا بېسىپ كىرىپ، بېيجىنك شەھىرىدىكى ھەننۇا مال ـ دۇنيانى بۇلاپ كەتتى. يىرتقۇچلاردىنمۇ ۋەھشى بولغان بۇ تاجاۋۇزچىلار قوشۇننىنك بېيجىنك، تيەنجىن، باۋدىنك رايونلىرىدىكى شەھەر ـ بازارلاردا ۋە يېزا ـ كەنتلەردە ئوت قويغان، بۇلاڭچىلىق قىلغان، قىرغىنچىلىق قىلغان، باسقۇنچىلىق قىلغان جىنايى قىلمىشلىرى ئىنسانىيەت تارىخىدا كەم ئۇچرايدۇ.

8 دۆلەت بىرلەشمە ئارمىيىسى بېيجىڭغا بېسىپ كىرگەن چاغدا، خانىنا سىشى باشچىلىغىدىكى چىنك سۇلالىسى ھۆكۈمىتى شىمالىغا قېچىپ بېرىۋالدى. ئۇ بۇ چاغدا يەخىتۇەننى "توپىلاڭچىلار" دەپ ئىلان قىلىپ، تاجاۋۇزچى قوشۇنغا "دوستانە" مۇئامىلە قىلىدىغانلىغىنى بىلدۈرۈپ، تاجاۋۇزچى قوشۇندىن "توپىلاڭچىلار"نى يوقىتىپ بېرىشنى تىلىدى. جاھانگىرلارمۇ توپىلاڭچىنى باستۇرۇپ، جۇڭگو ھۆكۈمىتىنىڭ تەرتىپنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشىگە ياردەم بېرىشنىلا مەقسەت قىلىدىغانلىغىنى بىلدۈرۈشتى. شۇنداق قىلىپ، ئاۋال فېئودال ھۆكۈمرانلار ئەخمەق ئەتكەن يەخىتۇەن ئەمدىلىكتە جاھانگىرلار بىلەن فېئودال كۈچىلەرنىڭ ئۆزئارا تىل بىرىكتۈرۈشى ئارقىسىدا قانلىق قىرغىنچىلىقىغا ئۇچراپ، ئېچىنىشلىق ھالدا مەغلۇپ بولدى.

يەخىتۇەن ھەركىتىنىڭ مەغلۇپ بولغانلىغى دىخانلارنىڭ ئىنقىلاۋىي كۈرىشىنىڭ ئىلغار سىنىپىنىڭ رەھبەرلىگىسىز غەلىبە

قازىنىشى مۇمكىن ئەمەسلىگىنى چوڭقۇر چۈشەنـدۈرۈپ بەردى. ئۇ چاغدىكى جۇڭگودا مۇستەقىل پۈرولېتارىيات سىنىپى تېخى ۋۇجۇتقا كەلمىگەن ئىدى، يېڭىدىن باش كۆتەرگەن بۇرژۇئازىيىمۇ ناھايىتى ئاجىز ئىدى، ھەتتا بۇرژۇئازىيە ئىچىدىكى دېموكراتىك ئىنقىلاپچىلارمۇ يېخىتۇەن قوزغىلىڭىنى ۋەھشىيانە توپىلاڭ دەپ قارىدى. دېخانلار ئاممىسى يەككە-يېگانە ھالدا ئۇرۇش قىلىدى، ئۇلارنىڭ ھەم ھىلىگەر، ھەم ياۋۇز فېئودال ھۆكۈمرانلار سىنىپى ۋە جاھانگىرلىك كۈچلىرىگە تاقابىل تۇرۇشقا قۇربى يەتمىدى. شۇنداق بولسىمۇ، يېخىتۇەن ھەركىتى بەربىر جۇڭگودىكى كەڭ دېخانلار ئاممىسى ئىچىدە جاھانگىرلىككە، فېئودالىزىمغا قارشى تۇڭىمەس-پۇتمەس زور كۈچ يوشۇرۇنۇپ ياتقانلىغىنى ئىپادىلىدى. بۇ كۈچىمۇ شۇ چاغدىلا بارلىق جاھانگىر قاراقچىلارنى ئۆزلىرىنىڭ جۇڭگوغا قاراتقان سىياسىتى ئۈستىدە ئويلىنىپ كۆرۈشكە مەجبۇر قىلىدى. جاھانگىرلار جۇڭگونى بۆلۈشۈۋېلىش، جۇڭگوغا بىۋاستە ھۆكۈمرانلىق قىلىش ئۈچۈن، بۇنداق تۇڭىمەس-پۇتمەس كۈرەشكە تاقابىل تۇرمىسا بولمايدىغانلىغىنى بايقىدى. شۇڭا ئۇلار يەنىلا 1900-يىلدىكى ۋەقەدە بېيجىڭ شەھرىنى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىرىغا قايتۇرۇپ بېرىپ، جۇڭگونىڭ "مۇستەقىل"لىق قىياپىتىنى ساقلاپ، جۇڭگوغا ۋاستىلىك ھالدا ھۆكۈمرانلىق قىلىش قارارىغا كەلدى.

1901-يىلدىكى شەرتنامە . شىمالدا يېخىتۇەن جاھانگىر-

لىككە قارشى كەسكىن كۆرەش قىلىۋاتقان چاغدا، جۇڭگونىڭ جەنۇبىي ئۆلكىلىرىنىڭ باش ۋالى ـ پەرمەتدارلىرى جاھانگىرلىك بىلەن "دوستانە ھەمكارلىشىش" پوزىتسىيەسىنى تۇتتى. ئۇلار جاھانگىرلىكنىڭ ياردىمىدە، ئوتتۇرا جۇڭگو ۋە جەنۇبىي جۇڭگو رايونلىرىدىكى خەلقنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ھەركىتىنى باستۇردى. 8 دۆلەت بىرلەشمە ئارمىيىسى بېيجىڭغا بېسىپ كىرگەندىن كېيىن، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى جەنۇبىي ئۆلكىلەرنىڭ باش ۋالىلىرىنىڭ كاتتۇبشى لى خۇڭجاڭغا شىمالغا كېلىپ جاھانگىرلار بىلەن سۇلھى تۈزۈش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. 1901 ـ يىلى لى خۇڭجاڭ ئەنگلىيە، ئامېرىكا، روسىيە، گېرمانىيە، ئاۋستىرىيە، فرانسىيە، ئىتالىيە، ياپونىيە ھەم بىلگىيە، ئىسپانىيە، گوللاندىيەدىن ئىبارەت 11 جاھانگىر دۆلەت بىلەن «شىنچۇ شەرتنامىسى»نى ئىمزالىدى: جۇڭگو 450 مىليون سەر تۆلەم تۆلەش، بۇنى 39 يىلدا تۆلەپ بولۇش، دىرى بىلەن ئۆسۈمى قوشۇلۇپ جەمئى 980 نەچچە مىليون سەر پۇل تۆلەش؛ چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى جۇڭگو خەلقنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى ھەركىتىنى باستۇرۇشقا مەسئۇل بولۇش: جاھانگىر دۆلەتلەرنىڭ ئارمىيىسى بېيجىڭ، تيەنجىن بىلەن شەنخەيگۇەن ئوتتۇرىسىدىكى مۇھىم رايونلاردا تۇرۇش، جۇڭگونىڭ دۆلەت مۇداپىئە قورولى بولغان داگۇ پورتىدىكى پوتەيلەرنى چېقىپ تاشلاش.

1901 ـ يىلدىكى شەرتنامە ئىمزالانغاندىن كېيىن، خانىئانا

سىشى شىئەنـدىن بېيجىڭـغا قايـتىپ كېـلىپ، جاھانگىرلىككە سادىقلىق بىلەن خىزمەت قىلىپ، ئۆزىنىڭ فېئودالىلىق ھۆكۈم-رانلىغىنى پۈتۈنلەي جاھانـگىرلىككە تاپىنىپ ساقـلىدى. جاھان-گىرلار: بۇ ھۆكۈمەت تولىمۇ چىرىكلىشىپ كەتـكەن بولـسىمۇ، ئەمما ئۇنى بىز قورال كۈچى بىلەن قوللاپ تۇرغاچقا، ئۇ ھەر-ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىۋېرىپ، بىزگە ياراملىق مالاي بولۇپ قېلىـشى مۇمـكىن، دەپ قارىـدى. بۇ قاراش ئۇزاق ئۆتـمەيـلا پاكىت تەرىپىدىن بىتچىت قىلىندى.

7. 1911 - يىلدىكى بۇرژۇئا ئىنقىلاۋى

جاھانگىرلىك بىـلەن فېئودال كۈچـلەرنىڭ قوش بويۇن-تۇرۇغى ئاستىدىكى جۇڭگو خەلقى 20 - ئەسىرنىڭ دەسلەپكى 10 يىلـىدا، چىڭ سۇلالـسى ھۆكۈمـرانلىقىنىڭ ئاخىرلىشىشىغا ئاز قالغان بولـسىمۇ، ئۇ يەنىلا ئىچكى ۋە سىرتقى جاھانگىرلارنىڭ بىرلىكتە باسقۇنچىلىق قىلىشىغا ئاساسەن تايىنىپ تۇرغان ھۆكۈمرانلىق ئورگىنى ئىدى. جاھانگىرلار ئۇنى ئاغدۇرۇپ تاشلىماي، ئۇنىڭ ئورنىغا يېڭى ھۆكۈمەت قۇرۇپ چىقىشقا ئالدىراپ قالمىدى. ئۇلار ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئىختىلاپلارنى پايدىلىنىپ، ئۇنى ئىچىدىن پارچىلاپ، ئاجىزلاشتۇرۇپ، ئاندىن ئۇنى ئۆز ئىرادىسىگە بويسۇندۇرۇپ، ئۇنى ئۆز خىزمىتىگە ئىشلىتىشنى ئويلىغان ئىدى. شۇڭا ئۇلار ئۇنىڭ ئۆمرىنى ئۇزارتىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئىچكى ۋە سىرتقى ئىنقىلابىي كۈچلەرنى باستۇرۇشقا ياردەم بەرگەن ئىدى. ئۇلار ئۇنىڭغا ئىچكى ۋە سىرتقى ئىنقىلابىي كۈچلەرنى باستۇرۇشقا ياردەم بەرگەن ئىدى.

بولۇپ قالدى. جاھانگىرلار بىۋاستە مەبلەغ سېلىش ۋە جازانە-خورلۇق قىلىش ئۇسۇللىرى بىلەن، جۇڭگو زېمىنىدىكى تۆمۈر يوللارنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالدى، مەسىلەن، ئەنگلىيە شەرقىي مانجۇرىيە تۆمۈر يولى (ھازىرقى جۇڭگو چاڭچۇن تۆمۈر يولى)، چىڭداۋ ـ جىنەن تۆمۈر يولى، كۇنمىڭ ـ خېكۇ تۆمۈريولىنى، ياپونىيە شاڭخەي ـ خاڭجۇ ـ نىڭبو تۆمۈريولى، لۇگۇچياۋ ـ خەنكۇ (بېيجىڭ ـ خەنكۇ) تۆمۈريولى، بېيجىڭ ـ شېنياڭ تۆمۈريولىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالدى. 1911 ـ يىلدىن ئىلگىرى، ئۇلارنىڭ جۇڭگودا سالغان مەبلىغى بىر مىليارت 500 مىليون ئامېرىكا دوللىرىغا يەتتى. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنىڭ تاشقى قەرزى بىر مىليارت 400 مىليون ئامېرىكا دوللىرى (140 مىليون فوند) ئەتراپىغا يەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە تۆمۈريول ياساشقا ئالغان قەرز پۇلى 300 مىليون ئامېرىكا دوللىرىدىن ئېشىپ كەتتى، كۆپىنچە-سىنىڭ ئۆسۈمى 5 لى بولدى. شاڭخەي ۋەيتەن دېگەن يەردىكى چەتئەل بانكىلىرى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىرىغا خوجايىنلىق قىلىدىغان ھۆكۈمەت بولۇپ قالدى. بۇ چاغدا جۇڭگو-نىڭ تاشقى سودىدا ئىمپورتنىڭ ئومۇمى قىممىتى ئېكسپورتنىڭ-كىدىن ھەر يىلى، ئومۇمەن، 100 مىليون تاموژنا سەر كۈمۈشتىن كۆپ ئېشىپ تۇردى، بۇ قەرز ۋە باشقا بارلىق يۈك ـ سېلىقلار پۈتۈنلەي جۇڭگو خەلقىنىڭ ئۈستىگە ئارتىلدى. كۈچلۈك جاھانگىر دۆلەتلەرنىڭ سانائەت بۇيۇملىرى جۇڭگونىڭ شەھەر ـ يېزىلىرىغا يېيىلدى. پاختايىپىنىڭ كىرگۈزۈلۈشى يىلدىن ـ يىلغا

كۆپىيىپ كەتتى: چەتتىن كىرگۈزۈلىدىغان كىرسىن 1891 ـ يىلى 50 مىليون گالونغا يەتمەيتتى، 1905 ـ يىلىغا كەلگەندە 150 مىليون گالونغا يەتتى: ئەنگلىيە ـ ئامېرىكا تاماكا شىركىتى جۇڭگودا تاماكا زاۋۇدى قۇرغاندىن تاشقىرى، چەتتىن كىرگۈزۈلىدىغان تاماكا 1905 ـ يىلى 66 تۇمەن فوند ئىستېرلىڭدىن ئېشىپ كەتتى. جۇڭگودىن چىقىدىغان يىپەك خەلقارا بازاردا ياپونىيەدىن چىقىدىغان خام يىپەك تەرىپىدىن چەتكە قېقىلدى، جۇڭگودىن چەتكە چىقىرىلىدىغان چاي 1886 ـ يىلىدىكى 260 مىليون قاداقتىن ئازىيىپ 1905 ـ يىلى 180 مىليون قاداققا چۈشۈپ قالدى. چاي ـ يىپەك تىجارىتىنىڭ كاساتلىشىشى ۋە چاي ـ يىپەك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ ئازلاپ كېتىشى بىر قىسىم خەلقنىڭ تىرىكچىلىگىگە ئېغىر تەسىر يەتكۈزى. چەتكە چىقىرىلىدىغان باشقا بۇيۇملاردىن پەقەت پۇرچاق، چوشقا يېلى قاتارلىق يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىلا قالدى. جاھانگىرلار جۇڭگونىڭ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنى كونترۇل قىلدى، جۇڭگونىڭ يېرىم مۇستەملىكىگە ئايلىنىشى كىشىنى چۆچۈتىدىغان دەرىجىگە يەتتى.

كۈچلۈك جاھانگىر دۆلەتلەر بىر تەرەپتىن، جۇڭگونىڭ ئىقتىسادىي جان تومۇرىنى مەھكەم ئىگەللىۋالدى، بىر تەرەپتىن، جۇڭگونىڭ زىمىنىغا ئۇزلۇكسىز تاجاۋۇز قىلىدى، بۇ ھال كەڭ خەلقنىڭ قارشىلىغىنى قوزغىدى. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى جاھانگىرلىككە قارشى تۇرغانلىق چىڭ سۇلالىسىگە قارشى تۇر-

غانلىق دەپ قاراپ، جايلاردىكى خەلقنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەركىتىنى جاھانگىرلارغا ساداقەتمەنلىك بىلەن باستۇردى. 1903 ـ يىل 4 ـ ئايدا شاڭخەي خەلقى يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ چار روسىيىنىڭ يولسىز تەلىۋىگە قارشى تۇردى؛ شۇ يىلى جايلار- دىكى خەلق گۇاڭشى پەرمەتدارىنىڭ فرانسىيە قوشۇنى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ جۇڭگو خەلقىنى ئېزىش قەستىدە بولغانلىغىغا كەسكىن قارشى تۇردى؛ 1905 ـ يىل 5 ـ ئايدىن 11 ـ ئايغىچە، شاڭخەي قاتارلىق 7 سودا پورتىدىكى سودا ـ سانائەتچىلەر ئامبىرىكا ماللىرىنى توساش ھەركىتىنى قوزغىدى. بۇ ھەركەت- لەر چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قاتتىق بۇيرۇق بىلەن چەكلەندى ۋە يولسىزلىق بىلەن ئۇجۇقتۇرۇلدى. جاھانگىرلار- نىڭ جۇڭگونىڭ زىمىن پۈتۈنلۈگىگە ئوچۇق ـ ئاشكارا ھالدا بۇزغۇنچىلىق قىلغانلىغىغا كەلسەك، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى بۇنىڭغا پۈتۈنلەي ئېتىراپ قىلىش پوزىتسىيىسىنى تۇتتى. 1904 ـ يىلى ئەنگلىيە شىزاڭغا تاجاۋۇز قىلىپ، لاسا ئاھالىسىدىن بىرمىڭ 500 كىشىنى قىردى، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى زاڭزۇ خەلقىنىڭ بۇنىڭغا قارشى كۆرىشىگە ياردەم بەرمەكتە يوق، كېيىن ئەكسىچە، يەرلىك دائىرە ئۆز مەيلىچە تۈزگەن، ۋەتەنگە ھاقا- رەت كەلتۈرىدىغان شەرتنامىگە قوشۇلدى. شۇ يىلى ياپونىيە ـ روسىيە ئۇرۇشى ئوچۇق ـ ئاشكارا ھالدا جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمال زىمىنىدا ئېلىپ بېرىلدى، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى قاراپ تۇرۇپ لىياۋخې رايونىنىڭ شەرقىي قىسمىنى ئۇرۇش

رایونی قىلىپ ئايرىپ بەرگەنلىگىنى ئېلان قىلدى. بۇ شەرەمەدىلىكلەر پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئىنتايىن قاتتىق غەزەپىنى قوزغىدى.

بۇرژۇئا دېموكراتىك ھەركىتىنىڭ راۋاجلىنىشى بۇرژۇئا ئىنقىلاپچىلىرىنىڭ پائالىيەتلىرى بارا-بارا راۋاجلاندى. 1905-يىلى بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلاپچىلىرىنىڭ بىرمۇنچە تەشكىلاتلىرى، جۈملىدىن سۇن جۇڭشەن (1866~1925-يىللار) 1894-يىلدىن كېيىن رەھبەرلىك قىلغان جۇڭگونى گۈللەندۈرۈش جەمئىيتى بىرلىشىپ "جۇڭگو ئىنقىلاۋىي ئىتتىپاقى" (قىسقارتىپ ئىتتىپاق دېيىلىدۇ)نى تەشكىل قىلدى، سۇن جۇڭشەن بۇ ئىتتىپاقنىڭ يولباشچىسى بولدى. ئىتتىپاق: "ياۋلارنى قوغلاپ چىقىرىش، جۇڭخۇانى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتىن تاشقىرى، دۆلەت تۈزۈلمىسى ۋە خەلق تۈرمۇشىنى ئۆزگەرتىشكە توغرا كېلىدۇ، ھەممە جەھەتتە قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار كۆپ بولسىمۇ، بۇنىڭ ئىچىدە مۇھىمى 'ئەركىنلىك'، 'باراۋەرلىك'، 'مېھرىۋانلىق' ئىزچىل تەشەببۇس قىلىشقا تېگىشلىك روھ بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. دېمەك، ئىلگىرىكى ئىنقىلاپ قەھرىمانلار ئىنقىلاۋى بولغان ئىدى، بۈگۈنكى كۈندىكى ئىنقىلاپ مىللى ئىنقىلاپ بولىدۇ" دېگەننى ئوتتۇرىغا قويدى. سۇن جۇڭشەن ئۈچ مەسىلەك — مىللەت مەسلىگى، خەلق ھوقۇقى مەسلىگى، خەلق تۈرمۇشى مەسلىگىنى ئوتتۇرىغا قويدى. مىللەت مەسلىگىدە مانجۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىغىغا قارشى تۇرۇش ئوتتۇرىغا قويۇلدى، جاھانگىر-

لىككە قارشى تۇرۇش ھەققىدە تېخى ئېنىق پىكىر ئوتتۇرىغا قويۇلمىدى. خەلق ھوقۇقى مەسلىگىدە دېموكراتىك جۇمھۇرىيەت قۇرۇش شوئارى ئوتتۇرىغا قويۇلدى. خەلق تۇرمۇشى مەسلىگىدە ئۇتوپىك سوتسىيالىزىم ئىدىيىسى ئۇششاق بۇرژۇئا نۇقتىئىنەزىرى بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇلدى. سۇن جۇڭشەن جۇڭگودا كاپىتالىزىم-ىدىن ساقلىنىش مۇمكىن دەپ قاراپ، "يەر ھوقۇقىنى تەكشىلەش" ئىدىيىسىنى ئوتتۇرىغا قويدى، مۇشۇنداق قىلىنسا، ھەم دېخانلار سىنىپىنى ۋەئودالىلىق زۇلۇمىدىن قۇتقۇزغىلى، ھەم كاپىتالىزىم-نىڭ "ئالدىنقى ئالغىلى" بولىدۇ، دەپ قارىدى. لېنىن سۇن جۇڭشەنىڭ خەلق تۇرمۇشى مەسلىگى بىلەن روسىيەدىكى نارودنىكلىق ئىدىيىسىنى سىلىشتۇرۇپ، سۇن جۇڭشەنىڭ پىروگرامىسىدا، كاپىتالىزىمنىڭ ئالدىنى ئېلىش ھەققىدىكى ئەكسىيەتچىل، خىيالىي ئىدىيە بىلەن ئۇزۇل-كېسىل دېموكراتىك ئىنقىلاپ ئىدىيىسى يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن، دەپ قارىغان ئىدى. لېنىن مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن ئىدى: سۇن جۇڭشەنىڭ ئىقتىسادىي پىروگرامىسىنىڭ تەل-تۆكۈس ئەمەلگە قويۇلۇشى كاپىتالىزىمنىڭ تەرەققى قىلىشىغا يول ئېچىپ بېرىدۇ. ("جۇڭ-گودىكى دېموكراتىزىم ۋە نارودنىكلىق"قا قارالسۇن، «لېنىن، ستالىن جۇڭگو توغرىسىدا»غا كىرگۈزۈلگەن، خەلق نەشرىياتى-نىڭ 1954 - يىل نەشرى، 23~31 - بەتلەر)

ئىنتىپاق قۇرۇلۇپ بىر يىل ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئەزا-لىرى كۆپىيىپ 10 مىڭدىن ئاشتى، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى

ئۇنى ياپونىيە ھۆكۈمىتى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ باسقان ئىدى، بىراق چىك سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئىنقىلاپنىڭ تەرەققىياتىنى توسۇالالمىدى.

1905 ـ يىلىدىن كېيىن، مەملىكەت ئىچىدە مانجۇلارغا قارشى ھەركەت ئەۋج ئېلىپ كەتتى، يوشۇرۇنلۇقچە ئادەم ئۆلتۈرىدىغان تېررورلۇق ۋە تەييارلىغى يېتەرسىز قوزغىلاڭلار جايلاردا ئارقا ـ ئارقىدىن يۈز بەردى. كەڭ زىيالىلار، دىخانلارنىڭ بىرمۇنچە مەخپى تەشكىلاتلىرى ۋە چىك سۇلالىسى قوشۇننىڭ ئەسكەرلىرى سۇن جۇڭشەن مەركەز قىلىنغان ئىنقىلاۋىي ھەركەتكە بارغانسېرى كۆپلەپ قاتناشتى.

1911 ـ يىلدىكى ئىنقىلاپنىڭ پارتلىشى چىك سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىرى ئۆزىنىڭ لىكشپ قالغان ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، ئالدامچىلىق خاراكتېردىكى بىرمۇنچە ئىسلاھاتلارنى ئېلىپ باردى. مەسىلەن، دۆلەتنىڭ مەمۇرى ئاپپاراتىنى ئىسلاھ قىلىش، قانۇن ۋە جازا تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلىش، ياۋروپا ۋە ئامېرىكىچە كاپىتالىستىك تەلىم ـ تەربىيە ئۇسۇلىنى قوللىنىش، مۇئامىلىگە سېلىنىدىغان پۇلنى بىرلىككە كەلتۈرۈش، مىللى سودا ـ سانائەتنى تەشەببۇس قىلىش، تۆمۈريول قۇرۇلۇشىغا ئىلھام بېرىش، ئاخىردا ھەتتا ئاساسىي قانۇننى ئېلان قىلىشقا ۋە ياۋروپاچە پارلامېنتقا ئوخشاش بىرنەمىلەرنى قۇرۇشقا ماقۇل بولۇش. ئەمما ئالدامچىلىق خاراكتېردىكى بۇنداق ئىسلاھات خەلقنىڭ تەلىۋىنى قاندۇرالمايتتى.

1911 ـ يىل 5 ـ ئايدا چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى خەلقىنىڭ قارشى تۇرۇشىغا قارىماي، غول تۆمۈرىيول لىنىيىلىرىنى دۆلەت ئىختىيارىغا ئېلىش توغرىسىدىكى پەرمانىنى ئېلان قىلىپ، ئەسلى باھاسىنىڭ 45~46 پىرسەنتىگە تۇغرا كېلىدىغان نەق پۇلغا پاي چېكى سېتىۋېلىپ، قالدۇق قىسمىغا قەرز چېكى تارقىتىپ تۇردى. شۇنىڭ بىلەن، سىچۇەن، خۇنەن، گۇاڭدۇڭ، خۇبېيلاردا تۆمۈرىيولىنى دۆلەت ئىختىيارىغا ئېلىشقا قارشى تۇرۇش دولقۇنى قوزغالدى، چۇنكى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنىڭ تۆمۈرىيولىنى "دۆلەت ئىختىيارىغا ئېلىشى"، ئىش يۈزىدە، ئۆزىنىڭ چەتئەل خوجايىنىنىڭ ئىختىيارىغا ئېلىشى ئىدى. سىچۇەندە ھۆكۈمەت قوشۇنى بىلەن تەلەپ قويغۇچى خەلق ئوتتۇرىسىدا قورالىق كۈرەش بولدى، 9 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا دىخانلار سىچۇەننىڭ مەركىزى ــ چېڭدۇ شەھىرىنى قورشۋالدى.

ئارقىدىنلا، 1911 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى كېچىدە، ئارمىيىدە پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان ئىنقىلاۋىي تەشكىلات ــ ئەدىبىياتچىلار جەمىيىتى ۋە ئورتاق ئىلگىرىلەش جەمىيىتى تەيـيارلىغان قوزغىلاڭ ۋۇچاڭدا پارتلىدى. ئوقۇغۇچىلار، ئىشچىلار بۇ قوزغىلاڭغا قالماي قاتناشتى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ باش ۋالىسى قېچىپ كەتتى، ۋۇچاڭ ئەتراپىدىكى خەنكۇ، خەنياڭ چاپسانلا ئىنقىلاۋىي قوشۇن تەرىپىدىن ئىشغال قىلىندى. ئىتتىپاقىنىڭ پۈتۈن مەملىكەتىنىڭ ھەممە يېرىگە تارالغان ئەزالىرى ئارقا ـ ئارقىدىن قوزغىلىپ ۋۇچاڭ ئىنقىلاۋىي قوشۇنىغا ياردەم بەردى.

ئىنقىلاپ بايرىغى جۇڭگونىڭ قاق مەركىزىي رايونىدا تىكلەندى.

ۋۇچاڭ قوزغىلىڭىدىن كېيىن، ھەربى تەلىم-تەربىيە ئالغان قوشۇن ئازلىق قىلدى، يېڭىدىن قوشۇلغان ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى شەھەر-يېزىلاردىكى ئەمگەكچىلەر ئىدى، ئۇلاردا ئۇرۇش قىلىش تەجرىبىسى يوق ئىدى، ئۇلارغا ھەربى تەلىم-تەربىيە بېرىشكىمۇ ۋاقىت يار بەرمىدى. ئەمما دەل چار روسىيەنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ۋەكىلىنىڭ دوكلاتىدا دېيىلگىنىدەك، ئۇلار "ئېتىقاتچىغا خاس باتۇرلۇق بىلەن تېخنىكا جەھەتتىكى كەمتۈكلۈكىنى تولۇقلىدى"، شۇ سەۋەپتىن ھەل قىلغۇچ غەلىبىگە كاپالەتلىك قىلىندى.

ئىنقىلاپ چاپسان غەلبە قىلىۋاتقان جەريانىدىكى كىرىزىس ئىنقىلاپنىڭ غەلىبىسى چاپسانلا پۈتۈن مەملىكەتكە تارالدى. ۋۇچاڭ قوزغىلىڭىدىن كېيىن بىر ئاي ئىچىدىلا، خۇنەن، جياڭشى، شەنشى، سەنشى، يۈننەن، جياڭسۇ، جېجياڭ، گۈيجۇ، گۇاڭشى، گۇاڭدۇڭ، ئەنخۇي، فۇجيەن، شەندۇڭ، فېڭتيەن، سىچۇەنلەردە ئىنقىلاۋىي ھەربى ھۆكۈمەت قۇرۇلۇپ، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىگە "مۇستەقىللىق" ئېلان قىلىندى. بۇ جايلارنىڭ ھەربى ھۆكۈمەت ئەۋەتكەن ۋەكىللەر نەنجىڭدا يىغىلىپ، جۇڭخۇا مىنگونىڭ قۇرۇلغانلىغىنى جاكالىدى، سۇن جۇڭشەن ۋاقتىلىق ھۆكۈمەتنىڭ دازۇڭتۇڭلۇغىغا سايلاندى. 1912-يىل 1-ئاينىڭ 1-كۈنى نەنجىڭ ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى.

ئىنقىلاپنىڭ چاپسان غەلبە قىلغانلىغى چىڭ سۇلالىسى ھاكى-

مىيىتىنىڭ كىشىلەرنىڭ نەزىرىدىن پۈتۈنلەي چۈشۈپ كەتكەنلىگىنى كۆرسەتتى؛ ئەمما شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىنقىلاپنىڭ ئىچكى قىسمىدا كىرىزىسمۇ يېتىلىۋاتاتتى. چىڭ سۇلالىسى ھاكىمىيىتىنىڭ داۋاملىق مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى مۇمكىن بولماي قالغانلىقىتىن، چەتئەل جاھانگىرلىرىمۇ باشقىدىن مۇڭاپىق قورال ئىزدەش ئۈستىدە باش قاتۇردى. بارلىق خانپەرەس لىبېراللار، ھەتتا نۇرغۇنلىغان ھىلىگەر بىيۇروكرات ـ مىلىتارىستلارمۇ ئىنقىلاپقا قاتنىشىشنىڭ ئۆزلىرىگە پايدىلىق ئىش ئىكەنلىگىنى بايقىدى. ئەسلىدە ئىنقىلاپقا قارشى تۇرىدىغان نۇرغۇن كىشىلەر ئەمدىلىكتە ئىنقىلاپنى ياقلاش چارىسى بىلەن ئىنقىلاپنى چاپسان ئىياقلاشتۇرۇپ، بۇرژۇئازىيە ھۆكۈمرانلىق تەرتىۋىنى مۇقىملاشتۇرۇش كويىدا بولدى. ئىنقىلاپنىڭ ئىچكى قىسمى تېخىمۇ مۇرەككەپلىشىپ كەتتى.

بۇرژۇئا ئىنقىلاپچىلىرى جۈڭگو دېموكراتىك ئىنقىلاۋىنىڭ كۈچىنى ــ دېخانلارنىڭ كۈچىنى ھەقىقى يوسۇندا سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈپ، ئۇنىڭ بىلەن ئىتتىپاق تۈزەلمىدى. ئۇلار غەلىبىدىن ئېسەنكىرەپ قالدى. شۇنداق قىلىپ، بۇرژۇئا ئىنقىلاپچىلىرى ئىنقىلاپ غەلىبە قىلىپ ئوتتۇرا يولغا كەلگەندە ئىنقىلاپقا بولغان رەھبەرلىك ھوقۇقىدىن مەھرۇم بولدى. ئۇ جاھانگىرلىكنىڭ ئىرادىسىگىمۇ خىلاپلىق قىلالماي، فېئودال كۈچلەرنىڭ ھۇجۇمىنىمۇ يېڭەلمەي، ئەكسىچە جاھانگىرلار ھەم فېئودال كۈچلەرنىڭ نېرى ـ بېرى قىلىشى ئارقىسىدا، ئىنقىلاپنى ئىلاجسىزلىق بىلەن

ئاياقلاشتۇردى.

1911 ـ يىلدىكى ئىنقىلاپنىڭ مەغلۇپ بولۇشى ۋە ئۇنىڭ مۇھىم تارىخىي ئەھمىيىتى بۇنداق ئەھۋالدا، چىڭ سۇلالىسى ھاكىمىيىتىنىڭ ئەمىلىي ھەربىي ھوقۇقىنى تۆتۈپ تۇرغان ھەمدە جاھانگىرلار ئىشەنچ باغلاپ كەلگەن يۈەن شىكەي (1858ـ 1916 ـ يىللار) 1911 ـ يىلدىكى ئىنقىلاپنىڭ مۇناسىنى تارتىۋالغۇچى "قەھرىمان" بولدى. يۈەن شىكەي، بىر تەرەپتىن چىڭ سۇلالىسى ھاكىمىيىتىنى ئورۇننى ئۇنىڭغا بوشىتىپ بېرىشكە مەجبۇر قىلدى، بىر تەرەپتىن، نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىمۇ ھاكىمىيەتنى ئۇنىڭغا بېرىپ، ئۇنى جۇڭخۇا مىنگونىڭ تۇنجى داۋۇڭ تۆڭلۇغىغا "سايلاش"قا مەجبۇر قىلدى. 1912 ـ يىل 3 ـ ئايدا يۈەن شىكەي جۇڭخۇا مىنگونىڭ داۋۇڭتۆڭلۇق ۋەزىپىسىگە ئولتۇرغانلىغىنى جاكالىدى، ئەمىلىيەتتە، بۇ قېتىمقى بۇرژۇئا ئىنقىلاۋىنىڭ مەغلۇپ بولغانلىغىنى جاكالىدى.

1911 ـ يىلدىكى بۇرژۇئا ئىنقىلاۋى مەغلۇپ بولغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ جۇڭگوغا ئازغىنا كەم 300 يىل ھۆكۈمرانلىق قىلغان چىڭ خاندانلىغىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى، شۇنىڭ بىلەن ئىككى مىڭ نەچچە يۈز يىللىق فېئودالىلىق خانلىق تۈزۈم كەلمەسكە كەتتى. بۇ ۋەقە جۇڭگودىكى كەڭ خەلقنىڭ يەنىمۇ ئويغىنىشىدا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى. خەلقارا جاھانگىرلارمۇ 1911 ـ يىل 10 ـ ئايدىن كېيىنكى ئىنقىلاۋىي كۆتىرىلىشىنى كۆرۈپ، ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا دەككە ـ دۈككە بىلەن نەزەر سېلىپ

كەلگەن ئىدى، ئۇلار يۇەن شكەي ھاكىمىيەتنى قولغا ئالغاندىن كېيىنلا خاتىرجەم بولدى. جۇڭگو بۇرژۇئازىيىسىنىڭ ئاجىزلىغى، مۇرەسسەچىلىگى بۇ قېتىمقى ئەملىيەت تەرىپىدىن تولۇق ئىسپاتلاندى.

8. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئالدىدىكى جۇڭگو

جاھانگىرلار ۋە ملىتارىستلار دەپسەندە قىلغان زۇلمەتلىك جۇڭگو 1912 ـ يىلىدىن 1919 ـ يىلغىچە بولغان مەزگىل جۇڭگونىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى يەنە بىر زۇلمەتلىك مالىمانچىلىق دەۋر بولدى.

يۇەن شكەينىڭ ھاكىمۇتلەقلىغى ئاستىدا، جۇڭگوغا يەنىلا چوڭ پومىششكلار ۋە دەللال بۇرژۇئازىيە ھۆكۈمرانلىق قىلدى. يۇەن شكەي ساتقىنلىق سىياسىتىنى ئاشكارا يۈرگۈزۈپ، جاھانگىرلىكنىڭ قوللىشى ئاستىدا پادىشا بولماقچى بولدى. يۇەن شكەينىڭ پادىشالىق تۈزۈمىنى ئورنىتىش ھەرىكىتى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، جۇڭگو ھاكىمىيتى يەنىلا يۇەن شكەينىڭ ۋارىسلىرى ــ شىمال ملىتارىستلىرىنىڭ قولىدا تۇرىۋەردى. بېيجىڭنى شىمال ملىتارىستلىرى گۇرۇھلىرىدىن قايسى گۇرۇھ تارتىۋالسا، شۇ گۇرۇھ ئاتالمىش "مەركىزىي ھاكىمىيەت"نى تىكلىدى. "مەركىزىي ھاكىمىيەت" ملىتارىست بىيۇروكراتلار ۋە

نومۇسسىز سياسەتچىلارنىڭ ئولجىسى بولۇپ قالدى. ھەرقايسى ئۆلكىلەردىكى مىللىتارىستلار ھەربىي كۈچىگە تايىنىپ زورلۇق قىلىپ، بىر بىرىنى قىرغىن قىلىشتى.

جاھانگىرلار ئاتالمىش "مەركىزىي ھاكىمىيەت" ۋە نۇرغۇن ئۇششاق مىللىتارىستلارنىڭ "يەرلىك ھاكىمىيەت"لىرىدىن داۋاملىق پايدىلىنىپ، جۇڭگو خەلقىنى دەپسەندە قىلدى، جۇڭگونىڭ تەقدىرىنى ئىرى-بېرى قىلدى. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى تۈپەيلىدىن، جاھانگىر دۆلەتلەر جۇڭگودىكى تاجاۋۇزچىلىق ھەرىكەتلىرىنى بوشاشتۇرۇپ قويغان بولسىمۇ، ئەمما ياپونىيە پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ جۇڭگودا تەسىر كۈچىنى يەنمۇ كېڭەيتتى. روسىيە ئۆكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلابىدىن كېيىن، بېيجىڭدىكى مىللىتارىستلار ھۆكۈمىتى ھەتتا ياپونىيەگە سوۋېتلىشىپ روسىيە ئىنقىلابىغا ئارىلاشتى.

بۇرژۇئازىيە 1911 - يىلدىكى ئىنقىلاپ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن ئۆزلىرى ئۈمىت قىلغان دېموكراتىك جۇمھۇرىيەتنىڭ ئەمەلگە ئاشمىغانلىغىنى ئېتىراپ قىلماي تۇرالمىدى. ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى فېئودال مىللىتارىستلارغا ئەگىشىپ مېڭىپ، ئازغىنا پايدىغا ئىگە بولدى؛ سۇن جۇڭشەن باشچىلىغىدىكى يەنە بىر قىسمى فېئودال مىللىتارىستلار بىلەن مۇرەسسىلىشىشكە تەن بەرمىگەن بولسىمۇ، ئەمما ئىنقىلاپنىڭ چىقىش يولىنى قانداق قىلغاندا تاپقىلى بولىدىغانلىغىنىمۇ، جۇڭگونى قۇتقۇزىدىغان كۈچنى قەيەردىن تاپقىلى بولىدىغانلىغىنىمۇ بىلمىدى.

جۇڭگودىكى ئىشچىلار، دىخانلار ۋە شەھەر ئۇششاق بۇرژۇئا-زىيىسى يەنىلا جاھانگىرلىك ۋە فېئودالىزمغا ئېغىر زۇلمى ئاستىدا قالدى. زىيالىلار چىقىش يولى ئۈستىدە ئازاپ ئىچىدە ئىزدەندى، جۇڭگونىڭ ئۆتمۈشتىكى 80 يىللىق پاجىئەلىك تەقدىرى، 1911 - يىلدىكى ئىنقىلاپنىڭ مەغلۇپ بولۇشى، جاھانگىرلىك ئۇرۇشى — ئاخىردا روسىيە ئۆكتەبىر ئىنقىلاۋىنىڭ غەلىبە قىلىشى جۇڭگودىكى زىيالىلارغا ۋە كەڭ ئېزىلگۈچى خەلققە تەسىر قىلماقتا ئىدى.

بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە جۇڭگو كاپىتالىزمى-نىڭ يەنمۇ تەرەققى قىلىشى دەل مۇشۇ ۋاقىتتا، جۇڭگودا كاپىتالىزم يەنمۇ تەرەققى قىلغانلىقتىن، جۇڭگو جەمئىيىتىدە بەزى يېڭى ئاممىلار بىخ سۈرۈشكە باشلىدى.

بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە جۇڭگو كاپىتالىزمى يەنمۇ تەرەققى قىلىش پۇرسىتىگە ئىگە بولدى. مىللى سانائەت مۇشۇ مەزگىلدە خېلىلا راۋاج تاپتى، بولۇپمۇ يېپ ئىگىرىش سانائىتى ئېشىپ، 1913 - يىلدىكى 651 مىڭ 676 ئۇرچۇقتىن 1919 - يىلدىكى بىر مىليون 173 مىڭ 21 ئۇرچۇققا يەتتى. ئەمما شۇ مەزگىلدە، ياپونىيىنىڭ جۇڭگو زېمىنىدىكى كارخانىلىرى زور دەرىجىدە كېڭىيىپ، جۇڭگو مىللى كاپىتالى بىلەن رىقابەتلەشتى. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ئايىقلاشقاندىن كېيىن، ئەنگلىيە، ئامېرىكا قاتارلىق جاھانگىر دۆلەتلەر جۇڭگوغا يېڭىۋاشتىن كەلدى-دە، جۇڭگو مىللى كاپىتالى تېخىمۇ قاتتىق بېسىمغا ئۇچرىدى.

بۇنداق ئەھۋالنىڭ تۇرتكىسىدە مىللى بۇرژۇئازىيىدە كۆرەش قىلىش تەلۈۋى كېلىپ چىقتى. تېخىمۇ مۇھىمى شۇ بولىدىكى، مىللى كاپىتالىزىمنىڭ تەرەققى قىلىشى ۋە جاھانگىرلارنىڭ جۇڭگو زىمىنىدىكى كارخانىلىرىنىڭ كېڭىيىشى ئارقىسىدا، جۇڭگو ئىشچىلار سىنىپى يېڭى تەرەققىياتقا ئېرىشىپ تەدرىجى ئۇلغايدى. ئىشچىلارنىڭ سانى 1914 ـ يىلدىكى سەل كەم بىر مىليوندىن كۆپىيىپ 1919 ـ يىلى 3 مىليون ئەتراپىغا يەتتى، 1919 ـ يىلدىكى "4 ـ ماي" ھەركىتىنىڭ ھارپىسىغا كەلگەندە، جۇڭگو ئىشچىلار سىنىپى پېتىلىپ ئۇلغايدى. ئۇ كۆپ قېتىملاپ ئىش تاشلاش كۆرىشىنى قوزغىدى، تېخى پارتىيىنىڭ ياكى بىرلىككە كەلگەن ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ رەھبەرلىگى بولمىغان بولسىمۇ، ئەمما تۇرلۇك شەكىلدىكى تەشكىلاتلار قۇرۇلدى. جۇڭگو ئىشچىلار سىنىپى فېئودالىزىم، كاپىتالىزىم ۋە جاھانگىرلىكنىڭ ئۈچ قات زۇلمىغا ئۇچرايتتى، ئەكسىيەتچى كۈچلەرگە ئىنتايىن ئۆچ ئىدى، رەھبەرلىككە ئېرىشكەن، سىياسى ئېڭى ئۆسكەندىن كېيىن، ئۇ پات ئارىدىلا ئۆزى ئۇچۇن سىنىپ بولۇپ قالاتتى.

مۇشۇ زۇلمەتلىك يىللاردا بارلىققا كەلگەن مۇشۇ يېڭى ئامىل تۇپەيلىدىن، جۇڭگو تارىخى يېڭى بىر دەۋرگە قەدەم قويدى.

9. يېڭى ئىلىم ۋە كونا ئىلىم

ئەينۇن ئۇرۇشىدىن ئىلگىرى، جۇڭگو فېئودال ھۆكۈمرانلار

سىنىپىنىڭ ئۆزىگە خاس فېئودالىلىق مەدەنىيىتى بار ئىدى. بۇنداق مەدەنىيەت بىز كونا ئىلىم دىگەن نەرسە شۇ. كونا ئىلىم يېڭى ئىلىمغا دۇشمەنلىك پوزىتسىيە تۇتتى، يېڭى ئىلىم-نىڭ تارقىلىشى ۋە ئۆسۈپ يېتىلىشىگە قاتتىق توسقۇنلۇق قىلدى.

يېڭى ئىلىم شۇ چاغدىكى كاپىتالىستىك غەرپ ئەللىرىدىكى ئىجتىمائى تەلىمات ۋە تەبىئى پەننى ئۆز ئىچىگە ئالدۇ. خۇڭ شيۇچۈەن، كاڭ يۇۋېي، يەن فۇ ۋە سۇن جۇڭشەننى ۋەكىل قىلغان ئىلغار جۇڭگولۇقلار غەرپىنىڭ ئىجتىمائى تەلىماتىنى ئۇگىنىپ، ئۇنىڭ بىلەن جۇڭگونى مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇشنى ئۇمىت قىلغان ئىدى. خۇڭ شيۇچۈەن يازغان «تەيپىڭ تيەنگو-نىڭ يەر تۇزۇمى» ۋە خۇڭ رېنگەن يازغان «ئەلنى ئىدارە قىلىشنىڭ يېڭى تەدبىرلىرى»، كاڭ يۇۋېي يازغان قانۇن ئۆزگەر-تىش توغرىسىدىكى 10 ماڭ سۆزلۈك مەكتۇپ ۋە «بۇيۇك بىرلىك كىتاۋى»، يەن فۇ تەرجىمە قىلغان «ئەل بايلىغى»، «قانۇنلار روھى»، «تەدرىجى تەرەققىيات ۋە ئەخلاق»، «ئىجتە-مائىيەت پىرىنسىپلىرى»، «لوگىكا» قاتارلىق كىتاپلار، سۇن جۇڭ-شەن يازغان «ئۇچ مەسلەك» شۇنىڭدەك تەن ستۇڭ، لياڭ چىچاۋ قاتارلىقلار يازغان ئەسەرلەر يېڭى ئىلىم جۇملىسىگە كىرىدىغان ئىجتىمائى تەلىمات جەھەتتىكى مۇھىم ئەسەرلەر بولۇپ ھىساپ-لىنىدۇ. خۇڭ شيۇچۈەن، سۇن جۇڭشەن تەكىتلىگەن ئىنقىلاپ تەلىماتىدىن باشقا، ئىسلاھاتچىلىق تەشەببۇس قىلىنغان مۇشۇ ئەسەرلەر زىيالىلار ئارىسىدا كەڭ تارقالدى، ئۇلارنى فېئودال-

لىق مەدەنىيەت بىلەن كۆرەش قىلىشقا قوزغىدى، بۇ كۆرەشلەر ئانچە-مۇنچە غەلىبىلەرگىمۇ ئېرىشتى. ئەمما 1911-يىلدىكى ئىنقىلاپ شۇنى ئىسپاتلىدىكى، جاھانگىرلىك دەۋرىدە، يېرىم مۇستەملىكە ھالىتىدە تۇرغان جۇڭگودا ئىنقىلاپنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشتە بۇرژۇئازىيە، ئۇششاق بۇرژۇئازىيە ئاجىزلىق قىلىدۇ، بۇرژۇئا مەدەنىيىتى ئەسقاتمايدۇ؛ جۇڭگو خەلق ئىنقىلاۋى پۈرولېتارىياتنىڭ رەھبەرلىگىنى ئېتىراپ قىلىشى، پۈرولېتارىيات مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلىشى شەرت.

تەبىئىي پەننىڭ تارقىلىشى ئىجتىمائى تەلىماتنىڭ تارقىلىشىغا قارىغاندا كۆپ ئوڭۇشلۇق بولدى. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، بىر قىسىم فېئودال ھۆكۈمرانلارمۇ ئۇنىڭدىن پايدىلانماقچى بولدى. دەسلەپتە، جياڭنەن ماشىنىسازلىق زاۋۇدى قارىمىغىدىكى تەرجىمە ئىدارىسى غول كۈچ قىلىنغان ھالدا ھىساپ، قۇۋۋەت ئىلمى، ئېلېكتىر ئىلمى، خىمىيە، ئاۋازشۇناسلىق، يورۇقلۇق ئىلمى، گاز ئىلمى، ئاسترونومىيە، يەر ئىلمى، فىزىئولوگىيە ۋە پىسخولوگىيە، ھايۋانات-ئۆسۈملۈكشۇناسلىق، تىبابەتچىلىك، خەرىتە-چىلىك قاتارلىقلارغا دائىر كىتاپلار تەرجىمە قىلىندى. لىياڭ چىچاۋ «غەرپ ئىلمىگە دائىر كىتاپلار كاتولوگى ئۈستىدە چۈشەندۈرمىلەر» دېگەن كىتاپتا مۇنداق دېگەن ئىدى: "ئەلنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، غەرپنىڭ كىتاپلىرىنى كۆپرەك تەرجىمە قىلىشنى ئاساس قىلىش كېرەك؛ ئۇگەنگۈچىلەر مۇستەقىل ئىش قىلالايدىغان بولىمەن دەيدىكەن، غەرپنىڭ كىتاپلىرىنى كۆپرەك

ئوقۇشقا بېرىلىشى كېرەك". بۇ سۆزلەر شۇ چاغدىكى كىشىلەرنىڭ تەبىئى پەنگە بولغان كۆزقارىشىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا، تۇرلۇك مەكتەپلەر ئېچىلدى، تەبىئى پەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ زۆرۈر دەرسى بولۇپ قالدى. ئىلغار زىيالىلار دۆلەت ئېچىدىكى مەكتەپتە ئۆتۈلىدىغان يەنلەر بىلەن قانائەتلىنىپ قالماي، "ئەلنى كۈچەيتىش ۋە مۇستەقىل ئىش كۆرەلەيدىغان بولۇش" خام خىيالى بىلەن، چەتئەللەرگە چىقىپ ئوقۇدى، ئۇلارنىڭ سانى كىشىنى چۆچۈتىدىغان دەرىجىدە كۆپ بولدى. ئۇلار ئۆز كەسپى بويىچە مەلۇم جەھەتتە نەتىجە قازاندى، ئەمما ۋەتەنكە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇگەنگىنىنى ئىشلىتىش پۇرسىتى بەك ئاز بولدى، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئەمەلدار بولدى، بەزىلىرى ئۇگەنگەن كەسپىگە قويۇلمىدى. تەبىئى پەننى ئۇگەنگەنلەر كۆپ بولغىنى بىلەن، تەبىئى پەننىڭ ئۆزى يەنىلا راۋاج تاپالمىدى.

يۇقۇرىقى ئەھۋال دەل فېئودال ھۆكۈمرانلارنىڭ "جۇڭگو ئىلمىنى ئاساس قىلىش، غەرپ ئىلمىدىن پايدىلىنىش" فاكتىچىنغا ماس كېلەتتى. "جۇڭگو ئىلمىنى ئاساس قىلىش" دېگەنلىك فېئودالىق مەدەنىيەتتىن ئىبارەت كونا ئىلمىنى ساقلاپ قېلىپ، بۇرژۇئا مەدەنىيىتىدىن ئىبارەت يېڭى ئىلمىنى چەتكە قېقىش دېگەنلىك ئىدى. "غەرپ ئىلمىدىن پايدىلىنىش" دېگەنلىك فېئودالىق ھۆكۈمرانلىقىنى تەبىئى پەندىن پايدىلىنىپ مۇستەھكەملەش، تەبىئى پەننى يېڭىچە پەدەز بۇيۇمى قىلىش دېگەنلىك

لىك ئىدى.

جاھانگىرلىك ۋە ئېئودالىزىم يېڭى ئىلمىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئىمكانىيەت بەرمىدى. "4-ماي" ھەركىتى پارتلاشتىن ئىلگىرى، ئۇششاق بۇرژۇئازىيە ۋە بۇرژۇئازىيىنىڭ ئىلغار زىيالىلىرىنىڭ دېموكراتىيە ۋە ئىلىم-پەن شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويغانلىغى جاھانگىرلىك ۋە فېئودالىزىمنىڭ زۇلمىغا نارازىلىق ۋە قارشىلىق كۆرسەتكەنلىك بولۇپ ھىساپلىنىدۇ.

چەتئەللەردىن كىرگۈزۈلگەن ئەدەبىيات-سەنئەتمۇ يېڭى ئىلمىنىڭ بىر قىسمىدۇر. بىراق ئۇ بۇرژۇئا زىيالىلىرىنىڭ دىققەت-ئېتىۋارىنى ئىجتىمائى تەلىمات ۋە تەبىئى پەندەك قوزغىيالمىدى. نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئەدەبىيات ھەر ھالدا گەۋدىلىك بولدى. لېكىن شۇ چەتئەللەرنىڭ بىر يۈز نەچچە ئون خىل رومان-ھىكايىلىرىنى تەرجىمە قىلدى، بۇلارنىڭ خەت سانى 12 مىليونغا يېتىدۇ. بۇ ھىكايە-رومانلارنىڭ ئىنتايىن زور كۆپچىلىگى ئىشقى-مۇھەببەت ھىكايىلىرى بولۇپ، ھەممىدىن مەشھۇر بولغىنى «چوغلۇق قىزنىڭ ئىشلىرى» بولۇپ ھىساپلىنىدۇ.

بۇ دەۋردە يېڭى ئىلمىنى تەكىتلىگەن زىيالىلار، ئومۇمەن ئېيتقاندا، غەرپ مەدەنىيىتىنى چىن دىلىدىن ئۇگەنگۈچىلەردىن بولدى. ئۇلار ئىجتىمائى تەلىماتنى تەكىتلىدى، گەرچە بۇنىڭغا جۇڭگونىڭ بىرمۇنچە فېئودالىلىق قالدۇق زەھەرلىرى ئارىلىشىپ قالغان، ھەتتا جاھانگىرلىكنىڭ قۇل قىلىش ئىدىيىسى

سمۇ ئارىلىشىپ كەتكەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار سۆبىكتىپ جەھەتتە ھەر ھالدا جۇڭگونى قۇتقۇزۇش ئويىدا بولدى. ئۇلار تەبىئى پەننى تەكتىلىگەندىمۇ، سۆبىكتىپ جەھەتتە ئەلنى كۆچەيتىش ۋە مۇستەقىل ئىش قىلالايدىغان بولۇش ئويىدا بولدى. بۇ جەھەتتە ئۇلار خۇ شى ۋەكىللىكىدىكى كىشىلەرگە — ئەجنەبىلەرگە قۇل بولغۇچىلارغا ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشىمايدۇ. دەل شۇنداق بولغانلىغى ئۈچۈن، جۇڭگو خەلق ئىنقىلاۋى يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاپ باسقۇچىغا قەدەم قويغاندىن كېيىن، يېڭى ئىلىم تەرەپدارلىرىدىن بولغان ئىلغار شەخسلەر بۇرژۇئا-زىيىگە خىزمەت قىلىشنىڭ چىقىش يولى يوق ئىكەنلىگىنى بارا-بارا ئاڭقىرىۋېلىپ، يېڭى دېموكراتىك مەدەنىيەتنىڭ نىشانىنى ۋە غەلىبىسىنى كۆرۈپ، يېڭى دېموكراتىك مەدەنىيەت قوشۇنىغا ئارقا-ئارقىدىن قاتناشتى. ئىنقىلاپ ئىنتايىن جاپالىق بولۇۋاتقان يىللاردا، لۇشۈنىنى باش سەركەردە قىلغان بۇ مەدەنىيەت قوشۇنى فېئودالىلىق مەدەنىيەتكە، ئەجنەبىلەرگە قۇل بولىدىغان مەدەنىيەتكە قارشى قەيسەرلىك بىلەن تەڭداشسىز جەڭ قىلدى.

هازىرقى زاماندىكى جۇڭگو (يېڭى دېموكـ
راتىك ئىنقىلاپ دەۋرى ۋە يېڭى دېموكـ
راتىزىمدىن سوتسىيالىزىمغا ئۆتۈش)

1. جۇڭگو يېڭى دېموكىراتىك ئىنقىلاۋىنىڭ باشلىنىشى ــ "4 ـ ماي" ھەرىكىتى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە بىرىنچى ئىچكى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇش

(1919 ـ يىل 5 ـ ئايدىن 1927 ـ يىل 7 ـ ئايغىچە)

جاھانگىرلىككە قارشى "4 ـ ماي" ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەرىكىتى بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى 1918 ـ يىل 11 ـ ئايدا ئاياقـلاشتى. 1919 ـ يىل 1 ـ ئايدىن باشلاپ، ئۇرۇشتا يېڭىپ چىققان جاھانگىر دۆلەتلەر فرانسىيىنىڭ پارىژ شەھىرىدە ئاتالمىش "تىنچلىق يىغىنى" ئۆتكۈزدى. بۇ، ئۇرۇشتا يېڭىلگەن دۆلەتلەرنى تالان ـ تاراج قىلىدىغان ۋە مۇستەملىكىلەرنى قايتىدىن بۆلۈشۈـۋالىدىغان ئولجا ئۈلۈشۈش يىغىنى بولدى. بۇ يىغىندا تۆزۈلگەن ۋېرسال سۇلھى شەرتنامىسىدە، گېرمانىيىنىڭ جۇڭگونىڭ شەندۇڭ

ئۆلكسىدىكى تۈرلۈك ئىمتىيازلىرىغا ياپونىيىنىڭ ۋارىسلىق قىلىدىغانلىغى قارار قىلىندى. بۇ خەۋەر پۈتۈن جۇڭگو خەلقىنىڭ غەزەپ-نەپرىتىنى قوزغىدى. بېيجىڭدىكى ئوقۇغۇچىلار 4-ماي كۈنى تيەنئەنمېنده يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ، "تاشقى جەھەتتە دۆلەتنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرەيلى، ئىچكى جەھەتتە ۋەتەن خائىنلىرىنى جازالايلى" دىگەن شوئارنى ئوتتۇرىغا قويدى، جۇڭگونىڭ زىمنى — شەندۇڭ ئۆلكىسىدىكى چىگداۋ قاتارلىق جايلارنى ياپونىيىنىڭ زورلۇق بىلەن ئىگىلىۋېلىشىغا قەتئى قارشى تۇرىدىغانلىغىنى بىلدۈردى، ياپونىيەرەس ۋەتەن ساتقۇچ ساۋ رۇلىن، جاڭ زۇڭشياڭ، لۇ زۇڭيۈدىن ئىبارەت 3 كىشىنى قاتتىق جازالاشنى تەلەپ قىلدى. ئارقىدىنلا نامايىش ئۆتكۈزدى. نامايىشچىلار قوشۇنى ساۋ رۇلىنىنىڭ تۇرارجايىنى كۆيدۈردى ھەمدە ئۇنىڭ ئۆيىگە يوشۇرۇنۇۋالغان جاڭ زۇڭشياڭنى تازا ئۇردى. بېيجىڭدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۈرىشى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ھىمداشلىغىغا ئېرىشتى، جايلاردىكى ئوقۇغۇچىلار ئالدى بىلەن ئوقۇش تاشلاپ ئاۋاز قوشتى. شاڭخەيدىكى ھەرقايسى ساھەدىكىلەر 6-ئاينىڭ 3-كۈنى ئاممىۋى يىغىن ئۆتكۈزۈپ، مەملىكەت بويىچە ئىش تاشلاش ۋە بازار تاشلاش ئارقىلىق ئوقۇغۇچىلارغا ياردەم بېرىش توغرىسىدا چاقىرىق چىقاردى. 5-ئىيۇندىن باشلاپ، شاڭخەي، تاڭشەن، چاڭشىندىيەن قاتارلىق جايلاردىكى 60~70 مىڭ ئىشچى جاھانگىرلىككە قارشى كەڭ كۆلەملىك سىياسى خاراكتېرلىق

ئىش تاشلىدى. بۇ، جۇڭگو ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئۇيغانغان مۇستەقىل سىنىپىي كۈچ سۈپىتىدە جۇڭگونىڭ سىياسى سەھنىسىدە ئوتتۇرىغا چىقىپ، جاھانگىرلىككە قارشى كۈرەشتە غول كۈچكە ئايلىنىشى ئىدى. ئىشچىلار ئىش تاشلىغان ۋاقىتنىڭ ئۆزىدە، جايلاردىكى سودىگەرلەر بازار تاشلىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوقۇغۇچىلارمۇ ئوقۇش تاشلىدى، شۇنىڭ بىلەن "4-ماي" ھەركىتى تەرەققى قىلىپ ئىشچىلار، ئوقۇغۇچىلار، سودىگەرلەرنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى ئاممىۋى خاراكتېرلىق بىرلەشمە ئىنقىلاۋىي ھەركىتىگە ئايلاندى، بۇ ۋەئودال مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتىگە زور بېسىم بولدى. شۇنىڭ بىلەن، ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت 6-ئاينىڭ 28-كۈنى «ۋېرسال سۇلھى شەرتنامىسى» گە ئىمزا قويۇشنى رەت قىلىشقا مەجبۇر بولدى. جۇڭگو خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى كۈرىشى پۈتۈن دۇنيانى زىلزىلىگە كەلتۈردى. بۇ يېڭىچە ئاممىۋى ئىنقىلاۋىي ھەركەت جۇڭگو خەلقىنىڭ يېڭىدىن ئويغانغان ئۇلۇغ مىللى ئېڭىنى ئىپادىلىدى، ئۇنىڭ جاھانگىرلىكىگە، ۋەئودالىزىمغا ئۇزۇل-كېسىل قارشى تۇرۇش روھى جۇڭگو دېموكراتىك ئىنقىلاۋىنىڭ تارىخىدا يېڭى سەھىپە ئاچتى.

ئۆكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلاۋىنىڭ جۇڭگوغا كۆرسەتكەن تەسىرى جاھانگىرلىككە قارشى مۇشۇ ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەركىتى قوزغىلىش بىلەن بىرگە، ئىلغار جۇڭگو زىيالىلىرى ۋەئودالىق مەدەنىيەتكە ئۇزۇل-كېسىل قارشى تۇرىدىغان،

دېموكراتىيە، ئىلىم-پەن ۋە ئەدەبىيات ئىنقىلاۋىنى تەشەببۇس قىلىدىغان يېڭى مەدەنىيەت هەركىتىنى ئېلىپ باردى. بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە جۇڭگو مىللى سانائىتىنىڭ چاپسان تەرەققى قىلىشىغا، جۇڭگو جەمئىيىتىدىكى ئىكىكى يېڭى سىنىپ-نىڭ — ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ۋە مىللى بۇرژۇئازىيىنىڭ كۈچىنىڭ تېز كۈچىيىشىگە ئەگىشىپ، دېموكراتىيىنى ۋە ئەركىنلىك-ئازاتلىقنى تەلەپ قىلىدىغان يېڭى پىكىر ئېقىمى جۇش ئۇرۇپ راۋاجلاندى. 1917-يىلدىكى روسىيە ئۆكتەبىر ئىنقىلاۋىغەچە، جۇڭگودىكى يېڭى مەدەنىيەت هەركىتى، ئومۇمەن ئالغاندا، يەنىلا بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىشتىن ئىبارەت بولغان ئىدى. روسىيە ئۆكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلاۋىنىڭ ۋە ئۇنىڭغا ئۇلىنىپلا قوزغالغان ياۋروپا ئەللىرىدىكى پۇرولېتارىيات ئىنقىلاۋىنىڭ هەمدە شەرق ئەللىرىدىكى مىللى ئازاتلىق هەركەتلەرنىڭ جۇڭگوغا كۆرسەتكەن تەسىرى ئالامەت زور بولدى. روسىيە ئىنقىلاۋىنىڭ غەلبە قىلىشى جۇڭگو ئىنقىلاۋىغا ئۇلىگە تىكلەپ بەردى، جۇڭگونىڭ ئازاتلىق يولىنى كۆرسىتىپ بەردى؛ سوۋېت هۆكۈمىتىنىڭ ئىلگىرى روسىيە ئىمپېرىيىسى بىلەن جۇڭگو تۇزگەن بارلىق تەڭ هوقۇقسىز شەرتنامىلەرنى بىكار قىلىدىغانلىغىنى جاكالىغانلىغى جۇڭگو خەلقىنىڭ روسىيە سوتسىيالىستىك ئىنقىلاۋىغا بولغان هېسداشلىغى ۋە همايىسىنى تېخمۇ كۈچەيتتى. ئۆكتەبىر ئىنقىلاۋىنىڭ غەلبە قىلىشى بىلەن، سوتسىيالىستىك پىكىر ئېقىمى جۇڭگوغا

تارقالدی. لی داجاؤ (جۇڭگو كوممۇنستىك پارتىيسىنى قۇرغۇ-چىلارنىڭ بىرى، 1927 ـ يىل 4 ـ ئايدا ملىتارىست جاڭ زولىننىڭ دارى ئاستىدا باتۇرانە قۇربان بولغان)، چىن دۇشيۇ (جۇڭگو كوممۇنستىك پارتىيسىنى قۇرغۇچىلارنىڭ بىرى، كېيىن ئەمەلدىن قالدۇرغۇچى بولۇپ كەتكەن)، ماۋ زېدۇڭ، جۇ ئېنلەي ۋەكىللىك قىلغان ئىنقىلاۋىي زىيالىلار ئۆكتەبىر ئىنقىلاۋىنىڭ غەلىبىسىگە تەنتەنە قىلدى ھەمدە شۇنىڭدىن كېيىن كوممۇنستىك ئېتىقاتنى تۇرغۇزۇپ، كوممۇنستىك ئىدىيىنى دەسلەپكى قەدەمدە تىكلىگەن زىيالىلارغا ئايلاندى. ئۆكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، جۇڭگو يېڭى مەدەنىيەت ھەركىتى راۋاجلىنىپ ئاساسەن سوتسىيالىستىك پىكىر ئېقىمىنى تەشۋىق قىلىدىغان ھەركەتكە ئايلاندى. يېڭى مەدەنىيەت ھەركىتى جاھانگىرلىككە قارشى "4 ـ ماي" ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەركىتىكە تۇرتكە بولدى؛ جاھانگىرلىككە قارشى "4 ـ ماي" ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەركىتى، ئۆز نۆۋىتىدە، يېڭى مەدەنىيەت ھەركىتىگە يەنمۇ تۇرتكە بولدى. يېڭى ئىدىيىنى تونۇشتۇرىدىغان ژورناللار، كىتاپلار، گېزىتلەر كۆپلەپ تارقىتىلدى. كوممۇنستىك ئىدىيىنى دەسلەپكى قەدەمدە تۇرغۇزغان زىيالىلار يېڭى مەدەنىيەت ھەركىتىنىڭ سولقانىتى بولۇپ قالدى. ئۇلار يېڭى مەدەنىيەت ھەركىتىدىمۇ، جاھانگىرلىككە قارشى ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەركىتىدىمۇ رەھبەرلىك رولىنى ئويناندى. ماركسىزملىق پىكىر ئېقىمى ئۇلارنىڭ ۋاستىسى بىلەن جۇڭگودا تېز تارقىلىپ، زور بىر تۇركۈم ياشلارغا تەسىر

كۆرسەتتى. شۇنداق قىلىپ، "4-ماي" ھەركىتى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن ئىدىيە جەھەتتە ۋە كادىر يېتىشتۈرۈش جەھەتتە تەييارلىق قىلدى.

ئۆكتەبىر ئىنقىلاۋى ۋە "4-ماي" ھەركىتى جۇڭگو تارىخىدا تۈپ ئۆزگىرىش پەيدا قىلدى: جۇڭگو ئىنقىلاۋى دۇنيا پۈرولېتارىيات سوتسيالىستىك ئىنقىلاۋىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ قالدى-دە، جۇڭگونىڭ دېموكراتىك ئىنقىلاۋى كونا دېموكراتىك ئىنقىلاپ دەۋرىدىن ئىشچىلار سىنىپى رەھبەرلىك قىلىدىغان يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاپ دەۋرىگە قەدەم قويۇشقا باشلىدى. "4-ماي" ھەركىتى يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاپنىڭ باشلانمىسى بولۇپ قالدى.

دەل ماۋ زېدۇڭ كۆرسەتكەندەك، "4-ماي ھەركىتى شۇ چاغدىكى دۇنيا ئىنقىلاۋىنىڭ چاقىرىغى ئاستىدا، روسىيە ئىنقىلاۋىنىڭ چاقىرىغى ئاستىدا، لېنىننىڭ چاقىرىغى ئاستىدا مەيدانغا كەلدى." («يېڭى دېموكراتىزىم ھەققىدە») لېنىن 1918-يىلدىن 1920-يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا شەرقتىكى مىللەتلەر مەسىلىسى توغرىسىدا بىرمۇنچە مۇھىم يوليورۇقلارنى بەردى. بولۇپمۇ 1920-يىلى چاقىرىلغان كوممۇنىستىك ئىنتېرناتسىئونالنىڭ 2-قۇرۇلتيىدا لېنىن تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان «مىللەت ۋە مۇستەملىكە مەسىلىسى توغرىسىدىكى تېزىس»تا كوممۇنىزىمچىلار مىللى ئىنقىلاۋىي ھەرىكەتتە قوللىنىشقا تېگىشلىك تۈپ فاكتورنى ئېنىق كۆرسىتىلدى. لېنىننىڭ يولىيورۇغى

جۇڭگو ئىنقىلاۋىنىڭ يولىنى يورۇتۇپ، جۇڭگو ئىنقىلاۋىنى ئىنتايىن زور دەرىجىدە ئالغا سلجىتتى.

جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئىشچىلار ھەرىكىتىنىڭ راۋاجلىنىشى "4-ماي" ھەرىكىتىدىن كېيىن، جۇڭگو ئىشچىلار ھەرىكىتى يەنمۇ راۋاجلاندى. بەزى كومۇنىزمچى زىيالىلار چاڭشىندىيەن، شاڭخەي، خۇنەن قاتارلىق جايلاردا ئىشچىلار ئاممىسى ئىچىدە خىزمەت ئىشلەپ، ئىشچىلارنىڭ ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇشىغا، ئىشچىلار كۇلۇبى ۋە ئەمگەكچىلەر بىلىم ئېلىش مەكتىۋى قۇرۇشىغا ياردەم بەردى ھەمدە بېيجىڭ، شاڭخەي، گۇاڭجۇ قاتارلىق جايلاردا تۈرلۈك ئاممىباپ گېزىتچاقلارنى چىقىرىپ، ئىشچىلارغا كومۇنىزمنى تەشۋىق قىلدى. شۇنىڭ بىلەن، ماركسزىم-لېنىنىزىم ئىشچىلار ھەرىكىتى بىلەن تەدرىجى بىرلەشتۈرۈلدى.

1920-يىلى يازدا، كومۇنىستىك ئىنتېرناتسىئونال ۋە لېنىننىڭ ياردىمىدە، شاڭخەيدە تۇنجى كومپارتىيە گۇرۇپپىسى مەيدانغا كەلدى؛ ئارقىدىنلا جۇڭگو سوتسىيالستىك ياشلار ئىتتىپاقى قۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بېيجىڭ، خەنكۇ، چاڭشا، گۇاڭجۇ، جىنەن قاتارلىق جايلاردىمۇ، شۇنداقلا پارىژدا ۋە توكيودا ئوقۇۋاتقان جۇڭگو ئوقۇغۇچىلىرى ئارىسىدىمۇ كومپارتىيە گۇرۇپپىسى ۋە سوتسىيالستىك ياشلار ئىتتىپاقى قۇرۇلدى.

1921-يىل 7-ئايدا، جايلاردىكى كومپارتىيە گۇرۇپپىلىرى

ماۋ زېدۇڭ، خې شۇخېڭ، دۇڭ بىۋۇ، چېن تەنچيۇ، ۋاڭ جىنمېي، دېڭ ئېنمىڭ، لى خەنجۈن، لى دا، جاڭ گوتاۋ، لیۇ رېنجىڭ، جۇ فوخەي، چېن گۈڭبودىن ئىبارەت 12 ۋەكىلىنى سايلاپ چىقتى، ئۇلار 50 نەچچە پارتىيە ئەزاسىغا ۋەكىل بولۇپ، جۇڭگونىڭ سانائەت مەركىزى بولغان شاڭخەيدە 1 - قۇرۇلتايىنى ئۆتكۈزدى. چېن دۇشيۇ ئەۋەتكەن ۋەكىل باۋ خۇيسېڭمۇ قۇرۇلتايغا قاتناشتى. قۇرۇلتاي روسىيە بولشېۋىكلار پارتىيەسىنى ئۈلگە قىلىپ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنى قۇرۇشنى قارار قىلدى ھەمدە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ پىرو-گراممىسى (جۈملىدىن نىزامنامىسى)نى ماقۇللىدى، پارتىيەنىڭ مەركىزىي ئورگىنىنى سايلاپ چىقتى. شۇنداق قىلىپ، جۇڭگو ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ماركسىزملىق ئىنقىلاۋىي پارتىيىسى رەسمىي قۇرۇلدى. بۇ — جۇڭگونىڭ ھازىرقى زامان تارىخىدىكى ئەڭ زور ئىش. بۇ پارتىيە ماركسىزم - لېنىنىزمنى ئۆزىنىڭ قوراللىق قىلغانلىغى ئۈچۈن، ئىنقىلاپنىڭ تەشكىلاتچىسى ۋە رەھبىرى قىياپىتىدە تارىخ سەھنىسىگە چىقتى - دە، جۇڭگو ئىنقىلاۋىنىڭ قىياپىتىنى چوڭقۇر ھالدا ئۆزگەرتىپ، جۇڭگو ئىنقىلاۋىنى غەلىبىگە يېتەكلىدى. كوممۇنىستىك ئىنتېرناتسىئونال بۇ قۇرۇلتايغا ۋەكىل قاتناشتۇردى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىشچىلار ھەركىتى بىلەن شۇغۇللىنىش، ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ سىنىپىي كۈچىنى سەپەرۋەر قىلىپ، كوممۇنىزمنى ئىشچىلار

هەرکىتى بىلەن يەنىمۇ بىرلەشتۇرۇشنى ئۆزىنىڭ بىرىنچى مەركىزىي خىزمىتى قىلىپ بەلگىلىدى. پارتىيە مەملىكەت بويىچە ئىشچىلار هەرکىتىگە ئاشكارا رەهبەرلىك قىلىدىغان ئورگان ــ جۇڭگو ئەمگەكچىلەر بىرلەشمىسى شۇجىبۇسىنى قۇردى. جۇڭگو ئىشچىلار سىنىپى جاهانگىرلىك، فېئودالىزىم ۋە بۇرژۇئازىيىنىڭ ئۇچ قات ئېكسپىلاتاتسىيىسىگە ۋە زۇلمىغا ئۇچرايتىتى، هەممىدىن ئازاپ ـ ئوقۇبەتلىك ۋە هوقۇقسىز ئورۇندا تۇراتتى، ئۇلاردا قەتئى، ئۇزۇل ـ كېسىل ئىنقىلاۋىيلىق ۋە جىددى ئازاتلىق تەلىۋى بار ئىدى. ئۇلار ئۆزىنىڭ پارتىيىسى ــ جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ كۇچلۇك رەهبەرلىگىگە ئىگە بولغان هامان، ئۇلارنىڭ كۇرەش يالقۇنى يانار تاغدەك پارتلاپ چىقاتتى. 1922 ـ يىل 1 ـ ئايىدىن 1923 ـ يىل 2 ـ ئايغىچە، جۇڭگو ئىشچىلار سىنىپى تۇنجى قېتىملىق ئىشچىلار هەرکىتى دولقۇنىنى قوزغىدى. مۇشۇ 13 ئاي ئىچىدە، نەچچە يۈزلىگەن كومۇنىستلار ۋە سوتسىيالىستىك ياشلار ئىتتىپاقى ئەزالىرىنىڭ سەپەرۋەر قىلىشى ۋە رەهبەرلىك قىلىشى بىلەن، مەملىكەت بويىچە چوڭ شەهەرلەردىكى، زاۋۇت ـ كان مەركەزلىرىدىكى ۋە مۇهىم تۆمۈريولىلاردىكى، سۇ قاتنىشى لىنىيىلىرىدىكى 300 مىڭدىن ئارتۇق ئىشچى يۈز نەچچە قېتىم ئىش تاشلاش كۇرىشى ئېلىپ باردى.

ئىش تاشلاش دولقۇنى شياڭگاڭ دېڭىزچىلىرىنىڭ چوڭ ئىش تاشلىشىدىن باشلاندى. 1922 ـ يىل 1 ـ ئايدا، شياڭگاڭ

دېڭىزچىلىرى ئىش ھەققىنى ئۆستۈرۈشنى تەلەپ قىلىش، ئەنگلىيە جاھانگىرلىرىنىڭ زۇلمىغا قارشى تۇرۇش يۇزىسىدىن ئىش تاشلىدى. 2 ـ ئايىنىڭ ئاخىرىدا، شياڭگاڭدىكى بارلىق ئىشچىلار دېڭىزچىلارغا ياردەم بېرىش يۇزىسىدىن پۈتۈن ئىنتىپاق بويىچە ئىش تاشلىدى. مەملىكەت بويىچە جايلاردىكى ئىشچىلارمۇ ئىش تاشلىغان شياڭگاڭ ئىشچىلىرىغا قىزغىن ياردەم بەردى. 3 ـ ئايىنىڭ بېشىدا، ئىش تاشلاش تولۇق غەلبىگە ئېرىشتى. بۇ غەلبە پۈتۈن مەملىكەت ئىشچىلىرىنىڭ كۈرەش ئىرادىسگە زور دەرىجىدە ئىلھام بولدى. 5 ـ ئايدا، مەملىكەتلىك 1 ـ نۆۋەتلىك ئەمگەكچىلەر قۇرۇلتىيى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىگىدە گۈلگۈدا ئېچىلدى، بۇ قۇرۇلتاي جايلاردىكى ئىشچىلار ھەركىتىگە بولغان رەھبەرلىكنى بىرلىككە كەلتۈرۈشتە، ئىشچىلار سىنىپىنىڭ كۈرىشىنى يەنىمۇ ئالغا سۈرۈشتە مۇھىم رول ئويندى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە جۇڭگو ئىشچىلار سىنىپى ئۆزىنىڭ ئېنىق كۈرەش نىشانى ۋە خەلقنى ئىنقىلاپ قىلىشقا چاقىرىدىغان ئېنىق نىشان قىلىدىغان كۈرەش پىروگراممىسىغا مۇھتاج ئىدى. بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنلاش ئۈچۈن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى 1922 ـ يىل 7 ـ ئايدا شاڭخەيدە مەملىكەتلىك 2 ـ قۇرۇلتىينى چاقىردى. قۇرۇلتايغا چېن دۇشيۇ، دېڭ جۇڭشيا، سەي خېسېن، شياڭ جىڭيۇ قاتارلىق 12 ۋەكىل 195 پارتىيە ئەزاسىغا ۋەكىل بولۇپ قاتناشتى. قۇرۇلتاي

پارتىيىنىڭ خىتاپنامىسىنى ماقۇللاپ، جۇڭگو ئىنقىلاۋى توغرىسىدىكى ئاساسىي پىروگراممىسىنى ئوتتۇرىغا قويدى. خىتاپنامىدە پارتىيىنىڭ ئالى پىروگراممىسىنىڭ جۇڭگودا كوممۇنىزىم تۈزۈمىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئىكەنلىگى كۆرسىتىلدى؛ خىتاپنامىدە پارتىيىنىڭ تۆۋەن پىروگراممىسى ــ پارتىيىنىڭ جۇڭگو دېموكراتىك ئىنقىلاۋى توغرىسىدىكى ئاساسىي پىروگراممىسى تەپسىلى بەلگىلەندى. خىتاپنامىدە مۇنداق دەپ كۆرسىتىلدى: "جۇڭگو خەلقىغە (مەيلى بۇرژۇئازىيە، ئىشچىلار ياكى دېخانلار بولسۇن) ئەڭ زور ئازاپ ــ ئوقۇبەت كەلتۈرۈۋاتقىنى ــ كاپىتال جاھانگىرلىك كۈچلىرى ۋە مىلىتارىست ــ بىيۇروكرات فېئودال كۈچلەر، شۇڭا ئاشۇ ئىككى تۈرلۈك كۈچكە قارشى تۇرىدىغان دېموكراتىك ئىنقىلاۋىي ھەرىكەت تولىمۇ ئەھمىيەتلىك". خىتاپنامىدە دېموكراتىك بىرلەشمە سەپ قۇرۇش چاقىرىغى ئوتتۇرىغا قويۇلدى، بىرلەشمە سەپنىڭ كونكىرىت پىروگراممىسى بەلگىلەندى، بۇ پىروگراممىدا جۇڭگو خەلقىنىڭ نۆۋەتتىكى تۈپ ۋەزىپىسى "ئىچكى مالىمانچىلىقنى تۈگىتىش، مىلىتارىستلارنى يوقىتىش، مەملىكەت ئىچىدە تىنچلىقنى ئورنىتىش؛ خەلقارا جاھانگىرلىكنىڭ زۇلمىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ تولۇق مۇستەقىللىغىنى قولغا كەلتۈرۈش؛ جۇڭگو زېمىنىنى (شەرقىي شىمالدىكى 3 ئۆلكىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە) ھەقىقىي دېموكراتىك جۇمھۇرىيەت قىلىپ بىرلىككە كەلتۈرۈش"تىن ئىبارەت دەپ ئوتتۇرىغا قويۇلدى. قۇرۇلتاي

جاھانگىرلىككە ۋە فېئودالىزىمغا قارشى تۇرىدىغان جەڭگىۋار شوئارنى جۇڭگو تارىخىدا بىرىنچى قېتىم ئوتتۇرىغا قويدى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن، جۇڭگو خەلقى مۇشۇ جەڭگىۋار شوئار ئاستىدا داغدۇغىلىق ئىنقىلاۋىي كۈرەشلەرنى ئېلىپ باردى. قۇرۇلتاي كوممۇنىستىك ئىنتېرناتسىئونالغا قاتنىشىش توغرىسىدىمۇ قارار ماقۇللىدى.

بۇ قۇرۇلتاي ئىش تاشلاش ھەرىكىتىگە يەنىمۇ تۇرتكە بولدى، شۇنىڭدىن كېيىن، شاڭخەي، ۋۇخەن، خۇنەن، گۇاڭدۇڭ قاتارلىق جايلاردا ۋە تۆمۈرىيول، كان، سۇ قاتنىشى قاتارلىق سانائەت تارماقلىرىدا ئارقا-ئارقىدىن ئىش تاشلاش يۈز بەردى. بۇلارنىڭ ئىچىدە، جياڭشى ئۆلكىسى پىڭشياڭ ناھىيىسىدىكى ئەينەيۇەن كۆمۈر كانىنىڭ ۋە جۇجۇ-پىڭشياڭ تۆمۈر-يولىنىڭ بولۇپ 20 مىڭغا يېقىن ئىشچىسىنىڭ چوڭ ئىش تاشلىشى، كەيلۇەن كۆمۈر كانىنىڭ 40 مىڭدىن ئارتۇق بارلىق ئىشچىسىنىڭ چوڭ ئىش تاشلىشى بىرقەدەر كەڭ كۆلەملىك بولدى. بۇ ئىش تاشلاش ھەرىكەتلىرىنىڭ تولىسى غەلىبە قازاندى.

ئىش تاشلاش ھەرىكەتلىرى كۈنسايىن كېڭىيىۋاتقان، چوڭ-قۇرلىشىۋاتقان ئەھۋالدا، جاھانگىرلار بىلەن فېئودال مىلىتارىستلار بىرلىشىپ، ئىش تاشلاش ھەرىكىتىنى قانلىق باستۇردى، شۇنىڭ بىلەن بىيجىڭ-خەنكۇ تۆمۈرىيول ئىشچىلىرى قانلىق باستۇرۇلغان "7-فېۋرال" پاجىئەسى يۈز بەردى. بىيجىڭ-

خەنكۇ تۆمۈريولى بويىچە ئومۇمى ئىش تاشلاش باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنى تەشكىللەش ئەركىنلىگىنى قولغا كەلتۈرۈش مەقسىدىدە قوزغالدى. 1923 - يىل 2 - ئاينىڭ 1 - كۈنى بېيجىڭ - خەنكۇ تۆمۈريولى بېكەتلىرىنىڭ شۆبە ئۇيۇشمىلرىنىڭ ۋەكىللىرى جېڭجۇغا يىغىلىپ، بېيجىڭ - خەنكۇ تۆمۈريولى باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنى قۇرۇش يىغىنىنى ئۆتكۈزۈۋاتقاندا، مىلىتارىست ۋۇ پېيفۇ ئەۋەتكەن ھەربىي - ساقچىلار بۇ يىغىننى يولسىزلىق بىلەن توسىدى. مىلىتارىستلارنىڭ زۇلمىغا ئېتىراز بىلدۇرۇش ئۈچۈن، بېيجىڭ - خەنكۇ تۆمۈريولى بويىچە ھەممە ئىشچىلار 2 - ئاينىڭ 4 - كۈنى چۈشتىن باشلاپ ئومۇمىي ئىش تاشلاپ، "ئەركىنلىك ئۈچۈن جەڭ قىلايلى، كىشىلىك ھوقۇقى ئۈچۈن جەڭ قىلايلى!" دېگەن شوئارنى ئوتتۇرىغا قويىدى. جاھانگىرلارنىڭ كۆشكۈرتۈشى بىلەن، مىلىتارىستلار 7 - فېۋرال كۈنى خەنكۇدىكى جىياڭئەن دېگەن يەردە ئىش تاشلىغان ئىشچىلارنى رەھىمسىزلىك بىلەن باستۇردى. شۇ كۈنى چاڭشىندىيەن ۋە جېڭجۇدىمۇ ئاشۇنداق قىرغىنچىلىق ۋەقەسى يۈز بەردى، ئىشچىلار ھەركىتى تارىخىدىكى "7 - فېۋرال" پاجىئەسى ئەنە شۇ. بۇ پاجىئەدە 50 چە ئىشچى ئۆلتۈرۈلدى، 300 دىن ئارتۇق ئىشچى ياردار قىلىندى، 40 ئىشچى قولغا ئېلىندى. ئىشچىلار ئۇيۇشمىلىرى قويماي ۋەيران قىلىندى ۋە پېچەتلەندى. مۇنەۋۋەر كومموئىست لىن شياڭچيەن، شى ياڭ دۇشمەنىنىڭ قىلىچى ئاستىدا قۇربان بولدى. ئۇلار ئۆلگىچە تىز پۈكمىدى، مەرد-

لەرچە قۇربان بولدى، پۇرولېتارىياتلىق ئىنقىلاۋىي قەھرىمان-لىقتى كۆرسەتتى.

"7-فېۋرال" ھەركىتى تۇنجى ئىشچىلار ھەركىتى دولقۇنىدىكى ھەيۋىسى ئەڭ زور بولغان ئىش تاشلاش بولدى، شۇنداقلا بۇ دولقۇنىنىڭ ئاخىرقى پەللىسى بولۇپ قالدى. "7-فېۋرال" ھەركىتى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، مەملىكەت بويىچە ئىشچىلار ھەركىتى ۋاقتىنچە پەسىيىپ قالدى.

تۇنجى ئىشچىلار ھەركىتى دولقۇنى ۋە "7-فېۋرال" ھەركىتى پۈتۈن مەملىكەت خەلقى ئالدىدا ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئۇلۇغ كۈچىنى ئىپادىلىدى، "7-فېۋرال" ھەركىتىنى يۇقۇرى پەللە قىلغان ئىشچىلار ھەركىتى نەتىجىسىدە، جۇڭگو ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ۋە جۇڭگو كومموۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ پۈتۈن مەملىكەت خەلقى ئارىسىدىكى سىياسى ئابرويى زور دەرىجىدە ئۆستى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، دۇنيادىكى ئىشچىلار سىنىپىمۇ جۇڭگو ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئۇلۇغ كۈچىنى كۆردى.

"7-فېۋرال" ۋەقەسى جۇڭگو ئىشچىلار سىنىپى ۋە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئالدىغا مۇنداق يېڭى مەسىلىنى قويدى: ئىشچىلار سىنىپى يالغۇز ئۆز سىنىپىغلا تايىنىپ دۇشمەن بىلەن كۈرەش قىلسا بولمايدۇ، ئۇ ئورتاق دۇشمەنگە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن، ئىنقىلاپ قىلىشى مۇمكىن بولغان بارلىق سىنىپلار بىلەن بىرلىشىپ ئىنقىلاۋىي بىرلىك سەپ قۇرۇشى كېرەك. ئىنقىلاۋىي خەلق ئۆزىنى قوراللاندۇرۇشى كېرەك، شۇنداق قىلغىنىدىلا

قوراللىق ئەكسىلئىنقىلاپقا تاقابىل تۇرالايدۇ.

"7-فېۋرال" ھەركىتىدىن كېيىن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئىنقىلاۋىي بىرلىك سەپ قۇرۇشىنى ئۆزىنىڭ مەركىزىي خىزمىتى قىلىشقا باشلىدى.

جاھانگىرلىك چاڭگىلىدىكى مىللىتارىستلار يېغىلىغى بۇ چاغدا، مەملىكەت ئىچىدە سىياسى ۋەزىيەت جاھانگىرلىك چاڭگىلىدىكى ھەرقايسى گۇرۇھتىكى مىللىتارىستلار قالايمىقان ئۇرۇش قىلىدىغان ھالەتتە ئىدى.

بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن، جاھانگىر دۆلەتلەر جۇڭگونى تالىشىش يۈزىسىدىن كەسكىن باش سوقۇشتۇرۇشتى، ئامېرىكا، ياپونىيە ۋە ئەنگلىيە ئاساسىي رولچى بولدى. ئامېرىكا دۇنيا ئۇرۇشىدا ھەربىي قورال-ياراق سېتىش، پۇل قەرز بېرىش ئارقىلىق تازا پايدا ئېلىپ، ئۇرۇشتىن كېيىن كاپىتالزىم دۇنياسى بويىچە چەتكە كاپىتال چىقارغۇچى ئەڭ چوڭ دۆلەت بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ تېچ ئوكياندا زومىگەرلىك ھوقۇقىنى تالىشىشى مۇقەررەر ئىدى. ياپونىيە دۇنيا ئۇرۇشى بولۇۋاتقان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ جۇڭگودا ھەممىدىن كۆپ مەنپەئەتكە ئىگە بولۇۋالدى. پارىژ تېچلىق يىغىنىدا ياپونىيىنىڭ جۇڭگودىكى ئالاھىدە ھوقۇقى ئېتىراپ قىلىندى، شۇنىڭ بىلەن ياپونىيىنىڭ جۇڭگونى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ تەنھا ئىگىلۋېلىش يۈزلىنىشى كېلىپ چىقتى. ئامېرىكا بىلەن ياپونىيە جۇڭگونى بەس-بەس بىلەن تالان-تاراج قىلىپ، جاھانگىرلىك بۇلاڭ-

چىلغىدىكى مۇھىم رولچى بولۇپ قالدى. ئەنگلىيە جۇڭگودا ئەزەلدىنلا ئەڭ زور تەسىر كۈچىنى ساقلاپ كەلگەن ئىدى، بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن، ئۇنىڭ تەسىر كۈچى ئامېرىكا، ياپونىيىنىڭكىگە سېلىشتۇرغاندا بىرئاز ئاجىزلاپ قالدى، ياپونىيىنىڭ جۇڭگودىكى تەسىر كۈچىنىڭ كۈنسايىن كۈچىيىپ بېرىشى ئۇنىڭ مەنپەئەتىگىمۇ زىيان يەتكۈزدى. بۇنداق ۋەزىيەت ئاستىدا ئامېرىكا بىلەن ئەنگلىيە بىرلىشىپ ياپونىيەگە ئورتاق تاقابىل تۇرۇشى مۇمكىن ئىدى.

1921 ـ يىل 11 ـ ئايدا ئامېرىكىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ۋاشىنگتونىدا "تىچ ئوكيان يىغىنى" چاقىرىلدى. بۇ يىغىندا ئامېرىكا بىلەن ئەنگلىيە بىرلىشىپ ياپونىيەگە بېسىم ئىشلەتتى، 1922 ـ يىل 2 ـ ئايدا ئامېرىكا، بىلگىيە، ئەنگلىيە، جۇڭگو، فرانسىيە، ئىتالىيە، ياپونىيە، گوللاندىيە، پورتۇگالىيە «9 دۆلەت ئەھدىنامىسى» ئىمزالاندى. ئەھدىنامىدە نامدا "جۇڭگونىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىغا ۋە زىمىن پۈتۈنلۈگىگە ھۆرمەت قىلىنغان" بولسىمۇ، ئەمىلىيەتتە ئۇ جاھانگىر دۆلەتلەر جۇڭگونى بىرلىكتە پارە ـ پارە قىلىدىغان بىر كېلىشىم ئىدى. ئۇنىڭدا "ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ جۇڭگودىكى پۇرسىتى باپ ـ باراۋەر" ۋە "جۇڭگونىڭ دەرۋازىسىنى ئېچىۋېتىش" دېگەن تاجاۋۇزچىلىق پىرىنسىپى ئاساس قىلىنىپ، ياپونىيەنىڭ دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدە جۇڭگودا ۋاقتىنچە ئېگە بولۇۋالغان مونوپول ئورنى بىكار قىلىندى، ئۇنىڭ ئورنىغا ئامېرىكا باشلىق بولۇپ ۋە ئەنگلىيە، ياپونىيە قاتارلىق

دۆلەتلەر بىرلىكتە جۇڭگونى تىزگىنلەيدىغان ۋەزىيەت دەسسىدى.

ۋاشىنگتون يىغىنىدىن كېيىن، ئامېرىكا بىلەن ئەنگلىيە بىرلىشىپ ياپونىيىنى بەزى جەھەتلەردە يول قويۇشقا مەجبۇر قىلغان ئەھۋالدا، ئامېرىكا، ئەنگلىيە بىلەن ياپونىيە ئوتتۇرىسىدىكى جۇڭگونى تالىشىش توقۇنۇشى قارىماقتا پەسەيىپ قالدى. ئەمما ئەملىيەتتە پەقەت كۆرەش ئۇسۇلىلا يەڭگۈشلەندى، ئۆزئارا بىۋاستە تاكاللىشىش ئازايدى، ئۆزى بېقىپ ئۆستۈرگەن ملىتارىستلار ھە دەپ زىمىن تالىشىشقا سېلىنغان ئۇرۇش بولسا كۆچەيتىلدى.

جۇڭگو فېئودال ملىتارىستلىرى جاھانگىرلىكنىڭ جۇڭگودىكى گۇماشتىلىرى ئىدى. 1916 ـ يىلى شىمال ملىتارىستلىرىنىڭ كاتتىۋېشى يۈەن شىكەي ئۆلگەندىن كېيىن، شىمال ملىتارىستلىرى سىستېمىسى ئەنخۇي ملىتارىستلىرى ۋە جڭلى ملىتارىستلىرى دېگەن ئىككى گۇرۇھقا بۆلۈنۈپ كەتتى. فېڭ گوجاڭ (ئۇ 1918 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئۆلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئورنىغا ساۋ كۈن، ۋۇ پېيفۇ ۋارىسلىق قىلدى) باشچىلىغىدىكى جڭلى ملىتارىستلىرىنى ئەنگلىيە، ئامېرىكا قوللايتتى. دۈەن چىرۇي باشچىلىغىدىكى ئەنخۇي ملىتارىستلىرى ياپونىيىنىڭ جۇڭگودىكى غالچىلىرى ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا، شەرقىي شىمالدىكى فېڭتيەن ملىتارىستلىرىنىڭ كاتتىۋېشى جاڭ زولىنمۇ ياپونىيە بىلەن تىل بىرىكتۈردى. ئۇلار يەنە مەملىكەت ئىچىدىكى ھەرقايسى گۇرۇھتىكى دەلەللال ـ مۇشتۇمزورلار سىنىپىنىڭ مەنپەئەتىگىمۇ

ۆەكىللىك قىلاتتى. جاھانگىر دۆلەتلەرنىڭ جۈڭگونى تالىشىش كۈرىشى مىلىتارىستلار گۇرۇھلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئۇزۇلمەيدىغان ئىچكى ئۇرۇش بولۇپ ئىپادىلەندى. يۇەن شىكەي ئۆلگەندىن كېيىن، ئەنخۇي مىلىتارىستلىرى بېيجىڭ مەركىزىي ھاكىمىيىتىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالدى. 1920 ـ يىل 7 ـ ئايدا، "جۆلى مىلىتارىستلىرى بىلەن ئەنخۇي مىلىتارىستلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇش" خېبېي ئۆلكىسىنىڭ ياڭسۇن، جوجۇ رايونلىرىدا پارتلىدى، جۆلى مىلىتارىستلىرى ئەنخۇي مىلىتارىستلىرىنى مەغلۇپ قىلىپ، بېيجىڭ مەركىزىي ھاكىمىيىتىنى تارتىۋالدى. 1922 ـ يىل 4 ـ، 5 ـ ئايلاردا، "فىڭتىيەن مىلىتارىستلىرى بىلەن جۆلى مىلىتارىستلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇش" خېبېي ئۆلكىسىنىڭ چاڭشىندىيەن، ماچاڭ رايونلىرىدا پارتلىدى، جۆلى مىلىتارىستلىرى بۇ قېتىممۇ غەلبە قىلدى (جۆلى- مىلىتارىستلىرىنىڭ بېيجىڭدىكى ھۆكۈمرانلىغى 1924 ـ يىل 10 ـ ئايغىچە داۋاملاشتى). شىمالدىكى مىلىتارىستلار قالايمىقان ئۇرۇش قىلىۋاتقان چاغلاردا، جەنۇپتىكى بىر قىسىم مىلىتارىستلار ئايردىم ـ ئايردىم ھالدا شىمالدىكى مىلىتارىستلار بىلەن تىل بىرىكتۈردى، جەنۇپتىكى ئۆلكىلەردىمۇ ئۇزۇلمەي ئۇرۇش بولۇپ تۇردى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئىنقىلاۋىي بىرلىك سەپ قۇرۇشنى قارار قىلىشى جاھانگىرلىكنىڭ يېڭى تاجاۋۇزچىلىغى ۋە مىلىتارىستلار يېغىلىغى شارائىتىدا، دىخانلارنىڭ تۇر-

مۇشى ئىنتايىن ئازاپ-ئوقۇبەتلىك بولدى، ئېغىر باج-سېلىقلار ئۇزلۇكسىز كۆپەيدى، ئۇرۇش ئاپىتى، تەبىئى ئاپەت ئارقا-ئارقىدىن يۈز بەردى، يەر ئىجارىسى ۋە جازانىخورلۇق كۈن-سايىن ئېغىرلاشتى، نەتىجىدە دېخانلارنىڭ كۆرىشى تۇرلۇك شەكىلەر بىلەن ئەۋج ئالدى. جەنۇبىتا دېخانلار جەمىيىتى ئۇيۇشتۇرۇلۇشقا باشلىدى (مەسىلەن، پېكىڭ پەي رەھبەرلىك قىلغان گۇاڭدۇڭ خەيفېڭ باش دېخانلار جەمىيىتى ۋە شيې خۇەيدې، لیۇ دۇكشۇەن رەھبەرلىك قىلغان خۇنەن خېگىشەن-يۈبېي دېخانلار-ئىشچىلار جەمىيىتى)، شىمالدىكى دېخانلارنىڭ ئېپتىدائى خاراكتېردىكى قوغدىنىش كۆرىشى (مەسىلەن، قىزىل نەيزىلىكلەر جەمىيىتى) مۇ يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئەۋج ئالدى.

ئىشچىلار تېخىمۇ رەھىمسىز ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىندى، ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئېڭى ۋە ئىتتىپاقلىغمۇ كۆچەيدى.

1922-يىلدىن باشلاپ، غەرپ جاھانگىرلىرى يېگىۋاشتىن كېلىپ، جۇڭگوغا ئىقتىسادىي تاجاۋۇزچىلىق يۈرگۈزدى، شۇنىڭ بىلەن بىر مەھەل چاپسان تەرەققى قىلغان مىللى سانائەت يەنە ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچراپ تۇرغۇنلۇق ۋە خەۋپلىك ھالەتتە قالدى. بۇنداق ئەھۋال جۇڭگونىڭ توقۇمىچىلىق ۋە ئۇنچىلىق سانائىتى تەرەققىياتىنىڭ تۇرغۇنلۇق ھالىتىدە ھەممىدىن روشەن ئىپادىلەندى. ئۇن سودىسىدا 1915-يىلدىن 1921-يىلغىچە ھەر يىلى ئېكسپورت ئىمپورتتىن ئېشىپ تۇرغان ئىدى، 1922-يىلى

ئىمپورت ئېكسپورتتىن ئېشىپ كەتتى، يەنە كېلىپ 1923 ـ ، 1924 ـ يىللىرى ئىمپورت ئېكسپورتتىن ھەر يىلى 5 ـ 6 مىليون دەندىن ئېشىپ تۇردى. سانائەتنىڭ تەرەققىياتى ئوڭۇشسىزلىقلا ئۇچرىغانلىقتىن، ئوتتۇرا، كىچىك بۇرژۇئازىيىمۇ تەڭ ھوقۇقسىز شەرتنامىلەرنى بىكار قىلىش ۋە مىلتارىستلار يېغىلىغىغا قارشى تۇرۇشنى تەلەپ قىلدى.

ھەرقايسى ئىنقىلاۋىي سىنىپلارغا تالىق خەلقنىڭ جاھانگىر-لىككە ۋە فېئودالىزىمغا قارشى تۇرۇش تەلىۋى تېخىمۇ ئۆستى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى پۈتۈن مەملىكەت خەلقى جاھانگىرلىككە ۋە مىلتارىستلارغا بىرلىشىپ قارشى تۇرۇشنى تەلەپ قىلىۋاتقان ئەھۋالغا ئاساسەن، "7 ـ فېۋرال" پاجىئە سائاقلىرىنى كۆزدە تۇتۇپ، كەڭ ئىنقىلاۋىي بىرلىك سەپ ئۈيۇشتۇرۇش لازىم، شۇنداق قىلغاندىلا ئىنقىلاپنى ئالغا سىلجىتقىلى بولىدۇ، دەپ ھېساپلىدى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى 1923 ـ يىل 6 ـ ئايدا گۇاڭجۇدا مەملىكەتلىك 3 ـ قۇرۇلتىيىنى ئۆتكۈزدى. قۇرۇلتايغا لى داجاۋ، ماۋ زېدۇڭ، چېن تەنچيۇ، چۇ چيۇبەي، جاڭ تەيلىي، سەي خېسېن، شياڭ جىڭيۇ قاتارلىق 30 كىشى 420 پارتىيە ئەزاسىغا ۋەكىل بولۇپ قاتناشتى. قۇرۇلتاي مىللى، دېموكراتىك، ئىنقىلاۋىي بىرلىك سەپ قۇرۇش مەسىلىسىنى مۇھاكىمە قىلدى. قۇرۇلتاي ئىنقىلاۋىي بىرلىك سەپ قۇرۇشنىڭ كونكرېت فاكتىرىنى بەلگىلىدى، بۇ فاكتىر مۇنداق: بۇرژۇئا ئىنقىلاۋىي دېموكراتىيىچى

سۇن جۇڭشەننىڭ گومىنداڭنى ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىشقا ياردەم بېرىش، كوممۇنىستلار ۋە سوتسىيالىستىك ياشلار ئىتتىپاقى ئەزالرىنىڭ گومىنداڭغا شەخسى سالاھىيىتى بىلەن كىرىشىگە يول قويۇش، شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭنى جۇڭگو ئىشچىلىرى، دېخانلىرى، ئۇششاق بۇرژۇئازىيىسى ۋە مىللى بۇرژۇئازىيە-سىدىن ئىبارەت تۆت سىنىپنىڭ ئىنقىلاۋىي بىرلىك سەپ تەشكىلاتىغا ئايلاندۇرۇش، ئىنقىلاپ كۈچىنى مۇشۇ تەشكىلىي شەكىل ئارقىلىق ئىتتىپاقلاشتۇرۇش ۋە ئۇيۇشتۇرۇش، ئەمما كومپارتىيە ئۆزىنىڭ تەشكىلىي جەھەتتىكى ۋە سىياسى جەھەتتىكى مۇستەقىللىغىنى يەنىلا ساقلاش. قۇرۇلتاي بۇ مەسىلىنى مۇزاكىرىگە قويغاندا ئىككى خىل خاتا خاھىش كۆرۈلدى. بىر خىل خاتا خاھىشقا شۇ چاغدا پارتىيەنىڭ مەسئۇلى بولغان چېن دۇشيۇ ۋەكىللىك قىلدى، بۇ خاھىشتىكىلەر: بۇرژۇئا دېموكراتىك ئىنقىلاۋىغا بۇرژۇئازىيە رەھبەرلىك قىلىشى كېرەك، كومپارتىيىنىڭ ھەننۇا خىزمىتى گومىنداڭغا قاراشلىق بولۇشى لازىم، دەپ قارىدى، بۇ ئوڭچىل تەسلىمچىلىك خاھىشى ئىدى. يەنە بىر خىل خاتا خاھىشقا جاڭ گوتاۋ (جۇڭگو ئىنقىلاۋىنىڭ خائىنى. پارتىيە ئىچىدە تولىمۇ كۆپ خاتالىق ئۆتكۈزۈپ، ئىنتايىن زور جىنايەت ئۆتكۈزدى. 1938 ـ يىلى ئەتىيازدا شەنشى ـ گەنسۇ ـ نىڭشيا ئىنقىلاۋىي تايانچ بازىسىدىن ئۆزى يالغۇز قېچىپ چىقىپ، گومىنداڭنىڭ ئىشپىيونلار گۇرۇھىغا ئۆزىنى ئاتتى) ۋەكىللىك قىلدى، بۇ خاھىشتىكىلەر: كومپارتىيە گومىنداڭ

بىلەن ھەمكارلاشماسلىغى كېرەك، ئىشچىلار سىنىپىلا ئىنقىلاپ قىلالايدۇ، گومىنداڭ دېموكراتىك ئىنقىلاپ ئېلىپ بارالمايدۇ، دېپ قاراپ، كوممۇنىستلار ۋە ئىشچىلار، دېخانلارنىڭ گومىنداڭغا كىرىشىگە قارشى تۇردى، بۇ "سول"چىل بېكىنمىچىلىك خاھىشى ئىدى. ماۋ زېدۇڭ قاتارلىقلارنىڭ قارشى تۇرۇشى بىلەن، قۇرۇلتاي بۇ ئىككى تۈرلۈك خاتا پىكىرنى رەت قىلدى.

بۇ قۇرۇلتايدا ماۋ زېدۇڭ پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەزالىغىغا سايلاندى، كېيىن ئۇ مەركىزىي تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ باشلىغى بولدى.

سۇن جۇڭشەننىڭ كومپارتىيىنىڭ ياردەمنى قوبۇل قىلىپ، گومىنداڭنى ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىشى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ تىرىشچانلىق كۆرسەتىشى، كوممۇنىستىك ئىنتېرناتسىونالنىڭ رەھبەرلىك ئورگىنى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ يارەم بېرىشى ئارقىسىدا، كومپارتىيە بىلەن گومىنداڭ ھەمكارلىغىدىكى جۇڭگو گومىنداڭىنىڭ مەملىكەتلىك 1 - قۇرۇلتىيى 1924 - يىل 1 - ئايىدا گۇاڭجۇدا چاقىرىلدى. قۇرۇلتاي مەشھۇر ختىاپىنانە ماقۇللىدى، ختىاپىنامىدە كومپارتىيە ئوتتۇرىغا قويغان پىروگىرامما — جاھانگىرلىككە، فېئودالىزىمغا قارشى ئاساسىي پىروگىرامما قوبۇل قىلىندى، روسىيە بىلەن بىرلىشىش، كومپارتىيە بىلەن بىرلىشىش، دېخان-ئىشچىلارغا يار-يۆلەك بولۇشتىن ئىبارەت ئۈچ چوڭ سىياسەت بەلگىلەندى. سۇن جۇڭشەننىڭ كونا ئۈچ مەسلىگى تەرەققى

قىلىپ ئىنقىلاۋىي يېڭى ئۇچ مەسلەككە ئايلاندى. بۇ قۇرۇلتايغا قاتناشقان كوممۇنىستلاردىن ماۋ زېدۇڭ، لى داجاۋ، لىن بوچۇ، چۇ چيۇبەي قاتارلىقلار مەركىزىي ئىجرائىيە ھەيئىتىنىڭ ئەزالىغا ياكى كاندىدات ئەزالىغا سايلاندى. ئۇلار بۇ قۇرۇلتايدا مۇھىم رول ئويناندى. ئىنقىلاۋىي بىرلىك سەپىنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىشى جۇڭگو ئىنقىلاۋىي ھەركىتىنىڭ تەرەققىياتىغا تۈرتكە بولدى، بۇ قۇرۇلتاي يېڭى ئىنقىلاپ دولقۇنىنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى بولۇپ قالدى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن جۇڭگو ھازىرقى زامان تارىخى بىرىنچى ئىچكى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇش دەۋرىگە قەدەم قويدى.

بۇ قېتىمقى قۇرۇلتايدىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى يەنە سۇن جۇڭشەننىڭ خۇاڭپۇ ئەپتەسەرلەر مەكتىۋىنى ئېچىشىغا، ئىنقىلاۋىي ئارمىيە قۇرۇشىغا ياردەم بەردى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ جۇ ئېنلەي، يې جيەنيىڭ، نيې رۇڭجېن، يۈن دەيىيىڭ، شياۋ چۇنۇ، شيۇڭ شيۇڭ قاتارلىقلارنى خۇاڭپۇ ئەپتەسەرلەر مەكتىۋىگە بېرىپ سىياسى تەربىيە خىزمىتىنى ئىشلەشكە ئەۋەتتى. ئەپتەسەرلەر مەكتىۋىدىكى نۇرغۇن ئوقۇغۇچىلارمۇ پارتىيە جايلاردىن تاللاپ ئەۋەتكەن كوممۇنىستلار ۋە ياشلار ئىتتىپاقى ئەزالىرى ئىدى، ئۇلار ئەپتەسەرلەر مەكتىۋىدىكى ئىنقىلاۋىي تايانچلار ئىدى. 1924 ـ يىل 10 ـ ئايلاردا، ئىنقىلاۋىي ئارمىيە گۇاڭدۇڭ ـ دىكى ئىشچى ـ دىخانلار ئاممىسىنىڭ ياردىمىدە، گۇاڭدۇڭ ـ دىكى

پومىششك ـ دەللالارنىڭ قۇراللىق كۈچى ـ سودىگەرلەر ئۇيۇشمىسىنىڭ ئەكسىلئىنقىلاۋىي توپىلىڭىنى باستۇردى، شۇنىڭ بىلەن گۇئاڭدۇڭ ئىنقىلاۋىي ھاكىمىيىتى دەسلەپكى قەدەمدە مۇقىملاشتى.

بۇ چاغدا، لېنىن، ستالىن رەھبەرلىكىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقى جۇڭگو ئىنقىلاۋىغا ئاكتىپ ياردەم بەرگەنلىكىنى تاشقىرى، بېيجىڭ ھۆكۈمىتى ئارقىلىق تەڭ ھوقۇقلۇق شەرتنامە ئىمزالاش ۋە جۇڭگو خەلقى بىلەن دوستانە مۇناسىۋەت ئورنىتىشقا تىرىشتى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تىرىشىشى ۋە جۇڭگو خەلقى جاپالىق كۈرىشىنىڭ تەلەپ قىلىشى بىلەن، بېيجىڭ ھۆكۈمىتى 1924 ـ يىل 31 ـ مايدا ئاخىر سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدىكى ھەل بولماي كەلگەن بارلىق مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش پىرىنسىپلىرى توغرىسىدا رەسمىي كېلىشىم ئىمزالاپ، تاشقى مۇناسىۋەت ئورناتتى.

ئىنقىلاۋىي بىرلىك سەپنىڭ ۋۇجۇدقا كېلىشى جايلاردىكى ئاممىۋى ئىنقىلاۋىي ھەرىكەتلەرنىڭ تەرەققىياتىغا تۈرتكە بولدى. "7 ـ فېۋرال" پاجىئەسىدىن كېيىن بىر مەھەل پەسەيگەن قالغان ئىشچىلار ھەرىكىتى بۇ چاغدا يەنە يېڭىۋاشتىن كۆتىرىلدى. دېخانلار ھەرىكىتىمۇ راۋاج تاپتى، گۇئاڭدۇڭ ئىنقىلاۋىي تايانچ بازىسىدىكى دېخانلار ھەرىكىتى ناھايىتى چاپسان ئەۋج ئالدى. خۇنەن، سىچۈەن، خۇبېي، جياڭشى قاتارلىق ئۆلكىلەردە دېخانلار جەمئىيىتىنىڭ تەشكىلاتىمۇ مەخپى ھالدا راۋاج تاپتى. ئىنقىلاۋىي بىرلىك سەپنىڭ راۋاجلىنىشى شىمال ملىتارىستلىرىنىڭ ئىچكى

جەھەتتىكى پارچىلىنىشىغا تەسىر كۆرسەتتى، 1924 ـ يىل ئۆكتەبىر دە فېكۆ يۇشياڭ قىسمى شىمال ملىتارىستلىرىدىن بۆلۈنۈپ چىقىپ ئىنقىلاپقا مايىل بولدى، جۈملە سىستېمىسىدىكى ملىتارىستلار بىلەن فېكتىيەن سىستېمىسىدىكى ملىتارىستلار ئوتتۇرىسىدا ئۇرۇش بولۇۋاتقانىدا "بېيجىڭ سىياسى ئۆزگىرىشى"نى قوزغاپ، جۈملە سىستېمىسىدىكى ۋەھشىلىكتە ئۇچىغا چىققان ملىتارىستلارنى غولىتىپ تاشلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن، بېيجىڭ مەركىزىي ھاكىمىيىتى يەنىلا ياپونىيە جاھانگىرلىگىنىڭ غالچىسى بولغان فېكتىيەن سىستېمىسىدىكى ملىتارىستلار ۋە ئەنخۇي سىستېمىسىدىكى ملىتارىستلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغان بولسىمۇ، ئەمما فېكۆ يۇشياڭ قىسمىدىكى مىللى قوشۇن ھۆكۈمرانلىغىدىكى جايلاردا ــ خېبېيىنىڭ بىر قىسمى، چاخار ۋە خېنەن قاتارلىق ئۆلكىلەردە ئىشچى ـ دېخانلار ئىنقىلاۋىي ھەرىكىتى يەنىمۇ ئەۋج ئالدى. جۈملىدىن كوممۇنىستىك پارتىيىسىمۇ مەملىكەت بويىچە مىللى يېغىن چاقىرىش ۋە تەڭ ھوقۇقسىز شەرتنامىلەرنى بىكار قىلىش مەزمۇن قىلىنغان خەلق ھەرىكىتىنى قوزغىدى.

جۈملىدىن كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئىنقىلاپ دولقۇنىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن، 1925 ـ يىل 1 ـ ئايدا شاڭخەيدە مەملىكەتلىك 4 ـ قۇرۇلتىيىنى ئۆتكۈزدى. قۇرۇلتايغا لى داجاۋ، جۇ ئېنلەي، سەي خېسېن قاتارلىق 20 كىشى 994 پارتىيە ئەزاسىغا ۋەكىل بولۇپ قاتناشتى. قۇرۇلتاي پارتىيىنىڭ تەشكىلىي خىزمىتى ۋە ئاممىۋى خىزمەت مەسىلىسىنى مۇزاكىرە قىلدى. قۇرۇلتاي پۈتۈن

مەملىكەت مىقياسىدا پارتىيە تەشكىلاتىنى راۋاجلاندۇرۇشنى قارار قىلدى. قۇرۇلتاي ئىشچىلار ھەركىتى، دىخانلار ھەركىتى ۋە باشقا مەسىلىلەر توغرىسىدا قارار ماقۇللىدى ھەمدە مىللى يىغىن ھەركىتىگە رەھبەرلىك قىلىش فاكىجىنىنى بەلگىلىدى. بۇ قۇرۇلتاي ئاممۇي كۇرەشنىڭ يېڭى كۆتىرىلىشىگە تەشكىلىي جەھەتتىن تەييارلىق كۆردى. شۇ يىلى 3 ـ ئايدا، مىللى يىغىن چاقىرىش ۋە تەڭ ھوقۇقسىز شەرتنامىلەرنى بىكار قىلىش مەقسىدىدە شىمالغا كەلگەن سۇن جۇڭشەن بېيجىڭدا كېسەل سەۋەبلەن ۋاپات بولدى. بۇ ئۇلۇغ دېموكراتىك ئىنقىلابچىنىڭ ۋاپات بولغانلىغى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنى قايغۇغا سالدى.

"30 ـ ماي" ھەركىتىنىڭ مەملىكەت بويىچە زور ئىنقىلاپ بوراننى چىقىرىشى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ مەملىكەتلىك 4 ـ قۇرۇلتىيىدىن كېيىن، جايلاردىكى ئاممۇي ئىنقىلاي ھەركەتلەر تېخىمۇ چاپسان ئەۋج ئالدى. شاڭخەي، چىڭداۋدىكى ياپونلۇق سودىگەرلەر ئاچقان يىپ ئىگىرىش فابرىكىلىرىدىكى ئىشچىلار ئارقا ـ ئارقىدىن كەڭ دائىرىدە ئىش تاشلىدى. مەملىكەتلىك 2 ـ نۆۋەتلىك ئەمگەكچىلەر قۇرۇلتىيى 1925 ـ يىل 1 ـ مايدا گۈاڭجۇدا ئېچىلدى، قۇرۇلتايدا لىن ۋېيمىن باشلىق، لىيۇ شاۋچى مۇئاۋىن باشلىق بولغان جۇڭخۇا مەملىكەتلىك باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ۋۇجۇتقا كېلىپ، مەملىكەت بويىچە ئىشچىلار ھەركىتىگە بولغان رەھبەرلىك كۈچەيتىلدى. شۇ كۈنى، گۈاڭدۇڭ ئۆلكىلىك دىخانلار قۇرۇلتىيىمۇ گۈاڭجۇدا

چاقىرىلدى.

15 ـ مايدا شائخەيدىكى ياپونىلۇق سودىگەرلەر ئاچقان يېپ ئىگرىش فابرىكىسىنىڭ كاپىتالىستلىرى ئىشچىلارنىڭ ۋەكىلى، كوممۇنىست گۇجېڭخۇئىنى ئېتىپ ئۆلتۈردى ھەمدە ئون نەچچە ئىشچىنى ئۆلتۈردى ۋە يارىدار قىلدى. مۇشۇ قىرغىنچىلىق ۋەقەسىگە ئېتىراز بىلدۈرۈش، شائخەي كونسېرسىيە ھۈنەر ـ كەسىپ ئىدارىسى ماقۇللىماقچى بولغان، جۇڭگو مىللى سودا ـ سانائىتىنىڭ مەنپەئەتىگە زىيان يەتكۈزىدىغان 3 قارار لايىھىسىگە قارشى تۇرۇش ئۇچۇن، 30 ـ ماي كۈنى شائخەيدە 2 مىڭدىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى كوچىلارغا چىقىپ نۈتۈق سۆزلىگەندە، كونسېرسىيە ساقچىلىرى ئۇلاردىن نەچچە يۈز كىشىنى تۇتۇپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن، ئون مىڭغا يېقىن ئوقۇغۇچى، ئىشچى نەنجىڭ كوچىسىدىكى لاۋجا ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئالدىغا يىغىلىپ، قولغا ئېلىنغان ئوقۇغۇچىلارنى قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. ئەنگلىيە ساقچىلىرى ئۇلارنى ئوققا تۇتۇپ، نەق مەيداندىلا 10 ئادەمنى ئېتىپ ئۆلتۈردى، 15 ئادەمنى ئېغىر يارىدار قىلدى، يەنە 53 ئادەمنى قولغا ئالدى، داڭلىق "30 ـ ماي" پاجىئەسى ئەنە شۇ. شۇنىڭدىن كېيىن، ئەنگلىيە، ياپونىيە، ئامېرىكا، ئىتالىيە، فرانسىيە قاتارلىق جاھانگىرلار ھەربىي پاراخوتلىرىنى ۋە دېڭىز ئارمىيىسىنىڭ قۇرۇقلۇقتا جەڭ قىلغۇچى قىسمىنى كۆپلەپ ئېپكەلدى.

6 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنىگىچە، شائخەي خەلقىدىن جاھانگىرلىكىنىڭ قورالىق كۈچى تەرىپىدىن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن ۋە يارىدار

قىلىنغانلار 100 كىشىدىن ئىبشىپ كەتتى.

نەنجىك كوچىسىدىكى چوڭ قىرغىنچىلىق يۈز بەرگەندىن كېيىن، شاڭخەي خەلقى قاتتىق غەزەپكە كەلدى. جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى خەلقنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى ھەركىتىگە رەھبەرلىك قىلىش يۈزىسىدىن "ھەركەت كومىتېتى"نى ئۇيۇشتۇردى. 31 ـ ماي كۈنى، تەشكىللىك 200 مىڭ ئىشچى شاڭخەي باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنى قوردى. شاڭخەي ئىشچىلار سىنىپىنىڭ تۇرتكىسىدە، 6 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن باشلاپ، شاڭخەي شەھىرى بويىچە 200 نەچچە مىڭ ئىشچى ئىش تاشلىدى، سودىگەرلەرنىڭ مۇتلەق زور كۆپچىلىگى بازار تاشلىدى، 50 نەچچە مىڭ ئوقۇغۇچى ئوقۇش تاشلىدى ھەمدە داۋاملىق نامايىش ئۆتكۈزدى. 6 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى، شاڭخەي باش ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى ۋە شاڭخەيدىكى ئوقۇغۇچىلار، ئوتتۇرا ھال ھەم ئۆششاق سودىگەرلەر تەشكىلاتلىرى بىرلىكتە "ئىشچىلار ـ سودىگەرلەر ـ ئوقۇغۇچىلار بىرلەشمىسى"نى تەشكىللەپ، بۇنى جاھانگىرلىككە قارشى ھەركەتنىڭ رەھبەرلىك ئورگىنى قىلدى ھەمدە جاھانگىرلىكنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ھەر خىل قوراللىق كۈچلىرىنى چېكىندۈرۈپ چىقىپ كېتىش ۋە باشقىلار تەلەپ قىلىنغان 17 ماددىلىق شەرتنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، جاھانگىرلىككە قارشى قەتئى كۈرەش قىلدى، جۇڭگو خەلقنىڭ ئىنقىلاۋىي جەڭگىۋار روھىنى ئىپادىلىدى.

"30 ـ ماي" پاجىئەسى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىمۇ غەزەپكە

كەلتۇردى. بېيجىڭ، خەنكۇ، نەنجىڭ، چاڭشا، تيەنجىن، جيۇ-جياڭ، جىنەن، فۇجۇ، چىڭداۋ، جېڭجۇ، كەيفېڭ، چۇڭچىڭ، خاڭجۇ، جاڭجياكۇ قاتارلىق جايلاردا ئىش تاشلاش، بازار تاشلاش، ئوقۇش تاشلاش ھەركەتلىرى ياكى دىخانلارنىڭ نامايىش ھەركەتلىرى كۆپ قېتىم قوزغىلىپ، شاڭخەي خەلقىنىڭ كۈرىشىگە مەدەت بېرىلدى ھەمدە شاڭخەيدىكى ئىش تاشلىغان ئىشچىلارغا ئىئانە توپلاپ ياردەم قىلىندى. بىرمۇنچە جايلاردا يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ نامايىش قىلغان ئامما بىلەن ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت ھەربى ۋە ساقچىلىرى ئوتتۇرىسىدا قانلىق توقۇنۇش يۈز بەردى. مەملىكەت بويىچە ھەرقايسى جايلاردا جاھانگىرلىككە قارشى زور ئىنقىلاپ دولقۇنى كۆتۈرىلدى.

گۇئاڭدۇڭ ئىنقىلاۋىي تايانچ بازىسىنىڭ مۇستەھكەملەنىشى جاھانگىرلىككە قارشى ئىنقىلاپ دولقۇندا، ھەممىدىن قاتتىق كۈرەش قىلغىنى شياڭگاڭ ۋە گۇئاڭجۇدىكى جاھانگىرلىككە قارشى ھەركەت بولدى. شاڭخەي ئىشچىلىرىنىڭ كۈرىشىگە ئاۋاز قوشۇش ئۈچۈن، شياڭگاڭدىكى يۈز مىڭدىن ئارتۇق ئىشچى 6-ئاينىڭ 19-كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىگىدە ئىش تاشلىغانلىغىنى جاكالىدى ھەمدە ئارقا-ئارقىدىن گۇئاڭجۇغا قايتىپ كەلدى، گۇئاڭجۇدىكى ئەنگلىيە كونىسىيە ئىشچىلىرىمۇ بىرلا ۋاقىتتا ئىش تاشلىدى. "گۇئاڭجۇ-شياڭگاڭ چوڭ ئىش تاشلىشى" دىگەن ئەنە شۇ. 6-ئاينىڭ 23-كۈنى،

ئىش تاشلىغان ئىشچىلار گۇاڭجۇدا كاتتا نامايىش ئۆتكۈزدى، نامايىشچىلار قوشۇنى شاجى دىگەن يەرگە يېتىپ كەلگەندە، ئەنگلىيە، فرانسىيە، پورتۇگالىيە توپچى پاراخوتلىرى ۋە ھەربى-ساقچىلىرى ئۇلارنى ئوققا تۇتتى، 200 دىن ئارتۇق ئادەم ئۆلدى ۋە يارىدار بولدى، داڭلىق "شاجى پاجىئەسى" ئەنە شۇ. بۇ پاجىئە يۈز بەرگەندىن كېيىن، ئاممىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى كەيپىياتى تېخىمۇ ئۆركەشلىدى، 6-ئاينىڭ 29-كۈنىگە كەلگەندە، شياڭگاڭدىكى ئىش تاشلىغان ئىشچىلار 250 مىڭغا يەتتى، گۇاڭجۇغا يېنىپ كەلگەن ئىشچىلار 130 مىڭغا يەتتى، شۇنىڭ بىلەن ئاۋات شياڭگاڭ بىر مەھەل "ئۆلۈك شياڭگاڭ"غا ئايلىنىپ قالدى. ئىش تاشلىغان ئىشچىلار ئۆزىنىڭ رەھبەرلىك ئورگىنى — "گۇاڭجۇ-شياڭگاڭ ئىش تاشلاش كومىتېتى"نى قۇردى، ئىككى مىڭ كىشىدىن ئارتۇق ئىشچىلار قوراللىق كۈچى — ئىشچىلار چارلاش ئەترىدىنى تەشكىل قىلدى. گۇاڭدۇڭ ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمىتىنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا، ئىشچىلار چارلاش ئەترىلىرى گۇاڭدۇڭدىكى سودا پورتلىرىغا تارىلىپ، شياڭگاڭغا قارىتا ئىقتىسادىي قامال يۈرگۈزدى ھەمدە سوت تەسىس قىلىپ، جاھانگىرلىكنىڭ غالچىلىرىنى سوراققا تارتتى. بۇ قېتىمقى ئىش تاشلاش جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە ئىشچىلارنىڭ مەشھۇر يولباشچىسى دېڭ جۇڭشيا، سۇ جاۋجېڭ قاتارلىقلارنىڭ رەھبەرلىگىدە، گۇاڭدۇڭ ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمىتى ۋە گۇاڭدۇڭ دېخانلىرىنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا، 16 ئاي داۋام قىلدى، بۇ —

دۇنيا ئىشچىلار ھەركىتى تارىخىدا ئەڭ ئۇزاق ۋاقىت داۋام قىلغان ئىش تاشلاش. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، تەشكىللىك ھالدا ئىش تاشلىغان يۇز مىڭدىن ئارتۇق ئىشچى تىرەك بولۇپ بەر-گەچكە، گۇاڭدۇڭ ئىنقىلاۋىي تايانچ بازىسى ۋە گۇاڭدۇڭ ئىنقى-لاۋىي ھۆكۈمىتىمۇ تېخىمۇ مۇستەھكەملەندى. 7 ـ ئايىنىڭ 1 ـ كۈنى مىللى ھۆكۈمەت گۇاڭجۇدا رەسمىي قۇرۇلدى، ئىنقىلاپقا قاتناشقان قوشۇنلار بىر تۇتاش ھالدا مىللى ئىنقىلاۋىي ئارمىيە قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەشكىللەندى.

1925 ـ يىلى بىر يىل ئىچىدە، گۇاڭدۇڭ ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمىتى ۋە ئىنقىلاۋىي ئارمىيە گۇاڭدۇڭ دائىرىسىدىكى ئەكسىلئىنقىلاۋىي قوشۇنلارنى تازىلاش ئۇرۇشىنى ئېلىپ باردى. ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ 2 ـ ئايدا بىر قېتىم ۋە 10 ـ ئايدا بىر قېتىم شەرقىە يۈرۈش قىلىش ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىپ، چاۋجۇ، شەنتۇ ۋە خۇيجۇنى بېسىپ ياتقان چېن جيۇڭمىڭ قوشۇنىنى تازىلىدى. 6 ـ ئايدا، گۇاڭجۇ رايونىدا تۇرۇۋاتقان، ئىسيان كۆتىرىش قەستىدە بولۇۋاتقان يۇننەن ـ گۇاڭشى مىلىتارىستلىرى قوشۇنىنىمۇ يوقاتتى. بۇ ئۇرۇش-لاردا، گۇاڭدۇڭ ئىشچىلىرى ۋە دېخانلىرى ئىنقىلاۋىي ئارمىيىگە ئىنتايىن زور ياردەم بەردى. كوممۇنىستلار ۋە كومموللار ئۇرۇشتا ئاۋانگارتلىق ـ تايانچلىق رول ئويناندى، شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇش چاپسان غەلبىە قازاندى. جۇ ئېنلەي شەرقىە يۈرۈش قىلغۇچى قوشۇن سىياسى بۆلۈمىنىڭ باش مۇدىرى بولدى، چاۋ-جۇ ـ شەنتۇ ئېلىنغاندىن كېيىن، چاۋجۇ ـ شەنتۇ رايونى مەمۇرىيىتە-

نىڭ ئەزاسى بولۇپ، ئىشچى ـ دىخانلار ھەركىتىنى قوزغىدى، خيانەتچى ئەمەلدارلارنى ۋە مۇشتۇمزورلارنى يوقتىشقا رەھبەرلىك قىلدى. 1926 ـ يىل ئەتىياز پەسلىگە كەلگەندە، پۈتۈن گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسى ئىنقىلاۋىي ئارمىيە تەرىپىدىن تامامەن بىرلىككە كەلتۈرۈلدى.

دەل شۇ چاغدا (1925 ـ يىل 12 ـ ئايدا) ئىنقىلاۋىي ئۇستاز-مىز ستالىن جۇڭگو ئىنقىلاۋىنىڭ مۆلچەرلىگۈسىز كۈچ ـ قۇدرەت بىلەن راۋاجلىنىدىغانلىقىنى ئالدىن كۆرەلىگەن ئىدى. ئۇ مۇنداق دىگەن ئىدى:

"جۇڭگو ئىنقىلاۋىي ھەركىتىنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتى تۈگىمەس ـ پۈتمەس. بۇنداق كۈچ ـ قۇدرەت تېخى تولۇق ناماىان بولمىدى. ئۇ كەلگۈسىدە يەنە نامايان بولىدۇ. شەرقىتكى ۋە غەرپتكى ھوقۇقدارلار بۇ كۈچ ـ قۇدرەتنى كۆرەلمىسە، بۇ كۈچ ـ قۇدرەتنى تولۇق مۆلچەرلىمىسە، بۇنىڭ زىيىنىنى تارتىدۇ." («سوۋېت ئىتتىپاقى كوممۇنىستىك پارتىيىسى (بولشېۋىكلار) نىڭ 14 ـ قۇرۇلتىيىدا مەركىزىي كومىتېتنىڭ سىياسى خىزمىتى توغرىسىدا بېرىلگەن خۇلاسە دوكلات»، خەلق نەشرىياتى نەشرى، 28~29 ـ بەتلەر)

ستالىننىڭ بۇ ئىلمىي بىشارىتى دۇنياىنىڭ ۋە جۇڭگونىڭ سىياسى ـ ئىقتىسادىي شەرت ـ شارائىتى ۋە تۇرلۇك كۈچلەر سېلىشتۇرمىسى ئۈستىدىكى ئىلمىي تەھلىلگە ئاساسەن ئوتتۇرىغا قويۇلغان. جۇڭگو ئىنقىلاۋىي كۈچلىرىنىڭ كېيىن زور دەرىجىدە

تەرەققى قىلغانلىغى دەل ئۇنىڭ بىشارىتىنى ئىسپاتلىدى.

"30 ـ ماي" ھەركىتىدىن كېيىن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە دىخانلارنىڭ مەشھۇر يولباشچىسى پېكىڭ پەي قاتارلىقلارنىڭ رەھبەرلىكىدە، گۇاڭدۇڭ دىخانلار ھەركىتى ئۇچۇقاندەك راۋاجلاندى. 1926 ـ يىل مايدا، گۇاڭجۇدا گۇاڭدۇڭ ئۆلكىلىك 2 ـ قېتىملىق دىخانلار قۇرۇلتىيى ئۆتكۈزۈلدى، مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، شۇ چاغدا دىخانلار جەمئىيىتىگە قاتناشقانلار 620 مىڭدىن ئاشقان. 1926 ـ يىل مايدىن باشلاپ، ماۋ زېدۇڭ گۇاڭجۇدا داۋلىق بولغان "گۇاڭجۇ دىخانلار ھەركىتى كۇرسى"نى ئاچتى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەملىكەت بويىچە 20 ئۆلكىدىن ۋە ئىچكى موڭغۇل رايونىدىن دىخانلار ھەركىتىگە باشچىلىق قىلىدىغان نۇرغۇن كادىرلارنى مۇشۇ كۇرسقا بېرىپ ئۇگىنىشكە تاللاپ ئەۋەتتى. ئۆتۈلىدىغان دەرسلەرنى ماۋ زېدۇڭ ئۆزى ئۆتكەندىن تاشقىرى، جۇ ئېنلەي، شياۋ چۇنۇ، يۈن دەيىبىڭ، پېكىڭ پەي، لى لىسەن، رۇەن شياۋشيەن قاتارلىق يولداشلارمۇ ئۆتتى. ئوقۇغۇچىلار ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن ھەر قايسى ئۆلكىلەرگە قايتىپ خىزمەت ئىشلەشكە ئەۋەتىلدى، ئۇلار كېيىن مەملىكەت بويىچە دىخانلار ھەركىتىگە رەھبەرلىك قىلىدىغان تايانچىلارغا ئايلىنىپ قالدى.

مىللى بۇرژۇئازىيە ئوڭ قانىتىنىڭ ئىنقىلابىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋېلىش قەستىدە بولۇشى "30 ـ ماي" ھەركىتىدىن كېيىن، ئىنقىلاپ لاگېرى ئىچىدە بۇرژۇئازىيە بىلەن پرولېتارىـ

يات ئوتتۇرىسىدا ئىنقىلاپقا رەھبەرلىك قىلىش ھوقۇقى مەسىلە-
سىدە كۆرەش كۈنسايىن ئۆتكۈرلەشتى. مىللى بۇرژۇئازىيىنىڭ
ئوڭ قانىتى ئىشچى ـ دېخانلار ھەرىكىتىنىڭ ئۇلغىيىشىدىن ۋە
جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ سىياسى ئىناۋىتىنىڭ ئۆسۈشىدىن قور-
قۇپ، كوممۇنىزىمغا قارشى تۇرۇش، سىنىپىي كۆرەشكە قارشى
تۇرۇش چۈقانلىرىنى كۆتىرىشتى. گومىنداڭ ئىچىدىكى بىر قىسىم
ئوڭچىلار ــ پومىششىك ـ دەللال كۆچلەرگە ۋەكىللىك قىلىدىغانلار
گومىنداڭدىن ئاشكارا ھالدا بۆلۈنۈپ چىقىپ، ئەكسىلئىنقىلاۋىي
"ششەن يىغىنى گۇرۇھى" (بۇ ئوڭچىلار 1925 ـ يىل 11 ـ ئايدا
بېيجىڭ شەھىرى ششەن تېغىدىكى سۇن جۇڭشەن قەۋرىسى
ئالدىدا يىغىن ئېچىپ ئىنقىلاپقا قارشى تۇردى، شۇڭا ئۇلار
"ششەن يىغىنى گۇرۇھى" دەپ ئاتالدى) بولۇپ قالدى. گومىن-
داڭنىڭ 1926 ـ يىل 1 ـ ئايدا ئېچىلغان مەملىكەتلىك 2 ـ قۇرۇل-
تىيىدا، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە گومىنداڭ سولچە-
لىرىنىڭ رىياسەتچىلىگىدە، "ششەن يىغىنى گۇرۇھى" ئىنتىزام
جەھەتتىن ئەدەپلەنگەن بولسىمۇ، ئەمما مىللى بۇرژۇئازىيىنىڭ
جىياڭ جېيشى ۋەكىللىگىدىكى ئوڭ قانىتىنىڭ ئىنقىلاپقا رەھبەرلىك
قىلىش ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋېلىش سۇيىقەستىگە قارىتا
تېگىشلىك ھوشيارلىق بولمىدى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى-
نىڭ رەھبەرلىك ئورگىنىنىڭمۇ پىرولېتارىياتنىڭ ئىنقىلاپقا رەھ-
بەرلىك قىلىش ھوقۇقىنى تۇتۇشى مەسىلىسى ئۇستىدىكى تونۇشى
يېتەرسىز بولدى. بۇنداق ئەھۋالدا، ماۋ زېدۇڭ 1926 ـ يىل 3 ـ

ئايدا «جۇڭگو جەمىيىتىدىكى سىنىپلار توغرىسىدا تەھلىل» دىگەن ئەسىرىنى ئېلان قىلدى. ماۋ زېدۇڭ: جۇڭگو پىرولېتارىياتىنىڭ ئەڭ كەڭ، ئەڭ سادىق ئىتتىپاقچىسى دىخانلار، دەپ كۆرسەتتى. ماۋ زېدۇڭ يەنە: مىللى بۇرژۇئازىيە تەۋرىنىپ تۇرىدىغان سىنىپ، ئۇلار ئىنقىلاپ دولقۇنىغا كۆتىرىلگەندە بۆلۈنىدۇ، ئۇنىڭ ئوڭ قانىتى بىزنىڭ دۈشمىنىمىز بولۇپ قېلىشى مۇمكىن، دەپ كۆرسەتتى. ئۇ ئىنقىلاپچىلاردىن هۇشيارلىقنى ئۆستۈرۈشنى تەلەپ قىلدى. بۇ ئەسەر خۇسۇسەن پارتىيە ئىچىدىكى شۇ چاغدىكى ئېغىر ئەھۋال نەزەردە تۇتۇلۇپ يېزىلغان ئىدى، يەنى شۇ چاغدا پارتىيىنىڭ رەھبەرلىك ئورگىنىدا ئوڭچىل ئاغمىچىلىق ۋە "سول"چىل ئاغمىچىلىق خاھىشلىرى بار ئىدى، بۇ ئىككى تۈرلۈك ئاغمىچىلار دىخانلارنى ئۇنتۇپ، قەيەرگە بېرىپ كۈچ ئىزدەشنى بىلمەيدى.

ئەمما، ماۋ زېدۇڭنىڭ توغرا پىكرى شۇ چاغدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئىچىدىكى ئوڭچىل ئاغمىچى رەھبەر چېن دۈشيۇ تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنمىدى؛ پارتىيىنىڭ رەھبەرلىك ئورگىنى مىللى بۇرژۇئازىيە ئوڭ قانىتىنىڭ سىياسى ۋەكىللىنىڭ كومپارتىيىگە زەربە بېرىش، ئىنقىلاپقا زەربە بېرىش بىلەن، ئىنقىلاپقا رەھبەرلىك قىلىش هوقۇقىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋېلىش قەستىدىن پەخەس بولمىدى. 3 ـ ئايىنىڭ 18 ـ كۈنىدىن 20 ـ كۈنگىچە، جياڭ جيېشىنىڭ مۇرىتلىرى جياڭ جيېشىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە، كوممۇنىست پاراخوت باشلىغى بولغان جۇڭ-

شەن پاراخودىنى گۇاڭجۇدىن خۇاڭپۇغا ھەيدەپ كېلىش توغ-
رىسىدا جياڭ جيېشىنىڭ نامىدا بۇيرۇق چۈشۈردى، ئۇنىڭدىن
كېيىن: جۇڭشەن پاراخودى ئۆز مەيلىچە ھەيدەپ كېلىندى،
توپىلاڭ كۆتىرىش قەست قىلىندى، دەپ ئىغۋا تېرىدى. 3-
ئاينىڭ 20-كۈنى جياڭ جيېشى ئەۋەتكەن ئەسكەرلەر خۇاڭپۇ
ئەپىتسەرلەر مەكتىۋىدىكى ۋە مىللى ئىنقىلاۋىي ئارمىيە 1-جۈنە-
دىكى كوممۇنىستلارنى قولغا ئالدى، گۇاڭجۇ-شياڭگاڭ ئىش
تاشلاش كومىتېتى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى مەسلىھەتچىلىرى تۇرۇش-
لۇق جاينى قورشىۋالدى، كوممۇنىستلارنى مىللى ئىنقىلاۋىي ئار-
مىيە 1-جۈندىن چېكىنىپ چىقىشقا مەجبۇر قىلدى. جۇڭگو
كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىك ئورگىنىدىكى چېن دۇشيۇ
باشلىق ئاغمچىلار بۇ سۇيىقەستلىك ۋەقەگە قارىتا مۇرەسسە
قىلىش، يول قويۇش پوزىتسىيەسىنى تۇتتى. شۇنىڭدىن ئېتىۋا-
رەن، مىللى ئىنقىلاۋىي ئارمىيىنىڭ ھەربى رەھبەرلىك ھوقۇقىنى
جياڭ جيېشى تارتىۋالدى. 5-ئاينىڭ 15-كۈنى، جياڭ جيېشى
گومىنداڭ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئومۇمىي يىغىنىدا ئاتالمىش
"پارتىيە ئىشلىرىنى تەرتىپكە سېلىش لايىھەسى"نى ئوتتۇرىغا
قويۇپ، كوممۇنىستلارنى گومىنداڭنىڭ مەركىزىي بۆلۈملىرىنىڭ
باشلىغى قىلىشقا بولمايدىغانلىغىنى بەلگىلىدى. بۇ لايىھىنىڭ
ماقۇللىنىشى بىلەن، كوممۇنىستلارنىڭ گومىنداڭ ئىچىدىكى رەھ-
بەرلىك ئورنى يەنمۇ ئاجىزلاشتۇرۇلدى. جۇڭگو كومىمۇنىستىك
پارتىيەسى ئىچىدىكى چېن دۇشيۇ باشلىق ئوڭچىل ئاغمچىلار-

نىڭ قايتا-قايتا يول قويۇۋېرىشى، ئەملىيەتتە، ئۇڭچىلارنىڭ سۈيىقەستلىك ھەرىكىتىگە ياردەم بەردى، شۇنىڭ بىلەن مىللى بۇرژۇئازىيىنىڭ ئوڭ قانىتى ئىنقىلاپقا رەھبەرلىك قىلىش ھوقۇقىنى تەدرىجى ھالدا تارتىۋالدى. شۇنداق قىلىپ، جاھانگىر-لىككە ۋە فېئودالىزمغا قارشى بۇ ئۇلۇغ ئىنقىلاۋىي ھەرىكەتتە ئېغىر خەۋپ يوشۇرۇنۇپ قالدى.

شىمالغا يۈرۈش ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىلىك ئاخىرلىشىشى

ئۇ چاغدا، ئىنقىلاۋىي ھەرىكەت داۋاملىق ئالغا راۋاجلىنىۋەردى. 1926-يىل 7-ئايدا مىللى ئىنقىلاۋىي ئارمىيە شىمالغا يۈرۈش قىلىشقا باشلىدى. ئىنقىلاۋىي ئارمىيە گۇاڭجۇدىن يولغا چىقىپ، ئۇچ يۆنۈلۈش بويىچە شىمال مىلىتارىستلىرىغا ھۇجۇم باشلىدى. شىمالغا يۈرۈش ئۇرۇشى جۇڭگو ئىشچىلىرى، دېخانلىرى، شەھەر ئۇششاق بۇرژۇئازىيىسى ۋە بىر قىسىم مىللى بۇرژۇئازىيە بىرلەشىپ ئېلىپ بارغان، جاھانگىرلىككە ۋە فېئودال كۈچلەرگە قارشى تۇرىدىغان ئىنقىلاۋىي ئۇرۇش بولدى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى بۇ قېتىمقى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇشقا تۈرتكە بولغۇچى ئاساسىي كۈچ ئىدى. ئەمما جياڭ جېيشى قاتارلىق يېڭى ئۇڭچىلار بۇ قېتىمقى ئۇرۇشنى يەر-زېمىن تالىشىش — شىمال مىلىتارىستلىرىنىڭ ئورنىغا دەسسەش — يولى بويىچە ئىلگىرىلىتىش بىلەن، ئۆزلىرىنىڭ ئىنقىلاپقا ساتقىنلىق قىلىش سۈيىقەستىنى تەدرىجى ئىشقا ئاشۇرۇش غەرىزىدە بولدى.

كەڭ ئىشچى-دېخانلار ئاممىسىنىڭ ياردىمى ئارقىسىدا،

شمالغا يۈرۈش قىلغۇچى ئارمىيە چاپسان ئىلگىرىلىدى. شمالغا يۈرۈش قىلغۇچى ئارمىيىنىڭ ئاساسىي كۈچى بولغان مىللى ئىنقىلاۋىي ئارمىيە 4 ـ جۇنى كوممۇنىست يې تىك قىسمغا قاراش-لىق مۇستەقىل تۈەننى ئاۋانگارت قوشۇن قىلىپ، خۇنەن ئۆلكە-سىدىن ئۆتۈپ خۇبېي ئۆلكىسىگە كىردى، تىگىسچياۋ جېڭى ۋە خېشېڭچياۋ جېڭىدىن ئىبارەت قانلىق جەڭنى بېشىدىن كەچۈرۈپ، 9 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى خەنكۈنى ۋە خەنياڭنى ئالدى، 10 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى ۋۇچاڭنى ئالدى. 1927 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى مىللى ھۆكۈمەت ۋۇخەنگە كۆچۈپ كەلدى. فۇجيەن، جېجياڭ تەرەپلەردە، شمالغا يۈرۈش قىلغۇچى ئارمىيە 12 ـ ئايدا پۈتۈن فۇجيەن ئۆلكىسىنى قايتۇرۇۋالدى ھەمدە جېجياڭنىڭ چۈجۇ دىگەن يېرىگە كىردى. جياڭشى تەرەپتە، شمالغا يۈرۈش قىلغۇچى ئارمىيە 11 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى نەنچاڭنى ئالدى، ئارقىدىنلا چاڭ-جياڭ دەرياسىنى بويلاپ شەرققە ماڭدى. شمالدا، فېڭ يۈشياڭ قىسمغا قاراشلىق مىللى ئارمىيە سوۋېت ئىتتىپاقى مەسلىھەتچىلەر ئۆمىگىنىڭ ۋە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ يارىدەمىدە، سۇيىۋەندىن جەنۇبقا قاراپ ھېڭىپ، 12 ـ ئايدا پۈتۈن شەنشى ئۆلكىسىنى ئالدى.

شمالغا يۈرۈش ئۇرۇشىنىڭ چاپسانلا زور غەلىبىلەرگە ئېرىشىشىدىكى سەۋەپ شۇكى، بۇ قېتىمقى ئۇرۇش ئىنقىلاپنىڭ تەرەققىيات ئېھتىياجىغا ۋە كەڭ ئاممىنىڭ تەلەۋىگە ئۇيغۇن ئىدى؛ بۇ قېتىمقى ئۇرۇش خەلقارا جەھەتتە سوۋېت ئىتتىپاقى

ۋە پۈتۈن دۇنيا خەلقىنىڭ ھىمداشلىغىغا ۋە ياردىمىگە ئېرىشتى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەسلىھەتچىلىرى شىمالغا يۈرۈش قىلىشنىڭ ئىستراتېگىيىلىك پىلانىنى تۈزۈشكىمۇ ياردەملەشتى. كەڭ ئىشچى ـ دېخانلار ئاممىسى شىمالغا يۈرۈش قىلىشقا پائال ياردەم بەردى، گۇاڭجۇ ـ شياڭگاڭدىكى ئىش تاشلىغان ئىشچىلار ئارمىيىگە كۆپلەپ قاتناشتى. شىمالغا يۈرۈش قىلغۇچى ئارمىيە خۇنەنگە كىرگەندىن كېيىن، خۇنەندىكى كەڭ دېخانلار ۋە تۆمۈر يول ئىشچىلىرى ئۇلارغا ئىنتايىن زور ياردەم بەردى. كوممۇنىستلار ۋە كومسومولار شىمالغا يۈرۈش قىلغۇچى ئارمىيىدە زور دەرىجىدە تايانچلىق ـ ئاۋانگارتلىق رول ئويناندى، شۇنداق قىلىپ شىمالغا يۈرۈش قىلغۇچى ئارمىيە چاپسان ئىلگىرىلىدى.

شىمالغا يۈرۈش قىلغۇچى ئارمىيە قايتۇرۇۋالغان كەڭ رايون-لاردا، ئىشچى ـ دېخانلار ئاممىۋى ھەركىتى چاپسان ئەۋج ئالدى. ۋۇخەن ئىشچىلار ئۇيۇشمىسىنىڭ ئەزالىرى تېز كۆپەيىپ، 1927 ـ يىلنىڭ بېشىغا كەلگەندە 300 مىڭغا يەتتى ھەمدە بۇ ئۇيۇشما قوراللىق چارلاش ئەترىدىنى قۇردى. 1 ـ ئاينىڭ بېشىدا، خەنكۇ، جيۇجياڭدىكى ئىشچىلار ۋە كەڭ ئامما ئەنگلىيە جاھانگىرلىرىنى قوغلاپ چىقىرىپ، كونسېسسىينى ئىشغال قىلدى ھەمدە ۋۇخەن مىللى ھۆكۈمىتىنىڭ قوللىشى بىلەن، ئەنگلىيە كونسېسسىيىسىنى قايتۇرۇۋالدى. 1926 ـ يىل 10 ـ ئايدىكى ۋە 1927 ـ يىل 2 ـ ئايدىكى ئىككى قېتىملىق قوزغىلاڭ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، شاڭخەيدىكى 800 مىڭ ئىشچى 3 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى جۇ ئېنلەي،

لو يىنۇك، جاۋ شيەننىڭ رەھبەرلىگىدە ئۇچىنچى قېتىم قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتىرىپ، ئىككى كۈن، بىر كېچە قاتتىق جەڭ قىلىپ شاڭخەينى ئىشغال قىلدى. بۇ چاغدا، شىمالغا يۈرۈش قىلغۇچى ئارمىيىنىڭ كۈچى پۈتكۈل چاڭجياڭ دەرياسى ۋادىسىغا يەتتى ھەمدە خۇاڭخې دەرياسى ۋادىسىغا قاراپ راۋاجلاندى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، دىخانلار ھەركىتىمۇ جەنۇبىتكى ئۆلكىلەردە چاپسان راۋاجلاندى، بولۇپمۇ خۇنەندە دىخانلار جەمىيىتىگە ئۇيۇشقان دىخانلار نەچچە مىليونغا يەتتى، دىخانلار قوغدىنىش قوشۇنى ئومۇمى يۈزلۈك قۇرۇلدى، دىخانلار دىخانلار جەمىيىتىنىڭ رەھبەرلىگىدە مۇشتۇمزورلار ۋە پومىششكلارنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى ھەمدە پومىششكلارنىڭ يەرلىرىنى مۇسادىرە قىلدى، نۇرغۇن يېزا-كەنتلەردە "ھەممە ھاكىمىيەت دىخانلار جەمىيىتىگە مەنسۇپ" بولۇش ھەقىقى تۈردە ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى.

ستالىن ۋە ماۋ زېدۇڭنىڭ جۇڭگو ئىنقىلاۋى توغرىسىدىكى توغرا پىكىرلىرى 1926-يىل 11-ئايدا، ئىنقىلاپ تېز راۋاجلىنىپ چاڭجياڭ دەرياسى ۋادىسىغا يەتكەندە، ئىنقىلاپقا رەھبەرلىك قىلىش ھوقۇقى مەسلىسى ۋە ئىنقىلاپنىڭ تەرەققىيات ئىستىقبالى مەسلىسى كۈنتەرتىپكە قويۇلدى. دەل مۇشۇ پەيتتە، ستالىن كوممۇنىستىك ئىنتېرناتسىئونال 7-نۆۋەتلىك ئىجرائىيە كومىتېتىنىڭ جۇڭگو ھەيئەتلىرى يىغىندا «جۇڭگو ئىنقىلاۋىنىڭ ئىستىقبالى توغرىسىدا» دىگەن مەشھۇر نۇتۇقىنى سۆزلىدى. ستالىن بۇ نۇتقىدا جۇڭگو مىللى بۇرژۇئازىيىسىنىڭ

ئاجىزلىغىنى، جاھانگىرلىك جۇڭگودىكى ئەكسىلئىنقىلاۋىي كۈچلەردىن پايدىلىنىپ مۇداخىلە يۈرگۈزىدىغان ئېغىر خەۋپىنى توغرا كۆرسەتتى، جۇڭگو كوممۇنىستلىرىدىن ئىنقىلاۋي ھۇشيارلىقنى ئۆستۈرۈشنى تەلەپ قىلدى. ستالىن قوراللىق كۈرەش جۇڭگو ئىنقىلاۋىنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىگى دەپ كۆرسەتتى، جۇڭگو كوممۇنىستلىرىدىن ھەقىقى ئىنقىلاۋي ئارمىيىنى قوللىدا تۇتۇشنى ھەمدە ھەربى ئىشلارنى تەتقىق قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىشنى تەلەپ قىلدى: جاھانگىرلىككە قارشى بىرلەشمە سەپنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، يېزا ئىنقىلاۋىنى ئۇزۇل-كېسىل قانات يايدۇرۇپ، دېخانلارنىڭ تەلىۋىنى قانداقراق ئاز-مىلىغىنى كۆرسەتتى؛ پۈرولېتارىيات قوزغىلىپ ئىنقىلاپقا رەھبەرلىك قىلىش ھوقۇقىنى ئىگەللىشى كېرەكلىگىنى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ تۈپ ۋەزىپىسىنىڭ جۇڭگو ئىنقىلاۋى تەرەققىياتىنىڭ غەيرى كاپىتالىستىك ئىستىقبالى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشتىن ئىبارەت ئىكەنلىگىنى كۆرسەتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن كوممۇنىستىك ئىنتېرناتسىئونال ئىجرائىيە كومىتېتى ۋە ستالىن يەنە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ جۇڭگو ئىنقىلاۋىدا قوللىنىشقا تېگىشلىك سىياسەتلىرى ئۈستىدە ئۆز ۋاقتىدا، ئارقا-ئارقىدىن نۇرغۇن قېتىم كۆرسەتمە بەردى.

1927-يىلىنىڭ بېشىدا، مەملىكەت بويىچە خۇنەن مەركەز قىلىنغان دېخانلار ھەركىتىنىڭ ئەۋج ئېلىشى ئارقىسىدا، ئىنقىلاپ بىلەن ئەكسىلئىنقىلاپ ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش مىسلىسىز ئۆتە-

كۆرلىشىپ كەتتى. پۈرولېتارىياتنىڭ دىخانلار ھەركىتىگە مەدەت بېرىش ـ بەرمەسلىگى ۋە رەھبەرلىك قىلىش ـ قىلماسلىغى ئىنقىلاپنىڭ غەلبىسە قىلىش ـ قىلالماسلىغىدىكى ھالقىلىق مەسىلە بولۇپ قالدى. بۇ چاغدا، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى ماۋ زېدۇڭنى خۇنەنگە بېرىپ دىخانلار ھەرىكىتىنى تەكشۈرۈشكە ئەۋەتتى، ماۋ زېدۇڭ 3 ـ ئايدا «خۇنەن دىخانلار ھەرىكىتىنى تەكشۈرۈشتىن دوكلات»نى ئېلان قىلدى. ماۋ زېدۇڭ بۇ دوكلاتىدا دىخانلارنىڭ جۇڭگو ئىنقىلاۋىدىكى مۇھىم رولىنى تولۇق چۈشەندۈردى، ئىنقىلاپچىلار قەتئىيلىك بىلەن دىخانلار ھەرىكىتىنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ، دىخانلارنىڭ كۆرىشىگە مەدەت بېرىشى ۋە رەھبەرلىك قىلىشى كېرەك دەپ كۆرسەتتى. ئۇ ئەكسىيەتچىلەرنىڭ دىخانلار ئىنقىلاۋىنى "ناھايىتى يامان بولدى" دەپ قارىلىغان چۈقانلىرىغا رەددىيە بېرىپ، مۇشتۇمزورلار ـ پومىششكلار سىنىپى نەچچە مىڭ يىلىق ئىستىبداد سىياسىنىڭ ئاساسى، جاھانگىرلار، مىلىتارىستلار ۋە خىيانەتچى ئەمەلدارلارنىڭ ئۇلى؛ دىخانلارنىڭ قوزغىلىپ ئىنقىلاپ قىلىپ بۇ فېئودال كۆچىلەرنى يوقىتىشى خەلق ئىنقىلاۋىنىڭ ھەقىقى نىشانى، دەپ كۆرسەتتى. ئۇ: پومىششكلار سىنىپىنىڭ ئاساسى چىڭ، دىخانلارنى دادىل قوزغاپ، فېئودالىزىمغا ئۇزۇل ـ كېسىل قارشى تۇرىدىغان ئىنقىلاۋىي كۈرەش ئېلىپ بارغاندىلا، پومىششكلار سىنىپىنى ئاندىن ئاغدۇرۇپ تاشلىغىلى بولىدۇ، دەپ ھىساپلىدى. ئۇ: دىخانلار پومىششكلار

هاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىغاندىن كېيىن، ئىنقىلاپىنىڭ غەلە-بىسىنى قوغداش ۋە راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن، دېخانلار هاكىمىيىتىنى ۋە دېخانلار قوراللىق كۈچىنى بەرپا قىلىشى كېرەك، دەپ كۆرسەتتى. ماۋ زېدۇڭ شۇ چاغدىكى پارتىيە ئىچىدىكى تەسلىمچى چېن دۇشيۇنىڭ ئىشچى-دېخانلار هەركىتىنى "هەددىدىن ئېشىپ كەتتى" دەپ ئەيىپلىگەن خاتا مۇقاملىرىنى كەسكىن تەنقىت قىلدى.

شۇ چاغدا، ستالىن ۋە ماۋ زېدۇڭنىڭ پىكىرلىرىنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەهبەرلىرى قوبۇل قىلغان بولسا، ئۇ هالدا، ئىنقىلاپنىڭ كېيىنكى مەغلۇبىيەتتىن خالى بولۇشى مۇمكىن ئىدى.

گومىندالڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئىنقىلاپقا ساتقىنلىق قىلىشى دېخانلار هەركىتى ۋە ئىشچىلار هەركىتىنىڭ مىسلىسىز ئۆرلىشى مىللى بۇرژۇئازىيىنى قورقۇتۇۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، جاهانگىرلار مۇ شىمالغا يۈرۈش قىلغۇچى ئارمىيە ئازات قىلغان نەنجىڭنى 1927 - يىل 3 - ئاينىڭ 24 - كۈنى توپقا تۇتتى هەمدە شاڭخەيگە يەنە ئەسكەر ئەۋەتىپ، مىللى بۇرژۇئازىيىگە تەهدىت سالدى، ئۇنى ئىنقىلاپقا ساتقىنلىق قىلىشقا قىزىقتۇردى. شۇنىڭ بىلەن، مىللى بۇرژۇئازىيە ئۆڭ قانىتىنىڭ ۋەكىلى بولغان جىيانڭ جيېشى گۇرۇهى جاهانگىرلار بىلەن هەمدە شاڭخەيگە مەركەزلەشكەن فېئودال - دەللال كۈچلەر بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، ئىنقىلاۋىي هەركەتنى قانلىق ۋاستە بىلەن ساتتى

ۆه باستۇردى. 4 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى، جياڭ جيېشى شاڭخەيدە ئەكسىلئىنقىلاۋىي سياسى ئۆزگىرىش قوزغاپ، ئىشچىلار ئاممىسى ۆه كومموئىنستلارنى كەڭ تۈردە قىردى. ئارقىدىنلا گۇاڭجۇ، نەنجىڭ، خاڭجۇ، نىڭبو، فۇجۇ قاتارلىق جايلاردا ئەكسىلئىنقىلاۋىي سياسى ئۆزگىرىش يۈز بېرىپ، ئىنقىلاۋىي ئىشچىلار، دېخانلار ۆه كوممۇنىستلار كۆپلەپ قولغا ئېلىندى ۆه قىرىلدى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىك ئورگىنىدىكى چېن دۇشيۇچى ئۇنسۇرلارنىڭ خاتا لۇشيەنى تۈپەيلىدىن، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئاسىلىق قىلىش خەۋپىگە تېگىشلىك ھۇشيار تۇرۇلمىدى ۆه مۇداپىئە كۆرۈلمىدى، شۇنىڭ بىلەن ئەكسىلئىنقىلاۋىي كۈچىنىڭ تۈيۇقسىز ھۇجۇمى ئالدىدا، ئىنقىلاۋىي كۈچلەر ئۇنۇملۇك ھالدا قارشى تۇرالماي، ئېچىنىشلىق ھالدا مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى.

"12 ـ ئاپرېل" ئەكسىلئىنقىلاۋىي سياسى ئۆزگىرىشى ئارقىسىدا بىرىنچى ئىچكى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇش جۇزئىي مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. مىللى بۇرژۇئازىيە جاھانگىرلىك ۆه چوڭ پومىشىكلار، دەللال بۇرژۇئازىيىگە سوۋغىدىشىپ ئىنقىلاپتىن چېكىنىپ چىقتى. جاھانگىرلار ۆه چوڭ پومىشىكلار، دەللال بۇرژۇئازىيە جياڭ جيېشى گۇرۇھىنى يېڭى قورال قىلىپ نەنجىڭ ئەكسىلئىنقىلاۋىي ھۆكۈمىتىنى قۇردى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن، 4 سىنىپتىن تەركىپ تاپقان ئىنقىلاپ لاگىرى 3 سىنىپتىن تەشكىل تاپقان ھالغا چۈشۈپ قالدى، ئىنقىلاپ خېيىم ـ خەتەر

ئىچىده قالدى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى 1927 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ۋۇخەنده مەملىكەتلىك 5 ـ قۇرۇلتىيىنى چاقىردى، قۇرۇلتايغا 80 كىشى 57 مىڭ 967 پارتىيە ئەزاسىغا ۋەكىل بولۇپ قاتناشتى. قۇرۇلتاي پارتىيىنىڭ رەھبەرلىك ئورگىنىدىكى چىن دۇشيۇنىڭ ئوڭچىل ئاغمىچىلىق خاتالىغىنى تەنقىت قىلدى. ئەمما چىن دۇشيۇنى يەنىلا پارتىيىنىڭ باش شۇجىلىغىغا سايلىدى، چىن دۇشيۇ قۇرۇلتايدىن كېيىن يەنىلا ئۆزىنىڭ سىنىپىي تەسلىمچىلىك خاتا لۇشيەننىي ئىجرا قىلىۋەردى. قۇرۇلتايدا، دىخانلارنىڭ يەر مەسىلىسى، ۋۇخەندىكى گومىنداڭغا قوللىنىلىدىغان تاكتىكا مەسىلىسى شۇنىڭدەك ئىنقىلاۋىي ھاكىمىيەتنى كۈچەيتىش، ئىشچى ـ دىخانلارنى قوراللاندۇرۇش، ئىقتىسادىي سىياسەت تۈزۈش قاتارلىق جىددى ھەل قىلىشقا تېگىشلىك مەسىلىلەرمۇ ھەقىقى تۈردە ھەل قىلىنمىدى.

قۇرۇلتايدىن كېيىن، ۋۇخەن ئىنقىلاۋىي ھۆكۈمىتىگە قاراشلىق بولغان خۇنەن، خۇبېي ئۆلكىلىرىدىكى ئىشچى ـ دىخانلار ئىنقىلاۋىي ھەركىتى داۋاملىق ئۆرلىدى؛ ئەمما بۇ رايونلاردىكى پومىششىك ـ بۇرژۇئازىيىمۇ جاھانگىرلىك ۋە جياڭ جېيشى ئەكسىلىنقىلاپچىلىرىغا دوس تارتىشىپ، ئەكسىلىنقىلاۋىي توپىلاڭ قوزغىدى. 5 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى خۇبېيدا شيا دۇيىن قوراللىق توپىلاڭ كۆتەردى، بۇ توپىلاڭنى يې تىڭ قسمى بېسىقتۇردى. 5 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى چاڭشادا شۇ كېشياڭ قوراللىق توپىلاڭ كۆتە-

ربپ، ئىنقىلاۋىي ئىشچى-دېخانلار ۋە كادىرلارنى كۆپلەپ قىردى؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ۋۇخەندىكى گومىنداڭ ۋاڭ جىڭۋەي گۇرۇھىمۇ ئاممىنىڭ ئىنقىلاۋىي ھەركىتىنى بېسىش توغرىسىدا نۇرغۇن بۇيرۇقلارنى چىقاردى. خۇنەن ۋەقەسىگە ۋە ۋاڭ جىڭۋەي گۇرۇھىنىڭ ئەكسىيەتچىل خاھىشىغا تەسىلىمچى چېن دۇشيۇ قارشىلىق كۆرسەتمەكتە يوق، ئەكسىچە، ئىشچى-دېخانلار ئاممىسىغا ئۆزلۇكسىدىن قورالسىزلىنىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، مۇرەسسە قىلىش ۋە يول قويۇش ئارقىلىق گومىنداڭ ۋاڭ جىڭۋەي گۇرۇھىنىڭ ھەمكارلىغىنى قولغا كەلتۈرۈشكە ئۇرۇندى، ئەمما بۇ ئىش ئەكسىچە نەتىجە بەردى.

7-ئاينىڭ 15-كۈنى ۋۇخەندىكى گومىنداڭ ۋاڭ جىڭۋەي گۇرۇھىمۇ ئەكسىلئىنقىلاۋىي سىياسى ئۆزگىرىش قوزغاپ، تۈرلۈك ئاممىۋى تەشكىلاتلارنى ئەمەلدىن قالدۇردى، ئارقىدىنلا كوممۇنىستلار ۋە ئىشچى-دېخانلار ئاممىسىنى ھە دەپ قولغا ئالدى ۋە ئۆلتۈردى. شۇنداق قىلىپ، جۇڭگو خەلقى ئېلىپ بارغان داغدۇغىلىق بىرىنچى ئىچكى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇش ئاخىر مەغلۇپ بولدى.

بىرىنچى ئىچكى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇشنىڭ مەغلۇپ بولۇشىغا جاھانگىرلىك بىلەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىللىرىنىڭ بىرلەشمە كۈچىنىڭ شۇ چاغدىكى ئىنقىلاۋىي كۈچتىن زور دەرىجىدە ئۈستۈن كەتكەنلىگى، بولۇپمۇ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىك ئورگىنىدىكى چېن دۇشيۇ باشچىلىغىدىكى ئوڭچىل ئاغمىچىلارنىڭ پارتىيە ئىچىدىكى ماۋ زېدۇڭ ۋەكىللىك قىلغان توغرا پىكىر-

نى رەت قىلغانلىغى سەۋەپ بولدى. ئەمما بۇ ئىنقىلاپ ئىنقىلاۋىي خەلقنى چوڭقۇر تەربىيىلىدى، جۇڭگو خەلقىغە جاھانگىرلىك ۋە فېئودال كۈچلەرنى يوقىتىشقا بولىدىغانلىغىنى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ خەلق مەنپەئەتى يولىدا جان پىدالىق بىلەن كۈرەش قىلىدىغان ئىنقىلاۋىي پارتىيە ئىكەنلىگىنى، ئۇنىڭ جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئۇمىدى ئىكەنلىگىنى تونۇتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇ ئىنقىلاپ جۇڭگو ئىشچىلار سىنىپى ۋە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىمۇ مول تەجرىبە ـ ساۋاقلارغا ئىگە قىلدى، جۇڭگو ئىنقىلاۋىي ئىشلىرىنىڭ ئالغا ئىلگىرىلىشىگە داۋاملىق رەھبەرلىك قىلىدىغان بىر تۈركۈم پارتىيە كادىرلىرىنى تاۋلاپ چىقتى. دىمەك، بىرىنچى ئىچكى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇشنى بىر قېتىملىق ئىنقىلاۋىي "ئومۇمى مانېۋىر" دېيىشكە بولىدۇ، ئۇ جۇڭگو ئىشچىلار سىنىپى ۋە جۇڭگو خەلقىنىڭ جۇڭگو دېموكراتىك ئىنقىلاۋىنىڭ غەلبىسىنى قانداق قولغا كەلتۈرۈشىگە ئىلھام بەردى.

2. ئىككىنچى ئىچكى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇش

(1927 ـ يىل 8 ـ ئايدىن 1937 ـ يىل 6 ـ ئايغىچە)

گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلىغىنىڭ جىنايەتلىرى

بىرىنچى ئىچكى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇش مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن،

مىللى بۇرژۇئازىيە دەللال بۇرژۇئازىيىگە ئەگىشىپ ئىنقىلاپقا ئاسىلىق قىلىپلا قالماستىن، ئۇششاق بۇرژۇئازىيىنىڭ بىر قىسمىمۇ ئىنقىلاپتىن ئايرىلدى. ئىنقىلاپنى داۋاملاشتۇرىدىغانلار- دىن پەقەت ئىشچىلار سىنىپى، ئەمگەكچى دېخانلار ۋە شەھەر- لەردىكى كەمبەغەل ئۇششاق بۇرژۇئازىيىلا قالدى. جاھانگىرلىك، فېئودالىزىم كۈچلىرى، دەللال بۇرژۇئازىيە گومىنداڭ ئەكسى- يەتچىلىرىنى يېڭى قورال قىلىپ ۋە شىمال مىلىتارىستلىرىنىڭ ئورنىغا قويۇپ، ئەكسىئىنقىلاۋىي بولغان گومىنداڭ يېڭى مىلە- تارىستلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىنى قۇردى.

جياڭ جېيشى باشچىلىغىدىكى گومىنداڭ يېڭى مىلىتارىستلىرى- نىڭ ھۆكۈمرانلىغى جاھانگىرلىكنىڭ قوللىشىغا تايىنىپ قۇرۇل- غان بولغاچقا، ئۇ تاشقى جەھەتتە جاھانگىرلىككە تەسلىم بولدۇ. جياڭ جېيشى ۋەتەن ساتقۇچىلار گۇرۇھى، ئاساسەن، ئامېرىكا، ئەنگلىيە جاھانگىرلىرىگە تايىنىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھەممە ئىشتا ياپون جاھانگىرلىگىنمۇ ئۆزىگە يانتايىاق قىلاتتى.

ئامېرىكا، ئەنگلىيە، ياپونىيە قاتارلىق دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدا جۇڭگو بازىرىنى تالىشىش يولىدا كەسكىن كۈرەش مەۋجۇت ئىدى، مۇشۇنداق كۈرەشنىڭ سۈپىتىدە گومىنداڭنىڭ ھەرقايسى يېڭى مىلىتارىستلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇش بۇرۇن- قىغا قارىغاندا تېخىمۇ كۆپەيىپ كەتتى. 1927 ـ يىل 10 ـ ئايدىن 1930 ـ يىلغىچە بولغان 3 يىلدا، مىلىتارىستلار ئېلىپ بارغان كەڭ كۆلەملىك ئۇرۇش 6 ـ 7 قېتىمغا يەتتى. 1927 ـ يىلى 10 ـ ئايدا،

نەنجىكىدىكى جياڭ جيېشى، لى زۇكرېنلار بىلەن ۋۇخەندىكى ۋاڭ جىڭۋېي، تاڭ شېكجۇلار ئوتتۇرىسىدا ئۇرۇش پارتلىدى. 11 ـ ئايدا، گۇاڭدۇڭ، گۇاڭشىدىكى ملىتارىستلارنىڭ گۇاڭدۇڭنى تالىشىش يولىدىكى ئۇرۇش پارتلىدى. 1928 ـ يىلى 2 ـ ئايدا، ئەنگلىيە، ئامېرىكا قوللىغان جياڭ جيېشى، لى زۇكرېن، يەن ششەن، فېڭ يۈشياڭدىن ئىبارەت 4 گۇرۇھ بىر تەرەپ بولغان، ياپونىيە قوللىغان جاڭ زولىن يەنە بىر تەرەپ بولغان ملىتارىستلار ئارىسىدا شىمالىي جۇڭگونى تالىشىش يولىدا ئۇرۇش پارتلىدى. 1929 ـ يىلى 3 ـ ئايدا، يەنە جياڭ جيېشى بىلەن لى زۇكرېن ئوتتۇرىسىدا ئوتتۇرا جۇڭگونى تالىشىش يولىدىكى ئۇرۇش پارتلىدى. 10 ـ ئايدا، جياڭ جيېشى فېڭ يۈشياڭغا قارشى ئۇرۇش ئېلىپ باردى؛ 12 ـ ئايدا، يەنە تاڭ شېكجۇ، شى يۈسەنلەرنىڭ جياڭ جيېشىغا قارشى ئۇرۇشى بولدى. 1930 ـ يىلى 4 ـ ئايدا، جياڭ جيېشى يەن ششەن، فېڭ يۈشياڭلارغا قارشى ئېلىپ بارغان ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك چوڭ ئۇرۇشى پارتلىدى. بۇلاردىن باشقا، يۈننەن، گۈيجۇ، سىچۈەن، شەندۇڭ قاتارلىق ئۆلكىلەردىكى كۆچمە ملىتارىستلار ئوتتۇرىسىدىكى يېغىلىقلارمۇ ئۇدا بىرنەچچە يىل داۋام قىلدى. بۇ ئىچكى ئۇرۇشلاردا، مۆلچەردىن قارىغاندا، تەخمىنەن 500 مىڭ ئادەم ئۆلگەن بولۇپ، ئۇرۇش ئاپىتى جۇڭگونىڭ تەڭدىن تولىسىغا تارقالدى. خەلق قاتتىق ئازاپ ـ ئوقۇبەتتە قالدى.

ملىتارىستلار ئارا بولغان بۇ ئۇرۇشلاردا جياڭ جيېشى تەرەپ

غەلىبىگە ئېرىشتى. بۇنىڭغا جياڭ جيېشىنىڭ گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى ۋە گومىنداڭ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ نامىدا ئامېرىكا، ئەنگلىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ كۆپلىگەن يارداملىرىگە ئېرىشكەنلىگى ۋە شاڭخەي. جياڭسۇ، جېجياڭدىكى پۇل-مالىيە زومىگەرلىرىنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولغانلىغى سەۋەپ بولدى. جاھانگىر دۆلەتلەر، بىر تەرەپتىن، جياڭ جيېشى ئەكسىيەتچىل ھاكىمىيىتىنى ئىنقىلاپنى باستۇرۇش ۋە جۇڭگو خەلقىنى ئېكسپلاتاتسىيە قىلىش باش قورالى سۈپىتىدە قوللىدى؛ يەنە بىر تەرەپتىن، بۆلگۈنچىلىك سىياسىتىنى يەنە داۋاملىق قوللىنىپ، گۇاڭدۇڭ-گۇاڭشى، سىچۈەن، غەربىي شىمال، شەرقىي شىمال قاتارلىق جايلاردىكى ملىتارىستلارنىڭ يېرىم مۇستەقىل ھالەتنى ساقلاپ تۇرۇشىنى يۆلەپ، ئۇلارنىڭ نەنجىڭ ھۆكۈمىتى بىلەن ئۇزلۇكسىز ھالدا ئاشكارا قارشىلىشىشى ھەتتا ئۇرۇش ئېلىپ بېرىشىنى قوللىدى.

جياڭ جيېشى باشچىلىغىدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلار گۇرۇھى پومىشىك-دەللالار سىنىپىغا، بولۇپمۇ جياڭ-جېجياڭدىكى پۇل-مالىيە زومىگەرلىرىگە تايىنىپ قۇرۇلغان پومىشىك، دەللال، ملىتارىست، بىيۇروكرات، لۇكچەك، مۇرتىلار ئارىلىشىپ بىر گەۋدە بولغان ھۆكۈمرانلار گۇرۇھىدۇر. بۇ ھاكىمىيەت ماھىيەت جەھەتتىن شىمال ملىتارىستلىرى ھاكىمىيىتىدىن پەرقى يوق. ئوخشىمايدىغان يېرى شۇكى، شەكىل جەھەتتە ئۇ گومىنداڭ يېڭى ملىتارىستلىرىنى شىمال كونا ملە-

تارىستلىرىنىڭ ئورنىغا قويىدى ۋە دەسلەپكى چاغلاردا ئىنقىلاۋىي بولغان ئۇچ مەسلەك ۋە گومىنداڭ بايرىغىنى سۆيىمىستىمال قىلىپ، ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ ئەكسىلئىنقىلاۋىي ئالدامچىلىغىنىڭ نىقاۋى قىلىپ، شىمال مىلىتارىستلىرىنىڭكىدىنمۇ ۋەھشى فاشىستىك ھۆكۈمرانلىقنى يولغا قويىدى.

بۇ ئەكسىلئىنقىلاۋىي ھاكىمىيەتنىڭ ماھىيىتى توغرىسىدا ماۋ زېدۇڭ 1928 ـ يىل 10 ـ ئايدىلا مۇنداق دەپ كۆرسىتىدۇ: "ھازىرقى ۋاقىتتا گومىنداڭ يېڭى مىلىتارىستلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىغى يەنىلا شەھەرلەردىكى دەللاللار سىنىپى ۋە يېزىلاردىكى مۇشتۇمزور ـ تەييارتاپلار سىنىپىنىڭ ھۆكۈمرانلىغى بولۇپ، تاشقى جەھەتتە، جاھانگىرلىككە تەسلىم بولۇۋاتىدۇ، ئىچكى جەھەتتە، كونا مىلىتارىستلارنىڭ ئورنىغا يېڭى مىلىتارىستلارنى دەسستىپ، ئىشچىلار سىنىپى ۋە دېخانلار سىنىپىغا قارىتىلغان ئىقتىسادىي ئېكسپىلاتاتسىيە ۋە سىياسى زۇلۇمىنى بالدۇرقىغا قارىغاندا تېخىمۇ كۈچەيتىۋاتىدۇ. ...پۈتۈن مەملىكەتتىكى ئىشچىلار، دېخانلار ۋە ئاددى خەلق ھەتتا بۇرژۇئازىيىمۇ يەنىلا ئەكسىلئىنقىلاۋىي ھۆكۈمرانلىق ئاستىدا قېلىپ، سىياسى ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتىلەردە قىلچە ئازاتلىققا ئېرىشەلمىدى." («جۇڭگودا قىزىل ھاكىمىيەت نېمە ئۈچۈن مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدۇ؟»، «ماۋ زېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى»، 1 ـ توم، 89 ـ ، 90 ـ بەتلەر)

بۇ رەھىمسىز ۋە زۇلمەتلىك ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىق جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ جەۋھەرلىرى ـــ كوممۇنىستلار ۋە ئىنقىلاۋىي

ياشلارغا ئىنسان قېلىپىدىن چىقىقان ۋەھشىيانە قىرغىنچىلىق يۈرگۈزدى. 1927 ـ يىلى ئىنقىلاپ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىنكى 4 ـ 5 يىل ئىچىدە بۇ‌ئاستە ئۆلتۈرۈلگەن ئىنقىلاپچىلار 1 مىليون كىشىدىن ئاشتى! پارتىيىنىڭ كۆپلىگەن مۇنەۋۋەر رەھبەرلىرى، مەسىلەن، گو لياڭ، سەي خېسىن، چېن يەنيەن، جاۋ شىيەن، شياۋ چۇنۇ، يۈن دەييىڭ، شياڭ جىڭيۇ، شىيۇڭ شيۇڭ، پېڭ بەي، لو دېڭشيەن، لو يىنۇڭ، ۋاڭ خېبو، چېن چياۋنيەن، شيا مىڭخەن، سۇن بىڭۋېن، خې مېڭشيۇڭ قاتارلىقلار مۇشۇ ۋاقىتتا دەھشەتلىك رەۋىشتە ئۆلتۈرۈلدى.

لېكىن، مەيلى جياڭ جېيشى گۇرۇھى قانداق قانخور بولسۇن، جۇڭگو خەلقى، جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنى قىرىپ تۇگىتىش مۇمكىن ئەمەس، قورقىتىش مۇمكىن ئەمەس! دەل ماۋ زېدۇڭ ئېيتقاندەك:

"جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە جۇڭگو خەلقى قورقۇپ كەتكىنى يوق، بوي سۇنغىنى يوق، قىرىلىپ تۇگىگىنى يوق. ئۇلار يەردىن ئۆملەپ تۇرۇپ، بەدەنلىرىدىكى قانلارنى تازىلىۋېتىپ، ھەمرالىرىنىڭ جەسەتلىرىنى كۆمۈپ قويۇپ، كۈرەشنى داۋاملاشتۇرىۋەردى. ئۇلار ئىنقىلاپىنىڭ ئۇلۇغ تۇغىنى ئىگىز كۆتىرىپ، قوراللىق قارشىلىق كۆرسەتتى، ..." («بىرلەشمە ھۆكۈمەت ھەققىدە»، «ماۋ زېدۇڭ تالانما ئەسەرلىرى»، 3 ـ توم، 1778 ـ بەت)

"1 ـ ئاۋغۇست" قوزغىلىڭى ۋە جىڭگاڭشەن ئىنقىلاۋىي

تايانچ بازىسىنىڭ قۇرۇلۇشى ئىنقىلاپنى مەغلۇبىيەتتىن قۇتقۇزۇۋېلىش ۋە ئىنقىلاۋىي كۈرەشنى داۋاملىق ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ قارارىغا ئاساسەن، جۇ ئېنلەي، جۇ دې، خې لۇڭ، يې تىڭ، لىيۇ بوچېڭ قاتارلىقلار 30 مىڭدىن ئارتۇق كىشىلىك قىسمىنى باشلاپ، 1927 - يىل 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جىياڭشى ئۆلكىسى نەنچاڭ شەھىرىدە قوزغىلاڭ كۆتەردى. بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىك قىلغان جۇڭگو خەلق ئارمىيىسى بەرپا قىلىندى، شۇنىڭ بىلەن جاھانگىرلىككە ۋە گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىغىغا قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت ئىنقىلاپنىڭ ئۇلۇغ تۇغى كۆتىرىپ چىقىلدى. لېكىن قوزغىلاڭچى قوشۇنلار جياڭشىدىكى دىخانلار ھەركىتى بىلەن بىرلەشمەي، جەنۇبقا يۈرۈش قىلىپ گۇاڭدۇڭغا قاراپ يول ئالدى. ئۇلار فۇجيەندىن ئۆتۈپ گۇاڭدۇڭدىكى چاۋجۇ، شەنتۇ رايونلىرىنى ئىشغال قىلدى. 10 - ئاينىڭ باشلىرىدا مۇشۇ يېراقتا يۈرۈش قىلغۇچى قوشۇن ئۇستۇن كۆچكە ئىگە دۈشمەن بىلەن جەڭ قىلىش داۋامىدا مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. مەغلۇپ بولغاندىن كېيىنكى قوشۇننىڭ بىر قىسمى خەيفېڭ - لۇفېڭ رايونىغا بېرىپ، شۇ جايدىكى دىخانلار قوشۇنىغا قوشۇلدى، تەخمىنەن 1 مىڭ كىشىلىك يەنە بىر قىسمى جۇ دې، چېن يىنىڭ باشچىلىغىدا ئايلىنىپ يۈرۈپ خۇنەننىڭ جەنۇبىغا كېلىپ دىخانلارنىڭ قوزغىلىڭىغا رەھبەرلىك قىلىپ، قوشۇنىنى كېڭەيتىپ،

ئادىمنى 9 مىڭدىن ئاشۇردى. كېيىن جۇ دې، چېن يىلار بۇ قوشۇنلارنى باشلاپ جىڭگاڭشەن تېغىغا يۆتكىلىپ، ماۋ زېدۇڭ رەھبەرلىك قىلغان قوشۇن بىلەن ئۇچراشتى، بۇ ــ جۇڭگودىكى ئەڭ بۇرۇنقى ئىشچى ـ دېخان قىزىل ئارمىيىسىنىڭ مەنبەسى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى 8 ـ ئايىنىڭ 7 ـ كۈنى خەلقىگە كۈدا مەركىزىي كومىتېتىنىڭ جىددى يىغىنىنى ئۆتكۈزدى. يىغىن پارتىيە ئىچىدىكى چېن دۇشيۇنىڭ ئوڭچىل تەسلىمچىلىك لۇشيەننىڭ ئۇزۇل ـ كېسىل تۈگىتىشنى قارار قىلدى، يېڭى مەركىزىي رەھبەرلىك ئورگىنىنى تەشكىل قىلدى. يىغىن پۈتۈن مەملىكەت خەلقىگە رەھبەرلىك قىلىپ، جاھانگىرلىككە، فېئودالىزىمغا قارشى ئىنقىلاۋىي كۈرەشنى داۋاملىق ئېلىپ بارىدىغانلىغىنى قارار قىلدى، يەنە خۇنەن، خۇبېي، گۇاڭدۇڭ، جياڭشىدىن ئىبارەت 4 ئۆلكىدە كۈزلۈك يىغىم قوزغىلىڭى كۆتىرىپ، دېخانلارنىڭ پومىشچىكلارنىڭ يېرىنى ئۇلۇشۇۋېلىشىغا رەھبەرلىك قىلىپ، گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل ھاكىمىيىتىنى قورالىلىق قوزغىلاڭ ئارقىلىق ئاغدۇرۇپ تاشلايدىغانلىغىنى قارار قىلدى.

"7 ـ ئاۋغۇست" يىغىنىدىن كېيىن جۇڭگو كومپارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى ماۋ زېدۇڭنى شەرقىي خۇنەن ۋە غەربىي جياڭشى رايونىغا بېرىپ، كۈزلۈك يىغىم قوزغىلىڭىغا رەھبەرلىك قىلىش، چاڭشاغا ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتتى. 9 ـ ئايدا، ماۋ زېدۇڭ قوزغىلاڭغا قاتناشقان پىڭجياڭ، لىيۇياڭدىكى دېخانلار قوشۇنى، ئەنيۇەندىكى كان ئىشچىلىرى ۋە ۋۇچاڭ مىللى ھۆكۈمىتى مۇھا-

پىزەتچىلەر تۇەننى ئىشچى ـ دېخان ئىنقىلاۋىي ئارمىيىسى 1 ـ جۇننىڭ 1 ـ شىسى قىلىپ تەشكىللەپ، يۆنۈلۈشلەر بويىچە لىلىڭ، لىيۇياڭ، پىڭجياڭغا ھۇجۇم قىلىپ، ئۇنىڭدىن ئۆتۈپ چاڭشاغا ھۇجۇم قىلماقچى بولدى. لېكىن جەڭدە ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىدى. ماۋ زې-دۇڭ مەغلۇپ بولغان قوشۇنلارنى خۇنەن ئۆلكىسى لىيۇياڭ ناھىيىسىدىكى ۋېنجياشىغا توپلاپ، چاڭشاغا ھۇجۇم قىلىش پىلانىدىن كېچىپ، لوشياۋشەن تاغ تىزمىسىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا يۆتكىلىپ ببرىپ، پارتىزانلىق ئۇرۇشىنى قانات يايدۇرۇشنى قارار قىلدى. جاپالىق ئۇرۇشلار ئارقىلىق، 10 ـ ئايدا بۇ قوشۇن خۇنەن ـ جياڭشى چېگرا رايونىدىكى جىڭگاڭشەن رايونىغا يېتىپ كېلىپ، شۇ يەردە تۇنجى يېزا ئىنقىلاۋىي تايانچ بازىسىنى بەرپا قىلدى.

12 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى، جۇڭگو كومپارتىيىسى گۇاڭدۇڭ ئۆلكىلىك كومىتېتتىكى جاڭ تەيلېي، يې تىڭ، يې جيەنىيىڭ، نيې رۇڭجېن قاتارلىقلار گۇاڭجۇ ئىشچىلىرى ۋە ئەسكەرلىرىنىڭ قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتىرىشىگە رەھبەرلىك قىلدى. قوزغىلاڭغا 50، 60 مىڭ كىشى قاتناشتى، گۇاڭجۇ خەلق ئىنقىلاۋىي ھاكىمىيىتى قۇرۇلدى. 3 كۈن قەھرىمانلارچە قانلىق جەڭ قىلىش ئارقىلىق، جاھانگىرلار ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ كۈچلۈك قوراللىق كۈچىنى توپلاپ قايتۇرما ھۇجۇم قىلغانلىغى ئارقىسىدا، بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭ ئاخىر مەغلۇپ بولدى.

گۇاڭجۇ قوزغىلىڭى نەنچاڭ قوزغىلىڭى، كۈزلۈك يىغىم

قوزغىلىڭىدىن كېيىن كۆتىرىلگەن يەنە بىر قېتىمقى خەلق قوزغىلىڭى بولۇپ، ئۇ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى گۇرۇھىغا بېرىلگەن قاتتىق زەربە بولدى. بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭ مەغلۇپ بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ نەنچاڭ قوزغىلىڭى، كۈزلۈك يېغىم قوزغىلىڭىغا ئوخشاش، قىزىل ئارمىيە قۇرۇشنىڭ ئۇلۇغ باشلىنىشىدۇر.

1928 ـ يىل 4 ـ ئايدا، جۇ دې قوشۇنىنى باشلاپ، ماۋ زېدۇڭ رەھبەرلىكىدىكى قوشۇن بىلەن ئۇچراشتى، 2 قوشۇندا جەمئىي 10 مىڭدىن كۆپ ئادەم بار بولۇپ، بۇ قوشۇن جۇڭگو ئىشچى ـ دېخان قىزىل ئارمىيىسىنىڭ 4 ـ جۇنى قىلىپ تەشكىل قىلىندى. پىرولېتارىيات رەھبەرلىكىدىكى، پۈتۈنلەي يېڭى تىپتىكى ئىشچى ـ دېخان قوراللىق قوشۇنىنىڭ قۇرۇلۇشى جۇڭگو ئىنقىلاۋى تارىخىدىكى زور ۋەقە بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. قىزىل ئارمىيە 4 ـ جۇنى جىڭگاڭشەن ئەتراپىدىكى ناھىيىلەردە پارتىزانلىق ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىپ، دېخانلارنى يەرنى ئۇلۇشۇۋېلىشقا ھەركەتلەندۈرۈپ، ئىشچى ـ دېخانلار دېموكراتىك ھاكىمىيىتىنى قۇردى ۋە خۇنەن، جياڭشىدىكى مىلىتارىستلارنىڭ قوشۇنى ئېلىپ بارغان 3 قېتىملىق قورشالما ھۇجۇمنى ئارقا ـ ئارقىدىن تارمار قىلدى.

ماۋ زېدۇڭنىڭ جىڭگاڭشەنگە يۇرۇش قىلغانلىغىنىڭ ئۇلۇغ ئەھمىيىتى ئىنقىلاپ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن شەھەرلەردىن چېكىنىشنى يېزىلارغا ھۇجۇم قىلىش بىلەن بىرلەشتۇرگەنلىگىدە. ماۋ زېدۇڭ 1928 ـ يىل 10 ـ ئايدا «جۇڭگودا قىزىل ھاكىمىيەت نېمە ئۈچۈن مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدۇ؟» دېگەن مەشھۇر ئىلمىي ماقالىنى

ئېلان قىلدى. ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسەتتىدۇ: جاھانگىرلار ۋاستە-لىك ھالدا ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان يېرىم مۇستەملىكە جۇڭگودا ھەرقايسى گۇرۇھ مىلىتارىستلار ئوتتۇرىسىدا بولغان ئۇزلۇكسىز بۆلۈنۈشلەر ۋە ئۇرۇشلار شۇنداق بىر يوچۇقنى پەيدا قىلدىكى، يېڭا قىزىل ھاكىمىيىتى تۆت تەرىپىنى ئاق ھاكىمىيەت قورشاپ تۇرغان ئەھۋالدا پەيدا بولۇش ۋە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى. ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسەتتىدۇ: پارتىيە-نىڭ توغرا رەھبەرلىگىگە ئاساسەن، قىزىل ئارمىيە ئېلىپ بېرىۋاتقان ئۇرۇش، يەر ئىنقىلاۋى، يېڭا تايانچ بازىلىرىنى قۇرۇشتىن ئىبارەت 3 تەرەپنى بىرلەشتۈرۈپ، ئۇزاق مۇددەتلىك ئىنقىلاۋىي ئۇرۇش ئارقىلىق، يېڭا ئىنقىلاۋىي تايانچ بازىلىرىنى پەيدىن-پەي راۋاجلاندۇرۇپ ۋە كېڭەيتىپ، شەھەرلەرنى قورشاپ، ئاخىر ئىنقىلاپنىڭ پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدىكى غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرگىلى بولىدۇ. ماۋ زېدۇڭنىڭ ئىجادىي يوسۇندىكى ماركسىزملىق نەزەرىيىسى جۇڭگو ئىنقىلاۋى ئۈچۈن يېڭى، توغرا تەرەققىيات يولىنى كۆرسىتىپ بەردى.

ئىنقىلاۋىي تايانچ بازىلارنىڭ راۋاجلىنىشى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ مەملىكەتلىك 6-قۇرۇلتىيى 1928-يىل 7-ئايدا موسكۋادا ئۆتكۈزۈلدى، قۇرۇلتايغا 84 كىشى 40 مىڭدىن ئارتۇق پارتىيە ئەزاسىغا ۋەكىل بولۇپ قاتناشتى. قۇرۇلتاي بىرىنچى ئىچكى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇش دەۋرىدىكى تەجرىبە-ساۋاقلارنى يەكۈنلەپ، ئىنقىلاپ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن

جۇڭگو جەمىيىتى يەنىلا يېرىم مۇستەملىكە ۋە يېرىم فې
جەمىيەت ئىكەنلىكى، ئىنقىلاپنىڭ خاراكتېرى يەنىلا ج
لىكىكە، فېئودالىزىمغا قارشى بۇرژۇئا دېموكراتىك ت
ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۇردى. قۇرۇلتاي شۇ چاغدىكى
ۋەزىيەتنىڭ ئىنقىلاپنىڭ ئىككى ئىنقىلاپ دولقۇنى ئارىلى
پەسىيىش مەزگىلىدە تۇرۇۋاتقانلىغىدىن ئىبارەت ئىكە
پارتىيىنىڭ شۇ چاغدىكى باش ۋەزىپىسى ھۇجۇم قىلىش
قوزغىلاڭ ئۇيۇشتۇرۇش ئەمەس، بەلكى يېڭى ئىنقىلاپ
لىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن، ئاممى
كەلتۈرۈش ئىكەنلىكىنى كۆرسەتتى. قۇرۇلتاي يەنە جۇڭ
كىراتىك ئىنقىلاۋى توغرىسىدىكى 10 چوڭ پىروگ
ماقۇللىدى.

1929 ـ يىل ئەتىيازدا، ماۋ زېدۇڭ ۋە جۇ دې ئىشچى
قىزىل ئارمىيىسىنىڭ 4 ـ جۇنىنى باشلاپ جەنۇبىي
كىرىپ، ئاممىنى قوزغاپ، پارتىزانلىق ئۇرۇشى
يايدۇرۇپ، جەنۇبىي جياڭشى ئىنقىلاۋىي تايانچ بازى
قىلدى؛ شۇ يىلى 3 ـ ئايدىن 12 ـ ئايغىچە يەنە 3 قېتىم
كىرىپ، گو دىرىن، دېڭ زىخۇي، جاڭ دېڭچېڭ قا
رەھبەرلىك قىلغان غەربىي فۇجيەندىكى يەرلىك پارتىيە
لاتى ۋە قوزغىلاڭچى قوشۇن بىلەن بىرلىشىپ، غەربىي
تايانچ بازىسىنى بەرپا قىلدى؛ 1928 ـ يىل 7 ـ ئاي
دېخۇەي، تېڭ دەيىۋەن، خۇاڭ گۇڭلۇېلەر پېڭجياڭ

كىغا رەھبەرلىك قىلىپ، قىزىل ئارمىيىنىڭ 5-جۇنىنى قۇرۇپ، خۇنەن-خۇبېي-جياڭشى تايانچ بازىسىنى بەرپا قىلدى؛ 1927-يىلى قىشتا، فاڭ جژمىن، شاۋشىپىڭ، خۇاڭ داۋلار يىياڭ، خېڭفېڭ دېگەن جايلاردا قوزغىلاڭغا رەھبەرلىك قىلىپ، 1930-يىلى يازدا قىزىل ئارمىيىنىڭ 10-جۇنىنى قۇرۇپ، فۇجيەن-جېجياڭ-جياڭشى تايانچ بازىسىنى بەرپا قىلدى؛ بۇ تايانچ بازىلار كېيىن مەركىزىي ئىنقىلاۋىي تايانچ بازىنى شەكىللەندۈردى. قىزىل ئارمىيىدە قىزىل ئارمىيە 1-يۆنۈلۈش ئارمىيىسى تەشكىل قىلىندى، بۇ ئارمىيىدە جەمئىي 30 مىڭدىن كۆپ ئادەم بولۇپ، ئۇنىڭغا جۇ دې باش قوماندان، ماۋ زېدۇڭ باش سىياسى كومىسسار بولدى. 1927-يىل 11-ئايدىن 1929-يىل 5-ئايغىچە، ۋۇ گۇاڭخاۋ، پەن جۆكرۇ، دەي كېمىن، ۋۇخۇەنشيەن قاتارلىقلار رەھبەرلىك قىلغان خۇاڭما قوزغىلىڭغا قاتناشقان پارتىزانلار بىلەن جۇ ۋېيجۇڭ، چې دېۋېي، شۇ چىشۇ قاتارلىقلار رەھبەرلىك قىلغان شاڭچېڭ، لىيۇئەن قوزغىلىڭغا قاتناشقان پارتىزانلار ئۇلغىيىپ، 1929-يىلى شەرقىي خۇبېي، غەربىي ئەنخۇي، جەنۇبىي خېنەندىن ئىبارەت 3 رايوندا ھەرقايسىسى قىزىل ئارمىيىنىڭ بىر شىسى بولۇپ قۇرۇلدى. 1930-يىلى ئەتىيازدا زېڭ جۆكشېڭ، شۇ جىشېنلارنىڭ رەھبەرلىگىدە بۇ 3 رايون تۇتاشتۇرۇلۇپ، خۇبېي-خېنەن-ئەنخۇي تايانچ بازىسى بولۇپ شەكىللەندى، قىزىل ئارمىيە بىرلىكە كەلتۈرۈلۈپ قىزىل ئارمىيە 1-جۇنى قىلىپ تۈزۈلدى. ئارقىدىنلا يەنە ئوتتۇرا خۇبېيدىكى قىزىل

ئارمىيە 15 ـ جۇنى بىلەن بىرلەشتۇرۇلۇپ، قىزىل ئارمىيە 4 ـ جۇنتۇەنى قىلىپ تۇزۇلدى، جۇنتۇەنگە شۇ شياڭچىيەن باش قوماندان بولدى. 1928 ـ يىلى ئەتىيازدا، خې لۇك، جۇ يىچۇن، لۇ دۇكشېك قاتارلىقلار غەربىي خۇنەن ـ غەربىي خۇبېيغا قايتىپ بېرىپ، شۇ جايدا كۇرەشنى قەتئى داۋاملاشتۇرۇۋاتقان، خې جىنجەي، دۇەن دېچاك، دۇەن يۇلىن قاتارلىقلار رەھبەرلىك قىلغان پارتىزانلار قوشۇنى بىلەن قوشۇلۇپ، ئىلگىر ـ كېيىن بولۇپ خۇنەن ـ خۇبېي چېگرا رايونى ۋە خۇكخۇ كۆلى رايونىدا قىزىل ئارمىيە 4 ـ جۇنى (كېيىن قىزىل ئارمىيە 2 ـ جۇنىگە ئۆزگەرتىلدى) ۋە قىزىل ئارمىيە 6 ـ جۇنىنى قۇردى. 1930 ـ يىلى بۇ ئىككى جۇن گۇكئەن دېگەن جايدا ئۇچرىشىپ، قىزىل ئارمىيە 2 ـ جۇنتۇەنى قىلىپ تۇزۇلدى، جۇنتۇەنگە خې لۇك باش قوماندان، جۇ يىچۇن سىياسىي كومىسسار بولۇپ، غەربىي خۇنەن ـ غەربىي خۇبېي تايانچ بازىسىنى بەرپا قىلدى. 1929 ـ يىل 10 ـ ئايدىن 1930 ـ يىل 2 ـ ئايغىچە دېك شياۋپىڭ، جاك يۇنيى، لى مىگرۇي، يۇ زويۇ قاتارلىقلار پارتىيىنىڭ تەسىرى ئاستىدىكى قوشۇنىنى باشلاپ، ۋېي باچۇن رەھبەرلىك قىلغان دېخانلار قوراللىق كۇچى بىلەن بىللە ئىلگىر ـ كېيىن بولۇپ يۇجياڭنىڭ بەيسې دېگەن يېرىدە ۋە زوجياڭنىڭ لۇكجۇ دېگەن يېرىدە قوزغىلاڭ كۆتىرىپ، قىزىل ئارمىيە 7 ـ جۇنى، 8 ـ جۇنى ۋە ئىشچى ـ دېخان دېموكراتىك ھۆكۈمىتىنى قۇردى. 1928 ـ يىلى ئەتىيازدا، لىيۇ جۆ ـ دەن، شېي زىچاڭلار ۋېينەن ـ خۇاشيەن قوزغىلىڭغا رەھبەرلىك

قىلدى، قوزغىلاڭدىن كېيىن، گۇەنجۇڭ، شىمالىي شەنشى رايونـ لىرىدا پارتىزانلىق ئۇرۇشىنى ئېلىپ باردى. يىغىپ ئېيتقانـدا، 1929ـيىلى ۋە 1930ـيىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنى خۇنەن، جياڭشى، فۇجيەن، خۇبېي، ئەنخۇي، گۇاڭشى، گۇاڭـ دۇڭ، خېنەن قاتارلىق جايلار تەۋەسىدە ئىلگىرـكېيىن بولۇپ جياڭشى تايانچ بازىسىنى مەركەز قىلغان چوڭـكىچىك ئىنقىلاۋىي تايانچ بازىدىن 15نى قۇردى.

ئىشچىـدېھقان دېموكراتىك ھاكىمىيىتى ئۇرۇشلۇق جايلار ۋە قىزىل ئارمىيىنىڭ قەدىمى يەتـكەن جايلاردا كەڭ دېھقانلار ئاممىسى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىگىدە يەر ئىنقىلاۋى ھەرىكىتىنى قانات يايدۇردى. تايانچ بازىلاردىكى پارتىيە تەشكىلاتلىرى ۋە ماۋ زېدۇڭ تۇزۇپ بەرگەن يەر ئىنقىلاۋى لۇشىيەنى يالـلانـما دېھقان، كەمبەغەل دېھقانـلارغا تايىنـىش، ئوتتۇرا دېھقانلار بىلەن بىرلىشىش، باي دېھقانلارنى چەكلەش، پومىششىكلار سىنىپىنى يوقىتىشتىن ئىبارەت بولدى. ماۋز ېدۇڭ پومىششىكلار سىنىپىنىڭ يەرلىرى ۋە مال ـ مۇلۇكلىرىنى مۇسادىرە قىلىپ، يەرسىز ياكى يېرى ئاز دېھقانلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىشنى، لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئىقتىسادىي جەھەتتە باي دېھقانلارغا چىقىش يولى بېرىشنى، تۇرمۇش جەھەتتە ئادەتتىكى پومىششىكـ لارغا چىقىش يولى بېرىشنى تەشەببۇس قىلدى. يەر ئىنقىلاۋى ھەرىكىتى قانات يايدۇرۇلغانلىـكى جايلاردا، فېئودالـلىق ۋە يېرىم فېئودالـلىق ئېكسپىلاتاتسىيە تۈزۈمى ئۇزۇل ـ كېسىل يوقىتىلدى،

دىخانلار قەد كۆتەردى. ئۇلار پائال قوزغىلىپ ئىنقىلاۋىي تايانچ بازىلارنى قوغدىدى، قىزىل ئارمىيىنىڭ جەڭ قىلىشىغا ياردەم بەردى. كەڭ دىخانلارنىڭ ئاكتىپ قوللىشى قىزىل رايونلارنىڭ ئۇزاق مۇددەت مەۋجۇت بولۇپ تۇرالىشى، قىزىل ئارمىيىنىڭ ئۇزلۇكسىز غەلىبە قىلىپ تۇرالىشدىكى ئاساسىي سەۋەپتۇر.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ توغرا رەھبەرلىگى بولغانلىغى، كەڭ دىخانلار قوللىغانلىغى ئۇچۇن، جۇڭگو ئىشچى ـ دىخان قىزىل ئارمىيىسى زورايدى. 1930 ـ يىلىغا كەلگەندە مەملىكەت بويىچە قىزىل ئارمىيە 13 جۇنگە ئىگە، تەخمىنەن 60 مىڭ ئادەمى بار بولغان قوشۇن بولۇپ قالدى. قىزىل ئارمىيىنىڭ ئارمىيە قۇرۇش پىرىنسىپى: جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىگىدىكى ئىشچى ـ دىخان قوشۇنى پىرولېتارىيات ئىدىيىسىنىڭ رەھبەرلىگىگە بوي سۇنىدىغان، خەلق كۇرىشى ۋە تايانچ بازىلارنىڭ قۇرۇلۇشى ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغان قورال. بۇ قوشۇن دېموكراتىيە ئاساسىدىكى قوشۇن، ئۇ مىللىتارىزىم، قاراقچىلىق خاھىشىغا قارشى تۇرىدۇ. قىزىل ئارمىيىنىڭ ئىستراتېگىيىلىك ـ تاكتىكىلىق پىرىنسىپلىرى: دۇشمەننىڭ ئاجىزلىغىدىن ۋە ئۆز ئارا تۇقۇشلىغىدىن تولۇق پايدىلىنىش، خەلق ئاممىسىنىڭ كۇچىگە تولۇق تايىنىش؛ پارتىزان ئۇرۇشى ۋە پارتىزانلىق خاراكتېرىدىكى ھەرىكەتلىك ئۇرۇشنى شۇ ۋاقىتتىكى ئاساسىي ئۇرۇش شەكلى قىلىش؛ ئىستراتېگىيە جەھەتتە ئۇزاققا سوزۇلىدىغان ئۇرۇش، جەڭ تاكتىكىسى جەھەتتە تېز ھەل قىلىش ئۇرۇشى ئۇسۇللىرى

قوللىنىپ، ئىستراتېگىيە جەھەتتە كۆپىنى ئاز بىلەن يېڭىش ۋە جەڭ تاكتىكىسى جەھەتتە ئازنى كۆپ بىلەن يېڭىش ئارقىلىق دۇشمەننى يېڭىپ، ئۆزنى زورايتىش. جۇڭگو ئىشچى-دېخان قىزىل ئارمىيىسى مەركىزىي ھەربىي كومىتېت ۋە ماۋ زې-دۇڭنىڭ ھەربىي لۇشيەنى بويىچە قۇرۇلۇش ۋە ئۇرۇش ئېلىپ بارغانلىغى ئۈچۈن، كىچىكلىكتىن چوڭلۇققا، ئاجىزلىقتىن كۈچ-لۈكلۈككە پەيدىن-پەي ئۆتۈپ، يېڭىلمەس، يىمىرىلمەس، ھەر-قانداق مۇستەھكەم قورغاننى بۇزۇپ تاشلايدىغان كۈچ بولۇپ قالدى.

قىزىل ئارمىيە ھەركىتىنىڭ ئۆرلىشى جياڭ جېيشى گومىندا-ڭىنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىغىغا قاتتىق تەھدىت سالماقتا ئىدى. 1930 - يىل 12 - ئايدا، جياڭ جېيشىنىڭ ئارمىيىسى جياڭ-شىدىكى مەركىزىي تايانچ بازىغا كەڭ كۆلەمدە قورشاپ ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى. مەركىزىي تايانچ بازىدىكى پارتىيە تەشكىلاتى ۋە ماۋ زېدۇڭنىڭ توغرا ئىستراتېگىيىسىنىڭ يېتەكچىلىگىدە، ئىشچى - دېخان قىزىل ئارمىيىسى 1931 - يىل 1 - ئايدىن 9 - ئايغىچە، دۇشمەن ئېلىپ بارغان 3 قېتىملىق كەڭ كۆلەملىك قورشاپ ھۇجۇم قىلىشنى ئارقا-ئارقىدىن تارمار قىلىپ، قىزىل ئارمىيىنىڭ كۈچىنى ئۇلغايتتى، ئىنقىلاۋىي تايانچ بازىنى كېڭەيتتى.

مەملىكەتلىك 1 - قېتىملىق ئىشچى - دېخانلار قۇرۇلتىيى (سوۋېت قۇرۇلتىيى) 1931 - يىل 11 - ئايدا جياڭشى ئۆلكىسىدىكى

رۇيجندا ئېچىلدى. قۇرۇلتاي ئاساسىي قانۇننىڭ پىروگراممىسى، ئەمگەك قانۇنى، يەر قانۇنى ۋە قىزىل ئارمىيە سىياستى، ئىقتىسادىي سىياسەت، ئىشچى ـ دېخانلار تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىش، ئاز سانلىق مىللەتلەر قاتارلىقلار توغرىسىدا كۆپ مۇھىم قارارلارنى ماقۇللىدى؛ قۇرۇلتايدا ماۋ زېدۇڭ جۇڭخۇا سوۋېت جۇمھۇرىيىتى ئىشچى ـ دېخان دېموكراتىك مەركىزىي ھۆكۈمىتى ئىجرائىيە كومىتېتىنىڭ رەئىسلىگىگە، جۇ دې قىزىل ئارمىيىنىڭ باش قوماندانلىغىغا سايلاندى، جۇڭگو قىزىل رايونىدىكى بىرلىككە كەلگەن ئىشچى ـ دېخان دېموكراتىك مەركىزىي ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى.

ياپون جاھانگىرلىگىنىڭ شەرقىي شىمال رايونىمىزنى زور لۇق بىلەن بېسۋېلىشى ۋە پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ياپونىيىنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرۇش ئۇچۇن كۈرەش قىلىشى 1929 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا، دۇنيادىكى كاپىتالىستىك ئەللەردە ئىقتىسادىي كىرىزىس پارتلىدى. مونوپول بۇرژۇئازىيە ئىقتىسادىي كىرىزىستىن قۇتۇلۇش ئۇچۇن، فاشىستىك دىكتاتۇرا ئورنىتىش ئۈسۈلى ئارقىلىق، ئىشچىلار سىنىپىنى باستۇردى؛ مۇستەملىكە ۋە تەسىر دائىرىنى يېڭىۋاشتىن بۆلۈشۈۋېلىش ئۇرۇشىنى يەنە قوزغىدى. ياپون جاھانگىرلىگى ئۆزىنىڭ ئىزچىل بولغان تاجاۋۇزچىلىق سىياستى ــ ئاۋال مانجۇرىيە ۋە موڭغۇلىيىنى، ئاندىن پۈتۈن جۇڭگونى، ئاندىن كېيىن پۈتۈن ئاسىيانى بېسۋېلىشتىن ئىبارەت "چوڭ قۇرۇقلۇق سىياستى"گە ئاساسەن، 1931 ـ يىل

9 ـ ئايدا جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمال رايونىنى زورلۇق بىلەن بېسۇبلىش ۋەقەسىنى پەيدا قىلدى.

9 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ياپون جاھانگىرلىگى شېنيائگا ھۇجۇم قىلغاندا، جياڭ جېيشى گومىنداڭى "قارشى تۇرماسلىق" سىياسىتىنى قوللاندى، شۇنىڭ بىلەن جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمالىدىكى لياۋنىڭ، جىلىن، خېيلۇڭجياڭدىن ئىبارەت 3 ئۆلكىنىڭ 2 مىليون كۇۋادىرات لى زېمىنى ۋە 30 مىليوندىن ئارتۇق قېرىنداش 3 ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدىلا پۈتۈنلەي دۇشمەننىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن، ياپونىيە شۇ جايدا "مانجۇرىيە" قورچاق ھۆكۈمىتىنى تەشكىللىدى. ياپونىيىنىڭ شەرقىي شىمالىنى زورلۇق بىلەن بېسۇبلىش ۋەقەسى ئارقىسىدا جۇڭگو خەلقىنىڭ مىللى دېموكراتىك ھەرىكىتى يېڭى دولقۇنغا كۆتىرىلدى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە ئىشچى ـ دېخان قىزىل ئارمىيىسى ئالدى بىلەن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش چاقىرىغىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ياپونىيىنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. شەرقىي شىمالدىكى خەلق ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى پىدائىلار قوشۇنىنى كەينى ـ كەينىدىن ئۇيۇشتۇرۇپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇردى. شاڭخەي، گۇاڭجۇ، شياڭگاڭ قاتارلىق جايلاردىكى ئىشچىلار ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش ئۇچۇن كەڭ كۆلەملىك ئىش تاشلاش ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ باردى، پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى خەلق ئۆزلۇكىدىن قوزغىلىپ ياپونىيە ماللىرىنى

توسىدى، نۇرغۇن شەھەر-بازارلاردا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش يۈزىسىدىن يەغلىشىلار ۋە نامايىشلار بولدى. ياپونىيەنىڭ تاجاۋۇزى مەملىكىتىمىزدىكى سىنىپىي مۇناسىۋەتتە يېڭى ئۆزگىرىشلەرنى كەلتۈرۈپ چىقاردى، دەسلەپتە جياڭ جيېشى گومىنداڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتقان مىللى بۇرژۇئازىيەمۇ بۇ ۋاقىتتا جياڭ جيېشى گومىنداڭىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرماسلىق سىياسىتىگە نارازى ئىكەنلىگىنى بىلدۈرۈشكە باشلىدى. 1931-يىل 12-ئايدا، شاڭخەي، بېيپىڭ، تيەنجىن، نەنجىڭ قاتارلىق جايلاردىكى 30 مىڭ ئوقۇغۇچى نەنجىڭغا يىغىلىپ، گومىنداڭنىڭ شەرقىي شىمالنى سىتىشىغا ئېتىراز بىلدۈرگەندە، جياڭ جيېشى گومىنداڭى قانلىق تۈردە قىرغىن قىلدى. بۇ قانلىق ۋەقە ھەرقايسى تەبىقىلەردىكى كىشىلىكنىڭ غەزەپ-نەپرىتىنى تېخىمۇ قوزغىدى.

ئەنگلىيە، ئامېرىكا، فرانسىيە قاتارلىق كۈچلۈك دۆلەتلەر ياپونىيەنىڭ جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىشىدا قولچوماقلىق رولىنى ئويناندى. ئۇلار ياپونىيەنىڭ شەرقىي شىمال رايونىمىزنى زورلۇق بىلەن بېسىۋالغانلىق ۋەقەسى ھەققىدە خەلقارا ئىتتىپاق نامىدىن بىر تەكشۈرۈش ئۆمىگى تەشكىللەپ، شەرقىي شىمال رايونىمىزدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارىدى، تەكشۈرۈش ئارقىسىدا، قاراپ تۇرۇپ ۋەتىنىمىزنىڭ شەرقىي شىمال زېمىنىنى "خەلقارا ئورتاق باشقۇرۇش" دېگەن بىمەنە تەشەببۇسنى ئوتتۇرىغا قويىدى، بۇ، ئەمەلىيەتتە، ياپون قاراقچىلىرىنى شەرقىي شىمال رايونىمىز ئارقىلىق

سوۋېت ئىتتىپاقىغا ھۇجۇم قىلىشقا ئىلھاملاندۇرۇش ئىدى. شۇ چاغدا خەلقارا جەھەتتە ستالىن رەھبەرلىك قىلغان سوۋېت ئىتتىپاقىلا ئادالەت ئۇچۇن ھەق سۆز قىلىپ، ياپونىيەنىڭ تاجاۋۇزچىلىق ھەركىتىنى قاتتىق ئەيىپلىدى.

پۇتۇن جۇڭگونى بىر يولىلا مۇنقەرز قىلىشقا ئۇرۇنغان ياپون تاجاۋۇزچىلىرى 1932 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۇنى شاڭخەيگە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلدى. پۇتۇن مەملىكەت خەلقىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشتا دولقۇنلىنىۋاتقان كەيپىياتىنىڭ تۇرتكە بولۇشى ئارقىسىدا، شاڭخەيدە تۇرۇشلۇق سەيتىڭكەي قاتارلىقلار باشچىلىغىدىكى 19 ـ ئارمىيە جياڭ جيېشى گومىنداڭ ئىنىڭ ئىرادىسىگە زىت ئىش قىلىپ، ياپون قاراقچىلىرىغا زەربە بېرىشكە ئاتلاندى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شاڭخەيدىكى ئىشچىلار، ئوقۇغۇچىلارنى پىدائىلار قوشۇنىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئالدىنقى سەپكە ئاتلىنىشقا ياكى ئۇرۇشقا ياردەم بېرىش خىزمەتلىرىگە ھەركەتلەندۇردى. شاڭخەيدىكى ھەر ساھە خەلقى ۋە پۇتۇن مەملىكەتتىكى كەڭ خەلقمۇ ئىنتانە توپلاش ئارقىلىق 19 ـ ئارمىيىگە زور دەرىجىدە ياردەم بەردى. شاڭخەيدىكى ئارمىيە ۋە خەلقنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قەھرىمانلارچە قارشى تۇرغانلىغى ياپون ئارمىيىسىگە قاتتىق زەربە بولدى. لېكىن جياڭ جيېشى گومىنداڭنىڭ ساتقىنلىق قىلىشى ئارقىسىدا، بۇ قەھرىمانلارچە قارشىلىق كۆرسىتىش ھەرىكتى بىر ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت داۋاملاشقانىدىن كېيىن مەغلۇپ بولدى. شاڭخەيدىكى ياپون باسقۇن-

چىلىرىغا قارشى ھەركەت سېتىۋېتىلگەندىن كېيىن، "18 - سېنتە-بىر" ۋەقەسىدىن كېيىن قوزغالغان مەملىكەت دائىرىلىك ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى دېموكراتىك ھەركەتنىڭ دولقۇنى باستۇ-رۇلدى. شۇنداقتىمۇ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ھەركەتلەر يەنىلا دەممۇ-دەم كۆتىرىلىپ، ئالغا قاراپ راۋاجلىنىۋەردى. 1933 - يىل 5 - ئايىدا، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرغۇچى سەركەردە فېڭ يۈشياڭ، فاڭ جېنۇۋۇ ۋە كوممۇنىست جى خۇكچاڭ قاتارلىقلار جاڭجياكۇدا چاخار - سۇييۈەن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئىتتىپاقداش ئارمىيىسىنى ئۇيۇشتۇرۇپ، دولۇن، باۋچاڭ، گۇيۇەن قاتارلىق جايلارنى قايتۇرۇۋالدى: شۇ يىلى 11 - ئايدا، گومىنداڭ ئىچىدىكى ۋەتەنپەرۋەرلەردىن لى جىشېن، چېن مىڭشۇ، سەي تىڭكەي قاتارلىقلار فۇجيەندە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى خەلق ھۆكۈمىتىنى تەشكىللەپ، قىزىل ئارمىيە بىلەن ھەمكارلە-شىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا، جياڭ جېيشىغا قارشى تۇردى. ئەمما ئۇلار ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ جياڭ جېيشى گومىنداڭنىڭ ياپون تاجاۋۇزچىلىرى بىلەن تىل بىرىكتۇرۇۋېلىشى ئاستىدا باستۇ-رۇلدى.

جۇكگو قىزىل ئارمىيىسىنىڭ 25 مىڭ يولۇق ئۇزۇن سەپىرى 1932 - يىل 6 - ئايدا، جياڭ جېيشى گومىنداڭى 500 مىڭ كىشىلىك ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ، ئىنقلاۋىي تايانچ بازىلارغا 4 - قېتىم قورشاپ ھۇجۇم قىلدى. 1933 - يىل 2 - ئايدا، مەركىزىي تايانچ بازىدىكى قىزىل ئارمىيە جۇ ئېنلەي، جۇ دې، نىيې

رۇكجهن قاتارلىق قىلارنىڭ قوماندانلىغىدا قەھرىمانلارچە جەڭ قىلىپ، جياڭ جيېشىنىڭ ھۇجۇمىنى يەنە تارمار قىلدى. مىللى خەۋپ كۈندىن-كۈنگە ئېغىرلىشىۋاتقان ئەھۋالدا، ئىشچى-دىخان دېموكراتىك ھۆكۈمىتى ۋە ئىشچى-دىخان قىزىل ئارمىيىسى مەملىكەت ئىچىدىكى قوراللىق كۈچلەر بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش مەقسىدىدە، 1933-يىل 1-ئاينىڭ 17-كۈنى خىتاپنامە ئېلان قىلىپ، قىزىل ئارمىيىگە ھۇجۇم قىلىشنى توختىتىشنى، خەلقنى قوراللاندۇرۇشنى، خەلقىقە دېموكراتىيە ۋە ئەركىنلىك بېرىشنى خالايدىغان مەملەكەت ئىچىدىكى بارلىق ئارمىيىلەر بىلەن ھەمكارلىشىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنى ئورتاق ئېلىپ بېرىشنى تەشەببۇس قىلدى. بۇ چاقىرىق گومىنداڭ ئىچىدە فېڭ يۈشياڭ، لى جىشېن، چېن مڭشۇ قاتارلىق بىر قىسىم ۋەتەنپەرۋەر سەركەردىلەرنىڭ ئاۋاز قوشۇشىغا ئېرىشتى، لېكىن جياڭ جيېشى گومىنداڭنى بولسا داۋاملىق ھالدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا تەسلىم بولۇۋەردى ۋە قىزىل ئارمىيىگە تېخىمۇ كەڭ كۆلەمدە قورشاپ ھۇجۇم قىلىشنى ئۈيۇشتۇردى. جياڭ جيېشى ئامېرىكا، ئەنگلىيە، ياپونىيە، گېرمانىيە، ئىتالىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ ياردىمى ئاستىدا، 1933-يىل 10-ئايدا، مەركىزىي ئىنقىلاۋىي تايانچ بازىغا 5-قېتىم كەڭ كۆلەمدە قورشاپ ھۇجۇم قىلىشنى باشلىدى. شۇ چاغدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي رەھبەرلىك ئورگىنىدىكى چېن شاۋيۈ، چېن باڭشيەن باشچىلىغىدىكى "سول"

چىلار ماۋزېدۇڭ قاتارلىقلار تۇزگەن ھەربى لۇشيەنگە خىلاپلىق قىلىپ، نوقۇل مۇداپىە كۆرۈش ھەربى لۇشيەنى ۋە باشقا"سول" چىل خاتا سياسەتلەرنى يولغا قويغاچقا، قىزىل ئارمىيە بىر يىل قەھرىمانلارچە كۈرەش قىلغان بولسىمۇ، يەنىلا بۇ قېتىملىق قورشاپ ھۇجۇم قىلىشنى تارمار قىلالمىدى. شۇنداق قىلىپ، قىزىل ئارمىيە ئىستراتېگىيىلىك زور يۆتكىلىشنى ئېلىپ بېرىشقا مەجبۇر بولدى. 1934 ـ يىل 10 ـ ئايىنىڭ 16 ـ كۈنى، ئىشچى ـ دېخان قىزىل ئارمىيىسىنىڭ ئاساسىي كۈچلىرى مۇھاسىرىنى بۇزۇپ چىقىپ جياڭشى ئىنقىلاۋىي تايانچ بازىسىدىن ئايرىلىپ، داڭلىق ئۇزۇن سەپەرنى باشلىدى. شياڭ يىڭ، چېن يى قاتارلىقلار بىر قىسىم قىزىل ئارمىيە پارتىزانلىرىغا رەھبەرلىك قىلىپ پارتىزان ئۇرۇشىنى قەتئى داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن قېپقالدى، ئۇلار ئىنتايىن جاپالىق كۈرەش ئارقىلىق، ئىنقىلاۋىي كۈچلەرنى ساقلاپ قېلىپ، كېيىنكى يېڭى 4 ـ ئارمىيىنىڭ ئاساسىغا ئايلاندى.

ئۇزۇن سەپەرگە ئاتلانغان قىزىل ئارمىيە گۇاڭدۇڭ، خۇنەن، گۇاڭشىدىن ئۆتۈپ، 1935 ـ يىل 1 ـ ئايدا گۈيجۇدىكى زۇنيىغا يېتىپ باردى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى زۇنيىدا مەركىزىي كومىتېت سىياسى بيۈروسىنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنىنى ئاچتى. ماۋزېدۇڭ ئۇرۇشنىڭ رەھبىرسىز ئەمەلىيەتكە ئاساسەن "سول"چىللىق خاتالىغى ئۆتكۈزگەن نۇرغۇن يولداشلارنى سۆز بىلەن قايىل قىلىپ، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىك جەھەتتىكى "سول"چىل ھەربى لۇشيەن خاتالىغىنى تۈزەتتى، يىغىندا ماۋزېدۇڭنىڭ توغرا

تەشەببۇسى ماقۇللاندى، ماۋ زېدۇڭ، جۇ ئېنلەي، ۋاڭ جياشياڭدىن تەركىپ تاپقان 3 كىشىلىك ھەربى قوماندانلىق گۇرۇپپىسى تەشكىللەندى، ماۋ زېدۇڭنىڭ رەھبەرلىك ئورنى تىكلەندى.

زۇنيى يىغىنى داۋاملىق شىمالغا يۈرۈش قىلىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشنى قارار قىلدى. مەركىزىي قىزىل ئارمىيە غەربكە قاراپ مېڭىپ يۈننەندىن ئۆتۈپ، سىچۇەن بىلەن شىكاڭنىڭ چېگرىسىدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، 6-ئايدا سىچۇەن ئۆلكىسىنىڭ غەربىي شىمالىي قىسمىدىكى ماۋگۇڭغا يېتىپ بېرىپ، سىچۇەن-شەنشى تايانچ بازىسىدىن چېكىنىپ چىققان قىزىل ئارمىيىنىڭ 4-يۆنۈلۈش ئارمىيىسى بىلەن ئۇچراشتى. ئارقىدىنلا يەنە چوڭ قارلىق تاغدىن ئۆتۈپ داۋاملىق شىمالغا قاراپ يۈرۈش قىلىپ، سۇڭپەن ئەتراپىدىكى ماۋئېرگەي رايونىغا يېتىپ باردى. مۇشۇ جايدا ماۋ زېدۇڭ پارتىيە ۋە قىزىل ئارمىيىگە رەھبەرلىك قىلىپ، جاڭ گوتاۋنىڭ پارتىيە ۋە قىزىل ئارمىيىنى پارچىلاشتىڭ جىنايى ھەرىكىتىگە قارشى تۇرۇپ، مەركىزىي قىزىل ئارمىيىنى باشلاپ داۋاملىق شىمالغا يۈرۈش قىلدى. سازلىقتا جاپاغا چىداپ يۈرۈش قىلىش، گەنسۇ، شەنشى ئۆلكىلىرى تەۋەسىدە قاتتىق جەڭ قىلىش ئارقىسىدا، قىزىل ئارمىيە 1935-يىل 10-ئايدا شىمالىي شەنشى تايانچ بازىسىغا يېتىپ بېرىپ، شىمالىي شەنشىدىكى قىزىل ئارمىيە بىلەن ئۇچرىشىپ، ئىنسانلار تارىخىدا كەم ئۇچرايدىغان 25 مىڭ يوللۇق ئۇزۇن سەپەرنى تاماملىدى. 1936-يىل 10-ئايدا، خې لۇڭ،

رېن بەشى، گۇەن شياڭيىك، شياۋ كې قاتارلىقلار رەھبەرلىك قىلغان قىزىل ئارمىيىنىڭ 2 - يۆنۈلۈش ئارمىيىسى ۋە 4 - يۆنۈلۈش ئارمىيىسىنىڭ بىر قىسمىنۇ شىمالىي شەنشىگە يېتىپ كېلىپ، مەركىزىي قىزىل ئارمىيە بىلەن ئۇچراشتى.

قىزىل ئارمىيىنىڭ ئۇزۇن سەپىرى توپ - توغرا بىر يىل داۋام قىلدى، قىزىل ئارمىيە 11 ئۆلكىنى بېسىپ ئۆتۈپ، 25 مىڭ چاقىرىم يول باستى. قىزىل ئارمىيە ئۇزۇن سەپەر يولىدا گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ نەچچە 100 مىڭ كىشىلىك 411 تۇەننىڭ قورشاش، قوغلاش ۋە توساشلىرىنى بەربات قىلدى، ۋۇلىڭ، ۋۇمېڭدىكى قاتمۇ - قات تاغ - داۋانلاردىن ئۆتتى، تەبىئى توساق — ۋۇجىياڭ دەرياسى، جىنشاجىياڭ دەرياسى، دادۇخې دەرياسىدىن بۆسۈپ ئۆتتى، يىل بويى قار - مۇز ئېرىدىغان چوڭ قارلىق تاغلاردىن ئاشتى، ئادىمىزات ئاياق باسمىغان چوڭ سازلىقتىن مېڭىپ ئۆتتى، ئىگىز ۋە خەتەرلىك مۇھىم ئۆتكەل لازىكۇنى قولغا كىرگۈزدى، يول بويى تەسەۋۇر قىلىش مۇمكىن بولمايدىغان جاپا - مۇشەققەتنى باشتىن كەچۈرۈپ ۋە يېڭىپ، يول بويىدىكى كەڭ خەلق ۋە مىياۋزۇ، يىزۇ، زاگزۇ قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ياردىمىگە ئېرىشىپ، ئاخىر ئۇزۇن سەپەردىن ئىبارەت تارىخىي ۋەزىپىنى غەلىبىلىك ئورۇنلىدى. ئۇزۇن سەپەرنىڭ غەلىبىسى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىگىدىكى جۇڭگو خەلقىنىڭ كۈچىنىڭ غالىپ ئىكەنلىگىنىڭ ئىپادىسىدۇر، بۇ غەلىبە قىزىل ئارمىيىنىڭ

ئاساسي كۈچى ۋە پارتىيىنىڭ كادىرلىرىنى چىنىقتۇردى، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىغە ئىلھام بولدى، مەملىكەت بويىچە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى دېموكراتىك ھەرىكەتنىڭ يېڭى دولقۇنىغا كۆتىرىلىشىگە تۈرتكە بولدى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللى بىرلىك سەپنىڭ دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللىنىشى بۇ چاغدا، جىياڭ جېيشى ۋە ئۇنىڭ قۇدا-باجىلىرى سۇڭ زىۋېن، كۇڭ شياڭشى ھەم ئىشەنچىلىك كىشىلىرى چېن گوفۇ، چېن لىفۇلار سىياسى ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىغىدىكى رايونلار خەلقىنىڭ قان-تەرلىرىنى شورىدى ۋە ئەنگلىيە، ئامېرىكا جاھانگىرلىرىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى، شۇنىڭ بىلەن ئىقتىسادىي جەھەتتە 4 چوڭ ئائىلىنىڭ بىيۇروكىرات-مونوپولىيىلىك كاپىتال ھۆكۈمرانلىغىنى شەكىللەندۈردى؛ سىياسى جەھەتتە ناھايىتى چوڭ ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتىنى تەشكىللەپ، فاشىستىك ھۆكۈمرانلىقىنى قاتتىق يولغا قويۇپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى بارلىق ئىنقىلاۋىي ھەرىكەتلەرنى باستۇردى. ئۇلار ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارىتا يول قويۇش سىياسىتىنى داۋاملىق قوللىنىپ، 1933-يىل 5-ئايدا ياپونىيە بىلەن «تاڭگۇ كېلىشىمى»نى ئىمزالاپ، ياپونىيىنىڭ شەرقىي شىمالدىكى لياۋنىڭ، جىلىن، خېيلۇڭجىياڭ، رېخېدىن ئىبارەت 4 ئۆلكىمىزنى بېسىۋالغانلىغىنى ئەمەلىيەتتە ئېتىراپ قىلدى. 1935-يىل 7-ئايدا، يەنە «خې يىڭچىن-مېيجىن مېيجىلاڭ كېلىشىمى»نى ئىمزالاپ، ئەمەلىيەتتە، ياپونىيىنىڭ

شمالي جۇڭگونى تىزگىنلەش ھوقۇقىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئېتىراپ قىلدى. شۇنداق قىلىپ، جياڭ جېپشى گومىنداڭنىڭ تەپتارتماي ۋەتەنپەرۋەرلىك قىلىشى ئاستىدا، جۇڭگودا مىللى خەۋپ تېخىمۇ ئېغىرلاشتى. 1935 - يىل 11 - ئايدا، ياپون تاجاۋۇزچىلىرى ۋەتەن خائىنلىرىنى "شەرقىي خېبېي ۋەقەسى"نى قوزغاشقا كۈشكۈرتۈپ، شەرقىي خېبېيدىكى 22 ناھىيىدە قورچاق ھاكىمىيەت قۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا شمالىي جۇڭگودا قورچاق "ئاپتونومىيە" ھەرىكىتىنى قوزغاپ، تاجاۋۇزچى كۈچلىرىنى پۈتۈن شىمالىي جۇڭگوغا كېڭەيتتى.

مىللەت مۇنقەرز بولۇش خەۋپىدە تۇرغان ئەھۋالدا، جۇڭگو مىللى بۇرژۇئازىيىسىنىڭ سول قانىتىمۇ روشەن ھالدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشقا مايىل بولدى، گومىنداڭ لاگېرىدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش بىلەن تەسلىم بولۇش مەسىلىسىگە بولغان پوزىتسىيىدىمۇ ئوخشاشماسلىقلار مەۋجۇت ئىدى. ياپون جاھانگىرلىگىنىڭ تاجاۋۇز قىلىشى ئارقىسىدا كېلىپ چىققان مەملىكەت ئىچىدىكى سىنىپىي مۇناسىۋەتتىكى يېڭى ئۆزگىرىشلەرگە ئاساسەن، كوممۇنىستىك ئىنتېرناتسىئونالنىڭ فاشىزىمغا، جاھانگىرلىككە قارشى بىرلىك سەپنى ئۇيۇشتۇرۇش توغرىسىدىكى فاكىجېنىغا ئاساسەن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى 1935 - يىل 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى «ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى قۇتقۇزۇش يۇزىسىدىن پۈتۈن قېرىنداش-

لارغا مۇراجەتنامە» ئېلان قىلىپ، "ئىچكى ئۇرۇشنى توختىتىپ، بىرلىكتە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش" تەشەببۇسىنى ئوتتۇرىغا قويدى. 1935 ـ يىل 12 ـ ئايدا، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى «ھازىرقى سىياسى ۋەزىيەت ۋە پارتىيىنىڭ ۋەزىپىسى توغرىسىدىكى قارار»نى ماقۇللاپ، پارتىيىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللى بىرلىك سەپ سىياستىنى بەلگىلىدى، ماۋ زېدۇڭ «ياپون جاھانگىرلىگىگە قارشى تۇرۇشنىڭ تاكتىكىسى توغرىسىدا» دېگەن دوكلاتنى ئېلان قىلىپ، پارتىيىنىڭ مۇشۇ يېڭى سىياستىنى سىستېمىلىق چۈشەندۈرۈپ بەردى.

پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر تەبىقىدىكى خەلقنىڭ ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش تەلىۋى "9 ـ دېكابىر" ياشلار ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەركىتىنىڭ پارتلىشىغا سەۋەپ بولدى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ چاقىرىغى ۋە رەھبەرلىكىدە، 1935 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى بېيپىڭدىكى ئوقۇغۇچىلار ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى قۇتقۇزۇشنى تەلەپ قىلىش، كوممۇنىستىك پارتىيىمگە قارشى ئىچكى ئۇرۇشقا قارشى تۇرۇش يۈزەسىدىن نامايىش ئۆتكۈزدى. 16 ـ كۈنى تېخىمۇ كەڭ كۆلەملىك نامايىش يەنە بىر قېتىم ئۆتكۈزۈلدى. بېيپىڭ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك زور نامايىشى پۈتۈن مەملىكەتنى لەرزىگە كەلتۈرۈپ، مەملىكەت بويىچە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى دېموكراتىك ھەرىكەتنىڭ يېڭى دولقۇنىنى كۆتەردى. مەملىكەت

بويىچە خاڭجۇ، تيەنجىن، شاڭخەي قاتارلىق نۇرغۇن شەھەر-لەردىكى ئوقۇغۇچىلار، ئىشچىلار ۋە ھەر ساھەدىكى خەلقنى كەينى-كەينىدىن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەن-نى مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش يۇزىسىدىن زور نامايىش ئۆتكۈز-دى. شاڭخەيدە ۋە پۈتۈن مەملىكەتىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ھەر ساھەدىكىلەرنىڭ ۋەتەننى قۇتقۇ-زۇش جەمىيەتلىرى قۇرۇلدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇشقا دائىر كىتاپ-ژۇرناللار باھار يامغۇرىدىن كېيىن ئۇنۇپ چىققان بامبۇك نوتىلە-رىدەك كۆپلەپ نەشر قىلىندى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى مۇنقەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش ھەركىتىنىڭ پۈتۈن مەملىكەتىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا داۋاملىق جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىشى ۋە چوڭقۇرلىشىشى كېينكى ۋاقىتتا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ قوزغىلىشى ئۇچۇن شەرت تەييارلاپ بەردى.

1936-يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىك قىلغان شەرقىي شىمال ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى بىرلەشمە ئارمىيىسى زور دەرىجىدە راۋاجلاندى. شەرقىي شىمال قولدىن كەتكەندىن كېيىن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەر-لىگى ياكى يارىدىمى ئاستىدا، شەرقىي شىمال ياپون باسقۇنچە-لىرىغا قارشى پىدائىلار قوشۇنى ناھايىتى زور دەرىجىدە راۋاج-لانغان ئىدى. 1934-يىلى، ج ك پ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ

يولیورۇغنغا ئاساسەن، شەرقي شمال بويىچە ياپون باسقۇنچى-لىرىغا قارشى قوراللىق قوشۇنلارنىڭ نامى بىرلىكىكە كەلتۈرۈ-لۈپ، شەرقي شمال ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى بىرلەشمە ئارمىيە بويىچە 7 جۇن تۇزۇلدى، ياڭ جىڭيۇ 1 ـ جۇنىڭ جۇن-جاڭى بولدى، ۋاڭ دېتەي 2 ـ جۇنىڭ جۇنجاڭى بولدى، جاۋ شاڭجۇ 3 ـ جۇنىڭ جۇنجاڭى بولدى، لى يەنلۇ 4 ـ جۇنىڭ جۇنجاڭى بولدى، جۇ باۋجۇڭ 5 ـ جۇنىڭ جۇنجاڭى بولدى، شيا يۇنجيې 6 ـ جۇنىڭ جۇنجاڭى بولدى، لى شۇفۇ (لى باۋمەن) 7 ـ جۇن-ىڭ جۇنجاڭى بولدى. 1935 ـ يىلى بىرلەشمە ئارمىيە 11 جۇن ۋە بىر مۇستەقىل شى قىلىپ كېڭەيتىپ تۇزۇلدى. 1936 ـ يىلى، تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ھەرقايسى جۇنلەر 3 ئارمىيە قىلىپ تۇزۇلدى، 3 تەرەپتە پارتىزان ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىش بەلگىلەندى. 1 ـ ئارمىيىگە ياڭ جىڭيۇ باش قوماندان بولدى، 2 ـ ئارمىيىگە جۇ باۋجۇڭ باش قوماندان بولدى، 3 ـ ئارمىيىگە جاۋ شاڭجۇ باش قوماندان بولدى (كېيىن لى جاۋلىن باش قوماندان بولدى). ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى بىرلەشمە ئارمىيە ياپون قاراقچىلىرىنىڭ ۋەھشىيانە ھۆكۈمرانلىغى ئاستىدىكى شەرقي شمالدا، ئىنتايىن جاپا ـ مۇشەققەتلىك شارائىتتا ياپون باسقۇن-چىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنى باتۇرلۇق بىلەن، ئۇزاققىچە داۋام-لاشتۇردى. شەرقي شمالدىكى خەلق ئىنتايىن قىيىن شارائىتتا تۇرلۇك چارىلەر ئارقىلىق بىرلەشمە ئارمىيىنىڭ كۇرىشىگە يار-دەم بەردى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى بىرلەشمە ئارمىيىنىڭ

رەھبەرلىرى ياڭ جىڭيۇ، لى خۇڭگۇاڭ قاتارلىقلارنىڭ خەلق ئارد-
سىدىكى ئابرويى ناھايىتى يۇقۇرى ئىدى. شەرقىي شىمال ياپون
باسقۇنچىلىرىغا قارشى بىرلەشمە ئارمىيىسىنىڭ كۇرىشىمۇ پۈتۈن
مەملىكەت خەلقىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش
كەيپىياتىغا ئىلھام بولدى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا
قارشى مىللى بىرلىك سەپ سىياسىتى ۋە پۈتۈن مەملىكەت
خەلقىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى مۇد-
ھەرزلىكتىن قۇتقۇزۇش ھەركىتىنىڭ دولقۇنى گومىداڭنىڭ بىر
قىسىم ۋەتەنپەرۋەر قوشۇنلىرىدا چوڭقۇر تەسىر پەيدا قىلدى.
1936 ـ يىلى ئەتىيازدا، جۇ ئېنلەيىنىڭ جاڭ شۆلىياڭ بىلەن يەد-
ئىندە ئۆتكۈزگەن سۆھبىتى ئارقىسىدا، غەربىي شىمالدىكى
"كوممۇنىستىك پارتىيىنى يوقىتىش" ئالدىنقى سېپىدىكى گومىد-
اڭ شەرقىي شىمال ئارمىيىسى ـــ جاڭ شۆلياڭ قىسمى ۋە 17 ـ
ئارمىيىسى ـــ ياڭ خۇچېڭ قىسمى قىزىل ئارمىيە بىلەن ئەمىلە-
يەتتە ئۇرۇشنى توختىتىشقا باشلاپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى
تۇرۇشتا دوستانە مۇناسىۋەت ئورناتتى. شۇ يىلى 12 ـ ئاينىڭ
12 ـ كۈنى، ئۇلار جياڭ جېيشىنىڭ قىزىل ئارمىيىگە ھۇجۇم
قىلىش بۇيرۇغىنى رەت قىلىپ، شىئەندە جياڭ جېيشىنى قولغا
ئېلىش ۋەقەسىنى قوزغاپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى
تۇرۇپ، ۋەتەننى قۇتقۇزۇشقا دائىر 8 ماددىلىق تەشەببۇسىنى
ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئىچكى ئۇرۇشنى توختىتىپ، كومپارتىيە بىلەن

بىرلىشىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. ۋەقە يۈز بەرگەن مەزگىلدە، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شۇ چاغدىكى مىللى خەۋپ جىددىلەشكەن ۋەزىيەتكە ئاساسەن، ئىتتىپاقلىشىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش شەرتى ئاستىدا بۇ قېتىمقى ۋەقەنى تېچ يول بىلەن ھەل قىلىشنى تەرد-شىپ تەشەببۇس قىلدى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى جۇ ئېنلەي، چىن باگشيەن، يې جيەنىڭلەرنى "شىئەن ۋەقەسى"نى تېچ يول بىلەن ھەل قىلىش ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشقا شىئەنگە ئەۋەتتى. جياڭ جيېشى كوممۇنىستىك پارتىيە بىلەن بىرلىشىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش شەرتلىرىنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇر بولغاندىن كېيىن قويۇپ بېرىلدى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ بۇ ۋەقە داۋامىدىكى سىياسىتى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشتى.

"شىئەن ۋەقەسى" تارىختىكى بۇرۇلۇش تۆگۈنى بولدى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن، 10 يىللىق ئىچكى ئۇرۇش ئاساسىي جەھەتتىن ئاياقلاشتى، ئىچكى تېچلىقنى ئىشقا ئاشۇرۇش ۋە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشقا تەييارلىق قىلىشتەك يېڭى باسقۇچ باشلاندى. "18 ـ سېنتەبىر" ۋەقەسىدىن كېيىن، جۇڭگو بىلەن ياپونىيە ئوتتۇرىسىدىكى مىللى زىددىيەت پەيدىن ـ پەي ئاساسىي زىددىيەت بولۇپ قالدى، جۇڭگو خەلقى بىلەن باشقا جاھانگىرلار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت ۋە مەملىكەت ئىچىدىكى سىنىپىي زىددىيەتمۇ پەيدىن ـ پەي ئىككىنچى ئورۇنغا چۈشتى.

ياپونىيەنىڭ شىمالىي جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىش ۋە پۈتۈن جۇڭگونى مۇنقەرز قىلىش غەرىزى ئەنگلىيە، ئامېرىكا-نىڭ مەنپەئەتىگە زىيان كەلتۈرگەچكە، ئەنگلىيە، ئامېرىكىمۇ شىمالىي جۇڭگو ۋەقەسىدىن كېيىن جۇڭگونىڭ ياپونىيەگە قارىتا بىرقەدەر قاتتىق پوزىتسىيە تۇتۇشنى خالىدى، بۇ ھال جياڭ جيېشى باشچىلىغىدىكى ئەنگلىيە-ئامېرىكا پەرەس چوڭ بۇرژۇ-ئازىيىنىڭ ئۆزىنىڭ ياپونىيەگە تۇتقان پوزىتسىيىسىنى پەيدىن-پەي ئۆزگەرتىشگە تەسىر كۆرسەتتى. پۈتۈن مەملىكەت خەلقى-نىڭ كۈچلۈك بېسىمى ئاستىدا، ئەنگلىيە-ئامېرىكا پەرەس چوڭ بۇرژۇئازىيە كوممۇنىستىك پارتىيە بىلەن بىرلىشىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش سىياسىتىنى قوبۇل قىلىشقا مەج-بۇر بولدى. شۇنداق قىلىپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللى بىرلىك سەپى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللەندى، بۇ بىرلىك سەپ ئەنگلىيە-ئامېرىكا-پەرەس چوڭ بۇرژۇئازىيىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى. 1937-يىلى ئەتىيازدا، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى "تېچلىقنى مۇستەھ-كەملەپ، دېموكراتىيىنى قولغا كەلتۈرۈپ، ياپون باسقۇنچىلىر-ىغا قارشى تۇرۇشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش" ئۈچۈن كۈرەش قىلىش-تىن ئىبارەت يېڭى فاڭجېننى ئوتتۇرىغا قويدى.

ماۋ زېدۇڭ بۇ ۋاقىتتا غايەت كاتتا نەزىرىيۋى خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. ئۇ 1936-يىلى يازغان «جۇڭگو ئىنقىلاۋىي ئۇرۇشى-نىڭ ئىستراتېگىيە مەسىلىسى» ۋە 1937-يىلى يازغان «ئەملى-

يەت توغرىسىدا»، «زىددىيەت توغرىسىدا» دېگەن پەلسەپە ئەسەرلىرىدە ئىككىنچى ئىچكى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇش دەۋرىدىكى جۇڭگو ئىنقىلاۋىنىڭ تەجرىبىلىرىنى نەزىرىيە جەھەتتىن يەكۈنلەپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ماركسىزىم - لېنىنىزىملىق ئىدىيىۋى لۇشيەنى ۋە ھەربىي لۇشيەنى ئۇچۇن مۇھىم تۆھپە قوشتى.

ئىككىنچى ئىچكى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇش دەۋرىدىكى ئون يىل داۋامىدا، جۇڭگو خەلقى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىگىدە، جاھانگىرلىككە، فېئودالىزىمغا قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ ئىنقىلاپ ئىشلىرىنى داۋاملىق ئالغا سۈردى. بۇ ئون يىل داۋامىدا سان-ساناقسىز كوممۇنىستلار، پارتىيە سىرتىدىكى ئىنقىلاپچىلار ۋە ئىنقىلاۋىي خەلقىنىڭ پىداكارلىق بىلەن كۈرەش قىلىشى تىللاردا داستان قىلارلىق. بۇ ئون يىل داۋامىدا، جۇڭگو خەلقى مول ئىنقىلاپ تەجرىبىلىرىنى، بولۇپمۇ خەلق ئىنقىلاۋىي ئۇرۇشى ئىلىپ بېرىش توغرىسىدىكى تەجرىبىلەرنى توپلىدى. ماركسىزىم - لېنىنىزىم نەزىرىيىسى بىلەن جۇڭگو ئىنقىلاۋىنىڭ ئەمىلىيىتىنى بىرلەشتۈرۈش ئىشلىرىمۇ ماۋ زېدۇڭنىڭ نەزىرىيىۋى خىزمىتىنى ۋەكىل قىلغان ھالدا ئۇلۇغ تەرەققىياتقا ئېرىشتى. ئون يىللىق جاپالىق كۈرەش جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە ئۇنىڭ كادىرلىرىنى چىنىقتۇردى، كۈچ-لۈك ئىشچى - دېھقان قىزىل ئارمىيىسىنى، شەنشى - گەنسۇ - نىڭشيا ئىنقىلاۋىي تايانچ بازىسىنى ساقلاپ قالدى، بۇلار ئىنقىلاپ

ئىشلىرىنىڭ تۈۋرۈكىگە ۋە كېيىن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش ئېلىپ بېرىشتا بازىغا ئايلاندى.

3. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش

(1937 ـ يىل 7 ـ ئايدىن 1945 ـ يىل 9 ـ ئايغىچە)

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقا رەھبەرلىك قىلىشى دۇنيا كاپىتالىزمى 1933 ـ يىلدىن باشلاپ كاساتچىلىققا يۈزتۇپ قالغاندىن كېيىن، 1937 ـ يىلىنىڭ ئىككىنچى يېرىم يىلىدا يەنە يېڭى ئىقتىسادىي كىرىزىس پارتلىدى. مۇشۇ چاغدا، گېرمانىيە، ئىتالىيە فاتارلىق فاشىست دۆلەتلەر تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشىنى غالجىرلىق بىلەن قوزغىدى ۋە كېڭەيتتى. ياپون جاھانگىرلىگى جۇڭگونى ئۆزىنىڭ تەنها بېسىۋالغان مۇستەملىكىسىگە ئايلاندۇرۇۋېلىش ئۈچۈن، 1937 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى بېيپىڭنىڭ غەربىي جەنۇبىي شەھەر ئەتراپىي رايونىدىكى لۇگۇچىياۋدا ھۇجۇم قوزغىدى. شۇ يەردە تۇرۇشلۇق جۇڭگو ئارمىيىسى ئۆزلۇكىدىن قوزغىلىپ، تاجاۋۇزچىلارغا قارشى تۇردى. ئىككىنچى كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئومۇمى تېلېگرامما ئېلان قىلىپ، پۈتۈن مىللەتنى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقا قاتنىشىشقا چاقىردى. جياڭ جېيشى گومىنداڭدىكى ئەنگلىيە ـ ئامېرىكا ـ پەرەس چوڭ پومىشىكلار ۋە چوڭ بۇرژۇئازىيە گۇرۇھلىرى

ئىككىلىنچى تۈرۈش ئارقىلىق، ئاخىر پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ بېسىمى ئاستىدا، ياپون قاراقچىلىرىنىڭ كەڭ كۆلەملىك ھۇجۇمى ئەنگلىيە ۋە ئامېرىكىنىڭ جۇڭگودىكى مەنپەئەتلىرىگە ۋە تۆت چوڭ ئائىلىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە قاتتىق زەربە بەرگەن ئەھۋال ئاستىدا، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۈرۈشقا مەجبۇر بولدى. شۇ يىلى 8 ـ ئايدا، شەنشى ـ گەنسۇ ـ نىڭشيا چېگرا رايونىدىكى قىزىل ئارمىيە 8 ـ ئارمىيە قىسمى ئۆزگەرتىپ تۈزۈلدى، 8 ـ ئارمىيىگە جۇ دې باش قوماندان، پېڭ دېخۇەي مۇئاۋىن باش قوماندان، يې جيەنيىڭ باش ئىشتاپ باشلىغى، زوچۇەن مۇئاۋىن باش ئىشتاپ باشلىغى، رېن بىشى باش سىياسى بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى بولدى. ئۇنىڭ قارىمىغىدا 3 شى قۇرۇلدى: 115 ـ شى، ئۇنىڭغا لن بياۋ شىجاڭ، نيې رۇڭجېن سىياسى كومىسسار قوشۇمچە مۇئاۋىن شجاڭ بولدى؛ 120 ـ شى، ئۇنىڭغا خې لۈڭ شجاڭ، گۇەن شياڭيىڭ سياسى كومىسسار، شياۋكې مۇئاۋىن شجاڭ بولدى؛ 129 ـ شى، ئۇنىڭغا لىيۇ بوچېڭ شىجاڭ، دېڭ شياۋپىڭ سياسى كومىسسار، شۇ شياڭچىيەن مۇئاۋىن شىجاڭ بولدى، ئۇلار جەمئى 45 مىڭچە ئادەم بولۇپ، شىمالىي جۇڭگو ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى جەڭ مەيدانىغا ئاتلاندى. 9 ـ ئايدا گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيە يەنە بىر قېتىم ھەمكارلىشىدىغانلىغىنى رەسمىي ئېلان قىلدى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى تۈرتكە بولغان ۋە رەھبەرلىك قىلغان ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللى بىرلىك سەپ رەسمىي

قۇرۇلدى. كېيىن جەنۇپتىكى قىزىل ئارمىيە پارتىزان ئەترەت-لىرى يېڭى 4-ئارمىيە قىلىپ ئۆزگەرتىپ تۇزۇلدى، ئۇنىڭغا يېڭى تىك جۇنجاڭ، شياڭ يىڭ سىياسى كومىسسار قوشۇمچە مۇئاۋىن جۇنجاڭ، جاڭ يۇنيى باش ئىشتاپ باشلىغى، جۇزىكۇن مۇئاۋىن باش ئىشتاپ باشلىغى، يۈەن گوپىڭ سىياسى بۆلۈمىنىڭ مۇدىرى، دېڭ زىخۇي سىياسى بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى بولدى، ئۇنىڭ قارىمىغىدا 4 تارماق ئەترەت قۇرۇلدى: چېن يى 1-تارماق ئەترەتنىڭ سىلكىيۈەنى، تەن جېنلىن 2-تارماق ئەترەتنىڭ سىلكىيۈەنى، جاڭ يۇنيى 3-تارماق ئەترەتنىڭ سىلكىيۈەنى، گاۋ جىڭتىڭ 4-تارماق ئەترەتنىڭ سىلكىيۈەنى بولدى، ئۇلار جەمئىي 15 مىڭچە ئادەم بولۇپ، ئوتتۇرا جۇڭگو ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى جەڭ مەيدانىغا ئاتلاندى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش باشلانغاندىن كېيىن، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش لاگىرىدا ئوخشاش بولمىغان ئىككى خىل سىياسى كۈچ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشتا ئوخشاش بولمىغان ئىككى لۇشيەنمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇردى. جياڭ جيېشى قاتارلىق 4 چوڭ ئائىلە باشچىلىغىدىكى جۇڭگودىكى چوڭ پومىشىك، چوڭ بۇرژۇئازىيە لاگىرىدىكىلەر ئەنگلىيە، ئامېرىكا جاھانگىر-لىرى ۋە 4 چوڭ ئائىلىدىكى چوڭ پومىشىك، چوڭ بۇرژۇ-ئازىيىنىڭ مەنپەئەتلىرىنى ئاساس قىلىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا پاسسىپ قارشى تۇرۇش، مۇرەسسەلىشىش يولىغا ماڭدى. كوم-

پارتیه باشچىلىغىدىكى پىرولېتارىيات ۋە خەلق ئامىمىسىنىڭ لاگىرىدىكىلەر بولسا خەلق ئۇرۇشىنى يولغا قويۇش، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشتا ئۇزۇل-كېسىل غەلىبە قىلىش يولغا ماڭدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ماۋ زېدۇڭ 1937 - يىل 7 - ئاينىڭ 23 - كۈنى «ياپون باسقۇنچىلىرىنىڭ ھۇجۇمىغا قارشى تۇرۇشنىڭ فائجېنى، چارىسى ۋە ئىستىقبالى» دېگەن ماقالىنى ئېلان قىلىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشتا ئىككى خىل فائجېن، ئىككى يۇرۇش چارە، ئىككى تۇرلۇك ئىستىقبال بارلىغىنى بىر خىل فائجېن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قەتئى قارشى تۇرۇش، چارە خەلق ئاممىسىغا تاينىش، بۇنىڭ نەتىجىسى ئازاتلىققا ئېرىشىش ئىستىقبالى ئىكەنلىگى؛ ئۇنىڭ ئەكسىچە فائجېن مۇرەسسەلەشىش ۋە يول قويۇش، خەلقە تايانماسلىق، بۇنىڭ نەتىجىسى قۇل بولۇپ، ھايۋاندىنمۇ بەتتەر كۈنگە قېلىش ئىستىقبالى ئىكەنلىگىنى كۆرسەتتى. خەلقنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشتا غەلىبە قازىنىش ئىستىقبالىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ماۋ زېدۇڭ پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنى كېيىنكى بىر خىل فائجېنغا، چارىگە قارشى تۇرۇپ، ئالدىنقى بىر خىل فائجېن ۋە چارىنى تىرىشىپ ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا چاقىردى. 8 - ئاينىڭ 25 - كۈنى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئالدىنقى بىر خىل فائجېن ۋە چارىنى «ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننى قۇتقۇزۇشنىڭ 10 ماددىلىق پروگراممىسى» قىلىپ تۇرۇپ، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىغە كۆرەش نىشانى ۋە

يولنى ئېنىق كۆرسىتىپ بەردى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش باشلانغاندىن كېيىنكى يېرىم يىل ئىچىدە، گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ ئۇرۇش مەيدانىدا جياڭ جېيشى گۇرۇھىنىڭ خەلقە قارشى تۇرۇش لۇشىيەنىنىڭ خاتا يېتەكچىلىگى ئارقىسىدا، ئالدىنقى سەپتە قوشۇنلار كەينى-كەينىدىن يېڭىلىپ تۇردى. 1937 - يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، شىمالىي جۇڭگودىكى گومىنداڭ ئارمىيىسى مەغلۇپ بولۇپ بېيپىڭ، تيەنجىندىن جەنۇپقا قاراپ چېكىنىپ خۇاڭخې دەرياسى ئەتراپىغا باردى، ئوتتۇرا جۇڭگودىكى گومىنداڭ ئارمىيىسى شاڭخەي، نەنجىڭدىن غەربكە قاراپ چېكىنىپ ۋۇخەنگە بېرىپ ۋالدى. 12 - ئايدا، جياڭ جېيشى گومىنداڭنى ئىنتايىن ئىككىلىنىپ، گېرمانىيە ئەلچىسى ئارقىلىق ياپونىيە بىلەن سۆھبەت ئۇيۇشتۇرۇپ، بىراق جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئوتتۇرا يولىدا تەسلىم بولۇش - مۇرەسسەلىشىشكە قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت قەتئى تەشەببۇسى ۋە پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش يولىدىكى كۆتىرىڭگۈ روھىنىڭ ھەيۋىتى ئاستىدا، گومىنداڭنىڭ بۇ مۇرەسسە-لىشىش سۇيىقەستى ئەمەلگە ئاشمىدى.

گومىنداڭ ئۇدۇلىدىكى ئۇرۇش مەيدانىدا بىراقلا مەغلۇپ بولۇپ كەتكەن ئەھۋالىنىڭ ئەكسىچە، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ خەلق ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش لۇشيەنىنىڭ يېتەكچىلىگىدىكى 8 - ئارمىيە، يېڭى 4 - ئارمىيە

شمالىي جۇڭگو، ئوتتۇرا جۇڭگودىكى دۇشمەن ئارقا سەپىگە قاراپ ئارقا-ئارقىدىن ئىلگىرىلەپ، كەينى-كەينىدىن غەلبە قىلدى. 1937-يىل 9-ئايدا، 8-ئارمىيە سەنشىدىكى پىڭشىڭ-گۇەندە بولغان جەڭدە راسا غەلبە قازىنىپ، ياپون ئارمىيىسىنىڭ خىل قىسمى بولغان بەنىۋەن شىتۇەنىنىڭ مىڭدىن ئارتۇق ئادىمنى يوقىتىپ، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنى خوشال قىلدى. 8-ئارمىيە، يېڭى 4-ئارمىيە دۇشمەننىڭ ئارقا سەپىدە ئۇرۇش مەيدانىنى بەرپا قىلىپ، سەنشى، چاخار، خەبەي، سۇيۈەن، شەندۇڭ، خېنەن، ئەنخۇي، جياڭسۇ قاتارلىق ئۆلكىلەردىكى دۇشمەنلەرنىڭ ئارقا سەپىدە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى دېموكراتىك تايانچ بازىلارنى ئارقا-ئارقىدىن نۇرغۇن قۇردى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىگىدە، تايانچ بازىلاردا كومپارتىيە رەھبەرلىگىدىكى، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى دېموكراتىك سىنىپلارنى بىرلەشتۇرگەن خەلق ھاكىمىيەتلىرى قۇرۇلدى، بۇ ھاكىمىيەتلەر ئاممىنى كەڭ كۆلەمدە ئۇيۇشتۇرۇپ ۋە قوراللاندۇرۇپ، ئىجارە ۋە ئۆسۈمنى كېمەيتىش سىياسىتىنى يولغا قويۇپ، خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلاپ، خەلقنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش ئاكتىپلىغىنى ئىنتايىن زور دەرىجىدە ئۆستۇردى. شۇنداق قىلىپ، دۇشمەن ئارقا سەپىدىكى ئۇرۇش مەيدانى پۈتكۈل ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشتا ئىنتايىن مۇھىم رول ئويناندى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ بىرىنچى يىلىدىلا دۇشمەن ئارقا سەپىدىكى ئۇرۇش

مەيداندىكىلەر 300 مىڭ ياپون تاجاۋۇزچى ئارمىيىسىگە زەربە بەردى.

1938 ـ يىل 5 ـ ئايدا، شۇ چاغدا بىر مەھەل ئەدەپ كەتكەن "مۇنقەرزچىلىك قارىشى" ۋە "تېز غەلىبە قازىنىش قارىشى" دىن ئىبارەت ئىككى خىل خاتا سەپسەتىگە رەددىيە بېرىپ، جۇڭگو كومموۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلىشتىكى توغرا فاكىجىنىنى شەرھىلەپ، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇزاقىقا سوزۇلىدىغان ئۇرۇشنى قەتئى داۋاملاشتۇرۇشقا يېتەكلەپ، ئاخىرقى غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، ماۋ زېدۇڭ «ئۇزاققا سوزۇلىدىغان ئۇرۇش توغرىسىدا» دېگەن ئەسىرىنى ئېلان قىلدى. ماۋ زېدۇڭ دۇشمەننىڭ ۋە ئۆزىمىزنىڭ بىر بىرىگە زىت كېلىۋاتقان ئاساسىي خۇسۇسىيەتلىرىنى تەھلىل قىلىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ئۇزاققا سوزۇلىدىغان ئۇرۇش بولىدىغانلىغىنى، جۇڭگو خەلقىنىڭ تىرىشىش ئارقىلىق چوقۇم ئاخىرقى غەلىبىگە ئېرىشەلەيدىغانلىغىنى كۆرسىتىپ بەردى. ئۇ بۇ ئۇرۇشنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتىنىڭ ئۈچ باسقۇچتىن، يەنى ئىستراتېگىيىلىك مۇداپىئە كۆرۈش باسقۇچى، ئىستىراتېگىيىلىك تىركىشىش باسقۇچى ۋە ئىستىراتېگىيىلىك قايتۇرما ھۇجۇم قىلىش باسقۇچىدىن ئۆتىدىغانلىغىنى ئىلمىي تۈردە ئالدىنئالا ئېيتتى. ماۋ زېدۇڭ ئۆزىنىڭ بۇ ئەسىرىدە خەلقىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشىنىڭ پۈتۈن ھەربى ئىشلار جەھەتـ

تىكى يېتەكچى پىرىنسىپنى كۆرسىتىپ بەردى، بولۇپمۇ خەلق ئۇرۇشىنى راۋاجلاندۇرۇش ئارقىلىق ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلبىسىنى خەلقنىڭ غەلبىسىگە ئايلاندۇرۇشتەك دانا ئىدىيىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

جۇڭگو كومموپىستىك پارتىيىسى 1938-يىل 10-ئايدا يەنئەندە 6-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتنىڭ كېڭەيتىلگەن 6-ئومۇمى يىغىنىنى چاقىردى. يىغىندا ماۋ زېدۇڭ «ئۇزاقىقا سوزۇلىدىغان ئۇرۇش توغرىسىدا»دا بايان قىلغان ئىدىيىنى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇزاقىقا سوزۇلىدىغان ئۇرۇشتا چىڭ تۇرۇشنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى قىلىش بەلگىلەندى: شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا پارتىيە ئىچىدىكى ۋاڭ مىڭ قاتارلىقلارنىڭ گومىنداڭغا تەسلىمچىلىك قىلىش ئىدىيىسى تەنقىت قىلىندى، پىرولېتارىياتنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللى بىرلىك سەپتە مۇستەقىل-ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇشتا چىڭ تۇرۇشى، مىللى ئۇرۇشقا رەھبەرلىك قىلىش مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئېلىشى، بىرلىك سەپتە ھەم ئىتتىپاقلىشىش، ھەم كۈرەش قىلىش قائىدىسىنى قەتئىي ئىجرا قىلىشى كېرەكلىگى يەنە بىر قېتىم كۆرسىتىپ بېرىلدى. يىغىندا پارتىيىنىڭ ئاساسىي خىزمىتى ئۇرۇش بولۇۋاتقان رايونلاردا ۋە دۈشمەن ئارقا سەپىدە ئىكەنلىگى، خەلقنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى قورالىق كۈرىشىنى زور كۈچ بىلەن ئۇيۇشتۇرۇش كېرەكلىگى ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

1938 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا، ياپون ئارمىيىسى گۇاڭجۇ، ۋۇخەننى كەينى ـ كەينىدىن بېسىۋالىدى، گومىنداڭ ئارمىيىسى چۆكچىكىنى مەركەز قىلغان جۇڭگونىڭ غەربىي جەنۇبىي قىسمىدىكى تاغلىق رايونلارغا چېكىنىپ بېرىۋالدى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىك قىلغان 8 ـ ئارمىيە، يېڭى 4 ـ ئارمىيە قاتارلىق ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى كۆچلەرنىڭ ئۇلغىيىشى ۋە دۈشمەن ئارقا سېپىدىكى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تايانچ بازىلارنىڭ قۇرۇلۇشى ئارقىسىدا، ياپون ئارمىيىسى گومىنداڭ ئارمىيىسىگە ھۇجۇم قىلىشنى توختىتىشقا مەجبۇر بولۇپ، ئۇزۇنىڭ ئاساسىي كۆچلىرىنى شىمالىي جۇڭگو، ئوتتۇرا جۇڭگوغا يۆتكەپ، 8 ـ ئارمىيە، يېڭى 4 ـ ئارمىيىگە ھۇجۇم قىلدى. شۇنداق قىلىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش ۋەزىيىتىدە زور ئۆزگىرىشلەر بارلىققا كەلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ، دۈشمەن ئارقا سېپىدىكى ئۇرۇش مەيدانلىرى ئاساسىي ئۇرۇش مەيدانىغا ئايلاندى. بۇ ئۇرۇش مەيدانىدا، بىز تەرەپ دۈشمەن تەرەپ بىلەن ئۇزاق مۇددەت تىركەشتى، ئۇرۇش گىرەلىشىپ، قايتا ـ قايتا ھەرە تارتقاندەك تالىشىش بولۇپ تۇردى، ئۇرۇش ئىنتايىن كەسكىن بولدى. ياپون ئارمىيىسى بىلەن گومىنداڭ ئېلىپ بېرىۋاتقان ئۇدۇلدىكى ئۇرۇش مەيدانىدىكى ئۇرۇش بولسا بوشىشىپ كېتىش ھالىتىگە ئۆتتى، ئېتىشىش ئاندا ـ ساندا بولدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش تىركىشىش باسقۇچىغا كىردى.

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭگونىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشىغا ياردەم بېرىشى، ئەنگلىيە، ئامېرىكىنىڭ گومىندالڭ بىلەن ياپونىيىنى مۇرەسسەلەشتۈرۈشكە ئۇرۇنۇشى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش پارتلىغاندىن كېيىن، ستالىن رەھبەرلىكىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقلا جۇڭگونىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشىغا ھەقىقى ياردەم بەرگەن دۆلەت بولدى. 1937 ـ يىل 8 ـ ئايىنىڭ 21 ـ كۈنى، سوۋېت ئىتتىپاقى جۇڭگو بىلەن «جۇڭگو بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۆزئارا تاجاۋۇز قىلىشماسلىق ھەرتنامىسى»نى ئىمزالاپ، جۇڭگوغا كۆچمۈك ياردەم بەردى. 1941 ـ يىلىغىچە بولغان سانلىق مەلۇماتقا قارىغاندا، سوۋېت ئىتتىپاقى جۇڭگوغا بەرگەن قەرز پۇل ۋە قورال ـ ياراق بىلەن ئەنگلىيە، ئامېرىكا قاتارلىق ئەللەر جۇڭگوغا بەرگەن ئومۇمى قەرز پۇلىنىڭ نىسبىتى 5:1 بولدى. سوۋېت ئىتتىپاقى جۇڭگو ئەسكىرى جاپا ـ مۇشەققەتتە تۇرۇۋاتقان يىللاردا، جۇڭگونىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشىغا ياردەم بەردى.

ئەنگلىيە بىلەن ئامېرىكىنىڭ شۇ چاغدىكى سىياسىتى بولسا "تاغ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، يولۋاس ئېلىشىشنى تاماشا قىلىش" بولدى. ئۇلار مۇ جۇڭگوغا ئاز ـ تولا ياردەم بېرىش ئارقىلىق، جۇڭگو خەلقى ياپون جاھانگىرلىگى بىلەن ئېلىشىۋاتقان ئەھۋالدا قورال ـ ياراق سودىسى قىلىپ، ئۇرۇش داۋامىدا تازا بېيىپ كەتتى. مەسىلەن، ياپونىيە جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىش ئۇرۇشىدا

ئىشلەتكەن نەپىت، ئايروپىلان، مىس، پولات ـ تۆمۈر قاتار-لىقلارنىڭ ناھايىتى زور قىسمىنى ئامېرىكا سېتىپ بەرگەن. 1938 ـ يىلى ئامېرىكىدىن كىرگۈزگەن ئۇروش ئەشيالىرى ياپونىيەنىڭ پۈتۈن سەرپىيات سوممىسىنىڭ 92 پىرسەنتىنى ئىگىلىگەن. ئەنگلىيە ۋە ئامېرىكىنىڭ پىلانى جۇڭگو بىلەن ياپونىيە جەڭ قىلىپ، ھەر ئىككى تەرەپ زىيانغا ئۇچرىغاندا، جۇڭگونى ياپونىيە بىلەن مۇرەسسەلىشىشكە مەجبۇر قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا ياپونىيىنى بىرئاز يول قويۇشقا مەجبۇرلاپ، ئۆزلىرى ئاردىدا پايدا ئېلىشتىن ئىبارەت ئىدى.

1938 ـ يىلى قىشتىن 1939 ـ يىلى ئەتىيازغىچە، چەتئەل-لەرنىڭ ئاخبارات ئاگېنتلىغى ئەنگلىيە، ئامېرىكىنىڭ "تېچ ئوك-يان خەلقارا يىغىنى" چاقىرىپ، جۇڭگو ـ ياپونىيە ئۇرۇشىغا "سالا" قىلماقچى بولغانلىغى توغرىسىدا كەينى ـ كەينىدىن خەۋەر بەردى. ئەنگلىيىنىڭ ئەلچىسى كارل چۇڭچىڭ، شياڭ-گاڭ، شاڭخەي ئاردىلىغدا ئۇزلۇكسىز قاتناپ "ياراشتۇرۇش" پائالىيىتىنى ئېلىپ باردى. بۇ چاغدا، ياپونىيە گومىنداڭغا قارىتا قوللانغان سىياسىتىنىمۇ ھەربى جەھەتتە ھۇجۇم قىلىشنى ئاساس، سىياسى جەھەتتە ئالداپ تەسلىم قىلدۇرۇشنى قوشۇمچە قىلىشتىن سىياسى جەھەتتە ئالداپ تەسلىم قىلدۇرۇشنى ئاساس، ھەربى جەھەتتە ھۇجۇم قىلىشنى قوشۇمچە قىلىش سىياسىتىگە ئۆز-گەرتىپ، ئالداپ تەسلىم قىلدۇرۇش ھەققىدە بىر قاتار بايانات-لارنى ئېلان قىلدى. شۇنىڭ بىلەن مۇرەسسەلىشىش ـ تەسلىم

بولۇشتەك تەتۇر ئېقىم گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىغىدىكى رايونلاردا بەك يامراپ كەتتى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشتا چىڭ تۇرۇشى ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى پەيدا قىلغان 3 قېتىملىق كومپارتىيىگە قارشى تۇرۇش دولقۇنىنى توسىشى شۇ چاغدا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىك قىلغان ياپون باسقۇنچىغا قارشى كۈچلەر گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ تەسلىمچىلىك قىلىشىغا ئەڭ چوڭ توسالغۇ ئىدى. شۇڭا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشقا پاسسىپ قاراپ تۇرۇش پوزىتسىيەسىنى تۇتۇپ، ئاساسىي كۈچلىرىنى كوممۇنىستىك پارتىيىگە قارشى تۇرۇشقا قارىتىپ، تەسلىم بولۇش ئۇچۇن تەييارلىق قىلدى. 1939 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى خىتاپنامە ئېلان قىلىپ، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنى قەتئى داۋاملاشتۇرۇپ، تەسلىمچىلىككە قارشى تۇرۇش؛ ئىنتىپاقلىقنى قەتئى داۋاملاشتۇرۇپ، بۆلۈنۈشكە قارشى تۇرۇش؛ ئالغا بېسىشنى قەتئى داۋاملاشتۇرۇپ، ئارقىغا چېكىنىشكە قارشى تۇرۇشقا چاقىردى. 1939 ـ يىلى قىش ۋە 1940 ـ يىل ئەتىيازدا، گومىنداڭ شەنشى ـ گەنسۇ ـ نىڭشيا چېگرا رايونى ۋە سەنشىدىكى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى دېموكراتىك تايانچ بازىغا ھۇجۇم قىلىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدىكى بىرىنچى قېتىملىق

كوممۇنىستىك پارتىيىگە قارشى دولقۇنىنى قوزغىدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى دېموكراتىك تايانچ بازىلاردىكى ئارمىيە ۋە خەلق جۇڭگو كوممۇنستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ "تەرەققىپەرۋەر كۇچلەرنى راۋاجلاندۇرۇش، ئارىلىقتىكى كۇچلەرنى قولغا كەلتۈرۈش، جاھىل كۇچلەرنى يېتىم قالدۇرۇش" دىگەن تاكتىكىلىق باش فاكۇلتېتىنى، "باشقىلار بىزگە چېقىلمىسا، بىز ئۇلارغا چېقىلمايمىز؛ باشقىلار بىزگە چېقىلسا، بىزمۇ ئۇلارغا چېقىلىمىز" دىگەن قەتئى قوغدىنىش پىرىنسىپىنى، شۇنىڭدەك گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى كۇرەشتە "يوللۇق بولۇش، پايدىلىق بولۇش، چەكلىك بولۇش" دىگەن تاكتىكىلىق پىرىنسىپىنى ئىجرا قىلىپ، چېقىلغۇچىلارغا قەتئى قايتۇرما زەربە بېرىپ، ئاخىر بىرىنچى قېتىملىق كوممۇنستىك پارتىيىگە قارشى دولقۇنىنى چېكىندۈرۈپ، تەسىلىمچىلىك خەۋپىنى ۋاقتىنچە تۇگەتتى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش تىركىشىش باسقۇچىغا كىرگەندىن كېيىن، دۇشمەننىڭ ئارقا سېپىدىكى ئۇرۇش مەيدانىدا ئېلىپ بېرىلىۋاتقان جەڭ مىسلىسىز شىددەتلىك بولۇپ كەتتى. ياپون قاراقچىلىرى ئاتالمىش "قەپەز سىياسىتى"نى يۈرگۈزۈپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى دېموكراتىك تايانچ بازىلارنى قامال قىلىش ۋە بۆلۈۋېتىش چارىسىنى قوللاندى شۇنىڭدەك "تازىلاش" ئۇرۇشىنى كەينى-كەينىدىن ئېلىپ باردى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى دېموكراتىك تايانچ

بازىلاردىكى ئارمىيە ۋە خەلق دۇشمەنلىرىنىڭ قورشاپ ھۇجۇم قىلىشىنى ئارقا-ئارقىدىن قەھرىمانلارچە تارمار قىلىپ، تايانچ بازىلارنى كېڭەيتىپ، ئۆزلىرىنىڭ كۈچىنى راۋاجلاندۇردى. 1940-يىلىغا كەلگەندە، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى دېموكراتىك تايانچ بازىلاردىكى ئاھالە كۆپىيىپ 100 مىليونغا يەتتى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىك قىلغان ئارمىيە 500 مىڭ كىشىگە يەتتى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزالىرىمۇ 800 مىڭ چامىسىغا يەتتى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش باشلانغاندىن تارتىپ 1940-يىلغىچە بولغان مەزگىل جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىك قىلغان ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى كۈچلەر راۋاجلانغان مەزگىل بولدى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنى ۋە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇۋاتقان خەلقنى نەزىرىيە ۋە سىياسەت جەھەتلەردىن قوراللاندۇرۇش، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ جۇڭگودا "بىر پارتىيە، بىر مەسلەك، بىر داھى" نىگىلا بولۇشىغا يول قويۇش دەيدىغان فاشىستىك ۋە كومپارتىيىگە قارشى سەپسەتىسىگە رەددىيە بېرىش ئۈچۈن، 1940-يىل 1-ئايدا، ماۋ زېدۇڭ «يېڭى دېموكراتىزم ھەققىدە» دېگەن مەشھۇر ئەسەرنى ئېلان قىلدى. ماۋ زېدۇڭ ماركسىزم-لېنىنىزم نەزىرىيىسىگە ۋە جۇڭگو ئىنقىلاۋىنىڭ ئەمىلىي تەجرىبىسىگە ئاساسەن، بۇ ئەسىرىدە جۇڭگو ئىنقىلاۋى ۋە سىياسى، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت قۇرۇلۇشلىرىنىڭ نەزىرىيىسى ۋە سىياسىتىنى مۇكەممەل ھالدا شەرھىلەپ

بەردى. ئۇ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسى جەزمەن خەلقنىڭ غەلىبىسى، يېڭى دېموكراتىزمنىڭ غەلىبىسى بولىدۇ؛ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ فاشىزمنىڭ مۇقەررەر ئىستقبالى يوق دەپ كۆرسەتتى. بۇ كىتاپ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنى ۋە جۇڭگو خەلقىنى روشەن ئىدىيەۋى قورال بىلەن تەمىنلىدى.

1940 ـ يىل 10 ـ ئايدىن باشلاپ، جياڭ جېيشى گومىنداڭنى ياپون قاراقچىلىرىغا ماسلىشىپ ئالدى بىلەن يېڭى 4 ـ ئارمىيىنى يوقىتىش، ئاندىن 8 ـ ئارمىيىنى يوقىتىشقا، بۇ ئارقىلىق ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش ئەھۋالىنى ئاياقلاشتۇرۇش ئۈچۈن، يەنە ئىككىنچى قېتىملىق كومپارتىيىگە قارشى دولقۇن قوزغىدى. 1941 ـ يىل 1 ـ ئايدا، گومىنداڭ ئارمىيىسىدىن 80 مىڭ ئادەم جەنۇبىي ئەنخۇيدا يېڭى 4 ـ ئارمىيىگە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلدى. يېڭى 4 ـ ئارمىيىنىڭ ئىشتاۋى ۋە ئۇنىڭغا بىۋاستە قاراشلىق قىسىملاردىن تەخمىنەن 10 مىڭ كىشىنىڭ تولىسى قەھرىمانلارچە قۇربان بولدى، جۇنجاڭ يې تىڭ گومىنداڭ ئارمىيىسى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈۋاتقاندا تۇتۇپ قېلىندى، مۇئاۋىن جۇنجاڭ شياڭ يىڭ، سىياسى بۆلۈمنىڭ مۇدىرى يۈەن گوپىڭ، باش ئىشتاپ باشلىغى جۇزىكۇنلار قۇربان بولدى. مەشھۇر "جەنۇبىي ئەنخۇي ۋەقەسى" ئەنە شۇ. ۋەقە يۈز بەرگەندىن كېيىن، ياپون قوشۇنلىرى ۋە نەنجىڭدىكى ۋاڭ جىڭۋېي قورچاق قوشۇنلىرىمۇ جياڭ جيېشىغا ماسلىشىپ ئوتتۇرا جۇڭگودىكى

ھەرقايسى جايلاردا يېڭى 4-ئارمىيىگە ھۇجۇم قىلىدى، جياڭ جېيشى بولسا كۆپلىگەن قوشۇنلارنى يۆتكەپ كوممۇنستىك پارتىيىگە قارشى كەڭ كۆلەمدە ئۇرۇش ئېلىپ بېرىشقا تەييارلاندى. بۇ چاغدا جۇڭگو كوممۇنستىك پارتىيىسى قەتئى ئىنقىلاۋىي سياسەت قوللاندى، 1941-يىل 1-ئايىنىڭ 20-كۈنى، ج ك پ مەركىزىي ھەربىي كومىتېتى يېڭى 4-ئارمىيىنى قايتىدىن قۇرۇش توغرىسىدىكى بۇيرۇقنى ئېلان قىلىپ، چېن يىنى مۇئاۋىقەت جۇنجاڭلىقىغا، جاڭ يۇنيىنى مۇئاۋىن جۇنجاڭلىققا، لىۇ شاۋچىنى سياسى كومىسسارلىققا تەيىنلىدى. يېڭى 4-ئارمىيە 7 شى قىلىپ ئۆزگەرتىپ تۇزۇلدى، 1-شىغا سۇ يۈي شجاڭ بولدى، جاڭ يۇنيى قوشۇمچە 2-شىنىڭ شجاڭى بولدى، 3-شىغا خۇاڭ كېچېڭ شجاڭ بولدى، 4-شىغا پېڭ شۆفېڭ شجاڭ بولدى، 5-شىغا لى شيەننيەن شجاڭ بولدى، 6-شىغا تەن جېنلىن شجاڭ بولدى، 7-شىغا جاڭ دېڭچېڭ شجاڭ بولدى. جۇڭگو كوممۇنستىك پارتىيىسى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىغە ئەكسىيەتچىلەرنىڭ سۈيقەستلىك پىلانىنى ئاشكارىلاپ، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنى قوزغىلىپ بۇ پىلانىنى توساشقا چاقىردى: شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يېڭى 4-ئارمىيە ۋە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى دېموكراتىك تايانچ بازىلاردىكى ئارمىيە ۋە خەلقمۇ جىددى ھەرىكەتكە كېلىپ، ياپون قوشۇنلىرى ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ بىرلەشمە ھۇجۇمىغا زەربە بېرىشكە تەييارلاندى. مەملىكەت ئىچىدىكى

كەڭ خەلق ۋە گومىنداڭ دېموكراتلىرىدىن سۇڭ چىڭلىڭ، خې شياڭنىڭ قاتارلىقلار جياڭ جېيشىنىڭ جەنايى قىلمىشلىرىغا قارشى تۇردى. شۇنداق قىلىپ، جياڭ جېيشى ئەكسىيەتچىلىرى پۈتۈنلەي يېتىم ھالغا چۈشۈپ قالدى، ئىككىنچى قېتىملىق كومپارتىيىگە قارشى دولقۇن ئاخىر چېكىندۈرۈلدى.

1941 ـ ۋە 1942 ـ يىللىرى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى دېموكراتىك تايانچ بازىلار ياپون قوشۇنلىرى، قورچاق قوشۇنـلار بىلەن جياڭ جېيشى ئەكسىيەتچىلىرىدىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنىڭ ۋەھشىيانە ھۇجۇم قىلىشى ۋە بۇزغۇنچىلىق قىلىشى ئارقىسىدا، ئىنتايىن جاپا ـ مۇشەققەتلىك ئەھۋالدا قالدى. 1941 ـ يىل 6 ـ ئايدا باشلانغان سوۋېت ئىتتىپاقى ـ گېرمانىيە ئۇرۇشى ۋە شۇ يىلى 12 ـ ئايدا باشلانغان تىچ ئوكيان ئۇرۇشـنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە فاشىستلار لاگېرى ھەربى جەھەتتە ۋاقىتلىق ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىدى. ياپون قاراقچىلىرى شىمالىي جۇڭگو، ئوتتۇرا جۇڭگونى دۇنيا ئۇرۇشىنى ئېلىپ بېرىشنىڭ ئارقا سەپ بازىسىغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن، جۇڭگونىڭ قولدىن كەتكەن رايونلىرىغا تېررورلۇق ھۆكۈمرانلىقىنى يولغا قويدى ۋە ماددى ئەشيالارنى كۆچمنىڭ بېرىچە بۇلاپ ئالدى؛ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى دېموكراتىك تايانچ بازىلارغا قارىتا غالجىرانە "تازىلاش" ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىپ، دەھشەتلىك بولغان كۆيدۇرۇپ تۈگىتىش، قىرىپ تۈگىتىش، بۇلاپ تۈگىتىشتىن ئىبارەت "ئۈچ تۈگىتىش" سىياستىنى قوللىنىپ،

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى دېموكراتىك تايانچ بازىلارنى ئۇيۇل - كېسىل ۋەيران قىلىپ تاشلاشقا ئۇرۇندى. شۇنداق قىلىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى دېموكراتىك تايانچ بازىلارنى ئادەم كۆچى، ماددى كۈچ، مالىيە كۈچى جەھەتلەردە ئىنتايىن زور زىيانغا ئۇچراتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، گومىنداڭ ئارمىيىسىمۇ تايانچ بازىلارنى قورشاش، قامال قىلىش ۋە بۇزۇشنى جىددىلەشتۈردى، گومىنداڭ يەنە ئۆزىنىڭ ئارمىيىسىنى كۆپلەپ دۈشمەنگە تەسلىم بولۇپ قورچاق قوشۇنغا ئايلىنىپ، ياپون قوشۇنلىرىنىڭ ھۇجۇم قىلىشىغا بىۋاستە ماسلىشىشقا كۈشكۈرتتى. دۈشمەن قوشۇنى، قورچاق قوشۇن، جياڭ جيېشى قوشۇنىنىڭ بىرلىشىپ قامال قىلىشى، "تازىلىشى" ئارقىسىدا، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى دېموكراتىك تايانچ بازىلار كىچىكلەپ كەتتى، خەلق ئارمىيىسىنىڭ سانىمۇ ئازىيىپ كەتتى، ئارمىيە ۋە خەلق ئىنتايىن مۈشكۈل ئەھۋالدا كۈرەشنى قەتئى داۋاملاشتۇردى.

قىينىچىلىقلارنى يېڭىش، قىيىن ئۆتكەلدىن ئۆتۈش ئۈچۈن، جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى خەلققە رەھبەرلىك قىلىپ تايانچ بازىلارنى مۇستەھكەملەش يولىدا تۇرلۇك توغرا سىياسەتلەرنى يۈرگۈزدى. مالىيە - ئىقتىسات، ئارمىيە ۋە خەلق دۈچكەلگەن تەسىنات جەھەتتىكى جىددى قىينىچىلىقلارنى يېڭىش ئۈچۈن، ماۋ زېدۇڭنىڭ يولىيورۇغىغا ئاساسەن، ئازات رايوندىكى پۈتۈن ئارمىيە ۋە خەلق كەڭ ئىشلەپچىقىرىش ھەركىتىنى

قانات يايدۇردى. ھەرقايسى قىسىملار، ئىدارىلەر، مەكتەپلەر ۋە پۈتۈن خەلق ئۈيۇشۇپ، بوز يەر ئېچىپ يەر تېرىپ، يېزا ئىگىلىك، قوشۇمچە كەسىپ ۋە قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرغاچقا، نۇرغۇن قىسىملار ئۆزىنى ئۆزى تولۇق تەمىنلىدى ياكى قىسمەن تەمىنلىدى. بىرمۇنچە ئىدارىلەر ۋە مەكتەپلەرمۇ كىچىكلىك نەرسىلەرنىڭ تولىسىدا ئۆزىنى ئۆزى تەمىنلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، دۇشمەنگە قارشى كۈرەش سىياسىتى كۈچەيتىلدى، خەلق ئەسكەرلىرى ۋە قوراللىق خىزمەت ئەترەتلىرى كەڭ كۆلەمدە ئۈيۇشتۇرۇلۇپ، ئاز دۇشمەنلەرگە زەربە بېرىلدى. تاغلىق جايلاردا مىنا ئۇرۇشى قانات يايدۇرۇلدى، تۇزلەڭلىكلەردە لەخمە ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىلدى، شۇنداق قىلىپ، دۇشمەنگە ھەر خىل ئۇسۇللار بىلەن زەربە بېرىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىجارە ۋە ئۆسۇمنى كېمەيتىش سىياسىتى چوڭقۇر ئىزچىللاشتۇرۇلغانلىقتىن، دېخانلار ئۇچرىغان ئېكىسپىلاتاتسىيە يېنىكلىتىلدى ـ دە، دېخانلارنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنى قەتئى داۋاملاشتۇرۇش ئاكتىپلىغى قوزغالدى؛ يەنە بىر تەرەپتىن، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقا قاتنىشىشقا بولىدىغان مۇتەلەق كۆپ سانىدىكى كىشىلەر بىلەن ئىتتىپاقلىشىشمۇ ئىشقا ئاشۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا قوشۇنلارنى خىل، مەمۇرى ئورۇنلارنى ئىخچام قىلىش سىياسىتى يولغا قويۇلۇپ، خەلقنىڭ يۈكى يېنىكلىتىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە تايانچ بازىلارنىڭ رەھبەرلىگىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش، دېموـ

كىراتىك ھاكىمىيەت قۇرۇش، ئېقىم مەسىلىلىرى توغرىسىدا تەربىيە ئېلىپ بېرىش، ئارمىيىنى ھىمايە قىلىش ـ خەلقنى سۆيۈش قاتارلىق سىياسەتلەر يولغا قويۇلدى. جۈڭگو كومۇ- نىستىك پارتىيىسى خەلقە: ھازىرقى قىينچىلىق پەقەت "تاك ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇق" دەپ كۆرسىتىپ، خەلقنى چىشنى چىك چىشلەپ تۇرۇپ، قاراڭغۇلۇقنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، غەلبىنىك تاك نۇرىنى كۆتۈۋېلىشقا چاقىردى.

جاپا ـ مۇشەققەتلىك مەزگىلدە، پارتىيىنىك جەڭگىۋارلىغىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن، جۈڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى يەنە پۈتۈن پارتىيىدە ئىستىل تۈزىتىش ھەركىتىنى قانات يايدۇردى. بۇ ھەركەتتە پارتىيىنىك كادىرلىرى دىيالېكتىك ماتېرىيالىزىمنىك تۈپ نۇقتىسىنەزەرلىرىنى ۋە لېنىن، ستالىننىك كومۇنىستىك پارتىيە توغرىسىدىكى ئاساسىي پىرىنسىپلىرىنى ئۈگەندى، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش، ھەممىدە ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىش، نەزىرىيە بىلەن ئەمەلىيەتنى بىرلەشتۈرۈش روھىنى تەشەببۇس قىلىپ، تەنقىت ۋە ئۆز ئۆزىنى تەنقىت ئۇسۇلىنى تەتبىق قىلىپ، سۇبېكتىپچىلىق، مەزھەپچىلىك ۋە پارتىيە باگۇ- سىدىن ئىبارەت خاھىشنى تۈگەتتى. بۇ قېتىمقى ئىستىل تۈزىتىش ھەركىتى پۈتۈن پارتىيىنى ماركسىزم ـ لېنىنىزملىق ئىدىيە ئاساسىدا بىرلىككە كەلتۈرۈپ، پارتىيىنىك قىياپىتىنى چوڭقۇر ئۆزگەرتتى. شۇنداق قىلىپ، پارتىيە تېخىمۇ كۈچلۈك تۇردە خەلق ئاممىسىنىك كۈرەش قىلىشىغا رەھبەرلىك قىلىش

ۋە خەلق ئاممىسىنى كۆرەش قىلىشقا ئۈيۈشتۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى.

1943 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ بېشىدا، سوۋېت ئىتتىپاقى قىزىل ئارمىيىسىنىڭ ستالىنگراد جېڭىدە گېرمانىيە ئارمىيىسىنى پۈتۈنلەي يوقاتقانلىغىدەك غەلىبە ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ بۇرۇلۇش نۇقتىسى بولدى. شۇنىڭدىن باشلاپ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئامېرىكا، ئەنگلىيە قاتارلىق دۆلەتلەر ئۈيۈشتۇرغان فاشىزىمغا قارشى دۇنياۋى لاگېر مۇداپىئەلىنىشتىن قايتۇرما ھۇجۇم قىلىشقا ئۆتتى. جۇڭگودىكى ئازات رايونلارمۇ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە ماۋ زېدۇڭنىڭ دانا رەھبەرلىگى ھەم تۈرلۈك سىياسەتلەرنىڭ توغرا ئىجرا قىلىنغانلىغى ئارقىسىدا، 1942 ـ يىلدىن باشلاپ دۈشمەننىڭ قورشاپ ھۇجۇم قىلىشىنى داۋاملىق تارمار قىلدى، ئازات رايونلار پەيدىن ـ پەي ئەسلىگە كېلىشكە ۋە كېڭىيىشكە باشلىدى.

1943 ـ يىل 6 ـ ، 7 ـ ئايلاردا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى يەنە ئۇچىنچى قېتىملىق كومپارتىيىگە قارشى دولقۇن قوزغاپ، خۇاڭخې دەريا‌سى مۇداپىئەسىدىكى ئارمىيىنى پۈتۈنلەي ئېلىپ چىقىپ كېتىپ، شەنشى ـ گەنسۇ ـ نىڭشيا چېگرا رايونىنى قورشاشقا سالدى، ئارمىيىسىنى 9 يۆنۈلۈشكە بۆلۈپ شەنشى ـ گەنسۇ ـ نىڭشيا چېگرا رايونىنىڭ مەركىزى ـــ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى تۇرۇشلۇق جاي يەنئەنگە ھۇجۇم قىلماقچى بولدى شۇنىڭدەك "كوممۇنىستىك پارتىيىنى

تارقىتىۋېتىش" توغرىسىدا جار سالدى. بۇ قېتىملىق كومپارتىيىگە قارشى دولقۇن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئالدىنقى پاش قىلىشى ۋە ئەيىپلىشى، چېگرا رايونلاردىكى ئارمىيە ۋە خەلقنىڭ قايتۇرما زەربە بېرىشكە ئاكتىپ تەييارلىق قىلىشى ۋە پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ جامائەت پىكرى جەھەتتە قارشى تۇرۇشى ئارقىسىدا ئاخىر توساپ قېلىندى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش ۋە دېموكراتىيە ئۈچۈن كۈرەش قىلىشى

1944 ـ يىلىغا كەلگەندە، ئازات رايونلاردىكى ئۇرۇش مەيدانىدا قىسمەن دائىرىدىكى قايتۇرما ھۇجۇم باشلاندى، ئازات رايونلار تېخىمۇ كېڭەيتىلدى. شىمالىي جۇڭگو، ئوتتۇرا جۇڭگو، جەنۇبىي جۇڭگودا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى دېموكراتىك تايانچ بازا 15 كە يېتىپ، ئاھالە 80 مىليوندىن ئاشتى، ئارمىيىدىكى ئادەم سانىمۇ كۆپىيىپ 470 مىڭغا، خەلق ئەسكەرلىرى 2 مىليون 270 مىڭغا يەتتى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزالىرىمۇ كۆپىيىپ 900 مىڭدىن ئاشتى. كەڭ ئىشلەپچىقىرىش ھەركىتىنىڭ قانات يايدۇرۇلۇشى بىلەن، ئازات رايونلاردىكى خەلقنىڭ تۇرمۇشى كۆزگە كۆرۈنەرلىك ياخشىلاندى، ئازات رايونلاردىكى ئارمىيە ۋە خەلق ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلىبە قازىنىشىدىكى قۇدرەتلىك تۈۋرۈك بولۇپ قالدى.

گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىغىدىكى رايونلاردا، گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىغىنىڭ چىرىكلىگى ۋە زۇلۇمەتلىگى

ئاخىرقى چەكىكە يەتتى. جىياك جىپىشى، سۇك زىۋىن، كۇك شياڭشى، چىن لىغۇدىن ئىبارەت 4 چوك ئائىلە باشچىلىغىدىكى گومىنداك ھۆكۈمرانلىرى بارلىق ئىقتىسادىي جان تومۇرىنى تىزگىنلەپ، قەغەز پۇلىنى كۆپلەپ تارقىتىپ، زورلۇق بىلەن تۇرلۇك ئالۋاك - ياساق ئېلىپ، بېسىمدارلىق قىلىپ، ئەتكەسچىلىك قىلىپ دۇشمەنگە ياردەم قىلىش ...ئارقىلىق، كۆپلىگەن بايلىقلارنى غالجىرانە بۇلاپ ۋە توپلاپ، 4 چوك ئائىلە باشچىلىغىدىكى فېئودالىلىق، دەللال، ھەربى مونوپولىيە كاپىتالى — بىيۇروكىرات كاپىتالىنى تېز راۋاجلاندۇردى. گومىنداڭنىك چوك - كىچىك مۇلكى ۋە ھەربىي ئەمەلدارلىرىمۇ ئومۇمىي يۇزلۇك خىيانەت قىلىپ چىرىكلەشتى، خەلقنى قاقتى - سوقتى قىلدى، ئۇنىك ئۇستىگە ئۇدا بىرنەچچە يىل ئاپەت بولغانلىقتىن ۋە ياپون قاراقچىلىرىنىك قامال قىلىشى ئاستىدا ماددى ئەشيا كەم بولغانلىقتىن، كەك خەلق ئىنتايىن ئازاپ ئىچىدە تۇرمۇش كەچۈردى. گومىنداڭنىك ئىشپىيونلىرى خالىغانچە زورلۇق - زومبۇلۇق قىلدى، خەلقنىك سىياسى جەھەتتە قىلچە ئەركىنلىگى يوق ئىدى، ئون مىڭلىغان تەرەققىپەرۋەر ياشلار گومىنداڭنىك فاشىستىك جازا لاگىرىغا سولاپ قويۇلۇپ، خالىغانچە ئۆلتۈرۈلدى. بۇنداق ئىنتايىن زۇلمەتلىك ۋە چىرىك ھۆكۈمرانلىق ئاستىدا گومىنداك ھۆكۈمرانلىغىدىكى رايونلاردا خەلق تۇرمۇشى خاراپلاشتى، خەلقنىك غەزىۋى قاينىاپ تاشتى، خەلق قوزغىلاڭلىرى كۆتىرىلىپ تۇردى.

1944 ـ يىل 4 ـ ئايدا، ياپونىيە تېچ ئوكيان ئۇرۇشىدا ئوڭۇشسىز ئورۇنغا چۈشۈپ قالغاچقا، شىمالىي جۇڭگودىن بېرما، ھىندىستانغىچە بولغان قۇرۇقلۇقتا قاتناش لىنىيىسىنى ئېچىشقا ئۇرۇنۇپ، خېنەن ـ خۇنەن ـ گۇاڭشى جېڭىنى قوزغىدى. گومىنداڭ ئارمىيىسى پۈتۈن سەپ بويىچە قاتتىق مەغلۇپ بولۇپ چېكىندى. شۇ يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، ياپون ئارمىيىسى گۇاڭشىدىن ئۇرۇش قىلىپ چىققان پېتى گۇيجۇدىكى دۈشمەنگە كەلدى، بۇ ئىش چۈڭچىڭنى لەرزىگە كەلتۈردى. گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ مەغلۇپ بولۇشى ۋە گومىنداڭنىڭ فاشىستىك ھۆكۈمرانلىغىنىڭ زۇلمەتلىك بولۇشى گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىغىدىكى رايونلار خەلقىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ـ دېموكراتىك ھەرىكىتىنىڭ يېڭى دولقۇنىنى قوزغىدى. چۈڭچىڭ، كۇنمىڭ قاتارلىق جايلاردىكى خەلق ئاممىسى يېغىن ئۆتكۈزۈپ نامايىش قىلىپ، گومىنداڭنىڭ فاشىزىملىق مەمۇرى بۈيرۇغى ۋە ھەربىي بۈيرۇغىنى ئۆزگەرتىش، گومىنداڭنىڭ ھاكىمىيەتلەقلىغىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش، دېموكراتىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇشنى تەلەپ قىلدى

1944 ـ يىل 9 ـ ئايدا، جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى "مىللىي ھۆكۈمەتنى ۋە قوماندانلىق ئىشتاۋىنى ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىپ، دېموكراتىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇش" دېگەن چاقىرىقنى ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ چاقىرىق ھەرقايسى دېموكراتىك پارتىيە ـ گۇرۇھلار ۋە ھەر قاتلامدىكى خەلقنىڭ

قىزغىن قوللىشىغا ئېرىشتى. لېكىن، گومىنداڭ كومموئىستىك پارتىيە ۋە دېموكراتىك پارتىيە-گۇرۇھلارنىڭ تەلىۋىنى رەت قىلدى. ئەينى ۋاقىتتا، ئامېرىكا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش نامىدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ۋە ئارمىيىسىنى يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تىزگىنلىۋالدى. ئامېرىكا ۋەكىلى ۋە جياڭ جېيشى بەزى كوممۇنىستلارنى مىللى ھۆكۈمەتكە قاتنىشىشقا "تەكلىپ قىلىش" ئۈسۈلىنى قوللىنىپ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ "بىرلىككە كەلتۈرۈشى" ۋە "دېموكراتىيىلەشتۈرۈشى"نى "ئورۇنلاش"قا، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنى دېموكراتىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قىلىپ ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىش توغرىسىدىكى تەلەپنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشقا ئۇرۇندى: شۇنىڭدەك بۇ ھىلە-مىكىر ئارقىلىق 8-ئارمىيە، يېڭى 4-ئارمىيە ۋە ئازات رايونلارنى يۇتۇۋېلىشقا ئۇرۇندى. ئامېرىكا ۋە جياڭ جېيشىنىڭ بۇ تەكلىۋىگە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قەتئى قارشى تۇردى، دېموكراتىك پارتىيە-گۇرۇھلار ۋە كەڭ خەلقمۇ بۇ ئىشتىن ئامېرىكا ۋە جياڭ جېيشىنىڭ ئالدامچىلىق ۋاستىسى ۋە ئەكسىيەتچىل ئەپتى-بەشىرىسىنى يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تونۇۋالدى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ مەملىكەتلىك 7-قۇرۇلتىيى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى 1945-يىل 4-ئاينىڭ 23-كۈنى، يەنئەندە مەملىكەتلىك 7-قۇرۇلتىينى ئۆتكۈزدى. قۇرۇلتايغا بىر مىليون 210 مىڭ پارتىيە ئەزاسىغا

ۆەكىل بولۇپ 547 رەسمىي ۆەكىل، 208 كاندىدات ۆەكىل قاتناشتى. قۇرۇلتايدا ماۋ زېدۇڭنىڭ «بىر لەشمە ھۆكۈمەت ھەققىدە» دېگەن سىياسى دوكلادى بىر ئېغىزدىن ماقۇللاندى. ماۋ زېدۇڭ دوكلاتتا خەلقارا ۆە ئىچكى ۆەزىيەتنى تەھلىل قىلىپ، 20 نەچچە يىلدىن بۇيان پارتىيەنىڭ يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاپقا رەھبەرلىك قىلىشتىكى تەجرىبىلىرى بولۇپمۇ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش دەۋرىدە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى بىلەن گومىنداڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئىككى لۇشيەن كۈرىشىنىڭ تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەپ، پۈتۈن پارتىيە ۆە پۈتۈن مەملىكەت خەلقى ئۈچۈن تاجاۋۇزچىلارنى مەغلۇپ قىلىپ، يېڭى جۇڭگو قۇرۇشنىڭ مۇكەممەل پىروگىراممىسىنى ۆە توغرا لۇشيەننى تۈزۈپ بەردى. قۇرۇلتاي جۇ دېنىڭ «ئازات رايونلار ئۇرۇش مەيدانى توغرىسىدا» دېگەن ھەربىي ئىشلار توغرىسىدىكى دوكلادى ۆە لىۇ شاۋچىنىڭ پارتىيە نىزامنامىسىگە تۈزىتىش كىرگۈزۈش توغرىسىدىكى تەشكىلي دوكلادىنى ئاڭلىدى ھەمدە يېڭى پارتىيە نىزامنامىسىنى ماقۇللىدى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ 7 ـ قۇرۇلتىيىدا مىسلىسىز، بىرەڭ ئىتتىپاقلىشىش ئىپادىلەندى. قۇرۇلتايدا ماۋ زېدۇڭ باشچىلىغىدىكى يېڭى مەركىزىي كومىتېت سايلاپ چىقىلدى.

7 ـ قۇرۇلتاي مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن ئىدى: جۇڭگو خەلقى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىگىدە، ئۇرۇش داۋامىدا 19 ئازات رايونىنى بەرپا قىلدى، بۇلاردا جەمئىي 95 مىليون 500 مىڭ ئاھالە، 910 مىڭ كىشىلىك خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى (8 ـ

ئارمىيە، يېڭى 4 ـ ئارمىيە ۋە جەنۇبىي جۇڭگو ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى كالوننىسنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) ۋە ئىشلەپچىقىرىشتىن ئايرىلماي دېگەن 2 مىليون 200 مىڭ خەلق ئەسكەرلىرى بار ئىدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش 1944 ـ يىلىدىن بۇيان قىسمەن دائىرىدە قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتتى. مەملىكەت بويىچە زور كۆپ سانلىقى مەركىزىي شەھەرلەر، قاتناش لىنىيىلىرى خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ قورشاۋى ياكى تىزگىنلىشى ئاستىدا تۇرماقتا. كۆچلۈك خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىگە، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىغىغا تايانغاندا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش ۋە دېموكراتىيە ئىشلىرىنىڭ غەلبىسى كاپالەتكە ئىگە بولىدۇ. قۇرۇلتاي پۈتۈن پارتىيە ۋە پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ئەڭ ئاخىرقى غەلبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ۋە دېموكراتىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا چاقىردى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلبىسى

1945 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى، سوۋېت ئىتتىپاقى قىزىل ئارمىيىسى بېرلىنغا ھۇجۇم قىلىپ كىردى، گېرمانىيە فاشىستلىرى شەرتسىز تەسلىم بولغانلىغىنى جاكالىدى. ياۋروپادا فاشىستلارغا قارشى ئۇرۇش غەلبىلىك ئاياقلاشتى.

سوۋېت ئىتتىپاقى 1945 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ياپونىيىگە ئۇرۇش ئېلان قىلدى. 9 ـ كۈنى سوۋېت ئىتتىپاقى قىزىل ئارمىيىسى 4 يۆنۈلۈش بويىچە ياپون باسقۇنچىلىرى بېسىۋالغان

جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمال رايونىغا ھۇجۇم قىلىپ كىردى.
10 ـ كۈنى موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتى ياپونىيىگە ئۇرۇش ئېلان قىلدى. ياپونىيىنىڭ مۇھىم ئىستراتېگىيىلىك بازىسى گۇمران قىلىندى، مىليون كىشىلىك خەلق كانتۇن ئارمىيىسىمۇ سوۋېت ئىتتىپاقى قىزىل ئارمىيىسىنىڭ جەسۇرلۇق بىلەن زەربە بېرىشى ئاستىدا تارمار بولدى.

ماۋ زېدۇڭ 8 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنى ئومۇمى يۈزلۈك قايتۇرما ھۇجۇم قىلىشقا چاقىرىپ بايانات ئېلان قىلدى. جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ باش قوماندانى جۇ دې 8 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى ھەممە ئازات رايونلاردىكى ئارمىيىگە شۇ جايـ دىكى ياپون ئارمىيىسىنى بەلگىلەنگەن مۇددەت ئىچىدە قورالـ سىزلاندۇرۇپ، ھەرقايسى ئازات رايونلاردىكى ئازاتلىق ئارمـ يىنى كەڭ كۆلەمدە قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتۈپ ياپون ئارمىيىسى تىزگىنلىۋالغان شەھەرلەر ۋە قاتناش لىنىيلىرىگە ھۇجۇم قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چىقاردى.

ياپونىيە 8 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى شەرتسىز تەسلىم بولدىغانلىـ غىنى جاكالدى. 9 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى تەسلىمنامىگە رەسمىي ئىمزا قويدى. شۇنداق قىلىپ، جۇڭگو خەلقى جاپا ـ مۇشەققەتكە چىداپ كۆرەش قىلىپ 8 يىل داۋاملاشتۇرغان ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشتا ئاخىر غەلبە قازاندى.

ياپونىيە تەسلىم بولدىغانلىغىنى جاكالغاندا، ياپون ئارمىيىسى بېسىۋالغان جۇڭگونىڭ نۇرغۇن چوڭ شەھەرلىرى ۋە ئاساسلىق

قاتناش لىنىيلىرى خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ قاتمۇ-قات مۇھاسىرىسىده قالغان بولۇپ، ياپون ئارمىيىسى خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىگە تەسلىم بولۇشى كېرەك ئىدى. ئۇ چاغدا، گومىنداڭ ئارمىيىسى يەنىلا جۇڭگونىڭ غەربىي جەنۇبىي قىسمىدىكى چوڭ ئارقا سەپكە مۆكۈنۈۋالغان ئىدى. ئەمما گومىنداڭ ئامېرىكىنىڭ قوماندانلىغىدا، خەلقنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشتا ئېرىشكەن غالىبىيەت مۇنبىرىنى تارتىۋالدى. ئۇلار بىر تەرەپتىن، ياپون قوشۇنلىرى ۋە قورچاق قوشۇنلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، ياپون قوشۇنلىرى ۋە قورچاق قوشۇنلاردىن خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ ھۇجۇمىغا قارشىلىق كۆرسىتىشنى تەلەپ قىلدى؛ يەنە بىر تەرەپتىن، ئامېرىكا ئارمىيىسى مۇشۇ چوڭ شەھەرلەر ۋە قاتناش لىنىيلىرىنى ئۆتكۈزۈۋېلىشقا گومىنداڭ قوشۇنلىرىنى توشۇشقا ياردەم بەردى ھەمدە خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىگە ھۇجۇم قىلىپ، ئىچكى ئۇرۇش قوزغىدى.

جۇڭگو خەلقى توپ-توغرا 8 يىل داۋام قىلغان جاپالىق ئۇرۇش ئارقىلىق، مىڭلىغان-تۈمەنلىگەن كىشىلەر قۇربان بولۇشى-تەك زور چىقىم بېرىپ، ئاخىر ياۋۇز ياپون جاھانگىرلىگىنى يوقىتىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مۇقەددەس ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈردى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى خەلقنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشتىكى تەشكىلاتچىسى ۋە رەھبىرىدۇر. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى خەلقە رەھبەرلىك قىلىپ، ياپون

باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللى ئازاتلىق ئۇرۇش ئېلىپ بېرىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە مەملىكەت ئىچىدە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش لاگېرىدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى تىز پۈكمەي ئىنقىلاۋىي كۈرەش ئېلىپ بېرىپ غەلىبە قازاندى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى خەلققە رەھبەرلىك قىلىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرگەنلىگى ئۇچىنچى ئىچكى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسى ئۇچۇن ئاساس سېلىپ بەردى.

4. ئۇچىنچى ئىچكى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇش

(1945 ـ يىل 9 ـ ئاي ـــ 1949 ـ يىل 9 ـ ئاي)

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ تېچلىق ۋە دېموكراتىيىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۇچۇن كۈرەش قىلىشى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش ئاياقلاشقاندىن كېيىن، چوڭ پومىشىك ـ چوڭ بۇرژۇئازىيىگە ۋەكىللىك قىلغان گومىنداڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غالىبىيەت مۇناسىۋىتى قىلىۋېلىپ، جۇڭگودا ئۆزىنىڭ ھاكىمىيەتلەق ھۆكۈمرانلىغىنى تىكلەش ئۇچۇن، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش دەۋرىدە چوڭ ئارقا سەپكە مۆكۈنۈۋېلىپ دەم ئېلىپ، كۈچ ـ قۇۋۋەت توپلىغان ئەسكىرىي كۈچى ۋە چەتئەللەر يارىدەم بەرگەن قوراللاردىن پايدىلىنىپ، كەڭ كۆلەملىك ئىچكى ئۇرۇش

قوزغاپ، كومموٴنستنك پارتيه ۋه بارلىق ئىنقىلاۋىي خەلقنىڭ كۈچىنى يوقاتماقچى بولدى. ياپونىيە تەسلىم بولغاندىن كېيىن، جۇڭگودىن ئىبارەت كەڭ بازارنى تىزگىنلەپ، جۇڭگونى ئامېرىكىمۇ گومىنداڭنىڭ ئىچكى ئۇرۇش قوزغىشىغا ئاكتىپ ياردەم بەردى. شۇنداق قىلىپ، جۇڭگو خەلقى جىددى ئىچكى ئۇرۇش خەۋپىگە دۇچكەلدى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى 8 يىللىق جاپالىق ئۇرۇشنى باشتىن كەچۈرگەن جۇڭگو خەلقى ئۇرۇشتىن كېيىنكى تىنچ، دېموكراتىك تۇرمۇشقا تەشنا ئىدى. خەلقنىڭ مەنپەئەتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان جۇڭگو كومموٴنستنىك پارتىيىسى ئۇرۇشتىن كېيىن خەلققە رەھبەرلىك قىلىپ ئىچكى تىنچلىق ـ دېموكراتىيىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن كۈرەش قىلدى. جۇڭگو كومموٴنستنىك پارتىيىسى 1945 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى ۋەزىيەت توغرىسىدا خىتاپنامە ئېلان قىلىپ، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنى "تىنچلىق، دېموكراتىيە، ئىتتىپاقلىق ئاساسىدا پۈتۈن مەملىكەتنى بىرلىككە كەلتۈرۈشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش"قا چاقىرىپ، تىنچلىقنى دەرھال ئەمەلگە ئاشۇرۇش، ئىچكى ئۇرۇشتىن ساقلىنىشنى تەلەپ قىلدى. مۇشۇ مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن، ماۋ زېدۇڭ ئۆزى 8 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى چۇڭچىڭغا بېرىپ گومىنداڭ بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزدى. بىر ئايدىن ئارتۇق ۋاقىت قەتئى كۈرەش قىلىش ئارقىسىدا، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تىنچلىق ۋە دېموكراتىيە پىرىنـ

سىپىنى ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى، ئىككى تەرەپ 10 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى كېلىشىمگە ئىمزا قويۇپ، ئىككى تەرەپنىڭ "ئىچكى ئۇرۇشتىن قېتىش ساقلىنىش" ھەققىدە كېلىشىم ھاسىل قىلغانلىغىنى ھەمدە سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى چاقىرىپ، تېچ يول بىلەن دۆلەتنى گۈللەندۈرۈشنىڭ چوڭ پىلانىنى ئورتاق مەسلىھەتلىشىدىغانلىغىنى جاكالىدى. كېلىشىم ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى كېلىشىمگە ئاساسەن، شەرقىي جېجياڭ، جەنۇبىي جياڭسۇ، جەنۇبىي ئەنخۇي قاتارلىق جايلاردىن ئۆز ئارمىيىسىنى ئېلىپ چىقىپ كەتتى. لېكىن گومىنداڭ سۆھبەت داۋامىدا ئارمىيىسىنى 5 يۆنۈلۈش بويىچە ئازات رايونلارغا ھۇجۇم قىلىشنى ئورۇنلاشتۇردى، كېلىشىمگە ئىمزا قويغاندىن كېيىن كۆپلىگەن قوشۇنلارنى سەنشىدىكى شاڭداڭ رايونى، خېبېيدىكى خەندەن رايونى قاتارلىق ئازات رايونلارغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىشقا ئەۋەتتى. 9 ـ ئايدىن 11 ـ ئايغىچە، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى گومىنداڭ ئارمىيىسىغا كۈچلۈك قايتۇرما زەربە بېرىپ، شاڭداڭ جېڭى ۋە خەندەن جېڭىدە گومىنداڭنىڭ بېسىپ كىرگەن ئارمىيىسىنىڭ 110 مىڭ ئادىمىنى پۈتۈنلەي يوقتىپ، گومىنداڭنىڭ ئىچكى ئۇرۇش قوزغاش يولىدىكى سۈيقەستلىك ھەرىكەتلىرىگە قاتتىق زەربە بەردى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قەتئىي تۇردە تېچلىق ۋە دېموكراتىيىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن كۈرەش قىلغانلىغى، ئەينى ۋاقىتتا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ھەربى ھۇجۇمى

زەربىگە ئۇچراپ، كەڭ كۆلەملىك ئىچكى ئۇرۇش قوزغاشتىكى تەييارلىق خىزمىتى تېخى ئىشلىنىپ بولمىغانلىغى ئۈچۈن خەلقارادىكى ۋە مەملىكەت ئىچىدىكى جامائەتچىلىكنىڭ بېسىمى ئاستىدا، گومىنداڭ 1946 - يىل 1 - ئاينىڭ 10 - كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى بىلەن «ئۇرۇش توختىتىش كېلىشىمى» تۈزۈشكە مەجبۇر بولدى، ئىككى تەرەپ «ئۇرۇش توختىتىش بۇيرۇغى»نى ئېلان قىلدى. ئامېرىكىنىڭ پەۋقۇلئاددە ئەلچىسى مارشال گومىنداڭنى ئەسكىرىي كۈچلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش ۋاقتىنى قولغا كەلتۈرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىش ۋە جۇڭگو خەلقىنىڭ تېچلىق تەلىۋىنى ئەپلەپ - سەپلەپ ئۆتكۈزۈۋۈتىش ئۈچۈن، "كېلىشتۈرگۈچى" بولۇۋېلىپ، گومىنداڭ بىلەن كوممۇنىستىك پارتىيە ئىككى تەرەپنىڭ "ھەربىي كېلىشتۈرۈش باشقارمىسى"غا قاتناشتى. «ئۇرۇش توختىتىش كېلىشىمى» ئىمزالانغان كۈنى، سىياسى مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ يىغىنى چۈكچىكدا ئېچىلدى. يىغىنغا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى، جۇڭگو دېموكراتىك ئىتتىپاقى ۋە پارتىيە - گۇرۇھسىز دېموكراتىك زاتلار-نىڭ ۋەكىللىرى قاتناشتى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى يىغىندا نۇرغۇن ئاكتىپ لايىھەلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، دېموكراتىك كۈچنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ھاكىممۇتلەقلىق قىلىش، ئىچكى ئۇرۇش قوزغاش سۇيىقەستىلىرىگە قارشى كۈرەش قىلدى: پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ جامائەتچىلىگىنىڭ بېسىمى ئاستىدا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى

سیاسی جەھەتتە یەتتىم قېلىپ، خەلقنى ئاز-پاز پول قويۇشقا مەجبۇر بولدى. يەنە ئېچىلىق، دېموكراتىيە، ئىتتىپاقلىققا پايدىلىق، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇش، ئىچكى ئۇرۇش قوزغاش سۇيىقەستلىرىگە پايدىسىز بولغان بىرقانچە قارار ماقۇللاندى.

جۇڭگو كومپارتىيەسى ۋە جۇڭگو خەلقىنىڭ گومىنداڭنىڭ ھۇجۇمىنى تارمار قىلىشى سياسى مەسلىھەت كېڭەش يەنىنغا قاتنىشىشقا مەجبۇر بولغان گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى يەنىنىڭ ئېچىلغانلىقىغا، قارارلارنىڭ ماقۇللانغانلىقىنى ئۆزىنىڭ سياسى جەھەتتىكى مەغلۇبىيىتى دەپ قارىدى. ئۇلار يەنە داۋامدا ئۇرۇش توختىتىش كېلىشىمىگە خىلاپلىق قىلىپ، كۆپلىگەن قوشۇنلىرىنى ئىچكى ئۇرۇشنىڭ ئالدىنقى سەپىگە يۆتكىدى. يەنە ئاياقلاشقاندىن كېيىن، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئۆزىنىڭ مەركىزىي كومىتېت ئومۇمى يەغىنى ئارقىلىق، سياسى كېڭەش يەنىنىڭ قارارلىرىغا ئىمزا قويغانلىقىغا پۈشايمان قىلغانلىقىنى بىلدۈردى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇلار ئۇرۇش توختىتىش كېلىشىمىگە ۋە سياسى كېڭەش يەنىنىڭ قارارلىرىغا ئۇچۇقتىن-ئۇچۇق بۇزغۇنچىلىق قىلدى. گومىنداڭ شەرقىي شىمال ئازات رايونىغا ھۇجۇم قىلىشنى ئىزچىل توختاتمىدى، 4-، 5-ئايلاردا تېخىمۇ كەڭ كۆلەمدە ھۇجۇم قوزغىدى. "كېلىشتۇرگۈچى" تونىغا ئورىنىۋېلىپ ھەربى كېلىشتۇرۇش باشقارمىسىنىڭ خىزمىتىگە قاتناشقان ئامېرىكىنىڭ ۋەكىلىمۇ جياڭ

جيپشىنىڭ ئىچكى ئۇرۇشنى ئورۇنلاشتۇرۇشنى قوللىدى. ئامېرىكا جياڭ جيپشىنىڭ كۆپلىگەن قوشۇنلىرىنى ئازات رايونلارغا ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن توپلىنىدىغان جايلارغا توشۇدى ۋە جياڭ جيپشىنىڭ قوشۇنلىرىنى كۆپلىگەن قورال-ياراقلار، ھەربى لازىمەتلىكلەر بىلەن قوراللاندۇردى ۋە تەربىيىلىدى. ئامېرىكىنىڭ قۇترىتىشى ۋە قوللىشى جياڭ جيپشىنىڭ كەڭ كۆلەملىك ئىچكى ئۇرۇشنى قوزغاشقا جۈرئەت قىلىشتىكى يۆلەنچۈگى بولۇپ قالدى. مۇشۇ مەزگىلدە، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى تېچلىق ئۈچۈن ناھايىتى كۆپ تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن بولسىمۇ، لېكىن گومىنداڭ ئامېرىكىنىڭ ياردىمىگە تايىنىپ بۇ تىرىشچانلىقلارنى ئاجىزلىقنىڭ ئىپادىسى دەپ قاراپ بىر-بىرلەپ يولسىزلىق بىلەن رەت قىلىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا گومىنداڭنىڭ كۇشكۇرتىشى ئارقىسىدا، ئىشپىيونلار ۋەتەنپەرۋەرلىك-دېموكراتىك ھەركەتنى ۋەھشىلەرچە باستۇردى ۋە دېموكراتىك زاتلارغا دەھشەتلىك زىيانكەشلىك قىلدى. بۇلار ئامېرىكا ۋە جياڭ جيپشى ئاغزىدا دەپ يۈرگەن "تېچلىق" تامامەن بىر خىل ئالدامچىلىق ئىكەنلىگىنى تولۇق ئاشكارىلاپ بەردى. پۈتۈن مەملىكەت خەلقى تېچلىق ھەققىدىكى خام خىيالدىن بارا-بارا خالاس بولۇپ، تېچلىق، دېموكراتىيە، مۇستەقىللىقنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنى يوقاتماسا بولمايدىغانلىغىنى بىلدى.

جياڭ جيپشى 1946-يىل 6-ئاينىڭ 26-كۈنى 300 مىڭ

كىشىلىك ئەسكىرىي كۈچنى توپلاپ، خۇبەي بىلەن خېنەن چېگىرىسىدىكى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك ئازات رايونىغا قارىتا قورشاپ ھۇجۇم قىلدى، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى 60 مىڭ كىشىلىك ئازاتلىق ئارمىيە لى شيەننيەن، جېڭ ۋېيسەن، ۋاڭ جېن قاتارلىقلارنىڭ رەھبەرلىگىدە، مۇھاسىرىنى غەلىبە بىلەن بۇزۇپ چىقىپ يۆتكەلدى.

ئارقىدىنلا، 7 ـ ئايدا، جياڭ جېيشى ئامېرىكىنىڭ قوللىشى ۋە قوماندانلىق قىلىشى ئاستىدا، 1 مىليون 600 مىڭ كىشىلىك مۇنتىزىم ئارمىيىنى يۆتكەپ، ھەرقايسى ئازات رايونلارغا ھەيۋە بىلەن ئومۇمىي يۈزلۈك ھۇجۇم قوزغىدى. دۇشمەن تەرەپ ـ تەرەپتىن جياڭسۇ ـ ئەنخۇي ئازات رايونى، جەنۇبىي شەنشى ئازات رايونى، غەربىي جەنۇبىي شەندۇڭ ئازات رايونى، شەرقىي شەندۇڭ ئازات رايونى، شەرقىي خېبېي ئازات رايونى، شەرقىي سۇييۈەن ئازات رايونى، جەنۇبىي چاخار ئازات رايونى، رېخې ئازات رايونى، جەنۇبىي لياۋنىڭ ئازات رايونى قاتارلىق ئازات رايونلارغا ئۈسۈپ كىردى. شۇنداق قىلىپ، جياڭ جېيشى گۇرۇھى ئامېرىكىنىڭ قوللىشى ئاستىدا، جۇڭگو تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن كۆلەمدە ئىچكى ئۇرۇش قوزغىدى.

ئۇرۇش باشلانغان چاغدا، گومىنداڭ ئارمىيىسىدە جەمئى 4 مىليون 300 مىڭ ئەسكەر بار ئىدى، جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىدە پۈتۈن ئارمىيىدە بولسا 1 مىليون 280 مىڭلا ئادەم بار ئىدى. گومىنداڭ ئۆز ئەسكىرىي كۈچىنىڭ سان جەھەتتە كۆپ ـ

لۇگىگە ۋە ئامېرىكىنىڭ ھەربى جەھەتتىكى ياردىمىگە تايىنىپ، ئومۇمى يۈزلۈك ھۇجۇم قىلىش ئىستراتېگىيىسىنى قوللىنىپ، غالجىرلىق بىلەن شەھەرلەرگە ھۇجۇم قىلىپ، جايىلارنى بېسۋېلىپ، خەلق ئازات رايونلىرىنى بىراقلا يوقىتىشقا ئۇرۇندى. ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى ھۇجۇمى 1947 - يىلنىڭ بېشىدا ئەڭ يۇقىرى پەللىگە يەتتى.

گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ ھۇجۇمى ئالدىدا، جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى ۋە ماۋ زېدۇڭ گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ ھۇجۇمى ئۈستىدىن غەلبە قىلىشنىڭ سىياسى فاكتورىنى ۋە ھەربى فاكتورىنى دانالىق بىلەن كۆرسىتىپ بەردى. يەنى سىياسى جەھەتتە، ئامېرىكا جاھانگىرلىگىگە ۋە جىياڭ جېيېشىغا قارشى پۈتۈن مىللەتنىڭ كەڭ بىرلىك سېپىنى ئۆيۇشتۇرۇش؛ ھەربى ئىشلار جەھەتتە، ۋاقتىنچە ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولۇپ تۇرۇۋاتقان دۈشمەنلەرنىڭ ھۇجۇمى ئالدىدا، شەھەرلەر ياكى جايىلارنى ساقلاشنى ئاساسىي نىشان قىلماي، دۈشمەننىڭ جانلىق كۈچلىرىنى يوقىتىشنى ئاساسىي نىشان قىلغان ھەرىكەتلىك مۇداپىئە ئىستراتېگىيىسىنى قوللىنىشتىن ئىبارەت.

خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە ماۋ زېدۇڭنىڭ ھەربى فاكتورىنى توغرا ئىجرا قىلدى. ئۇرۇش باشلانغاندىن كېيىن، ھەرقايسى ئازات رايونلاردىكى ئارمىيە ۋە خەلق قەتئىي ھەرىكەتكە كېلىپ، ھەرىكەتلىك مۇداپىئە ئۇرۇشى ئارقىلىق جياڭ جېيېشىنىڭ ھۇجۇمىنى تارمار قىلدى. 8 ئاي

ئىچىده خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى ئازات رايونىدىكى جاڭجياكۇ، چېڭدې، خۇەيىين قاتارلىق مۇھىم شەھەرلەردىن ئۆزلۈكىدىن ۋازكەچكەن بولسىمۇ، 710 مىڭ دۇشمەننى يوقاتتى. خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى ئۆزىنى دۇشمەن قوشۇنلىرىدىن ئولجا ئالغان قورال-ياراقلار بىلەن قوراللاندۇرۇپ، ئەسىر ئېلىنغان دۇشمەن ئەسكەرلىرىنى تەربىيىلەپ ئۆزگەرتىش ئارقىلىق تولۇقلىدى. شۇنداق قىلىپ، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى كۈرەش قىلغانسېرى ئۇلغايدى، كۈچلۈك بولۇپ قالدى، گومىنداڭ ئارمىيىسى جەڭ قىلغانسېرى ئازلاپ، زەئىپلىشىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن 1947-يىل 3-ئايدىن باشلاپ، گومىنداڭ ئومۇمى يۈزلۈك ھۇجۇمنى توختىتىپ، ئۇنى نۇقتىلىق ھۇجۇمغا ئۆزگەرتىشكە مەجبۇر بولۇپ، ھۇجۇمنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى ئازات رايونىنىڭ شەرقىي ۋە غەربىي ئىككى قانىتىغا يەنى شەندۇڭغا ۋە شىمالىي شەنشىگە قاراتتى، باشقا سەپلەردە بولسا مۇداپىئە ھالىتىدە تۇردى. پېڭ دېخۇەي، خې لۇڭ، شى جۇڭشۈن رەھبەرلىك قىلغان غەربىي شىمال دالا ئارمىيىسى ۋە چېن يى، سۇ يۈ قاتارلىقلار رەھبەرلىك قىلغان شەرقىي جۇڭگو دالا ئارمىيىسى جانلىق، ئەپچىل ئۇرۇش تاكتىكىسىنى قوللىنىپ، دۇشمەننىڭ نۇقتىلىق ھۇجۇمىنى تارمار قىلدى؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا شەرقىي شىمال ۋە شىمالىي جۇڭگودىكى خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىمۇ قىسمەن قايتۇرما ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى.

فېئودالىلىق-دەللال ھاكىمىيەتنى ئۆزۈل-كېسىل يوقا-

تىش ئۇچۇن كۆرەش قىلىش بىر يىل ئىچكى سەپتە مۇداپىە ئۇرۇشى ئېلىپ بېرىش ئارقىسىدا، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ 1 مىليون 120 مىڭ ئادىمىنى يوقاتتى، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ مۇنتىزىم ئارمىيىسى 1 مىليون 280 مىڭ كىشىلىك قوشۇندىن زورىيىپ 2 مىليون كىشىلىك قوشۇن بولۇپ قالدى. 1947 ـ يىل 7 ـ ئايدىن 9 ـ ئايغىچە خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدا ھۇجۇمغا ئۆتتى ھەمدە ئاساسىي ئۇرۇش مەيدانلىرىنى گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىغىدىكى رايونلارغا يۆتكىدى. خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى ئىستراتېگىيىلىك مۇداپىئەدىن ئىستراتېگىيىلىك ھۇجۇمغا ئۆتتى، غايەت زور جاڭلىق كۆچىنى يوقاتقان گومىنداڭ ئارمىيىسى بولسا ئىستراتېگىيىلىك ھۇجۇمدىن ئىستراتېگىيىلىك مۇداپىئەگە ئۆتۈشكە مەجبۇر بولدى. بۇ ــ تارىخىي بۇرۇلۇش نۇقتىسى. ماۋ زېدۇڭ شۇ يىلى 12 ـ ئايدا، جۇڭگو كومپارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ يىغىنىدا بەرگەن «ھازىرقى ۋەزىيەت ۋە بىزنىڭ ۋەزىپىمىز» دېگەن دوكلاتتا مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: "بۇ ــ جياڭ جېيشىنىڭ 20 يىللىق ئەكسىلىنقىلاۋىي ھۆكۈمرانلىغى راۋاجلىنىشتىن يوقىلىشقا يۈز تۇتقان بۇرۇلۇش نۇقتىسى. بۇ ــ جاھانگىرلىكنىڭ جۇڭگو دېكى يۈز نەچچە يىلدىن بۇيانقى ھۆكۈمرانلىغى راۋاجلىنىشتىن يوقىلىشقا يۈز تۇتقان بۇرۇلۇش نۇقتىسى." دوكلاتتا يەنە پارتىيەنىڭ ھەربىي جەھەتتىكى ئىستراتېگىيىسى، يەر ئىسلاھاتى ۋە پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش ھەركىتىدىكى فاكىجېنى، ئىقتىسادىي

سیاستی، خەلق دېموكراتىيىسى بىرلىك سېپى قاتارلىق زور مەسىلىلەر سىستېمىلىق شەرھىلەندى.

خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ ھۇجۇمىنى چېكىنىدۈرگەنلىگىنىڭ مۇھىم سەۋەبىدىن ئازات رايوندا يەر ئىسلاھاتىنىڭ ئومۇمى يۈزلۈك يولغا قويۇلغانلىغىدۇر. ياپونىيە تەسلىم بولغاندىن كېيىن، كەڭ دېخانلار يەرگە ئىگە بولۇشنى جەددى تەلەپ قىلدى، جۇڭگو كومموپىستىك پارتىيىسى دېخانلارنىڭ تەلىۋىنى ئۆز ۋاقتىدا قاندۇرۇش ئۈچۈن، 1946 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى يولىيورۇق چىقىرىپ، ئىجارە ۋە ئۆسۈمنى كېمەيتىش سىياسىتىنى پومىشكلار سىنىپىنىڭ يەرلىرىنى مۇسادىرە قىلىپ دېخانلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىش سىياسىتىگە ئۆزگەرتتى. 1947 ـ يىل 9 ـ ئايدا، جۇڭگو كومموپىستىك پارتىيىسى «جۇڭگو يەر قانۇنى پىروگىراممىسى»نى تۇنجۇق چىقىپ، فېئودالىلىق ۋە يېرىم فېئودالىلىق ئېكسپىلاتاتسىيە ئاساسىدىكى يەر تۈزۈمىنى بىكار قىلىشنى، يەر تەرىغۇچىنىڭ يېرى بولسۇن، دېگەن يەر تۈزۈمىنى يولغا قويۇشنى رەسمىي بەلگىلىدى. شۇنىڭدىن باشلاپ، ئازات رايونلاردىكى يەر ئىسلاھاتى ھەركىتى كونا ئازات رايونلار ۋە يېرىم كونا ئازات رايونلاردا ئومۇمىي يۈزلۈك قانات يايدۇرۇلدى. «يەر قانۇنى پىروگىراممىسى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىنكى بىر يىل ئىچىدە، ئازات رايونلاردىكى تەخمىنەن 100 مىليون دېخان يەرگە ئىگە بولدى. بۇ ھال كەڭ دېخانلارنىڭ ئازاتلىق ئۇرۇشقا قاتنىشىش ۋە ياردەم بېرىش-

تىكى ئاكتىپلىغىنى ئىنتايىن زور دەرىجىدە قوزغىدى، ئۇرۇش-
نىڭ ئارقا سەپلىرىنى ئىنتايىن چىڭ مۇستەھكەملىدى.

گومىندالڭ ھۆكۈمرانلىغىدىكى رايونلاردا ۋەتەنپەر-ۋەرلىك دېموكراتىيە ھەرىكىتىنىڭ كۆتۈرىلىشى جيالڭ جيېشى خەلققە قارشى ئىچكى ئۇرۇش ئېلىپ بېرىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، گومىندالڭ ھۆكۈمرانلىغىدىكى رايونلار كۈندىن-كۈنگە مۇستەمىلىكىلەشتۈرۈلدى، ئىقتىسادىي كىرىزىس بارغانسېرى ئېغىرلاشتى، خەلقنىڭ ئامېرىكا ۋە جيالڭ جيېشىغا قارشى ۋەتەنپەرۋەرلىك دېموكراتىيە ھەرىكىتىمۇ بارغانسېرى كۆتۈرىلدى.

گومىندالڭ ھۆكۈمرانلار گۇرۇھىنىڭ بىيۇروكرات كاپىتالى ياپونىيە تەسلىم بولغاندىن كېيىن، ياپون قاراقچىلىرىنى ئۇزاق مۇددەت ۋەھشىيانە تالان-تاراج قىلىش ئارقىلىق توپلىغان جۇڭگو خەلقىنىڭ بايلىغىنى "زورلۇق بىلەن تاپشۇرۇۋېلىپ"، ئۆزىنى تېخىمۇ بوردىدى. 4 چوڭ ئائىلىنىڭ بىيۇروكرات كاپىتالى دەللال كاپىتال خاراكتېرىغا ئىگە بولۇپ، ئامېرىكىنىڭ مونوپولىيە كاپىتالىنىڭ مەنپەئەتىگە بېقىناتتى، شۇڭا گومىندالڭ ھۆكۈمرانلىغىدىكى رايونلارنىڭ ئىقتىسادى كۈندىن-كۈنگە مۇستەملىكىلىشىپ كەتتى. 4 چوڭ ئائىلىنىڭ ھۆكۈمرانلىغىنى قوغداش ئۈچۈن، جيالڭ جيېشى دۆلەتنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنى سېتىش ئارقىلىق ئامېرىكىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشتى. 1946-يىل 11-ئايدا، ئامېرىكا بىلەن جيالڭ جيېشى «جۇڭگو-ئامېرىكا سودا شەرتنامىسى»نى تۈزدى. مۇشۇ ۋەتەن ساتقۇچلۇق شەرتنامە

ۋە باشقا بىر قاتار شەرتنامە، كېلىشىملەر ئارقىلىق، جياڭ جيېشى جۇڭگونىڭ نۇرغۇن مۇھىم زىمنلىرىنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقى ھەمدە ھەربىي ئىشلار، ئىچكى ئىشلار، دىپلوماتىيە، ئىقتىسات جەھەتتىكى ئىگىلىك ھوقۇقنى ئامېرىكىغا سېتىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن، ياپونىيە تەسلىم بولغاندىن تارتىپ 1947 - يىل 7 - ئايغىچە جياڭ جيېشى ئامېرىكىنىڭ جەمئىي 4 مىليارت ئامېرىكا دوللىرىدىن ئارتۇق ياردەمگە ئېرىشتى. ئامېرىكىنىڭ تاۋارلىرى خۇددى تاشقىن سۈدەك گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىغىدىكى رايونلارغا ئېتىلىپ كىردى، ئۇنىڭ ئۇستىگە جياڭ جيېشى ئىچكى ئۇرۇش ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن، خەلقنى دەھشەتلىك تۇردە شۇلىدى ۋە تالان - تاراج قىلدى، شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىغىدىكى رايونلاردىكى ئىقتىسادىي كىرىزىس مەسلىسز ئېغىرلاشتى. جۇڭگونىڭ مىللى سودا - سانائىتىنىڭ بارلىق ھاياتىي كۈچى بوغۇپ تاشلاندى، يېزا ئىگىلىگى ۋەيران بولدى، مال باھاسى بىردىنلا ئۆرلەپ كەتتى، پۇل پاخالاشتى، خەلق كۈن كەچۈرەلمەيدىغان بولۇپ قالدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشتىن بۇرۇنقى مال باھاسىنى ئۆلچەم قىلىپ ھىساپلىغاندا، ياپونىيە تەسلىم بولۇش ھارپىسىدا، مال باھاسى 1 مىڭ 800 ھەسسە ئۆرلىدى، 1947 - يىل 4 - ئايغا كەلگەندە، 60 مىڭ ھەسسە ئۆرلىرى. جياڭ جيېشى ھۆكۈمىتى تارقاتقان فابى پۇلىنىڭ سوممىسى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش ھارپىسىدا 1 مىليارت 400 مىليون، ياپونىيە تەسلىم بولۇش

هارپىسغا كەلگەنىدە 500 مىليارت، 1947 - يىل 4 - ئايدا 16 تىرىلىيوندىن ئارتۇق بولدى.

ئىقتىسادىي كىرىزىسنىڭ چوڭقۇرلىشىشى ۋە سىياسى ئالدام-چىلىقنىڭ بەربات بولۇشى ھەمدە ھەربىي ھۆجۇمنىڭ مەغلۇپ بولۇشى ئارقىسىدا، گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىغىدىكى رايونلاردىكى خەلقنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك دېموكراتىيە ھەرىكىتى كۈندىن-كۈنگە كۆتىرىلدى. ئىشچىلار، ئوقۇغۇچىلار ۋە ھەر ساھەدىكى كەڭ خەلقنىڭ ئامېرىكا ۋە جياڭ جيېشىغا قارشى كۈرىشى يەنە بىر ئىنقلاۋىي سەپنى شەكىللەندۈرۈپ، ئازات رايونلاردىكى ئارمىيە ۋە خەلقنىڭ قوراللىق كۈرىشى بىلەن ماسلاشتى. 1946 - يىل 9 - ئايدا، شاڭخەي خەلقى "ئامېرىكا ئارمىيىسىنى جۇڭگودىن چېكىنىدۈرۈش ھەپتىلىگى" ھەرىكىتىنى قوزغىدى. شۇ يىلى 12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جياڭ جيېشى قورچاق مىللى كېڭەش يىغىنى ئېچىۋاتقان مەزگىلدە، شاڭخەيدە نەچچە 10 مىڭلىغان يايمىچىلارنىڭ ھايات كەچۈرۈشىنى تەلەپ قىلىش كۆرىشىدە قانلىق ۋەقە پەيدا بولدى. 12 - ئاينىڭ ئاخىرىدا، پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى 500 مىڭ ئوقۇغۇچى نامايىش قىلىپ، ئامېرىكا ئەسكىرىنىڭ بېيجىڭ داشۆنىڭ قىز ئوقۇغۇچىسىغا باسقۇنچىلىق قىلىش زوراۋانلىغىغا ئېتىراز بىلدۈر-دى. 1947 - يىل 5 - ئايغا كەلگەندە، يەنە مەملىكەت بويىچە ئوقۇغۇچىلارنىڭ "ئاچارچىلىققا، ئىچكى ئۇرۇشقا، زىيانكەشلىككە قارشى" ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەرىكىتى پارتلىدى. جياڭ جيېشى

قولغا ئېلىش، قاماش، ئۇرۇش، قىرغىنچىلىق قىلىش قاتارلىق زوراۋانلىقلار ئارقىلىق ئوقۇغۇچىلار، ئىشچىلار ۋە كەڭ خەلقنىڭ كۆڑىشىنى باستۇرغان بولسىمۇ، خەلقنىڭ كۆڑىشى بىر قېتىمقىسىدىن يەنە بىر قېتىمقىسى تېخىمۇ قەتئى، شىددەتلىك بولدى. 1948 ـ يىل 5 ـ ئايدا، يەنە ئامېرىكىنىڭ ياپون تاجاۋۇزچى كۈچلىرىنىڭ قايتىدىن باش كۆتىرىشىنى يۆلىشىگە قارشى ۋەتەنپەرۋەرلىك هەركەت پارتلىدى. خەلق بىلەن دۈشمەنلەشكەن جياڭ جيېشى پۈتۈن خەلقنىڭ مۇھاسىرىسىدە قالدى. گومىندالڭ هۆكۈمرانلىغىدىكى رايونلاردىكى كەڭ خەلق ئۆمىدىنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە باغلاپ، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ تېز كېلىشىنى، بالدۇرراق ئازات بولۇشىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈپ تۇردى.

خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى ئىستراتېگىيىلىك هۇجۇمغا ئۆتكەندىن كېيىن، جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىگىدىكى خەلق دېموكراتىك بىرلىك سەپمۇ روشەن تۇردە قۇرۇلۇشقا باشلىدى. جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى 1947 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى خىتاپنامە ئېلان قىلىپ، "جياڭ جيېشىنى يوقىتىپ، دېموكراتىك بىرلەشمە هۆكۈمەت قۇرايلى" دېگەن شوئارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، "ئىشچىلار، دېخانلار، ئەسكەرلەر، زىيالىلار، سودا ـ سانائەتچىلەردىن ئىبارەت ئېزىلگۈچى سىنىپلار، خەلق تەشكىلاتلىرى، دېموكراتىك پارتىيە ـ گۇرۇھلار، ئاز سانلىق مىللەتلەر، هەر قايسى جايلاردىكى جۇڭگو مۇھاجىرلىرى ۋە باشقا ۋەتەنپەر

ۋەرلەرنى بىرلەشتۈرۈپ، مىللى بىرلىك سەپ تەشكىل قىلىپ، جياڭ جيېشىنىڭ ھاكىمۇتلەق ھۆكۈمىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، دېموكراتىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇش"نى تەشەببۇس قىلدى. بۇ ختاپنامە جياڭ جيېشىنىڭ ھاكىمۇتلەق ھۆكۈمىتىگە قارشى تۇرىدىغان بارلىق كىشىلەرنىڭ كومموۇنىستىك پارتىيىنىڭ رەھبەرلىگىدە ئۇيۇشۇپ، خەلق دېموكراتىك بىرلىك سەپنى تۈزۈشىگە يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تۇرتكە بولدى. 10 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى، ئەشەددىلىكتە ئۇچىغا چىققان جياڭ جيېشى بۇيرۇق چۈشۈرۈپ جۇڭگو دېموكراتىيە ئىتتىپاقىنى تارقىتىۋەتتى. بەزى بۇرژۇئا زىيالىلىرى دەسلەپتە ئىنقىلاپ بىلەن ئەكسىلئىنقىلاپ ئوتتۇرىسىدا ئوتتۇرا يول ئىزدەشنى خام خىيال قىلغان ئىدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ۋەھشىيانە زۇلمى ئاستىدا، بۇنداق ئۈچىنچى يولدا مېڭىش خام خىيالى پۈتۈنلەي بەربات بولدى.

دېموكراتىيە ئىتتىپاقى تارقىتىلغاندىن كېيىن، جۇڭگو كومموۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ يارديمى ئاستىدا، ئوتتۇرىدىكى سىياسى گۇرۇھلار قايتىدىن يېغىلدى. 1948 ـ يىلى ئەتىيازدا، دېموكراتىيە ئىتتىپاقىنىڭ شېن جۈنرۇ قاتارلىق رەھبەرلىرى شياڭگاڭدا دېموكراتىيە ئىتتىپاقىنىڭ رەھبەرلىك ئورگىنىنى قايتىدىن قۇردى. گومىنداڭ ئىچىدىكى بىرنەچچە دېموكراتلار تەشكىلاتلىرىمۇ بىرلىشىپ، لى جىشېن، خې شياڭنىڭ قاتارلىقلارنىڭ باشچىلىغىدا "جۇڭگو گومىنداڭ ئىنقىلاۋىي كومىتېتى"نى

قۇردى. ئۇلار جۇڭگو كوممۇنستىك پارتىيىسى بىلەن ھەمكارلە-شىپ، گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل سىياسىتىگە ۋە ئامېرىكىنىڭ جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىش سىياسىتىگە قارشى تۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى. دىخان ـ ئىشچىلار دېموكراتىك پارتىيىسى، دېموكراتىـ-يىنى ئىلگىرى سۈرۈش جەمىيىتى، دېموكراتىك دۆلەت قۇرۇش جەمىيىتى، 3 ـ سېنتەبىر ئىلمىي جەمىيىتى قاتارلىق دېموكراتىك پارتىيە ـ گۇرۇھلار ۋە پارتىيە ـ گۇرۇھسىز دېموكراتىك زاتلارمۇ بۇ چاغدا ئاكتىپ سىياسى پوزىتسىيە تۇتتى. شۇنداق قىلىپ، جۇڭگو كوممۇنستىك پارتىيىسى رەھبەرلىك قىلىدىغان، پۈتۈن مەملىكەتتىكى دېموكراتىك پارتىيە ـ گۇرۇھلار، خەلق تەشكىلاتـ-لىرى قاتناشقان خەلق دېموكراتىك بىرلىك سەپنى قۇرۇشنىڭ شەرت ـ شارائىتى پىشىپ يېتىلدى.

1948 ـ يىلى، جۇڭگو كوممۇنستىك پارتىيىسى "1 ـ ماي" ئەمگەكچىلەر بايرىمىنى خاتىرىلەش شوئارلىرىدا، ئەكسىيەتچىلەر قاتناشمىغان يېڭى سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى يىغىنىنى تېزدىن چاقىرىش، دېموكراتىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇش دېگەن چاقىرىقنى چىقاردى. بۇ چاقىرىق پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ھمايە قىلىشىغا ئىگە بولدى، ھەرقايسى دېموكراتىك پارتىيە ـ گۇرۇھلار ۋە نوپۇغۇن دېموكراتىك زاتلار ئومۇمى تېلېگرامما يوللاپ، ئۇنىڭغا قىزغىن ئاۋاز قوشۇپ، خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى يىغىنىنى چاقىرىشنى قۇۋۋەتلىدى.

ئۇچىنچى ئىنقىلاۋىي ئۇرۇشنىڭ غەلبىسى خەلق

ئازاتلىق ئارمىيىسى 1948 - يىلى ئەتىياز ۋە يازدا دۈشمەن نۇقتىلىق مۇداپىئەلەنگەن نۇرغۇن شەھەرلەرنى ئارقا - ئارقىدىن ھۇجۇم بىلەن ئالدى. 1948 - يىل 9 - ئايدىن كېيىن، ئىلگىر - كېيىن بولۇپ لياۋشېن جېڭى، خۇەيخەي جېڭى، بېيپىڭ - تيەنجىن - جاڭجياكۇ جېڭىدىن ئىبارەت 3 چوڭ جەڭنى قوزغىدى. مانا بۇ 3 چوڭ جەڭ خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى بىلەن گومىنداڭ ئارمىيىسى ئوتتۇرىسىدىكى ئاساسىي كۈچ جەھەتتىكى ھەل قىلغۇچ جەڭ ئىدى، 9 - ئاينىڭ 12 - كۈنىدىن 11 - ئاينىڭ 2 - كۈنگىچە ئىلىپ بېرىلغان لياۋشېن جېڭىدە، شەرقىي شىمال خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى شەرقىي شىمال تەۋەسىدىكى گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ ھەممە ئاساسىي كۈچى بولغان 470 مىڭ ئادىمنى يوقاتتىپ، شەرقىي شىمالنىڭ ھەممە يېرىنى ئازات قىلدى. بۇنىڭدىن كېيىن خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى سۈپەت جەھەتتىلا ئەمەس، سان جەھەتتىمۇ دۈشمەن ئارمىيىسىدىن ئۈستۈن كەلدى، يەنى دۈشمەن ئارمىيىسىنىڭ ئومۇمىي ئەسكىرىي كۈچى ئازىيىپ 2 مىليون 900 مىڭ ئادەمگە چۈشۈپ قالدى، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ ئادەم سانى بولسا كۆپىيىپ 3 مىليونغا يەتتى. 11 - ئاينىڭ 6 - كۈنىدىن 1949 - يىل 1 - ئاينىڭ 10 - كۈنگىچە ئىلىپ بېرىلغان خۇەيخەي جېڭىدە، دېڭ شياۋپىڭ شۇجى بولغان، لىيۇ بوچىڭ، چېن يى، سۇ يۈي، تەن جېنلىنلار قاتناشقان باش ئالدىنقى سەپ كومىتېتى شەرقىي جۇڭگو دالا ئارمىيىسى بىلەن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك دالا ئارمىيىسىدىن ئىبارەت

2 چوڭ دالا ئارمىيىسگە قوماندانلىق قىلىپ، شۇجۇ، سۇشيەن، يۈكچىڭ رايونلىرىدا شەرقىي جۇڭگو تەۋەسىدىكى گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ خىل ئاساسىي كۈچىنىڭ 550 مىڭ ئادىمىنى پۈتۈنلەي يوقاتتى، شەرقىي جۇڭگو، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونىنىڭ چاڭجىياڭ دەرياسىنىڭ شىمالىدىكى ئازغىنا جايلاردىن باشقا ھەممە يېرىنى ئازات قىلدى. شۇنداق قىلىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىق مەركىزى ــ نەنجىڭ، شاڭخەي خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ ئالدىدا ئوچۇقلا قالدى. 1948 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنىدىن 1949 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنىگىچە ئىلىپ بېرىلغان بېيپىڭ ـ تيەنجىن ـ جاڭجياكۇ جېڭىدە، شەرقىي شىمال دالا ئارمىيىسى شىمالىي جۇڭگودىكى 2 بىڭتۈەن بىلەن بىللە تيەنجىن ۋە جاڭجياكۇنى ساقلاپ تۇرغان دۈشمەنلەرنى يوقاتتىپ، بېيپىڭنى ساقلاپ تۇرغان قوشۇنلارنى تېچ يول بىلەن ئۆزگەرتىپ تۈزۈپ، جەمئى گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ ئاساسىي كۈچى بولغان 520 مىڭ ئادىمنى يوقتىپ ۋە ئۆزگەرتىپ تۈزۈپ، شىمالىي جۇڭگونىڭ ئازغىنا جايلىرىدىن باشقا ھەممە رايونىنى ئازات قىلدى. 3 چوڭ جەڭ ئارقىلىق، گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ ئاساسىي كۈچلىرىنىڭ كۆپ قىسمى يوقىتىلدى، جۇڭگو خەلق ئىنقىلاۋى ھەربى جەھەتتە ئاساسىي جەھەتتىن غەلبە قازاندى.

ئىنقىلاپ غەلبە قىلغانلىقتىن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى 1949 ـ يىل 3 ـ ئايدا 7 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتنىڭ

2 ـ ئومۇمى يىغىنىنى چاقىردى. ماۋ زېدۇڭنىڭ رىياسەتچىلىگىدە، يىغىن پارتىيە خىزمىتىنىڭ مەركىزىنى يېزىلاردىن شەھەرلەرگە يۆتكەشنى بەلگىلىدى. يىغىن ئىشچىلار سىنىپىغا تايىنىپ شەھەرلەرنى باشقۇرۇشنى ئۇگىنىۋېلىش ۋەزىپىسىنى ئوتتۇرىغا قويىدى. يىغىن ئىنقىلاپ غەلبىسە قازانغاندىن كېيىنكى مەملىكەت ئىچىدىكى ھەر خىل ئىگىلىك تەرىكىپلىرىنى تەھلىل قىلىپ، سوتسىيالىستىك خاراكتېرىدىكى دۆلەت ئىگىلىگىنىڭ خەلق ئىگىلىگىدىكى رەھبەرلىك ئورنىنى كۆرسىتىپ بەردى ھەمدە پارتىيە ھەر خىل ئىگىلىك تەرىكىپلىرىگە قوللىنىدىغان سىياسەتلەرنى بەلگىلىدى، شۇنىڭ بىلەن ئىنقىلاپ مەملىكەت بويىچە غەلبە قازانغاندىن كېيىن جۇڭگونى سوتسىيالىزىم جەمئىيىتىگە ئۆتكۈزۈشكە باشلاشنىڭ ئاساسىي پىرىنسىپىنى تۇزۇپ چىقتى. يىغىندىن كېيىن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى ۋە خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ باش ئىشتاۋى بېيجىڭغا كۆچتى.

مەملىكەت بويىچە ئۇرۇش ۋەزىيىتىدە جىددىي بۇرۇلۇش بولغان، گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىغى گۈم بولۇش ئالدىدا تۇرغان چاغدا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى گۇرۇھى مەغلۇبىيەت ھالىتىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، ئامېرىكىنىڭ پىلانلىشى ئاستىدا، "تېچلىق ھۇجۇمى"نى قوزغىدى. 1949 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى، جىياڭ جېيشى سۆلىھ تەلەپ قىلىپ ساختا بايانات چىقىرىپ، "تېچلىق"نى بانا قىلىپ، ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىش ۋاقتىغا ئىگە بولۇپ، جارأھىتىنى ساقايتۇۋېلىپ، يەڭئۇاشتىن باش

كۆتىرىپ چىقىپ، ئىنقىلاپنى يوقىتىشقا ئۇرۇنىدى. مۇشۇ سۇلىه تەلەپ قىلىنغان ساختا بايانىاتنى كۆزدە تۇتۇپ، ماۋ زېدۇڭ 1 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ۋەزىيەت توغرىسىدا بايانات ئېلان قىلىپ، ھەقىقى تېچىلقىنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ 8 ماددىلىق شەرتىنى ئوتتۇرىغا قويىدى. 1949 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى، جۇڭگو كومموئنستىك پارتىيىسىنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن گومىنداڭ لى زۇڭرېن ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىللىرى جاڭ جۈجۇڭ، شاۋ لىزى قاتارلىقلار «ئىچكى تېچلىق كېلىشىمى»نى تۈزۈپ چىققاندىن كېيىن، نەنجىڭ گومىنداڭ لى زۇڭرېن ھۆكۈمىتى ئىمزا قويۇشـ نى رەت قىلدى. شۇنداق قىلىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ "تېچلىق ھۇجۇمى"دىن ئىبارەت سۇيىقەستى پۈتۈنلەي ئېچىپ تاشلاندى.

1949 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى، جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ مىليونلىغان قەھرىمانلىرى پۈتۈن جۇڭگونى ئازات قىلىش ئۈچۈن، چاڭجياڭ دەرياسىنى كېسىپ ئۆتۈپ، جەنۇبقا يۈرۈش قىلىشقا باشلىدى. 23 ـ كۈنى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىغىنىڭ مەركىزى ـــ نەنجىڭ ئازات قىلىنىپ، گومىنـ داڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىغىنىڭ گۈمران بولغانلىغى رەسمىي جاكالاندى. ئارقىدىنلا، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ جەنۇبىدىكى، غەربىي شىمالىدىكى نەچچە مىڭ چاقىرىم كېلىدىغان سەپتە باتۇرلۇق بىلەن ئالغا بېسىپ، قالـ دۇق دۈشمەنلەرنى تازىلىدى. 1949 ـ يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەنـ

ده، شىزاڭدىن باشقا، مەملىكەت بويىچە قۇرۇقلۇق پۇتۇنلەي ئازات بولدى. جۇڭگو خەلقىنىڭ ئىنقىلاۋىي ئۇرۇشى پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدا ئاساسىي جەھەتتىن غەلبە قازاندى.

1946 ـ يىل 7 ـ ئايدىن 1950 ـ يىل 6 ـ ئايغىچە، جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ جەمئى 8 مىليون 70 مىڭدىن كۆپ ئادەمنى يوقاتتى، 54 مىڭ 400 دىن كۆپ ھەر خىل توپ ـ زەمبىرەكلىرىنى، 319 مىڭ 900 دىن كۆپ تۇرلۇك پىلىموتلىرىنى، 1 مىڭدىن ئارتۇق تانكا ۋە تۆمۇر قاپلىمىلىق ماشىنىسىنى، 20 مىڭدىن ئارتۇق ئاپتوموبىلىنى ۋە باشقا كۆپلىگەن قورال ـ ياراق، ئوس. كۇنە ـ جابدۇقلىرىنى ئولجا ئالدى.

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى يىغىنىنىڭ چاقىرىلىشى گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىغى پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدا ئاغدۇرۇپ تاشلانغاندىن كېيىن، جۇڭگو خەلقى ئۆزىنىڭ دۆلىتىنى قۇرۇشى لازىم. ماۋ زېدۇڭ يېڭى جۇڭگونىڭ دۆلەت خاراكتېرى ۋە تۇرلۇك ئاساسىي سىياسەتلىرىنى شەرھىلەپ بېرىش ئۈچۈن، 1949 ـ يىل 6 ـ ئاي-نىڭ 30 ـ كۈنى «خەلق دېموكراتىيىسى دىكتاتۇرىسى ھەققىدە» دىگەن ماقالىنى ئېلان قىلدى. ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ دۆلەت خاراكتېرى "ئىشچىلار سىنىپى (كوممۇنىستىك پارتىيە ئارقىلىق) رەھبەرلىك قىلىدى-غان، ئىشچى ـ دېخانلار ئىتتىپاقىنى ئاساس قىلىدىغان خەلق

دېموكراتىيسى دېكتاتۇرىسىدىن ئىبارەت"؛ ئۇنىڭ خەلقارا سىياسىتى "خەلقارا ئىنقىلاۋىي كۈچلەر بىلەن بىر ئىتتىپاق بولۇشى كېرەك" دېگەندىن ئىبارەت. بۇ ئىلمىي ماقالىدا، ماۋزېدۇڭ جۇڭگو كومپارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىغا ۋاكالىتەن يېڭى جۇڭگو قۇرۇشنىڭ ئاساسىي پىرىنسىپىنى تۇنجۇپ چىقتى.

جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ 1 ـ نۆۋەتلىك ئومۇمى يىغىنى 9 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى بېيجىڭدا ئېچىلدى. بۇ يىغىن ئىشچىلار سىنىپى رەھبەرلىك قىلغان، ئىشچى ـ دېخانلار ئىتتىپاقىنى ئاساس قىلغان، ئىشچىلار سىنىپى، دېخانلار سىنىپى، ئۇششاق بۇرژۇئازىيە، مىللى بۇرژۇئازىيە ۋە باشقا ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتلار، ئاز سانلىق مىللەتلەر ھەم چەتئەللەردىكى جۇڭگو مۇھاجىرلىرىنىڭ ۋەكىللىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان خەلق دېموكراتىيسى بىرلىك سىپى يىغىنى بولدى. خەلق سىياسى كېڭىشى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىغە ۋەكىللىك قىلىشتەك خاراكتېرغا ئىگە، شۇڭلاشقا، سىياسى كېڭەش ئومۇمى سايلام ئارقىلىق مەيدانغا كەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئىرادىسىگە ۋەكىللىك قىلىپ، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئېچىلغىچە بولغان ئارىلىقتا مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ خىزمەت ھوقۇقىنى ۋاكالىتەن يۈرگۈزدى. يىغىن جۇڭگو كومىمۇنىستىك پارتىيىسى ئوتتۇرىغا قويغان لايىھىگە ئاساسەن، «جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئورتاق پروگراممىسى»نى ماقۇللىدى، پروگراممىدا يېڭى جۇڭگونىڭ دۆلەت خاراكتېرى

ۋە ۋەزىپىسى، خەلقنىڭ ھوقۇقى ۋە مەجبۇرىيەتلىرى، يېڭى جۇڭگونىڭ ھاكىمىيەت ئاپاراتى، ھەربى ئىشلار تۈزۈمى، ئىقتىسادىي سىياستى، مەدەنىيەت ـ مائارىپ سىياستى، مىللى سىياستى ۋە دىپلوماتىيە سىياستىنىڭ ئاساسىي پرىنسىپلىرى بەلگىلەندى. پروگراممدا ئىشچىلار سىنىپىنىڭ سىياسى جەھەتتىكى رەھبەرلىك ئورنى ۋە سوتسىيالىستىك خاراكتېردىكى دۆلەت ئىگىلىگىنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى رەھبەرلىك ئورنى ئېنىق بەلگىلەندى. بۇنداق رەھبەرلىك جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ سوتسىيالىزىمغا ئۆتۈشىنىڭ ئاساسلىق كاپالىتىدۇر. ئورتاق پروگىراممىغا جۇڭگو خەلقىنىڭ ۋاقىتلىق ئاساسىي نىزامنامىسى بولۇپ قالدى. يېغىن يەنە «جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى»، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى»نى ماقۇللىدى، ماۋ زېدۇڭنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ھەيئىتىنىڭ رەئىسلىگىگە، جۇ دې، لىيۇ شاۋچى، سۇڭ چىڭلىڭ، لى جىشېن، جاڭ لەن، گاۋ گاڭلار مۇئاۋىن رەئىسلىگىگە سايلىدى، جۇ ئېنلەي قاتارلىق 56 كىشىنى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ھەيئىتى قىلىپ سايلىدى. دۆلەت بايرىغى، دۆلەت شېئىرىنى بەلگىلىدى ۋە بېيجىڭنى پايتەخت قىلىپ بېكىتتى.

5. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە تېچلىق، دېموكراتىيە ۋە سوتسىيالىزىم ئۇچۇن كۈرەش قىلىنغان بەش يىل

(1949 ـ يىل 1 ـ ئايدىن 1954 ـ يىل 10 ـ ئايغىچە)

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلۇش كاتتا مۇراسىمى 1949 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلدى. ماۋ زېدۇڭ بېيجىڭ ـ دىكى تيەنئەنمېنده پۇتۇن مەملىكەت خەلقىغە ۋە پۇتۇن دۇنياغا بايانات چىقىرىپ، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى ۋە مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەسمىي قۇرۇلغانلىغىنى تەنتەنىلىك جاكالـ ـدى. جۇڭگو تارىخى شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن يېڭى دەۋرگە قەدەم قويدى. 1919 ـ يىلىدىكى "4 ـ ماي" ھەرىكىتىدىن بۇيان، جۇڭگو خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە، فېئودالىزىمغا، بىيۇروكرات كاپىتا ـ لىزىمغا قارشى يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاۋى توپ ـ توغرا 30 يىللىق ۋاقتىنى باشتىن كەچۈردى. ئۇنىڭدىن 30 يىل ئىچىده سان ـ ساناقسىز ئىنقىلاپچىلار قۇربان بولدى، نۇرغۇن مۇشكۈل ـ لۈكلەر ۋە ئەگرى ـ توقايلىقلاردىن ئۆتۈپ، بۈگۈنكى كۈنده بۇ ئىنقىلاپ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ توغرا رەھبەر ـ لىگىده ئاخىر غەلبە قازاندى. بۇ غەلبە ماركسىزىم ـ لېنىنىزىم ـ

نىڭ 600 مىليون ئاھالىگە ئىگە چوڭ دۆلەتتىكى غەلىبىسى، ماركسىزىم ـ لېنىنىزىمنىڭ مۇستەملىكە ۋە يېرىم مۇستەملىكە دۆلەتتىكى يېڭى غەلىبىسى، دۇنياۋى تېچلىق، دېموكراتىيە ۋە سوتسىيالىزىم ئىشلىرىنىڭ ئۇلۇغ غەلىبىسىدۇر.

1940 ـ يىللا، ماۋ زېدۇڭ «يېڭى دېموكراتىزىم ھەققىدە»دە مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن ئىدى: "جۇڭگونىڭ ھازىرقى جەمىيەتىنىڭ خاراكتېرى مۇستەملىكە، يېرىم مۇستەملىكە ۋە يېرىم فېئودالليق خاراكتېر ئىكەن، ئۇ جۇڭگو ئىنقىلاۋىنىڭ ئىككى قەدەمگە بۆلۈنۈشى لازىملىغىنى بەلگىلەيدۇ. بىرىنچى قەدەمدە بۇ مۇستەملىكە، يېرىم مۇستەملىكە ۋە يېرىم فېئودالليق جەمىيەت فورماتسىيىسى ئۆزگەرتىلىپ، مۇستەقىل دېموكراتىك جەمىيەتكە ئايلاندۇرۇلىدۇ. ئىككىنچى قەدەمدە ئىنقىلاپ ئالغا راۋاجلاندۇرۇلۇپ، سوتسىيالىستىك جەمىيەت قۇرۇلىدۇ." جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلغانلىغى جۇڭگو ئىنقىلاۋىنىڭ بىرىنچى قەدەمنى بېسىپ بولغانلىغىنى، ئىككىنچى قەدەمنى بېسىشقا باشلىغانلىغىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ جۇڭگو تارىخىدىكى يېڭى دەۋر ــ خەلق دېموكراتىيىسى دىكتاتۇرىسى شارائىتىدا سوتسىيالىزىمغا ئۆتۈۋاتقان ئۇلۇغ دەۋر. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىگە رەھبەرلىك قىلىدىغان پارتىيە، شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن ئۇ جۇڭگونىڭ سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشى ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشىغا رەھبەرلىك قىلىشتەك تارىخىي ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئالدى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلغانلىغىغا پۈتۈن دۇنيا خەلقى تەنتەنە قىلدى. سوۋېت ئىتتىپاقى 1949 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتقانلىغىنى ئېلان قىلدى، كەينىدىنلا، بۇلغارىيە، رۇمىنىيە، ۋېنگرىيە، چاۋشيەن دېموكراتىك خەلق جۇمھۇرىيىتى، چېخوسلوۋاكىيە، پولشا، موڭغۇلىيە، گېرمانىيە دېموكراتىك جۇمھۇرىيىتى، ئالبانىيە، بىرما، ھىندىستان، پاكىستان، نورۋېگىيە، دانىيە، ئافغانىستان، فىنلاندىيە، شۋېتسىيە، ۋېيتنام، شۋېتسارىيە، ھىندونېزىيە، يۇگوسلاۋىيە قاتارلىق دۆلەتلەر ئارقا ئارقىدىن جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتتى. ئەنگلىيە، سەيلۇن، ئىسرائىلىيە، گوللاندىيە قاتارلىق دۆلەتلەر جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنى ئېتىراپ قىلدى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى تېچلىق دىپلوماتىيە سىياسىتىدە چىڭ تۇرۇپ، دۇنيادىكى ھەرقايسى ئەللەر بىلەن تېچ بىللە تۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى. 1950 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى، رەئىس ماۋ زېدۇڭ بىلەن گېنېرالليسسىموس ستالىننىڭ رىياسەتچىلىگىدە، جۇڭگو بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى موسكۋادا «جۇڭگو ـ سوۋېت دوستلۇق ـ ئىتتىپاقلىق ـ ھەمكارلىق شەرتنامىسى»نى ئىمزالدى، جۇڭگو بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى جۇڭگو چاڭچۇن تۆمۈريولى، لۈيشۇن ۋە دالىيەن توغرىسىدىكى كېلىشىمنى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىگە پۇل قەرز بېرىش توغرىسىدىكى كېلىشىمنى ئىمزالدى.

دۆلەتنىڭ مالىيە-ئىقتىسادىي ئەھۋالىنىڭ تۆپتىن ياخشىلىنىشىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن كۆرەش قىلىش مەركىزي خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن مالىيە-ئىقتىسادىي جەھەتتە ناھايىتى زور قىيىنچىلىقلارغا دۇچكەلدى. ئۇزاق مۇددەت داۋام قىلغان ئۇرۇشنىڭ تەسىرى ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىغى قالدۇرۇپ كەتكەن پۈل مۇئامىلە قالايمىقانچىلىغى، پۈل پاخالىغى، مال باھاسىنىڭ ئۆرلىشى، شەھەرلەر بىلەن يېزىلار ئارىسىدىكى ئالماشتۇرۇشنىڭ توختاپ قېلىشى، سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشىنىڭ ۋەيران بولۇشى قاتارلىق ئەھۋاللار مالىيە-ئىقتىسادىي جەھەتتىكى قىيىنچىلىقنىڭ ئىنتايىن ئېغىر بولۇشىغا سەۋەپ بولدى. خەلق ئىگىلىگىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ۋە راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن، مالىيە كىرىم-چىقىمىنى زور كۈچ بىلەن تەڭپۇڭلاشتۇرۇپ، پۈل مۇئامىلە ئىشلىرى ۋە مال باھاسىنى مۇقىملاشتۇرۇش لازىم ئىدى. 1950-يىل 3-ئايدا، مەركىزي خەلق ھۆكۈمىتى «دۆلەتنىڭ مالىيە-ئىقتىسات خىزمىتىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش توغرىسىدىكى قارار»نى ئېلان قىلدى. بۇ قارارنىڭ مەملىكەت بويىچە مالىيە كىرىم-چىقىمىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش؛ مەملىكەت بويىچە ماددىي ئەشيالارنى يۆتكەشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش؛ مەملىكەت بويىچە پۈلنى باشقۇرۇشنى بىرلىككە كەلتۈرۈش بەلگىلەندى. بۇ قارارنىڭ ئىجرا قىلىنىشى نەتىجىسىدە، ئېلىمىزدە پۈل پاخالىغى ناھايىتى تېز توسالدى، مال باھاسى مۇقىملاشـ

تۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، مەركىزىي خەلق ھۆكۈ-مىتى خەلققە رەھبەرلىك قىلىپ قاتناشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، سۇ ئىنشائاتلىرى قۇرۇش، ئاپەتكە ئۇچرىغانلارنى قۇتقۇزۇش، سودىنى راۋاجلاندۇرۇش، سودا-سانائەتنى تەڭشەش، خەلقنىڭ يۇكلىرىنى يېنىكلىتىش قاتارلىق ئىشلارنى ئېلىپ باردى، شۇنىڭ بىلەن مالىيە-ئىقتىسات ئەھۋالى مۇقىملىشىشقا قاراپ ماڭدى ۋە ياخشىلىنىشقا باشلىدى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى 1950-يىل 6-ئايدا بېيجىڭدا 7-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتنىڭ 3-ئومۇمى يىغىنىنى چاقىردى. بۇ قېتىملىق يىغىندا ماۋ زېدۇڭنىڭ «دۆلەتنىڭ مالىيە-ئىقتىسادىي ئەھۋالىنىڭ تۈپتىن ياخشىلىنىشىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن كۈرىشەيلى» دېگەن دوكلادى ماقۇللاندى. ليۇشاۋچى، جۇ ئېنلەي، چېن يۈن، نىيې رۇڭجېن قاتارلىقلار بەرگەن يەر ئىسلاھاتى، دىپلوماتىيە، بىرلىك سەپ، مالىيە-ئىقتىسات، ھەربىي ئىشلار قاتارلىق جەھەتلەرگە مۇناسىۋەتلىك دوكلاتلار مۇزاكىرە قىلىندى. ماۋ زېدۇڭ دوكلادىدا مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: جۇڭگونىڭ مالىيە-ئىقتىسادىي ئەھۋالىنى تۈپتىن ياخشىلاش ئۈچۈن 3 شەرت كېرەك، يەنى (1) يەر ئىسلاھاتى ئورۇنلانغان بولۇش؛ (2) ھازىر بار سودا-سانائەت مۇۋاپىق تەرتىپكە سېلىنغان بولۇش؛ (3)دۆلەت ئاپاراتلىرىغا كېتىدىغان خىراجەت زور مىقداردا تېجەلگەن بولۇش. ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: بۇنداق ياخشىلىنىش ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى

پىلانلىق ئېلىپ بېرىشنىڭ زۆرۈر شەرتى. ئۇ پۈتۈن پارتىيە، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنى مۇشۇ ئۇچ شەرتنى يارىتىش ئۈچۈن تىرىشىشقا چاقىردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھەممە تەرەپكە تەڭ ھۇجۇم قىلماسلىق، دۈشمەننى ئاۋۇتۇۋالماسلىق، پۈتۈن مەملىكەتنى جىددىلەشتۈرمەسلىك كېرەك، دەپ كۆرسەتتى.

يەر ئىسلاھاتى جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى مەملىكەتلىك كومىتېتىنىڭ 2 - يىغىنى مۇزاكىرە ۋە قارار قىلغاندىن كېيىن، مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى 1950 - يىل 6 - ئاينىڭ 30 - كۈنى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ يەر ئىسلاھاتى قانۇنى»نى ئېلان قىلدى. ئۇنىڭدا مۇنداق دەپ بەلگىلەندى: "پومىشچىكلار سىنىپىنىڭ فېئودالىلىق ئېكسپىلاتاتسىيە ئاساسىدىكى يەر مۇلۈكچىلىگى بىكار قىلىنىپ، دېخانلارنىڭ يەر مۇلۈكچىلىگى يولغا قويۇلىدۇ، بۇنىڭ بىلەن يېزا ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرى ئازات قىلىنىپ، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى راۋاجلاندۇرۇلۇپ، يېڭى جۇڭگونى سانائەتلەشتۈرۈش ئۈچۈن يول ھازىرلىنىدۇ." بىرنەچچە ئاي تەييارلىق كۆرۈش ئارقىسىدا، 1950 - يىلى قىشتىن تارتىپ، كەڭ كۆلەملىك يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتى پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدا باشلاندى. بۇ خىزمەت 1953 - يىلى (بىرنەچچە ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا) پۈتۈنلەي ئورۇنلاندى. ئۇ مەملىكەت بويىچە 300 مىليون يېرى يوق، يېرى ئاز بولغان دېخاننى تەخمىنەن 700 مىليون مو يەرگە ۋە

باشقا ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىگە ئىگە قىلدى. فېئودالىزىملىق يەر مۇلۈكچىلىگى ئۇزۇل-كېسىل يوقىتىلدى، دېخانلار ئۆتكەندە ھەر يىلى يەر ئىجارىسى ھىساۋىدا پومىشىكلارغا 70 مىليارت جىك ئاشلىق تاپشۇرۇش ۋەزىپىسى مەڭگۈ ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. يەر ئىسلاھاتى داۋامىدا، بولۇپمۇ يەر ئىسلاھاتى ئورۇنلانغاندىن كېيىن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، يېزا-لاردا قاينام-تاشقىنلىق ئىشلەپچىقىرىش ھەركىتى قانات يايدى، كەڭ كۆلەملىك ھەمكارلىشىش-كوپېراتسىيىلىشىش ھەركىتى راۋاجلاندى، شۇنىڭ بىلەن يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى ئاشتى، دېخانلارنىڭ تۇرمۇشى ياخشىلاندى؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا سىياسى جەھەتتە دېخانلار ئاممىسى ئۈيۈشۈپ، ئىشچىلار سىنىپى بىلەن ئەڭ زىچ ئىتتىپاق تۈزدى.

ئامېرىكا جاھانگىرلىگىگە قارشى تۇرۇش-چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش دەل جۇڭگو خەلقى ئىشلەپچىقىرىش ۋە قۇرۇلۇشنى پائال تۈردە ئەسلىگە كەلتۈرۈۋاتقان ھەم راۋاجلاندۇ-رۇۋاتقان چاغدا، 1950-يىل 6-ئاينىڭ 25-كۈنى ئامېرىكا باشچىلىغىدىكى تاجاۋۇزچىلىق گۇرۇھى چاۋشيەن دېموكراتىك خەلق جۇمھۇرىيىتىگە تاجاۋۇز قىلىش ئۇرۇشىنى قوزغىدى، ئامېرىكا شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا جۇڭگونىڭ زىمىنى تەيۋەننى بېسىۋېلىپ، جۇڭگونىڭ دېڭىز پورتىنى قامال قىلدى، ئامېرىكا ھاۋا ئارمىيىسى جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمال ھاۋا تەۋەلىگىگە ئۇزلۇكسىز تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ، چارلامچىلىق قىلدى ۋە

ئېلىمىزنىڭ يېزا-بازار ۋە شەھەرلىرىنى بومبارداىمان قىلدى ھەم ئوققا تۇتتى. شۇ يىلى 10-ئايدا، ئامېرىكا تاجاۋۇزچى ئار-مىيىسى جۇڭگونىڭ شەرقىي شىمال رايونىنىڭ چېگرىسىغچە يېقىنلىشىپ كېلىپ، جۇڭگو خەلقىنىڭ بىخەتەرلىگىگە قاتتىق تەھدىت سالدى. بۇنىڭ بىلەن جۇڭگو كومموُنىستىك پارتىيىسى ۋە دېموكراتىك پارتىيە-گۇرۇھلارنىڭ چاقىرىغى ئاستىدا، جۇڭگو خەلقى ئامېرىكا جاھانگىرلىگىگە قارشى تۇرۇش-چاۋ-شيەنگە ياردەم بېرىش، ئائىلە-ۋەتەننى قوغداش ھەركىتىنى داغدۇغلىق ئېلىپ باردى. ھەرقايسى تەبىقىلەردىكى قىز-يىگىتلەر ئامېرىكا جاھانگىرلىگىگە قارشى تۇرۇش-چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ئۇچۇن جۇڭگو خەلق پىدائىلار قىسمىغا قاتنا-شىشقا بەس-بەس بىلەن يېزىلدى. پىدائىلار قىسمىنىڭ سىلكە-يۇەنى پېكىڭ دېخۇەي پىدائىلار قىسمىنى باشلاپ چاۋشيەن ئالدىنقى سەپىگە ئاتلىنىپ ئامېرىكىنىڭ تاجاۋۇزچىلىغىغا زەربە بەردى. پىدائىلار قىسمى چاۋشيەندە چاۋشيەن خەلق ئارمىيىسى بىلەن مۇرىسىنى مۇرىگە تىرەپ جەڭ قىلىپ، 3 يىل 32 كۇن جاپالىق ۋە دەھشەتلىك ئۇرۇش قىلىش ئارقىلىق، ئاخىر ئۇلۇغ غەلبىنى قولغا كەلتۇردى، ئامېرىكا ئارمىيىسىنىڭ 390 مىڭدىن ئارتۇق ئادەمىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان دۇشمەن قوشۇنىنىڭ 1 مىليون 90 مىڭ ئادەمنى ئېتىپ ئۆلتۇردى، ياردار قىلدى ۋە ئەسىر ئالدى، ئامېرىكا ئارمىيىسىنىڭ ۋەكىللىرىنى ئۇرۇش توختىتىش كېلىشىمىگە 1953-يىل 7-ئاينىڭ 27-كۇنى ئىمزا

قويۇشقا مەجبۇر قىلدى. بۇ غەلىبە جۇڭگو-چاۋشيەنـدىن ئىبا-رەت ئىككى دۆلەت خەلقلىرىنىڭ پۈتۈن كۈچ بىلەن قوللىغان-لىغى، دۇنيا بويىچە تېچلىقپەرۋەر خەلقلەرنىڭ چوڭقۇر ھىسداش-لىق قىلغانلىغى ۋە ياردەم بەرگەنلىگى ئۈچۈن، جۇڭگو خەلق پىدائىلار قىسمى بىلەن چاۋشيەن خەلق ئارمىيىسىنىڭ قەھرىمان-لارچە كۈرەش قىلغانلىغى ۋە جاپا-مۇشەققەتكە چىداپ ئىشلە-گەنلىگى ئارقىسىدا قولغا كەلدى. ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسى چاۋشيەن دېموكراتىك خەلق جۇمھۇرىيىتىنى قوغدىدى، جۇڭگونىڭ دۆلەت مۇداپىئەسىنى كۈچەيتتى؛ ئامېرىكىنىڭ تاجاۋۇزچىلىق سىياسىتىگە قاتتىق زەربە بېرىپ، پۈتۈن دۇنيادىكى تېچلىقپەرۋەر خەلقلەر-نى ئىلھاملاندۇردى، يىراق شەرق ۋە دۇنيا تېچلىغىنى قوغدىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، جۇڭگونىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىلىپ بېرىشىگىمۇ زۆرۈر خەلقارا شەرت-شارائىت يارىتىپ بەردى.

بۇ قېتىمقى ئۇرۇش جەريانىدا، پۈتۈن مەملىكەت خەلقى ئامېرىكا جاھانگىرلىگىگە قارشى تۇرۇش-چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ھەركىتىگە ئومۇمى يۈزلۈك قاتنىشىپ، چوڭقۇر ۋەتەت-پەرۋەرلىك ۋە ئىنتېرناتسىئونالىزملىق تەربىيە ئىلىپ، ئۆز سىياسى ئېڭىنى ئۆستۈرۈپ، جۇڭگو خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىغىنى ئىنتايىن چىڭ كۈچەيتتى. بۇنداق ۋەتەنپەرۋەرلىك ئاساسىدىكى ئىتتىپاقلىق كۈچى جۇڭگونىڭ تۇرلۇك ئىجتىمائى ئىسلاھات ۋە ئىگىلىكنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ھەم قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى زور

دەربجدە ئىلگىرى سۈردى، شۇنىڭ بىلەن جۈڭگو خەلقى ئامېرد-
كا جاھانگىرلىگىگە قارشى تۇرۇش-چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش
ئۈرۈشى جەريانىدا تۇرلۇك ئىجتىمائى ئىسلاھات ۋە ئىگىلىكنى
ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمەتلىرىنى غەلبىلە بىلەن ئورۇنلىدى
ھەمدە پىلانلىق ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى ئېلىپ بېرىشقا باشلە-
دى. 1951-يىل 5-ئايدا، مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى بىلەن
شىزاڭ يەرلىك دائىرىلىرى كېلىشىم تۈزۈپ، شىزاڭنى تېچ يول
بىلەن ئازات قىلدى، شۇنىڭ بىلەن جۈڭگو چوڭ قۇرۇقلۇغىنىڭ
بىرلىگى ئەمەلگە ئاشتى.

تۇرلۇك ئىجتىمائى-دېموكراتىك ئىسلاھات ھەرىكەتلىرد-
نىڭ ئېلىپ بېرىلىشى 1950-يىلدىن 1952-يىلغىچە، جۈڭگو
يەنە بىر قاتار ئىجتىمائى-دېموكراتىك ئىسلاھات ھەرىكەتلىرىنى
ئېلىپ باردى. يەر ئىسلاھاتى ھەرىكىتىدىن باشقا، ئالدى بىلەن
ئەكسىلئىنقىلاپچىلارنى باستۇرۇش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى.
1951-يىل 2-ئايدا، مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ئەكسىلئىنقە-
لاپچىلارنى جازالاش نىزامنى ئېلان قىلدى. 3-ئايدىن باشلاپ،
ھەرقايسى جايلاردىكى خەلق ھۆكۈمىتى ئەكسىلئىنقىلاپچىلارنى
باستۇرۇش خىزمىتىنى داغدۇغىلىق ئېلىپ باردى. ھەر تەبىقە
خەلقى خەلق ھۆكۈمىتىگە ئاكتىپ ماسلىشىپ بۇ ھەرىكەتنى ئېلىپ
باردى. بۇ ھەرىكەت ئەكسىلئىنقىلاپچىلارغا قاتتىق زەربە بېرىپ،
خەلق دېموكراتىيىسى دىكتاتۇرىسىنى زور دەرىجىدە كۈچەيتتى.
1951-يىلى، 1952-يىلىدا، يەنە زىيالىلارنىڭ ئىدىيىسىنى

ئۆزگەرتىش ھەركىتى ئېلىپ بېرىلدى. مەملىكەت بويىچە زىيا-
للارنىڭ زور كۆپچىلىگى ئۇگىنىش ئارقىلىق، تەنقىت ۋە ئۆز
ئۆزىنى تەنقىت ئۇسۇلىنى قوللىنىپ ئۆزىنى ئۆزى تەربىيىلەپ
ۋە ئۆزىنى ئۆزى ئۆزگەرتىپ، جاھانگىرلىك، فېئودالىزىم ۋە
بىيۇروكىرات كاپىتالىزىمنىڭ ئىدىيىۋى تەسىرىنى كۆپلەپ
سۇپۇرۇپ تاشلاپ، ئىشچىلار سىنىپى ئىدىيىسىنىڭ رەھبەرلىك
ئورنىنى يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا مۇستەھكەملىدى ھەمدە
پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدا ماركسىزم-لېنىنىزم ۋە ماۋ زېدۇڭ
ئەسەرلىرىنى ئۇگىنىش دولقۇنىنى قوزغىدى.

1951-يىلى قىش ۋە 1952-يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىم يىلىدا، يەنە دۆلەت ئورگانلىرىدا خىيانەتچىلىككە، ئىسراپچىلىققا ۋە بىيۇروكىراتلىققا قارشى تۇرۇش، جەمىيەتتە كاپىتالىستلارنىڭ دۆلەت مۇلكىنى ئوغرىلاش قاتارلىق قانۇنغا خىلاپلىق قىلىش قىلمىشلىرىغا قارشى تۇرۇش ھەركىتى ئېلىپ بېرىلدى. ئالدىنقى خىيانەتچى، ئىسراپچىلارغا قاتتىق زەربە بېرىپ، خىيانەتچىلىك، ئىسراپچىلىق ھادىسىلىرىنى زور دەرىجىدە ئازايتتى؛ كېيىنكىسى بولسا قانۇنسىز بۇرژۇئازلارنىڭ دۆلەت ئورگىنىغا، دۆلەت ئىگىلىگىگە ۋە ئىشچىلار سىنىپىغا قىلغان غالجىرانە ھۇجۇمىنى چېكىندۈرۈپ، دۆلەتنىڭ خۇسۇسى سودا-سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشى ئۈچۈن پايدىلىق شەرت-شارائىت يارىتىپ بەردى.

ئۇنىڭدىن باشقا، شەھەر ئاھالىسى ئارىسىدىمۇ دېموكراتىك

ئىسلاھات ھەركىتى ئېلىپ بېرىلدى، قالدۇق فېئودال ئەكسىيەتچى كۈچلەر تازىلاندى. 1952 - يىلى ئەتىيازدا، يەنە پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدا نىكا قانۇنىنى ئىزچىللاشتۇرۇش يۈزىسىدىن تەشۋىقات ھەركىتى ئېلىپ بېرىلىپ، ئايالىلارنىڭ ئىجتىمائى ئورنى خېلى ئوبدان ياخشىلاندى.

ئىگىلىكنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىنىڭ غەلىبىلىك ئورۇنلىنىشى جۈڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى ۋە جۈڭگو خەلقى ئامېرىكا جاھانگىرلىگىگە قارشى تۇرۇش - چاۋشىيەنگە ياردەم بېرىش كۈرىشى داۋامىدا، ماۋ زېدۇڭ كۆرسىتىپ بەرگەن فاكىجەن بويىچە، دۆلەتنىڭ مالىيە - ئىقتىسادىي ئەھۋالىنىڭ تۈپتىن ياخشىلىنىشىنى قولغا كەلتۈرۈپ، 1952 - يىلى خەلق ئىگىلىگىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىنى غەلىبىلىك ئورۇنلىدى. زاۋۇت - فابرىكا ۋە يېزا - قىشلاقلاردا ئىشلەپچىقىرىشنى ئاشۇرۇش - ئىقتىسات قىلىش، ئەمگەك مۇسابىقىسى ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىشلەپچىقىرىشنى ئاشۇرۇش ھەركىتى ئېلىپ بېرىلغانلىغى ھەمدە ئىشلەپچىقىرىش جەھەتتە نۇرغۇن ئىسلاھات خىزمەتلىرى ئىشلەنگەنلىگى ئۈچۈن، سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشى زور دەرىجىدە ئۆستى. ئاساسىي سانائەت، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنىڭ ھەممىسى 1952 - يىلدا جۈڭگو تارىخىدىكى ئەڭ يۇقۇرى ئىشلەپچىقىرىش سەۋىيىسىدىن ئېشىپ كەتتى ياكى ئۇنىڭغا يېقىنلاشتى: قاتناش - تىرانسپورت ۋە سودا مۇناسىپ ھالدا راۋاجلاندى: دۆلەتنىڭ مالىيە كىرىم - چىقىمى ئىزچىل

تەڭپۇڭلۇقنى ساقلىدى، بازارلاردا مال باھاسى مۇقىم بولدى؛ خەلقنىڭ سېتىۋېلىش كۈچى ئۆسۈپ، تۇرمۇشى ياخشىلاندى. بۇنىڭ بىلەن جۇڭگودا پىلانلىق ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى باشلاش ئىمكانىيىتى تۇغۇلدى.

ئۆتكۈنچى دەۋردىكى باش لۇشيەننىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى

ۋە 1 ـ بەشيىللىق قۇرۇلۇش پىلانىنىڭ باشلىنىشى 1953 ـ يىلى جۇڭگو پىلانلىق ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش دەۋرىگە كىردى ۋە 1 ـ بەشيىللىق قۇرۇلۇش پىلانىنى ئىجرا قىلىشقا باشلىدى. ماۋ زېدۇڭنىڭ تەكلىۋىگە ئاساسەن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسى پارتىيەنىڭ ئۆتكۈنچى دەۋردىكى باش لۇشيەننى بەلگىلىدى. ئۇنىڭ مۇھىم نۇقتىسى مۇنداق: "جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن تارتىپ سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئاساسىي جەھەتتىن ئورۇنلىنىپ بولغىچە بولغان ۋاقىت ئۆتكۈنچى دەۋر بولىدۇ. پارتىيەنىڭ ئۆتكۈنچى دەۋردىكى باش لۇشيەنى ۋە باش ۋەزىپىسى خېلى ئۇزاق مۇددەت ئىچىدە، مەملىكەتنى سوتسىيالىستىك سانائەتلەشتۇرۇشنى پەيدىن ـ پەي ئەمەلگە ئاشۇرۇش ۋە دۆلەتنىڭ يېزا ئىگىلىگى، قول سانائەت ھەم كاپىتالىستىك سودا ـ سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشنى پەيدىن ـ پەي ئەمەلگە ئاشۇرۇشتىن ئىبارەت. بۇ باش لۇشيەن ـ تۇرلۇك خىزمەتلىرىمىزنى يورۇتۇپ تۇرىدىغان مايماق، تۇرلۇك خىزمەتلىرىمىز ئۇنىڭدىن چەتلەيدىغان بولسا، ئوڭچىللىق ياكى 'سول' چىللىق خاتالىغى سادىر بولىدۇ." بۇ باش لۇشيەن

ئوتتۇرىغا قويۇلغاندىن كېيىنكى بىرنەچچە ئايدا، جۇڭگو كوم-مۇنىستىك پارتىيىسى پۈتۈن پارتىيە ئەزالىرى، كادىرلار ۋە پۈتۈن مەملىكەت خەلقىغە ئۆتكۈنچى دەۋردىكى باش لۇشيەن توغرىسىدا غايەت زور كۆلەملىك تەشۋىقات ۋە تەربىيە خىزمىتى ئېلىپ بارىدى، بۇنىڭ بىلەن پارتىيىنىڭ ئۆتكۈنچى دەۋردىكى باش لۇشيەننىڭ مەملىكەت بويىچە مۇتلەق كۆپ ساندىكى خەلق ھىمايە قىلدى، سوتسىيالىستىك يېڭى ئىدىيە مەملىكەت ئىچىدە ھەممىنى بېسىپ چۈشىدىغان ئۇستۇنلۇككە ئىگە بولدى، كاپىتا-لىستىك كونا ئىدىيىلەر چوڭقۇر تەنقىت قىلىندى.

جۇڭگو سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ 1 - بەشىللىق پىلانىنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىلىرى مۇنۇلار: سوۋېت ئىتتىپاقى ئېلىمىزگە لايىھەلىشىپ بەرگەن 156 قۇرۇلۇش تۈرىنى مەركەز قىلغان، بەلگىلەنگەن ساندىن سىرت 694 قۇرۇلۇش تۈرىدىن تەركىپ تاپقان سانائەت قۇرۇلۇشىنى ئاساسىي كۈچنى توپلاپ ئېلىپ بېرىپ، ئېلىمىزنى سوتسىيالىستىك سانائەتلەشتۈرۈشنىڭ دەسلەپكى ئاساسىنى قۇرۇش؛ قىسمەن كوللېكتىپ مۇلۇكچىلىكتىكى يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپېراتىپلىرىنى ۋە قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىش تېپلىرىنى راۋاجلاندۇرۇپ، يېزا ئىگىلىگى ۋە قول سانائەتنى سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشنىڭ دەسلەپكى ئاسا-سىنى قۇرۇش؛ ئاساسىي جەھەتتىن كاپىتالىستىك سودا - سانا-ئەتنى ئايرىم - ئايرىم ھالدا تۈرلۈك شەكىلدىكى دۆلەت كاپە-تالىزمىنىڭ يولىغا سېلىپ، خۇسۇسىي سودا - سانائەتنى سوتسە-

يالستىك ئۆزگەرتىشنىڭ ئاساسىنى قۇرۇش.

1953 ـ يىلى، جۇڭگو كومموئنستىك پارتىيەسىنىڭ باش لۇشيەننىڭ ئىلھامى ئاستىدا، جۇڭگو 1 ـ بەشيىللىق قۇرۇلۇش پىلانىنىڭ 1 ـ يىللىق ۋەزىپىسىنى نورمىدىن ئاشۇرۇپ ئورۇندىدى. سانائەت جەھەتتە، 1953 ـ يىلى مەملىكەت بويىچە سانائەتنىڭ ئومۇمى مەھسۇلات قىممىتى 1952 ـ يىلدىكىدىن 33 پىرسەنت ئاشتى، زامانىۋى سانائەتنىڭ ئومۇمى مەھسۇلات قىممىتى سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمى مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 31 پىرسەنتچىسىنى تەشكىل قىلدى، دۆلەت ئىگىلىگى، كوپىراتىپ ئىگىلىگىدىكى ۋە ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسلار شىركىچىلىگىدىكى سانائەتنىڭ ئومۇمى مەھسۇلات قىممىتى مەملىكەت بويىچە سانائەتنىڭ ئومۇمى مەھسۇلات قىممىتىنىڭ 62 پىرسەنتىنى تەشكىل قىلدى. يېزا ئىگىلىگى جەھەتتە، 1953 ـ يىلى بەزى جايلاردا ئېغىر ئاپەت بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئاشلىقنىڭ ئومۇمى مەھسۇلات مىقدارى يەنىلا مول ھوسۇل ئېلىنىغان 1952 ـ يىلدىكى سەۋىيىدىن يۇقۇرىراق بولدى. يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ھەمكارلىق گۇرۇپپىلىرى ۋە يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپىراتىپلىرىغا ئۇيۇشتۇرۇلغان دېخان ئائىلىلىرى 1953 ـ يىلى مەملىكەت بويىچە دېخان ئائىلىلىرى ئومۇمى سانىنىڭ 43 پىرسەنتىگە يەتتى. 1953 ـ يىلنىڭ ئاخىرىدا يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش كوپىراتىپلىرى كۆپىيىپ 14 مىڭ 900 دىن ئاشتى. قول سانائەت ئىشلەپچىقىرىش كوپىراتىۋى 4 مىڭ 800 دىن

ئاشتى، كوپىراتىپقا كىرگەن قول سانائەتچى 300 مىڭغا يەتتى. بۇنىڭدىن باشقا، دۆلەت كاپىتالىزمى يولى ئارقىلىق، خۇسۇسى كاپىتالىستىك سودا-سانائەتنى ئۆزگەرتىش جەھەتتە پىلانلىق، سىستېمىلىق ھالدا ئېلىپ بېرىلىۋاتقان خىزمەتلەردە 1953-يىلدىمۇ ئىلگىرىلەش بولدى، كاپىتالىستىك سانائەتنىڭ ئاساسىي قىسمى ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىلار شىركىچىلىكىنى ئاساسىي شەكىل قىلغان دۆلەت كاپىتالىزمى كارخانىلىرىغا پەيدىن-پەي ئايلاندۇرۇلدى. بۇ ئۇلۇغ مۇۋەپپەقىيەتلەر ئېلىمىزدە سوتسىيالىستىك سانائەتلەشتۈرۈش ۋە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ئىشلىرىنىڭ ئالغا قاراپ چوڭ قەدەم تاشلىغانلىغىدىن دېرەك بېرىدۇ.

خەلقنىڭ ئىستېمال كۈچىنىڭ ئېشىش سۈرئىتى ئىستېمال بۇيۇملىرىنى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىيات سۈرئىتىدىن ئېشىپ كەتكەچكە، تەمىنلەش بىلەن ئېھتىياج ئوتتۇرىسىدا تەڭپۇڭسىزلىق شەكىللەندى. 1953-يىلى قىش پەسلىدىن تارتىپ، تەمىنلەش بىلەن ئېھتىياج ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى تەڭشەپ، بازاردىكى مال باھاسىنى مۇقىملاشتۇرۇپ، خەلقنىڭ تۇرمۇشىغا ۋە دۆلەتنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشىغا كاپالەت بېرىش ئۈچۈن، دۆلەت ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ ئاشلىق، مايلىق دان، پاختا رەختلەرنى پىلانلىق سېتىۋېلىش ۋە پىلانلىق تەمىنلەشنى ۋە پاختىلارنى پىلانلىق سېتىۋېلىشنى يولغا قويدى.

سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تەرەققىياتى

ئارقىسىدا، ئەمگەكچى خەلقىنىڭ ماددى ۋە مەدەنى تۇرمۇشى كۆزگە كۆرۈنەرلىك ياخشىلاندى. پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ سېتىۋېلىش كۈچى 1953 ـ يىلى 1952 ـ يىلدىكىگە قارىغاندا 20 پىرسەنتچە ئۆستى. ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ تۇرمۇشى ناھايىتى زور دەرىجىدە ياخشىلاندى، مەركەزدىكى 5 سانائەت تارمىقىنىڭ سانلىق مەلۇماتىغا قارىغاندا، 1953 ـ يىلى پۇل بويىچە ھىساپلانغان ئوتتۇرىچە ئىش ھەققى 1950 ـ يىلدىكىگە قارىغاندا 84 پىرسەنت كۆپەيگەن. ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئەمگەك شارائىتى ۋە پاراۋانلىق ئىنشائاتىمۇ زور دەرىجىدە ياخشىلاندى.

جۇڭگونىڭ مەدەنىيەت ـ مائارىپ ئىشلىرىمۇ خەلق ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ پۈختا قەدەملەر بىلەن ئالغا باستى. 1953 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا مەملىكەت بويىچە ئالى مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى 216 مىڭدىن ئاشتى. ئوتتۇرا تېخنىكومىلاردا ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى 669 مىڭغا يەتتى، ئادەتتىكى ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى 2 مىليون 930 مىڭدىن ئېشىپ كەتتى؛ باشلانغۇچ مەكتەپلەردە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى 51 مىليون 500 مىڭدىن ئاشتى؛ باللار باغچىلىرىدىكى بالىلارنىڭ سانى 425 مىڭغا يەتتى. ھەر دەرىجىلىك مەكتەپلەردىكى ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا ئىشچى ـ دېخانلارنىڭ بالىلىرى يىلدىن ـ يىلغا كۆپىيىپ باردى، ئىشچى ـ دېخانلار ئاممىسىنىڭ ئىشتىن سىرتقى مائارىپى پۈتۈن مەملىكەت مىقياسىدا پائال راۋاجلاندۇرۇلدى، ئىشچى ـ

خىزمەتچىلەر ئىشتىن سىرتقى مەكتەپلىرىدە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى تەخمىنەن 3 مىليونغا يەتتى، دېخانلار ئىشتىن سىرتقى مەكتەپلىرىدە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى 27 مىليوندىن ئېشىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىش خىزمىتىمۇ داۋاملىق ئېلىپ بېرىلدى. خەلق ئاممىسىنىڭ مەدەنىي تۇرمۇشقا بولغان ئېھتىياجى ئاشقاچقا، كىتاپ ۋە گېزىت-ژۇرناللارنىڭ تارقىلىش سانى ناھايىتى زور دەرىجىدە كۆپەيدى، ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسلار شىركىچىلىكىدىكى تىياتىر ئۆمەكلىرى، يېزىلاردىكى ئىشتىن سىرتقى تىياتىر ئۆمەكلىرى ناھايىتى زور دەرىجىدە راۋاجلاندى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى 7-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 4-ئومۇمىي يىغىنىنىڭ ئېچىلىشى، پارتىيە ئىچىدىكى ئىتتىپاقلىقنىڭ ۋە پارتىيىنىڭ رەھبەرلىك رولىنىڭ كۈچەيتىلىشى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى پارتىيە ئىچىدىكى تەربىيە، كادىرلارنىڭ ئۆگىنىشى، پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش-پارتىيە قۇرۇلۇشى خىزمىتى قاتارلىق جەھەتلەردە نۇرغۇن نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئومۇمى سانى 1950-يىلىنىڭ ئاخىرىدا 5 مىليون 800 مىڭغا يەتتى. 1951-يىلى پارتىيىنى تەرتىپكە سېلىش خىزمىتى باشلاندى. 1954-يىل 2-ئايدا پارتىيە 7-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 4-ئومۇمىي يىغىنى ئېچىلغان چاغقا كەلگەندە، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ سانى 6 مىليون

500 مىڭدىن ئېشىپ كەتتى، پارتىيە ئەزالىرىنىڭ تەركىۋى يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن هالدا ياخشىلاندى، پارتىيىنىڭ جەڭگىۋار-لىغمۇ يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن هالدا ئۆستى.

جۇڭگو كومموئنستىك پارتىيىسىنىڭ 7-نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 4-ئومۇمى يىغىنى 1954-يىل 2-ئاينىڭ 6-كۈنىدىن 10-كۈنگىچە ئۆتكۈزۈلدى. لىيۇ شاۇچى مەركىزىي كومىتېت سىياسى بيۈروسىنىڭ ۋە ماۋ زېدۇڭنىڭ تاپشۇرۇغى بىلەن ئومۇمى يىغىنغا دوكلات بەردى، ئومۇمى يىغىندا «پارتىيىنىڭ ئىتتىپاقلىغىنى كۈچەيتىش توغرىسىدىكى قارار» ماقۇللاندى، 3-ئومۇمى يىغىندىن بۇيانقى مەركىزىي كومىتېت سىياسى بيۈروسىنىڭ خىزمىتى ۋە 1954-يىل ئىچىدە پارتىيىنىڭ مەملىكەتلىك ۋەكىللەر يىغىنىنى ئېچىش توغرىسىدىكى قارارنى تەستىقلىدى (كېيىن پارتىيىنىڭ مەملىكەتلىك ۋەكىللەر يىغىنى 1955-يىل 3-ئايدا ئېچىلدى).

4-ئومۇمى يىغىن قانداق قىلىپ ئۆتكۈنچى دەۋردىكى باش لۇشيەندىن ئىبارەت بۇ مۇشكۈل ۋەزىپىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا كاپالەتلىك قىلىشقا ئالاهىدە ئەهمىيەت بەردى. 4-ئومۇمى يىغىن بىردەك مۇنداق دەپ هىساپلىدى: پارتىيىنىڭ مۇستەهكەم ئىتتىپاقلىغى پارتىيىنىڭ بۇرۇن غەلبىنى قولغا كەلتۈرگەنلىگىنىڭ تۈپ سەۋەبى، بۇنىڭدىن كېيىن ئىنتايىن مۇرەككەپ، كەسكىن كۈرەش داۋامىدا غەلبىنى قولغا كەلتۈرۈش، دۆلەتنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشى ۋە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشنى

ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، پەقەت پارتىيەنىڭ رەھبەرلىگىلا تايىنىش كېرەك، پارتىيەنىڭ ماركسزىم ـ لېنىنىزىم ئاساسىدىكى مۇستەھكەم ئىتتىپاقلىغىلا تايىنىش كېرەك.

ئاسىيا ۋە دۇنيانىڭ تېچلىق ـ ھەمكارلىق ئىشلىرى ئۈچۈن كۈرەش قىلىش جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن بۇيان، جۇڭگو خەلقى تېچلىق سەپىدىكى پائالىيەتلەرگە ئاكتىپ قاتناشتى. ئاسىيا ۋە تېچ ئوكيان رايونى تېچلىق يىغىنى 1952 ـ يىل 10 ـ ئايدا بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلدى. بۇ يىغىن ئاسىيا ۋە دۇنيانىڭ تېچلىق ئىشلىرىغا مۇھىم تەسىر كۆرسەتتى.

1954 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى، سوۋېت ئىتتىپاقى، ئامېرىكا، فرانسىيە، ئەنگلىيە ۋە باشقا ئالاقىدار دۆلەتلەر جەنۇبىدە تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىرى كېڭەشمىسىنى ئۆتكۈزدى. كېڭەشمىنىڭ ۋەزىپىسى چاۋشىەن مەسىلىسىنى تېچ يول بىلەن ھەل قىلىش ۋە ھىندىچىنىنىڭ تېچلىغىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەسىلىسىنى مۇزاكىرە قىلىشتىن ئىبارەت بولدى.

چاۋشىەن مەسىلىسىنى تېچ يول بىلەن ھەل قىلىش توغرىسىدا، ئامېرىكا ۋەكىلى ۋە جەنۇبىي چاۋشىەن لى چېڭۋەن گۇرۇھىنىڭ ۋەكىلى جەنۇبە كېڭەشمىسىدە يولسىزلىق بىلەن بۇزغۇنچىلىق قىلىش سىياسىتىنى قوللانغاچقا، بۇ مەسىلىدە كېلىشىم ھاسىل قىلىنمىدى. ھىندىچىنىنىڭ تېچلىغىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مەسىلىسىدە، جۇ ئېنلەي باشچىلىغىدىكى جۇڭگو

ۆەكللەر ئۆمگى، مولوتوۋ باشچىلىغىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقى ۆەكللەر ئۆمگى ۆە ۋېيتنام دېموكراتىك جەمھۇرىيىتىنىڭ ۆەكللەر ئۆمگى تىرىشچانلىق كۆرسەتكەنلىگى، فرانسىيە ۆە ئەنگلىيە ۆەكللەر ئۆمەكلىرى بۇ قېتىمقى كېڭەشمىدە كېڭىشىش سەممىيىتىنى ئىپادىلىگەنلىگى ئۈچۈن، ئاخىر ئامېرىكا ھۆكۈمەتىنىڭ توسقۇنلۇغى تۈگىتىلىپ، 7 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ھىندىچەنىنىڭ تېچلىغىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش كېلىشىمى تۈزۈلدى. بۇ كېلىشىم ھىندىچىنىدا ئۇدا 8 يىل داۋام قىلغان ئۇرۇش ئوتىنى ئۆچۈرۈپ، خەلقارا جەددى ۆەزىيەتنى پەسەيتىش ئۈچۈن زور تۆھپە قوشتى.

1954 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنىدىن 29 ـ كۈنىگىچە، جۇ ئېنلەي زۇڭلى ھىندىستان زۇڭلىسى نېھرونىڭ ۆە بىرما زۇڭلىسى ئۇنۇنىڭ تەكلىۋىگە بىنائەن ئىلگىر ـ ئاخىر بولۇپ ھىندىستان بىلەن بىرمىنى زىيارەت قىلدى. جۇڭگو ـ ھىندىستان زۇڭلىلىرى ۆە جۇڭگو ـ بىرما زۇڭلىلىرى ئايرىم ـ ئايرىم سۆھبەت ئۆتكۈزدى ۆە ئۇلار ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ئېلان قىلغان بىرلەشمە بايانات لاردا: بىر بىرىنىڭ تېرىتورىيە ئىگىلىك ھوقۇقىغا ھۆرمەت قىلىش، بىر بىرىگە تاجاۋۇز قىلىشماسلىق، بىر بىرىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىغا ئارىلاشماسلىق، باراۋەرلىك ـ ئۆزئارا مەنپەئەت يەتكۈزۈش ۆە تېچ بىللە تۇرۇشتىن ئىبارەت 5 پىرىنسىپ جۇڭگو ـ ھىندىستان، جۇڭگو ـ بىرما مەملىكەتلىرىنىڭ مۇناسىۋىتىگە يېتەكچىلىك قىلىدىغان ئاساسىي پىرىنسىپ بولۇپ قېلىشى كېرەك دەپ

بىردەك ئېتىراپ قىلدى ھەمدە تېچ بىللە تۇرۇشنىڭ 5 پىرىنسىپى ئاساسىدىكى باشقا ئەللەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتكە ۋە ئومۇمى خەلقارا مۇناسىۋەتلەرگىمۇ ئوخشاشلا قوللىنىلىشى كېرەك، دەپ ھىساپلىدى. جۇڭگو ـ ھىندىستان زۇڭلىرى ۋە جۇڭگو ـ بىرما زۇڭلىرىنىڭ سۆھبەتلىرى جۇڭگو بىلەن ھىندىستان ۋە جۇڭگو بىلەن بىرما ئوتتۇرىسىدا ئەزەلدىن مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن ئەنئەنىۋى دوستلۇقنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا راۋاجلاندۇردى شۇنىڭدەك ئاسىيا ۋە دۇنيا ئەللىرىنىڭ تېچلىق ـ ھەمكارلىق ئىشلىرىدا ئاكتىپ رول ئويناندى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە سوتسىيالىستىك دۆلەتلەر بىلەن بولغان دوستلۇق مۇناسىۋەتنى راۋاجلاندۇردى. 1953 ـ يىل 11 ـ ئايدا، جۇڭگو بىلەن چاۋشىيەن ئىقتىسات ۋە مەدەنىيەت ھەمكارلىغى كېلىشىمنى ئىمزالىدى. 1954 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى، جۇڭگو زۇڭلىسى بىلەن گېرمانىيە دېموكراتىك جۇمھۇرىيىتى زۇڭلىسى سۆھبەت ئاخبارىتىنى ئېلان قىلىپ، جۇڭگو ـ گېرمانىيە خەلقلىرىنىڭ تېچلىق ئىشلىرىدا ئۆزئارا غەمخورلۇق قىلىدىغانلىغى ۋە بىر بىرىنى قوللايدىغانلىغىنى ئىپادىلىدى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن تارتىپ 1954 ـ يىلغىچە، جۇڭگو ھەرقايسى خەلق دېموكراتىك دۆلەتلىرى بىلەن ئىقتىسات ۋە مەدەنىيەت توغرىسىدىكى بىر قاتار كېلىشىملەرنى ئىمزالىدى. بۇنىڭدىن باشقا، جۇڭگو يەنە ھىندونېزىيە، پاكىستان، فىنلاندىيە، سەيلۇن،

ياپونيه، ئەنگلىيە، فرانسىيە قاتارلىق دۆلەتلەر ھۆكۈمىتى ياكى خەلق تەشكىلاتلىرى بىلەن سودا كېلىشىمى ياكى توختىمى تۈزدى ياكى ئۇنىڭ ۋاقتىنى ئۇزارتتى.

جۇڭگو خەلقى ۋەتەننى چوقۇم بىرلىككە كەلتۈرىدۇ

تەيۋەن جۇڭگونىڭ مۇقەددەس زېمىنى. مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ھەيئىتى 1954 - يىل 8 - ئاينىڭ 11 - كۈنى قارار ماقۇللاپ، پۈتۈن مەملىكەت خەلقى ۋە جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنى ھەر تەرەپتىن خىزمەتنى كۈچەيتىپ، تەيۋەننى ئازات قىلىش، جۇڭگو خەلقىنىڭ مۇقەددەس ئازاتلىق ئىشلىرىنى ئورۇنلاش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا چاقىردى. دېموكراتىك پارتىيە - گۇرۇھلار ۋە خەلق تەشكىلاتلىرى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ چاقىرىغىغا ئاۋاز قوشۇش يۈزىسىدىن تەيۋەننى ئازات قىلىش توغرىسىدا 8 - ئاينىڭ 22 - كۈنى بىرلەشمە خىتاپنامە ئېلان قىلدى. بۇلار جۇڭگو خەلقىنىڭ ۋەتەننى بىرلىككە كەلتۈرۈشتىكى تەۋرەنمەس ئىرادىسىنى ئىپادىلىدى.

مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ئېچىلىشى ۋە جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنىنىڭ تۈزۈلۈشى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن بۇيان، پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەرقايسى مىللەتلەر، دېموكراتىك پارتىيە - گۇرۇھلار ۋە خەلق تەشكىلاتلىرىدىن تەركىپ تاپقان خەلق دېموكراتىك بىرلىك سەپ تېخىمۇ مۇستەھكەملەندى ۋە راۋاجلاندى. ھەرقايسى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىي تۇرمۇشىمۇ ياخشى-

لاندى ۋە تەرەققى قىلدى، ھەرقايسى ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلاردا ئىلگىر-ئاخىر بولۇپ تېرە-تورىيىلىك ئاپتونومىيە ئەھمىلگە ئېشىپ، مىللى دېموكراتىك ھۆكۈمەت قۇرۇلدى. تېچ يول بىلەن ئازات بولغاندىن كېيىنكى شىزاڭنىڭ خىزمەتلىرىدىمۇ ئىلگىرىلەش بولدى. جۈڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى مىللەتلەر ئىناق ئۆتىدىغان چوڭ ئائىلە بولۇپ قالدى.

1953-يىل 3-ئايدا مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى سايلام قانۇنىنى ئېلان قىلدى، 5-ئايدىن باشلاپ، پۈتۈن مەملىكەت بويىچە ئاساسىي قاتلاملارنىڭ سايلام خىزمىتى قانات يايدى، ئاۋاز بېرىشكە قاتناشقان سايلىغۇچىلار تىزىملانغان سايلىغۇچىلار ئومۇمى سانىنىڭ 85.88 پىرسەنتىنى ئىگەللەيدۇ. بۇ قېتىمقى ئومۇمى سايلام ئارقىلىق، خەلق ئامما سىنىڭ ۋەتەننى گۈللەندۈ-رۈشتىكى ئاكتىپلىغى ۋە ئىجاتچانلىغى تېخىمۇ جارى قىلدۇ-رۇلدى.

ئاساسىي قاتلام سايلام خىزمىتى ئورۇنلانغاندىن كېيىن، ئارقىدىنلا يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ئېچىلىپ، ناھىيە دەرىجىلىكتىن يۇقۇرى يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىرى سايلاپ چىقىلدى ھەمدە بۇ ئاساستا مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىرى سايلاپ چىقىلدى. مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىرى ئېچىدە ھەرقايسى مىللەتلەر، دېموكرا-

راتىك سىنىپلار، دېموكراتىك پارتىيە ـ گۇرۇھلار، خەلق تەشـ
كىلاتلىرىنىڭ ئادەملىرى بار، بۇ دۆلەتنىڭ ھەر دەرىجىلىك
ھاكىمىيەت كئورگانلىرى ئەڭ كەڭ ۋەكىللىك ۋە خەلق دېموكـ
راتىك بىرلىك سىپىنىڭ خاراكتېرىغا ئىگە ئىكەنلىگىنى چۈشەنـ
دۈرۈپ بەردى.

1954 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنىدىن 28 ـ كۈنىگىچە، جۇڭخۇا
خەلق جۇمھۇرىيىتى 1 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق
قۇرۇلتىيىنىڭ 1 مىڭ 226 ۋەكىلى پايتەخت بېيجىڭدا 1 ـ يىغىنىنى
ئۆتكۈزدى. يىغىندا لىيۇ شاۋچىنىڭ ئاساسىي قانۇنـنىڭ لايىھىسى
توغرىسىدىكى دوكلادى ئاڭلاپ ئۆتتۈلدى، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇـ
رىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى» ماقۇللاندى. بۇ ـــ جۇڭگو خەلقىنىڭ
ھاياتىدىكى چوڭ ئىش. ئاساسىي قانۇن جۇڭگو خەلقىنىڭ ئۇلۇغ
مۇۋەپپەقىيىتىنى مۇقىملاشتۇرۇپ، جۇڭگودا سوتسىيالىستىك جەمـ
يەت قۇرۇش پىرىنسىپىنى تەتەنىلىك جاكالىدى. ئاساسىي
قانۇندا يەنە مەركەزدىكى ۋە جايلاردىكى خەلق دېموكراتىك
سىياسى تۈزۈمى، خەلقنىڭ ئاساسىي ھوقۇقلىرى ۋە بۇلارنى
كاپالەتلەندۈرۈش بەلگىلەندى.

يىغىندا بىرنەچچە مۇھىم قانۇن ـــ مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلـ
تىيى، گوۋۇيۈەن، خەلق سوت مەھكىمىسى خەلق تەپتىش
مەھكىمىسى، يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋە
يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى
قاتارلىق تەشكىلىي قانۇنلار تۈزۈپ چىقىلدى، بۇ قانۇنلار ھەر ـ

قايسى دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ تەشكىلىي پىرىنسىپى ۋە پائالىيەت پىرىنسىپىنى بەلگىلەپ، دۆلەتنىڭ تۈپ سىياسى تۈزۈمى ــ خەلق قۇرۇلتىيى تۈزۈمىنى تېخىمۇ كونكرېتلاشتۇردى. ئاساسىي قانۇن ۋە بۇ قانۇنلارنىڭ تۈزۈلۈشى جۈڭگو خەلقىنىڭ سىياسى ھاياتى ۋە دۆلەت تۈرمۇشىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا دېموكراتىلەشتۇرگۈسى.

يېغىن جۇ ئېنلەي زۇڭلى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىگە ۋاكالىتەن يېغىندا بەرگەن ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن دوكلاتىنى تەستىقلىدى؛ ماۋ زېدۇڭنى جۈڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ رەئىسلىگىگە سايلىدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە لىۇ شاۋچى، جۇ ئېنلەي، جۇ دې، چېن يۈن قاتارلىقلارنى ۋە ھەرقايسى مىللەتلەر، دېموكراتىك سىنىپلار، دېموكراتىك پارتىيە ـ گۇرۇھلارنىڭ ۋەكىللىرىنى دۆلەتنىڭ رەھبەرلىك خىزمىتىنى ئۈتەشكە سايلىدى ۋە بەلگىلىدى.

6. جۈڭگونىڭ ھازىرقى زامان مەدەنىيەت ئىنقىلاۋى

جۈڭگونىڭ مەدەنىيەت سەپىدە، "4 ـ ماي" ھەرىكىتىدىن بۇرۇنقى دەۋر بىلەن "4 ـ ماي" ھەرىكىتىدىن كېيىنكى دەۋردىن ئىبارەت ئوخشاش بولمىغان ئىككى دەۋر ۋۇجۇتقا كەلدى. "4 ـ ماي" ھەرىكىتىدىن بۇرۇن، جۈڭگونىڭ مەدەنىيەت سەپىدىكى كۆرەش بۇرژۇئازىيە يېڭى مەدەنىيىتى (يېڭى ئىلىم)نىڭ فېئودال پومىش-

شكىلار سىنىپىنىڭ كونا مەدەنىيىتى (كونا ئىلىم)گە قارشى كۈرىشىدىن ئىبارەت بولىدى. "4-ماي" ھەرىكىتىدىن كېيىن جۇڭگودا تاماماەن يېپ-يېڭى مەدەنىيەت ئىدىيىسى مەيدانغا كەلدى، ئۇ بولسىمۇ كوممۇنىستىك مەدەنىيەت ئىدىيىسى يەنى كوممۇنىستىك دۇنياقاراش ۋە ئىجتىمائى ئىنقىلاپ نەزىرىيىسى ئىدى.

يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاپ ئىشچىلار سىنىپى (كوممۇ-نىستىك پارتىيە ئارقىلىق) رەھبەرلىك قىلغان، ئىشچى-دېخانلار ئىتتىپاقىنى ئاساس قىلىدىغان، جاھانگىرلىككە، فېئودالىزىمغا ۋە بيۇروكرات كاپىتالىزىمغا قارشى تۇرىدىغان خەلق ئىنقىلاۋى ئىدى. يېڭى دېموكراتىك مەدەنىيەت ئىنقىلاۋىمۇ شۇنداق. ئۇ كوممۇنىستىك مەدەنىيەت ئىدىيىسى رەھبەرلىك قىلىدىغان، فېئودالىلىق، دەللال، فاشىزىملىق ئىدىيىلەرگە قارشى تۇرىدىغان مەدەنىيەت ئىنقىلاۋىدۇر.

كونا دېموكراتىك ئىنقىلاپ دەۋرىدە، بۇرژۇئا مەدەنىيەت ئىدىيىسىگە ۋەكىللىك قىلغان يېڭى ئىلىم تەرەپدارلىرى فېئودالىلىق-دەللال ئىدىيىنىڭ ئەكسىيەتچىل مەدەنىيەت ئىتتىپاقى بىلەن بىرقانچە قېتىم ئېلىشقان بولسىمۇ، لېكىن مەغلۇپ قىلىندى. مەغلۇپ بولغان يېڭى ئىلىم تەرەپدارلىرى پارچىلىنىۋاتاتتى، قىسمەن ئادەملەر ھەركەت قىلىپ، دېموكراتىيە ۋە ئىلىم-پەننى تەلەپ قىلىۋاتاتتى؛ قىسمەن ئادەملەر گاڭگىراپ قېلىپ، قايسى تەرەپكە مېڭىشنى بىلمەيۋاتاتتى؛ قىسمەن ئادەم-

لەر قاراپ بېقىش هالىتىدە بولۇپ، ئۆزلىرىگە پايدىلىق پۇرسەتنى بايقاۋاتاتتى. قالغانلار ئەكسىيەتچىل مەدەنىيەت ئىنتىپاقى بىلەن يېقىنلىشىۋاتاتتى ياكى بىرلىشىپ كەتكەن ئىدى. جاھانگىرلىك مەدەنىيىتىنى ئىنتىپاقىنىڭ مەقسىدى قىلغان ئەكسىيەتچىل مەدەنىيەت ئىنتىپاقىنىڭ كۈچى يېڭى ئىلىم تەرەپدارلىرىنىڭ چۈشكۈن قىسمى ئارقا-ئارقىدىن ئۇنىڭغا قاتناشقانلىقتىن ئۇلغايدى. بۇ ئەكسىيەتچىل مەدەنىيەت ئىنتىپاقى شۇ ۋاقىتتىكى مەدەنىيەت ساھەسىگە ھۆكۈمرانلىق قىلغان ئاساسىي كۈچ، شۇنداقلا يېڭى دېموكراتىك مەدەنىيەت ئىنقىلاۋىنىڭ ئاساسىي ئوبېكتى ئىدى.

ئۇلۇغ ئۆكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلاۋىنىڭ روسىيىدە غەلىبە قازانغانلىغى جۈڭگو خەلقىنە مىللى ئازاتلىقىنىڭ يېڭى ئۇمىدىنى ئېلىپ كەلدى. "4-ماي" ھەركىتى پارتلىدى، جۈڭگو خەلق ئىنقىلاۋى شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن يېڭى تارىخىي باسقۇچقا قەدەم قويدى.

"4-ماي" ھەركىتى جاھانگىرلىككە قارشى تۇرىدىغان ھەركەت، ئەينى ۋاقىتتا فېئودالىزىمغىمۇ قارشى تۇرىدىغان ھەركەتتۇر. بۇ ھەركەت باشلانغاندا كومۇنىستىك زىيالىلار، ئىنقىلاۋىي ئۇششاق بۇرژۇئازىيە زىيالىلىرى ۋە بۇرژۇئا زىيالىلىرى (بۇلار شۇ ۋاقىتتا ھەركەتتىكى ئوڭ قانات) دىن ئىبارەت ئۈچ قىسىم كىشىلەردىن تەركىپ تاپقان بىرلىك سەپنىڭ ئىنقىلاۋىي ھەركىتى ئىدى. بۇ ئۈچ قىسىم كىشىلەر ئەسلىدە يېڭى ئىلىم تەرەپدارلىرى

ئىچىدىكى گاڭگىراپ قېلىپ قاراپ بېقىش ھالىتىدە تۇرغانلار ئىدى. ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ ئىلغار بىر قىسىم كىشىلەر كونا دېموكراتىك ئىدىيىنىڭ ئاساسىدىن قۇتۇلۇپ، دەسلەپكى كوممۇنىستىك ئىدىيىنى قوبۇل قىلغان بولغاچقا، ئۇلار بۇ ھەر-كەت داۋامىدا رەھبەرلىك ئورنىدا تۇردى ھەمدە كۆرەشتە چىنىقىش ئارقىلىق، 1921 - يىلى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيە-سىنىڭ قۇرۇلۇشىغا ئىدىيە ۋە كادىر جەھەتتە تەييارلىق قىلدى.

كوممۇنىستىك زىيالىلارنىڭ رەھبەرلىگىدىكى "4 - ماي" ھەركىتى مەدەنىيەت ئىنقىلاۋى جەھەتتە پەن ۋە دېموكراتى-يىنى تەشەببۇس قىلىپ، كۆڭزى دىنىغا، كونا ئەدەپ - قائىدىگە، كونا ئەخلاققا، كونا ئەدەبىياتقا قارشى تۇردى، دىنىي خۇراپاتقا قارشى تۇردى، پۈتكۈل كونا جەمىيەتكە ۋە سىياسى تۈزۈمگە قارشى تۇردى. لى داجاۋ «ياشلىق باھار»دا ياشلارنى "بۇرۇنقى تارىخنىڭ تورلىرىدىن بوسۇپ چىقىپ، كونا تەلىماتنىڭ ئاسارە-تىنى بۇزۇپ تاشلاپ"، دېموكراتىك "ياشلىق باھارىغا ئىگە جۇڭگو"نى يارىتىشقا چاقىرىپ، جۇڭگو خەلقىنىڭ ئۇزۇل - كېسىل ئىنقىلاۋىي جاسارىتىنى ئىپادىلىدى. لۇشۈننىڭ «چۇقان» دېگەن ھېكايىسى ۋە گو مورونىڭ «پەرىزات» دېگەن شېئىرىدا قىلچە مۇرەسسە قىلمايدىغان، فېئودالىزىمغا قارشى تۇرىدىغان جەڭگىۋار ئاۋاز ياڭرىدى. يېڭى مەدەنىيەت ھەركىتىنىڭ شىددەتلىك ھۇجۇمى ئاستىدا، كونا ئەخلاقنىڭ كونا قورغىنى — كۆڭزىچىلار سارىيى (شۇ چاغدا ئىلغارلار 2 مىڭ يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت

بۇرۇن كۆك چيۇ تەشەببۇس قىلغان فېئودالىق ئېتىكا - ئەخلاق تەلىماتى ۋە كۆك چيۇغا بەيئەت قىلغۇچى كۆكزىچىلار ئېقىمىنى كەمسىتىپ "كۆكزىچىلار سارىيى" دەپ ئاتىغان) پاچاقلاپ تاشلاندى، كونا ئەدەبىيات تەرەپدارلىرىدىن بولغان تاللانمىچىلار بىلەن تۆكچېك گۇرۇھىمۇ يەر بىلەن يەكسان بولدى، كونا مەدەنىيەتنىڭ ۋەتۋەرىگى چىقتى. جۇڭگو تارىخىدا بۇنداق ئۇلۇغ ھەم ئۇزۇل - كېسىل مەدەنىيەت ئىنقىلاۋى تېخى بولۇپ باقمىغان.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، جۇڭگو خەلق ئىنقىلاۋى جۇڭقۇرلىشىپ باردى، مەدەنىيەت كۇرىشىمۇ سىياسى كۇرەشكە ئوخشاش چوڭقۇرلاشتى. ئەسلى "4 - ماي" ھەركەتنىڭ ئوك قانىتى بولغان بۇرژۇئا زىيالىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئەكسىيەتچىل مەدەنىيەت ئىتتىپاقى تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىپ، جاھانگىرلارنىڭ كۇشكۇرتىشى ئاستىدا، يېڭى دېموكراتىك مەدەنىيەتكە قارشى تۇرىدىغان يارامسلىق قورال بولۇپ قالدى، خۇشى ئەنە شۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئالاھىدە يارامسلىق قورال بولۇپ ھىساپلىنىدۇ.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى يېڭى مەدەنىيەت قوشۇنى بىرلىشىكە بولىدىغان بارلىق ئىتتىپاقچىلار بىلەن بىرلىشىپ، ئۆز سېپىنى تۇزۇپ، جاھانگىرلىك مەدەنىيىتى ۋە فېئودالىق مەدەنىيەتكە قارشى قەھرىمانانە ھۇجۇم باشلىدى. بۇ ھايانىي كۆچكە ئىگە قوشۇن ئىجتىمائى پەنلەر ساھەسىدە ۋە

ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسىدە، پەلسەپە، ئىقتىساتشۇناسلىق، سىياسىشۇناسلىق، ھەربى ئىلىم، تارىخشۇناسلىق، ئەدەبىيات، سەنئەت جەھەتلەردە (سەنئەتنىڭ تىياتىر، كىنو، مۇزىكا، ھەيكەلتاراشلىق، رەسساملىق جەھەتلىرىدە)، ناھايىتى زور تەرەققىياتلارغا ئىرىشتى. بۇ يېڭى مەدەنىيەت قوشۇنىنىڭ تىغى قارىتىلغان ھەممىلا جايدا، ئىدىيىدىن تارتىپ شەكىلگىچە (يېزىق ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلارغىچە) ناھايىتى زور ئىنقىلاپ كۆتىرىلدى. ئۇنىڭ داغدۇغىسى شۇنچە ھەيۋەتلىك، قۇدرىتى شۇنچە زور بولدىكى، ئۇنىڭغا ھېچنىمە تەڭ كېلەلمىدى. ئۇنىڭ سەپەرۋەرلىگى شۇنچە كەڭ بولدىكى، جۇڭگونىڭ ھەرقانداق تارىخىي دەۋرىدىكىدىن ئېشىپ كەتتى. لۇشۈن بۇ يېڭى مەدەنىيەت قوشۇنىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ ۋە ئەڭ باتۇر بايراقدارى بولدى. 20 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا، گو مورو، چېڭ فاڭۋۇلار باشچىلىغىدىكى ئىجاتكارلار جەمئىيەتتى ماركسىزملىق ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەزىرىيىسى ئۇستىدە ئىزدىنىشكە باشلىدى. 20 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىدا، لۇشۈن ۋە باشقا ئىنقىلاۋىي يازغۇچىلار ماركسىزملىق ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەزىرىيىسىنى ئاكتىپ ئۇگىنىپ ۋە تەشۋىق قىلىپ، پۈرولېتارىياتنىڭ ئەدەبىيات ـ سەنئەت ھەرىكىتىنى يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئالغا سۈردى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىگى ۋە قوللىشى ئاستىدا، لۇشۈن قاتارلىق ئىنقىلاۋىي يازغۇچىلار تەشەببۇسكارلىق بىلەن 1930 ـ يىل 3 ـ ئايدا "جۇڭگو سول قانات يازغۇچىلار ئىتتىپاقى"نى ئۇيۇشتۇرۇپ،

كەڭ يازغۇچىلارنىڭ ماركسزىم - لېنىنزىمنى ئاكتىپ تەشۋىق قىلىشى، تىرىشىپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشنى ئالغا سۈرۈپ، ئەدەبىيات - سەنئەتنى قورال قىلىپ، شۇ ۋاقىتتىكى ئىنقىلاۋىي كۆرەشكە ماسلىشىپ، ئەدەبىيات - سەنئەت نەزىرىيىسى ۋە ئەدەبىيات - سەنئەت ئىجادىيىتىدىن ئىبارەت ئىككى جەھەتتە تۆھپە قوشتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، نۇرغۇن ماركسزىم - لېنىنزىملىق ئەسەرلەر خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىندى، يېڭى گۇللىنىۋاتقان ئىجتىمائى پەنلەرگە دائىر ئىلمىي ئەسەرلەرمۇ كەڭ تارقىلىپ كەتتى. گو مورو «جۇڭگو قەدىمقى زامان جەمىيىتى ھەققىدە تەتقىقات» دېگەن كىتابىدا ئېلىمىزنىڭ قەدىمقى زامان جەمىيىتىنىڭ ماركس، ئېنگېلس كۆرسەتكەن بەرگەن جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئومۇمى قانۇنىيىتىگە پۈتۈنلەي ئۇيغۇن ئىكەنلىگىنى ئىسپاتلاپ، خۇ شى قاتارلىقلار تەرغىپ قىلغان "دۆلىتىمىزنىڭ ئەھۋالى ئۆزگىچە"، "ماركسزىم جۇڭگوغا مۇۋاپىق كەلمەيدۇ" دەيدىغان سەپسەتىگە قاتتىق رەددىيە بەردى. خۇ شى باشچىلىغىدىكى ئەكسىيەتچىل مەدەنىيەت ئىتتىپاقى بۇ يېڭى مەدەنىيەت قوشۇنى ئالدىدا مەغلۇپ بولدى.

گومەندالڭ مەدەنىيەت جەھەتتە قورشاپ ھۇجۇم قىلىشتا، ئاساسەن، مەدەنىيەت مۇستەبىتچىلىگى ئاساسىدىكى زورلۇق ۋاستىسى ۋە تېررورلۇق سىياستىنى قوللاندى. دەل لۇشۈن شۇ ۋاقىتتا كۆرسەتكەندەك: "ھازىر سول قانات ئەدەبىيات - سەنئەتكە تۆھمەت، زۇلۇم، قاماق ۋە قىرغىنچىلىقلا توسقۇنلۇق

قىلىۋاتىدۇ! سول قانات يازغۇچىلار بىلەن لۇكچەك، پايلاقچى، يالاقچى، جاللاتلارلا قارشىلىشىۋاتىدۇ." گومىنداڭنىڭ تېررورلۇق سىياسىتى ئالدىدا لۇشۇن پەلەكـكە تاقـىشىپ تۇرىدىـغان چوڭ دەرەختەك تىك تۇردى، ئۇ، "غەزەپ بىلەن ھۆمـىيىمەن قەبىھ زالىملارغا"، "ياغدۇرسۇن قەھرۇ-نەپرەت مىسرالىرىم تىغلارغا" دىگەن ئىنقىلاۋىي جەڭگىۋار روھى ئارقـىلىق دۇشمەنگە بولغان غەزەپ-نەپرەت بىلەن ھارماي-تالماي قىقاس-چۇقان سېلىپ ئالغا باستى. ئۇنىڭ جەڭگىۋار زاۋۇنلىرى "جۇڭگو خەلق ئاممىـ سىنىڭ روھى"نى ئەكس ئەتتۇرۇپ، ھەر خىل قارا كۈچلەرنىڭ ئەپتى-بەشىرىسىنى سۇرەتلەپ بەردى. ئۇنىڭ ئۆتـكۈر قەلىمى "جاھانگىرلىك، ۋەتەن خائىنلىرى-ۋەتەن ساتقۇچىلار، ملىتارىست بىـيۇروكراتـلار، مۇشـتۇمزور-تەيـيارتاپلار، فاشىستـلارغا ۋە بارلىق شەرمەندىلەرگە قارىتىلغان زەمبىرەك ۋە جاھانناماىدۇر". (جۇڭگو كومموۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى ۋە جۇڭـ خۇا سوۋېت خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ «لۇشۇن ئەپەنـدىگە تەزىيە بىلدۇرۇش يۇزىسىدىن پۈتۈن مەملىكەتتـكى قېرىنداشـلارغا ۋە پۈتۈن دۇنيادىكى زاتلارغا مۇراجىئەتنامە»سى) لۇ شۈن ئۆزىنىڭ ئۆتكۈر قەلىمى ئارقىلىق خەلقنى تەربىيىلىدى ۋە ئىلھاملاندۇرـ دى، خەلققە يۈنۈلۈشنى كۆرسىتىپ بەردى. چۇ چيۇبەيمۇ لۇشۇن بىلەن سول قانات مەدەنىـيەت خىزمـىتى بىلەن شۇغۇلـلىنىپ، نۇرغۇن جەڭگىۋار زاۋۇنلار ۋە ئەدەبىيات-سەنئەت ئوبزورلىرىنى يازدى. ماۋدۇن «تۇن يانغانـدا»دا دەلـلال كاپـتالىستـلار ۋە

مىللى كاپىتالىستلارنىڭ ئوبرازىنى جانلىق سۈرەتلەپ، يېرىم مۇستەملىكە، يېرىم فېئودالللىق جۇڭگونىڭ كاپىتالىزىمغا قاراپ مېڭىشى مۇمكىن ئەمەسلىگىنى كۆرسەتتى. گومىنداڭنىڭ مەدەنىيەت جەھەتتە قورشاپ ھۇجۇم قىلىشى قاتتىق مەغلۇپ بولدى، يېڭى مەدەنىيەت قوشۇنى مەدەنىيەت سېپىدە تەل-تۆكۈس غەلبە قازاندى.

جۇڭگونىڭ قەدىمقى زامان ئىسىل مەدەنىيىتىنىڭ ئۇلۇغ ۋارىسى ۋە يېڭى مەدەنىيىتىنىڭ ئىجاتكارى ماۋ زېدۇڭ جۇڭگو-نىڭ ھازىرقى زامان مەدەنىيەت تارىخىنى دانالىق بىلەن خۇلا-سىلىدى ۋە يېڭى مەدەنىيەت قوشۇنىنىڭ ئالغا بېسىش يولىنى ئېنىق كۆرسىتىپ بەردى.

ماۋ زېدۇڭ 1940-يىل 1-ئايدا «يېڭى دېموكراتىزم ھەققىدە» دېگەن ماقالىنى ئېلان قىلدى. ئۇ بۇ ماقالىسىدا كونا دېموكراتىك ئىنقىلاپ دەۋرىدىكى بۇرژۇئازىيە مەدەنىيىتى ۋە يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاپ دەۋرىدىكى پۇرولېتارىيات مەدەنىيىتىنى كونكرېت تەھلىل قىلدى؛ بۇرژۇئازىيە مەدەنىيىتىنىڭ مەغلۇپ بولۇشىنىڭ مۇقەررەرلىگى ۋە پۇرولېتارىيات مەدەنىيىتىنىڭ تەڭداشسىزلىغىنى كۆرسىتىپ بەردى، يېڭى مەدەنىيەتنىڭ مىللى، پەننى، ئاممىۋى مەدەنىيەت يەنى خەلق ئامىمىسغا مەنسۇپ بولغان، جاھانگىرلىككە ۋە فېئودالىزىمغا قارشى مەدەنىيەت بولۇشى كېرەكلىگىنى كۆرسىتىپ بەردى. «يېڭى دېموكراتىزم ھەققىدە» جۇڭگو مەدەنىيىتىنىڭ چەكسىز تەرەققىيات ئىستىقبا-

لنى كۆرسىتىپ بەردى.

ماۋ زېدۇڭ 1942 - يىل 5 - ئايدا «يەنئەن ئەدەبىيات - سەنئەت سۆھبەت يىغىندا سۆزلەنگەن نۇتۇق» دىگەن ئەسەرنى ئېلان قىلدى. بۇ ئەسەردە غەيرى پۇرولېتارىيات ئىدىيىلىرى، ئاساسەن، ئۇششاق بۇرژۇئا زىيالىلىرىنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت مەسىلىسىدىكى ھەر خىل مۇجىمەل چۈشەنچىلىرى تەنقىت قىلىندى، ئەدەبىيات - سەنئەت نەزىرىيىسى جەھەتتىكى نۇرغۇن تۈپ مەسىلىلەر ھەل قىلىندى، ئەدەبىيات - سەنئەتنىڭ كەڭ ئىشچى - دىخان - ئەسكەرلەر ئاممىسى ئۈچۈن خىزمەت قىلىش باش فاكتورى ئېنىق كۆرسىتىپ بېرىلدى. بۇ ئەسەر ماركسىزملىق ئەدەبىيات - سەنئەت نەزىرىيىسىگە دائىر مۇھىم ئەسەردۇر.

1949 - يىل 7 - ئايىنىڭ 1 - كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قۇرۇلغانلىغىنىڭ 28 يىللىغىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن ماۋ زېدۇڭ «خەلق دېموكراتىيىسى دىكتاتۇرىسى ھەققىدە» دىگەن ماقالىنى ئېلان قىلىپ، 1840 - يىلىدىن بۇيانقى جۇڭگو مەدەنىيىتىنى يەنە بىر قېتىم قىسقىچە، چوڭقۇر خۇلاسىلىدى. ماقالىدا مۇنداق دەپ كۆرسىتىلىدۇ: "باشقا نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى سىناپ كۆرۈلدى، ھەممىسى مەغلۇپ بولدى. باشقا نەرسىلەرگە كۆكۈل بەرگەن كىشىلەرنىڭ بەزىلىرى گۇم بولدى، بەزىلىرى ئويغاندى، بەزىلىرى ئۆز پىكرىنى ئۆزگەرتمەكتە. ۋەقەلەر شۇنداق تېز تەرەققى قىلدىكى، نۇرغۇن كىشىلەر ئۇشتۇمتۇت تۇتلۇق ھىس قىلدى، يېڭىۋاشتىن ئۇگىنىش كېرەكلىگىنى ھىس

قىلدى. كىشىلەرنىڭ بۇنداق ھىسسىياتى چۇشىنىشلىك، بىز بۇنداق ياخشى نىيەتلىك، يېڭىۋاشتىن ئۇگىنىشنى تەلەپ قىلىدىغان پوزىتسىيىنى ئالقىشلايمىز." بۇ يەردىكى "باشقا نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى" ئاساسەن، ئەپيۇن ئۇرۇشىدىن بۇيان جۇڭگو زىيالىلىرى غەرپ كاپىتالىستىك ئەللىرىدىن ئۇگەنگەن ئاتالمىش يېڭى ئىلىملەرنى كۆرسىتىدۇ. يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاپ غەلبىسى قىلغانلىغى ــ ماركسىزىم ـ لېنىنىزىم جۇڭگودا غەلىبە قازانغانلىغى ئۈچۈن، "غەرپ بۇرژۇئا مەدەنىيىتى، بۇرژۇئا دېموكراتىيىسى، بۇرژۇئا جۇمھۇرىيىتى لايىھىسى جۇڭگو خەلقىنىڭ نەزىرىدە بىردەك بىتچىت بولدى" (يۇقۇرىدىكى كىتاپ)، يېڭى ئىلىمدىكى ئىجتىمائى تەلىماتنىڭ تامامەن كېرەكسىز نەرسە ئىكەنلىگى ئىسپاتلاندى. يېڭى ئىلىم تەرەپدارلىرىنىڭ چۈشكۈن قىسمى ئەزەلدىن يېڭى دېموكراتىك مەدەنىيەتكە ئۆچمەنلىك قىلىپ كەلگەن ئىدى. ئۇلار جاھانگىرلىكنىڭ مەدەنىيەت جەھەتتىكى قۇلى بولۇشنى خالايدۇ. يېڭى ئىلىم تەرەپدارلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسىگە ئىگە ئىدى. ئۇلارنىڭ ماركسىزىم ـ لېنىنىزىم نەزىرىيىسىنى يېڭىۋاشتىن ئۇگىنىشنى تەلەپ قىلىشى تامامەن تەبىئى ئىش. بۇ ئاساستا، ئۇلار ئۆز ئىدىيىسىنى ئۆزگەرتىپ، ئۆزلىرىنىڭ مىڭسىدىكى بۇرژۇئا ئىدىيىسىنى قەدەممۇ ـ قەدەم يوقىتىشقا، مىڭسىدە ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ئىدىيىسىنى بارا ـ بارا تىكلەشكە تىرىشچانلىق قىلىشى، بۇ ھال مەدەنىيەت زور قوشۇنىنىڭ

ئۆز قوشۇننى كېڭەيتىدىغانلىغى، تەبىئى پەنلەر ۋە ئىجتىمائى پەنلەر تەتقىقاتى، ئەدەبىيات - سەنئەت ئىجادىيىتىنىڭ يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا تولۇقلىنىدىغانلىغىدىن ۋە راۋاجلىنىدىغانلىغىدىن دېرەك بېرىدۇ.

جۇڭگو دۇنيا بويىچە مەدەنىيىتى ئەڭ بۇرۇن تەرەققى تاپقان مەملىكەتلەرنىڭ بىرى بولۇپ، جۇڭگونىڭ يازما ماتېرىياللىرىنىڭ پەيدا بولغىنىغمۇ 4 مىڭ يىل بولۇپ قالدى. جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ مەرىپەت تارىخىدا تەرەققى تاپقان يېزا ئىگىلىگى ۋە قول ھۈنەرۋەنچىلىك بولغان، نۇرغۇن ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر، ئالىم، كەشپىياتچى، سىياسىيون، ھەربى ئالىم، ئەدىپ ۋە سەنئەتكارلار ئۆتكەن، مەدەنىيەتكە ئائىت نۇرغۇن كىتاپلار بولغان. مەلۇمكى، ھازىرقى يېڭى مەدەنىيەت قەدىمقى زامانىدىكى كونا مەدەنىيەت ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن. جۇڭگونىڭ كونا مەدەنىيىتىنىڭ مىراسلىرى شۇنچە كۆپكى، بۇ يېڭى مەدەنىيەت ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشتا بىر ئەۋزەل شارائىت بولۇپ ھىساپلىنىدۇ. ھالقىلىق مەسىلە ماركسىزىم - لېنىنىزىم نۇقتىسىنەزىرى ۋە ئۇسۇلىنى ھارماي - تالماي ئۆگىنىپ، مەدەنىيەت مىراسلىرىنى ئەستايىدىل رەتلەپ ئۇنىڭ شاكىلىنى چىقىرىپ تاشلاپ، مېغىزىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇنى كېرەكلىك بىلىملەرنىڭ بىر قىسمىغا ئايلاندۇرۇشتىن ئىبارەت. مەدەنىيەت خادىملىرى بۇ مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قەدىرلىشى ۋە ئۇنىڭدىن ناھايىتى ياخشى پايدىلىنىشى لازىم.

ئاخىرقى سۆز

1951 ـ يىلى، جۇڭگو تارىخشۇناسلىق جەمئىيىتى مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى كەڭ كىتاپخانىلارنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، جۇڭگونىڭ ئومۇمىي تارىخىنى قىسقىچە شەرھىلەيدىغان بىر كىتاپنى يېزىپ چىقىشنى قارار قىلغان ئىدى. تارىخشۇناسلىق جەمئىيىتىنىڭ باشلىغى گو مورو، مۇئاۋىن باشلىغى فەن ۋېنلەنلەر جۇڭگو تارىخىنى تەتقىق قىلغۇچى ئون نەچچە خادىمنى چاقىرىپ مەجلىس ئېچىپ، كىتاپنىڭ نامىنى «جۇڭگو تارىخىدىن ئومۇمىي مەلۇمات» دەپ ئاتاشنى، خەت سانىنىڭ 140، 150 مىڭ بولۇشنى، كىتاپنىڭ مەزمۇنىنىڭ جۇڭگو تارىخشۇناسلىق ساھەسىدىكى كۆپ سانىدىكى يولداشلارنىڭ كۆزقارىشىنى ئەكس ئەتتۈرۈشى كېرەكلىكىنى بەلگىلىدى. جېەن بوزەن (1898~1968 ـ يىللار، شۇ ۋاقىتتا يەنجىڭ داشۆ ئىجتىمائىيەت فاكۇلتېتىنىڭ پروفېسورى ئىدى، 1952 ـ يىلىدىن كېيىن بېيجىڭ داشۆ تارىخ فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى بولغان)، شاۋ شۇنجېڭ (1909~1973 ـ يىللار، شۇ ۋاقىتتا چىڭخۇا داشۆ تارىخ فاكۇلتېتىنىڭ مۇدىرى ئىدى) ۋە مەن ئۈچەيلەن قەلەم تەۋرەتتىشكە بەلگىلەندۇق. شۇنىڭدىن كېيىن، يولداش فەن ۋېنلەن

بۇ كىتابنىڭ ئارگىنالىنى مۇزاكىرە قىلىش، تۈزىتىش ۋە بېكىتىش خىزمىتىگە ئىزچىل رىياسەتچىلىك قىلدى. 1952 - يىلى بۇ كىتابنىڭ دەسلەپكى نۇسخىسى بېسىلدى، 1954 - يىلى بۇ كىتابنىڭ 2 - نۇسخىسى بېسىلدى. بۇ ئىككى نۇسخىسىغا قارىتا مەملىكەت ئىچىدىكى تارىخشۇناسلىق ساھەسىدىكى يولداشلاردىن ئايرىم - ئايرىم ھالدا كەڭ پىكىر ئېلىندى. يولداش فەن ۋېنلەن يىغىلغان پىكىرلەرگە ئاساسەن، ئون نەچچە تارىخشۇناسلىق خادىمىنى كۆپ قېتىم چاقىرىپ بۇ كىتابنى مۇزاكىرە قىلىشقا ۋە ئۇنىڭغا تۈزىتىش كىرگۈزۈشكە قاتناشتۇردى. 1955 - يىلى ماقالا بېكىتىلگەندىن كېيىن، بۇ كىتاپ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن 1956 - يىل 2 - ئايدا نەشر قىلىندى، بۇنىڭدىن كېيىن بىرنەچچە قېتىم قايتا بېسىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇ كىتابنى چەتئەل تىل - يېزىغى نەشرىياتى ئىنگلىز، نېمىس، فرانسۇز تىللىرىغا تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلدى؛ مىللەتلەر نەشرىياتى چاۋشيەنزۇ، ئۇيغۇر، قازاق تىللىرىغا تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلدى. بۇ كىتاپ يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن تۇنجى قېتىم نەشر قىلىنغان، جۇڭگو ئومۇمى تارىخى توغرىسىدىكى كىتاپتۇر.

لىن بياۋ، "4 كىشىلىك گۇرۇھ" زورلۇق - زومبۇلۇق قىلغان مەزگىلدە، ئۇلارنىڭ مۇرتى چى بېنيۇ بۇ كىتابقا گېزىتتە ئىس - مىنى ئاتاپ ھۇجۇم قىلغان ئىدى. ئىككى پىشقەدەم تارىخشۇناس — جيەن بوزەن، شاۋ شۇنجېڭ نابۇت قىلىنىپ ئۆلۈپ كەتتى. "4

كىشىلىك گۈرۈھ" تارمار قىلىندى، 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتنىڭ 3 ـ ئومۇمى يىغىنىدىن بۇيانقى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىگىدە، تارىخشۇناسلىق ساھەسىدە يەنە گۈللەپ ياشناشتەك يېڭى كەيپىيات بارلىققا كەلدى، شۇنىڭ بىلەن بۇ كىتاپ بىلىم نەشرىياتى تەرىپىدىن قايتا بېسىلدى، 4 نى زامانىۋىلاشتۇرۇشقا يۈرۈش قىلىۋاتقان كەڭ كىتاپخانىلار بىلەن يۈز كۆرۈشتى. بۇمۇ ئىككى پىشقەدەم ماركسىزمچى تارىخ-شۇناس جيەن بوزەن، شاۋ شۇنجېڭنى خاتىرىلەش ھىساپلىنىدۇ.

شۇ چاغدا بۇ كىتاپنى بېكىتىش خىزمىتىگە غەمخورلۇق قىلغان ۋە رىياسەتچىلىك قىلغان ئىككى پىشقەدەم ئالىم — گو مورو، فەن ۋېنلەنلەر، بۇ كىتاپنى مۇزاكىرە قىلىشقا ۋە ئۇنىڭغا تۆزىتىش كىرگۈزۈشكە قاتناشقان پىشقەدەم پىروفېسسور چېن يۈەن، يولداش چەي دېگېك قاتارلىقلار ۋاپات بولۇپ كەتتى. بۇ كىتاپنىڭ خىزمىتىگە قاتناشقان تارىخ-شۇناسلىق ساھەسىدىكى ئون نەچچە يولداشنىڭ ئىچىدە مەن ئەڭ كىچىك ئىدىم. تەجرىبىلىكلەر ئۇلۇپ كەتتى، نۇرغۇن مەشھۇر تارىخشۇناسلار ئارىمىزدىن كېتىپ قالدى، تارىخشۇناس-لىق ساھەسىدىكى قەدىمقى ۋە ھازىرقى زامان تارىخنى ئۆبدان بىلمىدىغان، ماركسىزىم ـ لېنىنىزىمنى پىششىق ئىگەللىگەن، ئىلمىنى پۇختا ئۆگەنگەن پىشقەدەم ئالىملار بارغانسېرى ئازـ يىپ كېتىۋاتىدۇ. ئۇلاردىن قېپقالغان بوشلۇقنى تولۇقلاش تەس. خەلقنىڭ ئىشلىرى ئىلگىرىلىگەنسېرى بىز ئۇلارنىڭ ۋاپات

بولغانلىغىنىڭ ئىنتايىن زور زىيان ئىكەنلىگىنى چوڭقۇر ھىس قىلماقتىمىز! ئۆز نۆۋىتىدە بىز ياش ئەۋلاتلارنىڭ ھەسسىلەپ تىرىشىپ، تېزدىن قوغلاپ يېتىشىۋېلىپ، دادىللىق بىلەن يېڭىلىق يارىتىشىمىزغا تېخىمۇ ئىلھام بولماقتا.

پىشقەدەم پىروفېسسور جېيەن بوزەن ھايات ۋاقتىدا بۇ كىتاپنىڭ قەدىمقى زامان تارىخى قىسمىغا تەپسىلى تۈزىتىش كىرگۈزگەن ئىكەن، ئارگىنالىنى يولداش جاڭ چۈەنشى يېقىندا تېپىپ چىقتى. پىشقەدەم پىروفېسسور بۇ ئارگىنالغا شۇنچە تەپسىلى ۋە ئەستايىدىل تۈزىتىش كىرگۈزگەن ئىكەنكى، ئۇنىڭ خېتىنى كۆرۈپلا كۆڭلۈم بۇزۇلۇپ، ئۇنىڭغا تەزىيە بىلدۈردۇم! ئۇنىڭ ئىلىم تەھسىل قىلىشتىكى قىلچە بىپەرۋالىق قىلماسلىق روھى مەڭگۈ بىزدەك ئىزباسارلارنىڭ ئۇگىنىش ئۇلگىسىدۇر!

بۇ قېتىم قايتا بېسىشتىن ئىلگىرى بۇ كىتاپقا ئازراق تۈزىتىش كىرگۈزدۇق. قەدىمقى زامان تارىخى قىسمىنى يولداش جاڭ چۈەنشى پىشقەدەم پىروفېسسور جېيەن بوزەنىنىڭ قولىيازمىسىغا ئاساسەن رەتلەپ چىقتى. يېقىنقى زامان تارىخى قىسمىغا تۈزىتىش كىرگۈزۈش خىزمىتىنى يولداش چېن چىڭخۇا ئۈستىگە ئالدى. ھازىرقى زامان تارىخى قىسمىغا مەن تۈزىتىش كىرگۈزدۇم.

بۇ كىتاپ "ئومۇمى مەلۇمات" خاراكتېرلىق كىتاپ بولغانلىغى، يېزىش ۋاقتىدا خەت سانى قاتتىق چەكلەنگەنلىگى ئۈچۈن، 5 مىڭ يىللىق ئىشلارنى نەپىز بىر كىتاپتا تەپسىلى يازغىلى

بولماي قالدى. كەمچىلىك ۋە خاتالىقلارنىڭ بولۇشى تۇرغان گەپ، كۆرسىتىپ بېرىشىڭلارنى سەمىمى قارشى ئالىمەن.

خۇ خۇا

1979 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى.

本书根据知识出版社1980年7月第1版1984年1月北京第3次印刷本翻译出版。

بۇ كىتاپ بىلىم نەشرىياتى تەرىپىدىن 1980 ـ يىل 7 ـ ئايدا نەشر قىلىنىغان 1 ـ نەشرى 1984 ـ يىل 1 ـ ئاي بېيجىڭ 3 ـ باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.

تەرجىمىنىڭ مۇھەررىرى: ئابدۇللا ئابلىز
مەسئۇل مۇھەررىر: رېيىمجان
مەسئۇل كوررېكتور: رىشت ۋاھىدى

*

جۇڭگو تارىخىدىن ئومۇمى مەلۇمات

*

تۈزگۈچىلەر: جيەن بوزەن، شاۋ شۈنجېڭ، خۇ خۇا
تەرجىمە قىلغۇچىلار: ئەخمەت راخمان، جاۋ بىڭلياڭ
مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى
شىنخۇا كىتاپخانىسى تەرىپىدىن تارقىتىلىدۇ
مىللەتلەر باسما زاۋۇدىدا بېسىلدى
1986 ـ يىل 4 ـ ئايدا 1 ـ قېتىم نەشر قىلىندى
1986 ـ يىل 4 ـ ئايدا بېيجىڭدا 1 ـ قېتىم بېسىلدى
باھاسى: 0.70 يۈەن